T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 3026
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1978

TÜRK SİYASAL HAYATI

Yazarlar
Dr. Nurşen GÜRBOĞA (Ünite 1)
Prof.Dr. Ahmet DEMİREL (Ünite 2, 3)
Dr. Özen Ülgen ADADAĞ (Ünite 4)
Dr. Sezgi DURGUN (Ünite 5)
Doç.Dr. Yüksel TAŞKIN (Ünite 6)
Yrd.Doç.Dr. İsmet AKÇA (Ünite 7)
Yrd.Doç.Dr. Murat KORALTÜRK (Ünite 8)

Editörler
Prof.Dr. Ahmet DEMİREL
Doç.Dr. Süleyman SÖZEN

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
"Uzaktan Öğretim" tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2013 by Anadolu University
All rights reserved
No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör
Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Genel Koordinatör Yardımcısı
Arş.Gör.Dr. İrem Erdem Aydın

Öğretim Tasarımcıları
Yrd.Doç.Dr. Alper Altunay
Yrd.Doç.Dr. Nuran Öztürk Başpınar

Grafik Tasarım Yönetmenleri
Prof. Tevfik Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız
Öğr.Gör. Nilgün Salur

Dil Yazım Danışmanları
Emine Koyuncu
Hatice Çalışkan

Kitap Koordinasyon Birimi
Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni
Prof. Tevfik Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Dizgi
Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Türk Siyasal Hayatı

ISBN
978-975-06-1685-3

1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 110.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Ocak 2013

İçindekiler

Önsöz ..... **vii**

I. ÜNİTE

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Yaşam (1908-1923) **2**
İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE II. MEŞRUTİYET'İN İLANI 3
II. Abdülhamit İdaresi ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin Kuruluşu 3
Hürriyetin İlanı ve Seçimler 5
31 Mart İsyanı ve II. Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi 6
1909-1913 Dönemi Siyasal Yaşam 6
İTTİHAT VE TERAKKİ İKTİDARI VE İMPARATORLUĞUN SONU 7
Babıâli Baskını ve İttihat ve Terakki İktidarı 7
Türkçülük İdeolojisinin Yükselişi 8
I. Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu 9
YEREL DİRENİŞ HAREKETLERİ VE MERKEZÎLEŞME (1918-1920) 10
Mondros Mütarekesi ve Yerel Direniş Hareketlerinin Doğuşu 10
Mustafa Kemal Paşa ve Yerel Direniş Hareketlerinin Merkezîleşmesi 12
Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve İstanbul'un İşgali 14
BİRİNCİ MECLİS VE İKTİDAR-MUHALEFET İLİŞKİLERİ 15
TBMM'nin Kuruluşu ve Rejimin Temelleri 15
Sevr Antlaşması ve Londra Konferansı 17
A-RMH Grubu'nun Kuruluşu ve Muhalefet 17
İkinci Grup'un Kuruluşu, Programı ve Faaliyetleri 18
LOZAN BARIŞ GÖRÜŞMELERİ VE 1923 SEÇİMLERİ 20
Saltanatın Kaldırılması ve Lozan Barış Antlaşması 20
Halk Fırkası'nın Kuruluş Hazırlıkları 22
Seçimler ve Muhalefetin Tasfiyesi 22
Özet 23
Kendimizi Sınayalım 25
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 26
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 26
Yararlanılan Kaynaklar 27

2. ÜNİTE

Tek Partili Dönem (1923-1946) **28**
ATATÜRK DÖNEMİNDEKİ SİYASAL GELİŞMELER 29
Halk Fırkasının Kuruluşu 29
Cumhuriyetin İlanı 30
Halifeliğin Kaldırılması 31
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu 33
Şeyh Sait Ayaklanması ve Takrir-i Sükûn Kanunu 34
Şark İstiklal Mahkemesi: TpCF'nin Kapatılması ve Gazeteciler Davası 35
İzmir Suikastı ve Muhalefetin Sonu 36
Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Kurultayı ve Nutuk 38
Tek Parti Yönetiminde Geçici Yumuşama: Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu 39
Ülkedeki Bütün Örgütlerin CHF Bünyesinde Bütünleşmesi 41
Parti-Devlet Bütünleşmesi 43
Atatürk-İnönü Çatışması, Celal Bayar'ın Başbakanlığı, Atatürk'ün Ölümü 43
İNÖNÜ DÖNEMİ VE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ 44
İnönü Dönemi 44
Savaşın Bitmesinden Sonraki Siyasi Gelişmeler ve Tek Parti Döneminin Sonu 44
Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Dörtlü Takrir 45
Demokrat Partinin Kuruluşu 47

Tek Parti Döneminin Sonu: 1946 Seçimi 48
SEÇİMLER VE REFORMLAR 48
Tek Parti Döneminde Seçimler ve Milletvekilliğinin Önemi veya Önemsizliği 48
Kemalist Reformlar 49
Özet 53
Kendimizi Sınayalım 56
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 57
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 57
Yararlanılan Kaynaklar 58

3. ÜNİTE

Çok Partili Hayat: Siyaset, Partiler, Seçimler 60
GEÇİŞ DÖNEMİ VE DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI (1946-1960) 61
Demokrasinin İlk Yılları 61
DP İktidarının İkinci Evresi 63
Siyasette Gerginliğin Artması 64
27 MAYIS ASKERİ YÖNETİMİ 66
Sivil Yönetime Geçiş Süreci 68
İKİ DARBE ARASINDA TÜRKİYE (1961-1980) 70
1980'DEN BUGÜNE TÜRKİYE 76
Seçim Sistemlerinin Yarattığı Orantısızlıklar, Parti Sistemi ve Seçmen Tercihlerindeki Değişimler 85
Özet 87
Kendimizi Sınayalım 90
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 91
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 92
Yararlanılan Kaynaklar 94

4. ÜNİTE

Türk Siyasal Yaşamında Anayasal Geçişler 96
GİRİŞ 97
OSMANLI DEVLETİ'NDE ANAYASACILIK HAREKETLERİ 97
İlk Anayasal Nitelikte Belgeler 97
Sened-i İttifak 97
Tanzimat Dönemi 98
İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasi) 98
1909 Değişiklikleri 101
1921 ANAYASASI (TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU) 101
1924 ANAYASASI 103
1961 ANAYASASI 104
Temel Hak ve Özgürlükler Alanı 105
İktidarın Paylaşımı ve İşleyişi 105
Anayasanın Üstünlüğünün Korunması 106
Anayasa Değişiklikleri 106
1982 ANAYASASI 107
Anayasa Değişiklikleri 108
1987-1993-1995-1999 Değişiklikleri 108
2001 Değişiklikleri (6. Değişiklik: RG.17.10.2001, 7. Değişiklik:RG.01.12.2001) 109
2002 Değişikliği (8. Değişiklik: RG.31.12.2002) 110
2004 Değişikliği 111
2007 Değişiklikleri (13. Değişiklik: RG.18.05.2007, 14. Değişiklik: RG.16.06.2007, 15. Değişiklik: RG.16.10.2007) 111
2008 Değişikliği (16. Değişiklik: RG.23.02.3008) 112
2010 Değişikliği (17. Değişiklik: RG.13.05.2010) 112
2011 Değişikliği (18. Değişiklik: RG.29.03.2011) 113
Özet 115
Kendimizi Sınayalım 116

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 117
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 117
Yararlanılan Kaynaklar..... 118

İdeolojik Çeşitlenmeler ve Toplumsal Hareketler ..... 120 **5. ÜNİTE**
GİRİŞ 121
OSMANLI MİRASI: 19. YÜZYIL İDEOLOJİLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI 121
Milliyetçilik..... 121
Osmanlıcılık 122
Panislamizm 122
Türkçülük..... 122
Turancılık 122
CUMHURİYET DÖNEMİ: RESMÎ İDEOLOJİNİN İNŞASI 123
Kemalizm 123
ANADOLUCULUK 125
Mavi Anadoluculuk 125
İslamcı Anadoluculuk 125
Türkçü Anadoluculuk 125
BATICILIK, ÇAĞDAŞLAŞMA VE MODERNİZM 126
MUHAFAZAKÂRLIK 127
Kültürel Muhafazakârlık 128
İslamcı Muhafazakârlık 128
Milliyetçi Muhafazakârlık 128
SİYASAL İSLAM 129
SOL VE SOSYALİZM 130
LİBERALİZM..... 132
TOPLUMSAL CİNSİYET VE FEMİNİZM..... 133
Özet..... 135
Kendimizi Sınayalım..... 137
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 138
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 138
Yararlanılan Kaynaklar..... 139

Din, Devlet, Laiklik..... ..... 140 **6. ÜNİTE**
GİRİŞ 141
Temel Kavramlar 141
OSMANLIDAN DEVREDEN MİRAS 142
TEK PARTİ DÖNEMİNDEN DEMOKRAT PARTİYE DİN DEVLET İLİŞKİLERİ (1923-1950) 143
DP DÖNEMİ VE 27 MAYIS SÜRECİNDE DİN DEVLET İLİŞKİLERİ (1950-1965) 147
İSLAMİ OLUŞUMLARLA İLGİLİ BİR SINIFLANDIRMA DENEMESİ..... 149
Nakşibendilik, Kadirilik, Süleymancılık, Nurculuk ve Kolları 151
Nurculuğun Kolları..... 153
1965-1980 ARASI DÖNEMDE DİN DEVLET İLİŞKİLERİ 154
Alevilerle İlgili Tartışmalar..... 156
1980-1997 ARASI DÖNEMDE DİN DEVLET İLİŞKİLERİ 157
Refah Partisinin Yükselişi 158
Başörtüsü Meselesi 158
1997 SONRASI DÖNEMDE DİN DEVLET İLİŞKİLERİ 160
Özet..... 163
Kendimizi Sınayalım..... 166
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 167
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 167
Yararlanılan Kaynaklar..... 168

7. ÜNİTE

Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi 170
GİRİŞ: ANALİZ ÇERÇEVESİ 171
TARİHSEL ARKA PLAN 172
27 MAYIS 1960 DARBESİ 172
Demokrat Parti Dönemi: Darbeye Giden Süreç 172
Darbenin Gerçekleşme Süreci, Nedenleri ve MBK'nin Yapısı 175
Askerî Rejimin Politikaları: Sosyal-Millî Güvenlik Devleti'nin İnşası 176
12 MART 1971 MUHTIRASI 178
Muhtıra Öncesi Kriz Dinamikleri 179
Darbeci Klikler Arası Mücadele ve Muhtıranın İçeriği 180
12 Mart Ara Rejiminin İcraatları 181
12 EYLÜL 1980 ASKERÎ DARBESİ 183
12 Eylül Öncesi Organik Kriz 183
Darbenin ve Askerî Rejimin Örgütlenmesi 184
12 Eylül Rejiminin Devlet, Toplum, Ekonomi İnşası 185
1990'LAR VE NEOLİBERAL MİLLÎ GÜVENLİK DEVLETİ 187
Siyasal Hegemonya Krizi 187
Kürt Sorunu ve Millî Güvenlik Devleti 188
Siyasal İslamcılık ve 28 Şubat 1997 Askerî Müdahalesi 189
AKP DÖNEMİ 190
AKP'nin Hegemonya Projesi 190
AKP Döneminde Sivilleşme Reformları 191
Özet 194
Kendimizi Sınayalım 195
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 196
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 196
Yararlanılan Kaynaklar 198

8. ÜNİTE

II. Meşrutiyet'ten 2000'li Yıllara Türkiye'de Ekonomi Politiğin Evrimi 200
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ 201
Meşrutiyet Liberalizmi 201
Meşrutiyet Liberalizminin Sonu 202
Millî İktisadın Kapsamı ve Kavramsal Çerçevesi 203
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ 205
İmparatorluktan Cumhuriyete "Millî İktisat"ta Süreklilik 205
1923 İzmir İktisat Kongresi 206
1930'larda Devletçilik Tartışmaları 208
Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 210
ÇOK PARTİLİ SİSTEM 210
İkinci Dünya Savaşı Ertesi Devletçiliğin Tasfiyesi 210
1948 Türkiye İktisat Kongresi 212
Devletçiliğin DP Liberalizmine Evrimi 213
Keynesyen Düşüncenin İlk İzleri 214
PLANLAMA DÖNEMİ 214
DP Liberalizminin Sonuçları, DPT'nin Kuruluşu ve Planlamanın Yeniden Yükselişi 214
Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 215
Toplumsal Muhalefetin Yükselişi TİP ve Yön Hareketi 216
NEOLİBERALİZMİN YÜKSELİŞİ 216
Keynes'ten Friedman Çizgisine Geçiş 216
24 Ocak Liberalizmi ve Sonuçları 217
Derviş Programı ve Sonrası 219
Özet 220
Kendimizi Sınayalım 222
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 223
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 223
Yararlanılan Kaynaklar 224

Önsöz

Türkiye'de siyasal hayatın ana tartışma konuları olan anayasa, hukuk devleti, parlamenter sistem, siyasal partiler, seçim, siyasal ideolojiler, ordu-siyaset ilişkisi, laiklik, milli iktisat, devletçilik, liberal ekonomi gibi bir dizi mesele Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılından bugüne uzanan bir zaman dilimi içinde şekillenmiştir. Türk siyasal hayatının siyasal, düşünsel, kurumsal ve iktisadi dinamiklerini söz konusu meseleleri tarihsel gelişimleri içinde değerlendirmeden anlamak olanaklı değildir. Türk Siyasal Hayatı kitabının ana eksenini, söz konusu meseleleri ve tartışmaları 19. yüzyıl sonlarından günümüze uzanan bir zaman dilimi içinde şekillendiren temel siyasal, ideolojik ve iktisadi süreçlerle, kurumsal yapılar ve siyasal aktörler oluşturmaktadır.

Uzaktan öğretim tekniğine göre hazırlanan Türk Siyasal Hayatı kitabı bu alanda lisans düzeyinde ele alınması gereken temel konuları tematik ve kronolojik bir yöntemle tartışmaktadır. Türk siyasal hayatına ilişkin bir tarihsel dönemlendirme çeşitli siyasal kurumlar, aktörler ve süreçler arasındaki kopuşlar kadar sürekliliklerini de göz önüne serecektir. İttihat ve Terakki idaresi ve II. Meşrutiyet dönemi, Cumhuriyet'e geçiş ve tek parti idaresi, Demokrat Parti yılları, askeri darbeler ve toplumsal mücadelelerle şekillenen 1960-1980 dönemi ve son olarak 1980 darbesinden bugüne uzanan dönem, Türk Siyasal Hayatı kitabının ana tarihsel alt dönemlerini oluşturmaktadır. Türkiye'de siyasal hayat bir dizi içsel, bölgesel ve küresel süreçler ve aktörlerin karşılıklı etkileşimi ile hızlı bir değişim geçirmektedir. Söz konusu değişimi kavramsallaştırmak ve tarihsel süreçlerle ilişkilendirmek için yeni yaklaşımlar ve değerlendirmeler gerekmektedir. Kitapta bu yaklaşımlar da dikkate alınarak, Türk siyasal hayatının temel kurumları, aktörleri ve süreçleri incelenmektedir.

Türk Siyasal Hayatı kitabının ortaya çıkmasında birçok değerli kişinin katkısı olmuştur. Ünite yazarları başta olmak üzere, Uzaktan Öğretim Tasarım Birimi yetkililerine ve Açık Öğretim Fakültesi dizgi ekibine teşekkür ederim.

Editör
Prof.Dr. Ahmet DEMİREL

TÜRK SİYASAL HAYATI

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- İttihat ve Terakki Cemiyetinin oluşumunu, Meşrutiyet'in ilanını ve çoğulcu siyasal yaşamın kuruluşunu özetleyebilecek,
- İttihat ve Terakki Cemiyetinin tek parti iktidarının kuruluşunu ve Osmanlıcılıktan Türkçülüğe geçişin nedenlerini açıklayabilecek,
- Millî Mücadele Dönemi'nde yerel direnişlerin örgütlenmesini, Karakol Cemiyeti ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki iktidar mücadelesini ve direnişin merkezîleşmesini değerlendirebilecek,
- Birinci Meclis'te rejimin temellerini atan yasama faaliyetlerini ve meclis içindeki iktidar muhalefet ilişkilerini ifade edebilecek,
- Saltanatın kaldırılması, Lozan Konferansı, 1923 seçimleri ve meclis içi muhalefetin tasfiyesi süreçlerini açıklayabilecek

bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- II. Meşrutiyet
- İttihat ve Terakki Cemiyeti
- Türkçülük
- Yerel Direniş Hareketleri
- Birinci Meclis
- Birinci Grup ve İkinci Grup
- Lozan Barış Antlaşması
- 1923 Seçimleri

İçindekiler

Türk Siyasal Hayatı

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Yaşam (1908-1923)

- İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE II. MEŞRUTİYET'İN İLANI
- İTTİHAT VE TERAKKİ İKTİDARI VE İMPARATORLUĞUN SONU
- YEREL DİRENİŞ HAREKETLERİ VE MERKEZİLEŞME (1918-1920)
- BİRİNCİ MECLİS VE İKTİDAR-MUHALEFET İLİŞKİLERİ
- LOZAN BARIŞ GÖRÜŞMELERİ VE 1923 SEÇİMLERİ

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Yaşam (1908-1923)

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE II. MEŞRUTİYET'İN İLANI

II. Abdülhamit İdaresi ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi'yi 1876 yılında ilan eden ve ilk Mebusan Meclisini 1877'de açan II. Abdülhamit, Osmanlı-Rus Harbi'ni öne sürerek, 1878'de önce meclisi kapattı ardından da anayasayı askıya aldı. II. Abdülhamit, çok dinli ve çok milletli bir imparatorlukta anayasa ve meclisin ülkeyi parçalayıp dağıtacağına inanmıştı. Tanzimat ve Abdülhamit Dönemlerinde açılan yüksek okullardan mezun olan asker ve sivil bürokrasiden çeşitli gruplar ise imparatorluğun toprak bütünlüğünün sağlanması ve farklı etnik ve dinî toplulukların birlikte yaşama iradesi göstermesi için anayasanın yeniden yürürlüğe konulması ve yapılacak seçimlerle meclisin yeniden açılmasını istiyorlardı. Bu amaçlarla bir araya gelen bir grup Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencisi, 1889 yılında İttihad-ı Osmanî Cemiyeti adıyla gizli bir örgüt kurdular. Cemiyet hızla yüksek okul öğrencileri ve memurlar arasında yayıldı. Örgütün fark edilmesiyle beraber üyelerin bir kısmı tutuklandı, bir kısmı da Avrupa ülkelerine kaçtı. Üyelerin 1895 yılında, Ahmet Rıza Bey'in liderliğinde Paris'te oluşan bir muhalif grupla temas kurması sonucunda Cemiyet, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını aldı.

Cemiyetin amacı II. Abdülhamit'i tahttan indirmek ve anayasayı yeniden getirmekti. Cemiyet, çeşitli Avrupa başkentlerinde ve imparatorluğun dış dünyayla ilişkileri yoğun ticaret merkezlerinde örgütlendi. Avrupa'da Jön Türkler adıyla anılan Abdülhamit karşıtı bu hareketin içinden farklı fikirler ortaya çıktı. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde Ahmet Rıza'nın başını çektiği Paris merkezli grup, imparatorluğun kurtuluşu için güçlü merkeziyetçi bir idare biçimini ve korumacı ekonomi modeline dayanan millî iktisat politikasını benimsedi. Mizancı Murat'ın liderliğindeki Cenevre grubu ise daha İslamcı bir çizgideydi ve II. Abdülhamit'in Ermeni politikasını destekliyordu. II. Abdülhamit'in reform sürecinde kendisine yardımcı olması için İstanbul'a davetini kabul eden Mizancı Murat, kısa sürede hareket içindeki etkisini yitirdi. Cemiyetin içindeki üçüncü grup ise Prens Sabahattin liderliğinde toplanmıştı. Prens Sabahattin, siyasal alanda ademimerkeziyetçi/federalist bir yönetimi, iktisadi alanda ise özel teşebbüsü savunuyordu.

1902 yılında düzenlenen Osmanlı Liberalleri Kongresi'ne Jön Türk gruplarının yanı sıra Ermeni, Bulgar ve Rum örgütleriyle Arnavut ve Yahudi temsilciler de katıldı. Kongre'ye katılan gruplar, imparatorluk içinde yaşayan tüm etnik ve dinî unsurların anayasal ve parlamenter bir siyasal düzen içinde eşitliğini savunan Osmanlıcılık ideolojisini paylaşıyorlardı. Ancak Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin grupları arasındaki farklar Kongre'de keskinleşti. Cemiyetin bir süre sonra ikiye bölünmesiyle Ahmet Rıza, İttihat ve Terakki Cemiyetini, Prens Sabahattin ise önce Osmanlı Liberalleri Cemiyetini, 1906'da da Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetini kurdu.

Jön Türk muhalefeti Avrupa başkentlerinde sıkışmış bir fikir hareketine dönüşürken Edirne'de posta memuruyken Selanik'e sürülen Mehmet Talat Bey ve arkadaşları 1906 yılında Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyetini kurdular. Cemiyetin on kurucusundan yedisi asker, üçü ise sivildi. Cemiyet, ağırlıkla memur ve subayların oluşturduğu yeni üyelerin katılımıyla Makedonya bölgesinin çeşitli şehirlerine yayıldı. Ahmet Rıza grubunun merkeziyetçi ve milliyetçi fikirlerini kendilerine yakın bulan Cemiyet üyeleri, 1907 yılında Ahmet Rıza grubuyla birleşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) adını aldı. Bu birleşmeden sonra örgütün Paris merkezi daha çok bir fikir hareketi olarak kalırken Selanik merkezî devrimi gerçekleştiren asıl eylemci güç oldu.

İTC'nin Selanik'te tutunmasının nedenlerinden biri, şehrin 18. yüzyıldan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun önde gelen ticaret merkezlerinden biri olmasıydı. Canlı bir ticaret ve kültür hayatının bulunduğu Selanik şehri, Yahudi, Rum, Bulgar ve Türklerden oluşan kozmopolit bir nüfusa sahipti. Okullaşma oranının yüksek olduğu Selanik'te tüm topluluklar kendi okulları, gazeteleri ve entelektüel çevrelerine sahiptiler. İTC'nin çekirdeğini oluşturan kadrolar böyle bir eğitim ve kültür ortamında yetişmiş, imparatorluğun geleceğini meşrutiyet düzeninde gören kişilerdi. İTC'nin Selanik'te en yakın müttefikleri Yahudi cemaatiydi. Selanik Yahudileri, Makedonya'da yükselen milliyetçi hareketler karşısında Osmanlı idaresinin sürmesini bir güvence olarak görüyorlardı. Bu nedenle İTC'nin faaliyetlerini siyasi, ekonomik ve entelektüel düzeylerde destekliyorlardı. İTC üyelerinin de mason localarıyla yakın ilişkileri vardı.

İTC'nin kısa sürede Makedonya'da yayılmasının en önemli nedenlerinden biri bölgenin Yunan, Bulgar, Makedon ve Sırp milliyetçiliklerinin merkezî olmasıydı. Bölgede yaşayan Müslüman Türk toplulukların yükselen milliyetçi hareketler karşısında kendilerini tehdit altında hissetmeleri, İTC'nin Makedonya'da örgütlenmesini hızlandırdı. İTC, kısa sürede II. Abdülhamit idaresinden hoşnut olmayan asker ve küçük memurlar arasında yayıldı. Özellikle Edirne'deki 2. ve Makedonya'daki 3. Ordu birlikleri hareketin ağırlık merkezîni oluşturdular. Makedonya ıslahatı gereği buradaki jandarma teşkilatına dahil edilen Avrupalı subayların refah düzeyi ve davranışlarından dolayı bir kısım mektepli subay onurlarını kırılmış hissettiler. Makedonya sorunu ve diğer milliyetçiliklerle bilenen subaylar ve buradaki modern eğitim kurumlarından yetişme memur ve bürokratlar, İTC çatısı altında örgütlendiler.

İTC'nin örgütlenme modeli ve eylem biçimi, Makedonya'daki milliyetçi hareketlerden büyük ölçüde etkilendi. Balkan milliyetçi hareketleri içinde komitacılık denilen çete tipi örgütlenmeler yaygındı. İTC'ye katılan çok sayıda subay Balkan milliyetçi çeteleriyle mücadele etmişti. İTC'nin eylemciliği de Makedonya'daki çeteci milliyetçi kalkışmalar ve çatışmalar içinde şekillendi. İTC kısa sürede Abdülhamit yönetiminden hoşnutsuz asker ve küçük memurların ağırlıklı olduğu paramili-

ter bir örgütlenmeye dönüştü. Örgütün işleyişine askerî disiplin ve gizlilik hakimdi. Örgütün karar merkezîni "Merkez-i Umumi" adında bir çekirdek kadro oluşturuyordu. Örgüt, devletin varlığını korumayı her şeyin üzerinde tutuyordu. Başlıca kaygıları Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumaktı. Bu nedenle kendilerini vatansever olarak görüyorlardı. Fransız Devrimi'nin eşitlik, kardeşlik, özgürlük sloganlarından etkilenmekle birlikte, örgütün ideolojisi alttan alta gelişen bir Türk milliyetçiliğiydi.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin Makedonya'da tutunma nedenleri nelerdir?

SIRA SİZDE 1

Hürriyetin İlanı ve Seçimler

İTC'nin amacı yeterince güçlendiğinde İstanbul'a giderek II. Abdülhamit'i devirmek ve meşrutiyeti ilan etmekti. 1908 yılının Haziran ve Temmuz aylarındaki gelişmeler beklenen fırsatı doğurdu. 9 ve 10 Haziran'da İngiltere kralı VII. Edward ve Rus çarı II. Nikolas arasında gerçekleşen ve gündeminde Makedonya için bir reform paketi bulunan Reval görüşmeleri nedeniyle durum çok gergindi. Çoğu İTC üyesi hemen harekete geçilmezse görüşmenin Makedonya'nın kaybıyla sonuçlanacağına inanıyordu. Aynı günlerde hükûmet İTC'nin yer altı faaliyetlerini keşfetmeye ve örgütü çökertmeye çok yaklaşmıştı.

İTC, bu koşullar altında harekete geçmeye karar verdi. Binbaşı Enver'in ve Kolağası Arnavut Niyazi Bey'in Haziran sonlarında genç subaylardan ve gönüllü sivillerden oluşan silahlı çeteleriyle dağlara çıkması, hareketi açık bir isyana dönüştürdü. Yeni çetelerin katılmasıyla Makedonya dağlarındaki isyan büyüdü. İsyanı bastırmak üzere Makedonya'ya gönderilen taburların bir kısmı İTC saflarına geçerken bir kısmı da öldürüldü. İTC, Müslüman halk arasında propaganda yaparken bir yandan da çeşitli şehirlerde gösteriler gerçekleştirdi. Anayasanın ilanı için saraya telgraf yağdıran İTC, talepleri karşılanmazsa başkente yürüyecekleri tehdidinde bulundu. İTC'nin Manastır şubesi sarayın cevabını beklemeden, 23 Temmuz 1908'de anayasanın yeniden yürürlüğe girdiğini ilan etti. İsyanı bastıramayacağını anlayan II. Abdülhamit, 24 Temmuz'da İstanbul gazetelerinde anayasayı yürürlüğe koyduğunu ve meclisi yeniden açacağını duyurdu.

Kolağası, Osmanlı ordusunda yüzbaşı ile binbaşı arasında yer alan bir rütbe.

"Hürriyetin İlanı" olarak adlandırılan bu olay, özellikle Rumeli vilayetleri ve İstanbul'da büyük coşkuyla karşılandı. Müslüman, Hristiyan, Yahudi gruplar ortak gösterilerle meşrutiyete geçişi kutladılar. Hürriyet, Müsavat (Eşitlik), Uhuvvet (Kardeşlik) ve Adalet, yeni düzenin sloganlar oldu. Rumeli kentlerinde İTC'nin devrimi gerçekleştirdiği bilinse de imparatorluğun birçok yerinde bu değişimin II. Abdulhamit'in lütufuyla gerçekleştiği sanılıyordu. İTC, meşrutiyetin ilanını duyurmak ve kendi rolünü göstermek için büyük kentlere başlarında İttihatçı subayların olduğu heyetler gönderdi.

İttihatçılar devrimi gerçekleştiren güç olmasına rağmen, II. Abdülhamit'i tahttan indirecek güveni henüz kendilerinde bulamamışlardı. Çoğu yirmili yaşların sonu, otuzlu yaşların başında olan İttihatçılar, devlet idaresi için genç ve tecrübesizdiler. İttihatçılar, kıdem ve yaşın otoritenin önemli parçası olduğu bir siyasal kültürde, hükûmeti doğrudan idare etmek yerine Sadrazam Sait Paşa'ya, ardından da yine tecrübeli bir devlet adamı olan Kıbrıslı Kamil Paşa'ya bıraktılar. Ancak hükûmetleri dışarıdan kontrol etmeye devam ettiler.

Anayasanın ilanından sonra yapılması gereken ilk iş Mebusan Meclisi seçimleriydi. İlk kez İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı toplumu çok partili siyasal hayata geçiyordu. 1877'den kalma bir seçim yasası taslağı İTC'nin baskısıyla

Seçmenler: 1908 seçimlerinde oy vermek için erkek olmak, 25 yaşına gelmiş olmak ve az çok vergi ödemek gerekiyordu. Seçim sistemi iki dereceli ve basit çoğunluğa dayalıydı. Buna göre önce müntehib-i evvel adı verilen birinci seçmenler, müntehib-i sânî denilen ikinci seçmenleri seçeceklerdi. İkinci seçmenler ise Heyet-i Mebusan'a girecek mebusları seçeceklerdi. Bu seçim sistemi 1946 yılına kadar Türkiye'de siyasal hayatı yönlendirmeye devam etti.

yürürlüğe sokuldu ve seçim hazırlıklarına başlandı. Anayasada "Meclis-i Umumi" adı verilen genel meclis iki kanattan oluşuyordu. Birinci kanadı padişahın atadığı üyelerden oluşan "Heyet-i Âyan", ikinci kanadı ise seçmenlerin oylarıyla seçilmiş milletvekillerinden oluşan "Heyet-i Mebusan" oluşturuyordu. Heyet-i Âyan üyeleri padişah tarafından atanırken, Heyet-i Mebusan üyeleri halk tarafından seçiliyordu.

1908 seçimleri Türkiye tarihinin ilk çok partili seçimleri oldu. Seçimlere İTC ve Prens Sabahattin'in fikirlerine dayanan Ahrar Fırkası katıldı. Mebus listelerinde Rum, Ermeni, Arnavut, Slav, Arap, Kürt, Musevi gibi başlıca etnik ve dinî unsurların mebus adayları da yer aldılar. Seçimleri ezici çoğunlukla İTC kazandı. Ahrar Fırkası ise meclise yalnızca bir mebus gönderebildi. Seçimlerle iş başına gelen meclis, Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp, Ulah ve Musevilerin yer aldığı toplam 281 mebustan oluşuyordu. Meclis, imparatorluğun kozmopolit yapısını yansıtan, temsil gücü yüksek bir bileşime sahipti. İkinci Meşrutiyet'in ilk parlamentosu 17 Aralık 1908'de, kalabalık bir halk kitlesinin sevinç gösterileriyle Sultanahmet'teki Darülfünun binasında toplandı.

31 Mart İsyanı ve II. Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi

Seçimlerden sonra İTC iki muhalefet grubuyla mücadele etti. Bu gruplardan birincisi Prens Sabahattin'in fikirlerine dayanan Ahrar Fırkası'ydı. Ahrar Fırkası seçim yenilgisinden sonra basın yoluyla muhalefetini şiddetlendirdi ve İttihatçıları destekleyen gazetelerin yanıt vermesiyle siyasal ortam gerildi. Muhalif bir gazetecinin vurulmasından sonra İTC aleyhine gösteriler başladı. İkinci muhalefet grubu ise alt düzeyde ulemadan ve tarikat şeyhlerinden oluşan muhafazakâr çevrelerden geldi. Nakşibendî şeyhi derviş Vahdetî'nin Volkan gazetesi çevresinde ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti altında örgütlenen bu grup şeriat düzeni lehinde gösterilere başladı.

12 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'daki bazı askerî birliklerin ani bir biçimde ayaklanması üzerine, eski takvime göre 31 Mart İsyanı olarak adlandırılan ayaklanma başladı. İstanbul'daki Makedonya taburları subayları esir alındı. Çok sayıda medrese öğrencisi ve softa meclis binasına yürüdü. Ertesi gün bir kısım asker ve ulemanın da isyancılara katılmasıyla isyan kitlesel bir boyut kazandı. İsyancıların sözcüleri bazı bakanların azledilmesi, İttihatçı subayların sürgüne gönderilmesi, meclisin İttihatçı başkanı Ahmet Rıza'nın görevinden alınması, bazı İttihatçı milletvekillerinin İstanbul'dan uzaklaştırılması, şeriatın geri getirilmesi ve isyancı askerler için genel af talebinde bulundular. Hükûmet, isyanı yatıştırmak için taleplerin bir kısmını yerine getirdi. Kentteki İttihatçı avı nedeniyle, önde gelen İttihatçıların bir kısmı saklandı, bir kısmı da İstanbul'dan kaçtı. Ayaklanmayı Ahrar Fırkası ve yüksek düzeydeki ulema kınadı. II. Abdülhamit ise isyancıları açıkça kınamadığı gibi destek de vermedi.

İTC, isyanı meşrutiyet devrimini hedef alan karşı devrimci bir kalkışma olarak gördü. İTC İstanbul'daki gücünü yitirse de doğduğu Makedonya'da hâlâ güçlüydü. Makedonya'daki 3. Ordu birlikleriyle gönüllülerden oluşan Hareket Ordusu, Mahmut Şevket Paşa komutasında İstanbul'a girdi. 24 Nisan'da kenti işgal eden Hareket Ordusu isyanı bastırdı. 27 Nisan'da ise II. Abdülhamit isyana destek verdiği gerekçesiyle tahttan indirildi ve yerine küçük kardeşi Mehmet Reşat Efendi padişah ilan edildi.

1909-1913 Dönemi Siyasal Yaşam

31 Mart İsyanı'ndan kısa bir süre sonra çoğulcu siyasal yaşama geri dönüldü. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri çeşitli sınıfsal, etnik, dinsel, entelektüel ve mesleki grupların dernekler, siyasal partiler, meslek örgütleri ve dergiler etrafında örgütlenmeleridir. Meşrutiyetin ilanından sonra canlanan basın hayatı özgür bir tartışma ortamı yarattı. Kadınlar, işçiler gibi toplumsal gruplar ilk defa örgütlü bir şekilde eşitlik ve hak taleplerinde bulundular. Osmanlı Mebusan Meclisi 1909-1913 yılları arasında Kanun-i Esasi'de yaptığı bir dizi değişiklikle meclisin ve hükûmetin yetkilerini padişahın yetkilerine karşı güçlendirerek anayasal parlamenter düzeni pekiştirdi.

Bu dönemde ordunun siyasetteki yeri önemli bir tartışma konusu oldu. İTC'nin asker üyelerinin çoğu küçük rütbeli subaylardan oluşuyordu. Bu subayların İTC içinde önemli konumlarda olması ordu içindeki disiplini ve hiyerarşiyi bozuyordu. 31 Mart İsyanı'nı bastıran Mahmut Şevket Paşa, İTC'li subayların orduyla siyaset arasında tercih yapmaları için baskı yaptı. Buna rağmen ordu mensuplarının siyasetteki ağırlığı devam etti. İTC'nin meclisteki parti kanadıyla ilişkileri de sorunluydu. İTC, 1908 yılı kongresinde bir parti olmaya karar vermesine rağmen parti hiçbir zaman Cemiyetin yerini almadı. Gerçek iktidar Cemiyetin genel merkezînin elinde kaldı.

31 Mart İsyanı sonrasında sinen muhalefet izleyen dönemde yeniden toparlandı. Farklı eğilimleri temsil eden bir dizi yeni parti kuruldu. Bu partilerin bir kısmı liberal kanatta yer alan, bir kısmı da İTC'nin laiklik ve milliyetçilik eğilimlerinden rahatsız olan grupların kurduğu partilerdi. Aynı dönemde sosyalist kanatta da bir parti kuruldu. İTC'ye karşı canlanan liberal ve muhafazakâr muhalefet, 21 Kasım 1911 tarihinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası adı altında birleşti. İTC'ye muhalif olma dışında ortak yönleri çok az olan bu gruplar kısa sürede etkin bir güç oldular.

İTC, güçlenen muhalefet karşısında meclis üzerindeki hâkimiyetini yitirme kaygısına düşerek meclisin feshini sağladı. 1912 yılında yapılan yeni seçimler, İTC'nin baskı yollarına başvurarak kendi adaylarını seçtirmesi nedeniyle "Sopalı Seçimler" olarak anıldı. Seçimlerde İTC'nin baskı yoluyla mecliste ezici bir üstünlük sağlaması yeni meclisin meşruiyetini tartışmaya açtı. Miralay Sadık'ın öncülüğünde bir grup subayın oluşturduğu Halâskar Zabitan Grubu darbe tehdidinde bulunarak, İTC destekli hükûmetin istifasını istedi. Baskılara dayanamayan Sait Paşa hükûmeti istifa ederek yerini Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükûmetine bıraktı. Büyük Kabine olarak anılan yeni hükûmet, İTC karşıtlarından oluşuyordu. 1912 yılında başlayan Balkan Savaşları nedeniyle istifa eden bu hükûmetin yerine, Kamil Paşa idaresinde yine İTC karşıtı olan bir hükûmet kuruldu.

İTTİHAT VE TERAKKİ İKTİDARI VE İMPARATORLUĞUN SONU

Babıâli Baskını ve İttihat ve Terakki İktidarı

Devrimin ilan edildiği ilk günlerde yeni rejimin toprak kayıplarını durduracağı inancı, Avusturya Macaristan'ın 1876'da işgal ettiği Bosna Hersek'i ilhak etmesi, Bulgaristan'ın, 1878'de özerk vilayet olarak kurulan Doğu Rumeli ile Girit'in de Yunanistan'la birleşmesiyle sarsıldı. 1910 yılında patlak veren Arnavut isyanı ve Yemen isyanı, 1911 yılında İtalya ile yapılan Trablusgarp Savaşı'nı, Osmanlı Devleti açısından ağır sonuçlar yaratan Balkan Savaşları izledi.

Babıâli: Osmanlı Devleti'nde İstanbul'da sadaret (Başbakanlık), dâhiliye ve hariciye nezaretleri (İçişleri ve Dışişleri bakanlıkları) ile Şûrayıdevlet (Danıştay) dairelerinin bulunduğu yapı. Osmanlı hükûmeti.

Karadağ'ın 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi ve Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan'ın da katılmasıyla Balkan Savaşları başladı. Büyük bir yenilgi alan Osmanlı Devleti, 3 Aralık'ta ateşkesi kabul etti. Bulgarlar Çatalca'ya kadar gelmiş, Edirne'yi kuşatmışlardı. Hükûmetin Edirne'nin kaybına yol açacak bir barış antlaşması imzalaması ihtimali İttihatçıları harekete geçirdi. 23 Ocak 1913'te aralarında Enver, Talat ve Cemal Beyler de olmak üzere İttihatçı bir grup subay Babıâli'ye yürüdü. Toplantı hâlindeki kabineyi basan İttihatçılar, Sadrazam Kamil Paşa'yı istifaya zorladıkları gibi, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürdüler. Siyasal tarihe Babıâli Baskını olarak geçen bu darbe, İTC'nin siyasal iktidarını pekiştirmesini sağladı. Ocak 1913 darbesinden sonra İTC, iç siyasete tamamen hakim oldu.

Darbenin hemen ardından Balkan devletleri yeniden saldırıya geçtiler. 26 Mart'ta Edirne Bulgaristan'ın eline geçti. 10 Haziran 1913'te imzalanan Londra Antlaşması'yla Osmanlı Devleti Midye-Enez hattının batısında kalan tüm Balkan topraklarını kaybetti. Bulgaristan'ın kazandığı topraklar karşısında diğer Balkan Devletlerinin Bulgaristan'a saldırmasıyla savaşın ikinci evresi başladı. İttihatçılar bu fırsatı değerlendirdiler ve Enver Bey yönetiminde Edirne'ye girerek şehri geri almayı başardılar.

Babıâli darbesinden sonra sadrazamlığa getirilen Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bir destekçisi tarafından öldürülmesi İTC'ye muhalifleri tasfiye etme şansı verdi. Muhalefetin idam, hapis ve sürgünlerle sindirilmesinden sonra İTC iç siyaseti tümüyle tekeline aldı ve ilk defa hükûmeti içerden yönetmeye başladı. Talat Bey, 12 Haziran 1913'te kurulan Sait Halim Paşa kabinesinde bir kez daha Dâhiliye Nazırı oldu. 1917'de ise sadrazamlığa yükselerek Talat Paşa oldu. 1914 yılı başlarında rütbesi paşalığa kadar yükseltilen Enver Paşa, yeni kabinede Harbiye Nazırı oldu. İstanbul muhafızı Cemal Bey de terfi ettirilerek paşalığa yükseltildi. Ardından da sırasıyla Nafıa Nazırı ve Bahriye Nazırı oldu. Birinci Dünya Savaşı süresince tüm otoriteyi elinde tutan bu üç kişilik idareye Enver, Talat ve Cemal triumvirası denir. Enver Paşa orduya hakimken, Talat Paşa'nın İTC içindeki hâkimiyeti büyüktü. Cemal Paşa'nın ise yönetimdeki etkinliği zamanla azaldı.

Babıâli Darbesi, 1908-1913 arasında süre giden görece çoğulcu ve demokratik dönemi sonlandırarak İTC'nin mutlak iktidarını başlattı. 1914 genel seçimleriyle bütün üyeleri İttihatçılardan oluşan Mebusan Meclisi, I. Dünya Savaşı süresince hükûmetin gölgesinde bir onay organı hâline geldi. Savaşın doğurduğu olağanüstü şartlar rejimin otoriter niteliğini güçlendirdi.

Türkçülük İdeolojisinin Yükselişi

Osmanlıcılık ideolojisi: Osmanlı idaresi altında yaşayan tüm dinsel ve etnik unsurları Osmanlı vatanı ve Osmanlı hanedanına sadakat temelinde birleştirme ülküsü.

II. Meşrutiyet'in resmî ideolojisi Osmanlıcılıktı. **Osmanlıcılık ideolojisi,** Osmanlı idaresi altında yaşayan tüm dinsel ve etnik unsurları Osmanlı vatanı ve Osmanlı hanedanına sadakat temelinde birleştirme ülküsü güden bir ideolojiydi. İnanç ve dil farkı gözetmeksizin tüm unsurların anayasal, parlamenter bir monarşi içinde eşitliğini öngören Osmanlıcılık, İttihad-ı Ânasır (unsurların birliği) fikrini benimsiyordu. Osmanlıcılık ideolojisi, başlangıçta devlet otoritesini güçlendirecek ve toprak kayıplarını engelleyebilecek birleştirici bir ideoloji olarak görüldü.

Meşrutiyet'in ilanından sonra da devam eden ayrılıkçı milliyetçi hareketler ve toprak kayıpları, Osmanlıcılığın imparatorluğun sorunlarını çözecek bir ideoloji olduğu inancını zayıflattı. İTC'nin merkeziyetçi politikaları ve Makedonya'da ve Anadolu'nun doğusundaki vilayetlerde vaat ettiği reformları yapmadaki isteksizliği, yalnızca Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler gibi Hristiyan toplulukları değil, Arnavutlar

gibi Müslüman toplulukları da hayal kırıklığına uğrattı. Osmanlıcılığa en önemli darbeyi Balkan Savaşları vurdu. Nüfusunun büyük çoğunluğunu Hristiyan toplulukların oluşturduğu Balkanların kaybıyla beraber Osmanlıcılık işlevini yitirdi.

Balkan topraklarının kaybı, imparatorluğun coğrafi ve beşerî yapısını büyük ölçüde değiştirdi. 15. yüzyıldan beri Balkan topraklarıyla bir Avrupa devleti olan Osmanlı İmparatorluğu, bu toprakların önemli bir kısmını 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'yla yitirmişti. Balkan Savaşları'nda ise Avrupa'da kalan topraklarının %83'nü kaybetti. Bundan böyle Osmanlı bir Avrupa ülkesi olmaktan çıkıp Anadolu merkezli bir devlet oldu. Hristiyan toplulukların kaybı ise imparatorluğun kozmopolit nüfus yapısını değiştirdi. Osmanlı toplumu daha fazla Müslümanlaştı. Bundan böyle Anadolu, imparatorluğun yeni iktisadi ve beşerî merkezî oldu. Anadolu'nun Müslüman Türk halkı en sadık unsur olarak önemsendi. Tüm bu gelişmeler Müslüman-Türk kimliğine dayalı Türkçülük ideolojinin güçlenmesine yol açtı.

Türkçülüğün bu yıllarda sistematik bir fikir akımı olarak gelişmesini sağlayan düşünür, aynı zamanda İTC'nin ideologu olan Ziya Gökalp'tir. Gökalp'in Türk milliyetçiliğine ilişkin fikirleri en olgun ifadesini "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" ve "Türkçülüğün Esasları" adlı iki eserinde bulur. Gökalp'in önerdiği Türk milliyetçiliği ortak kültürel değerler, ortak dil ve alışkanlıklara dayalı kültürel bir milliyetçiliktir. Ona göre Türkleşmek, Türk harsına (kültürüne) sahip çıkmak, millî şuur, millî vicdan ve biz kimliğini millet üzerinden tanımlamakla mümkündür. Gökalp, bir milleti birleştiren unsurlar içinde en çok dile önem verir. Gökalp'e göre İslamiyet, siyasal bir model olmaktan çok, toplumu birleştiren önemli bir kültürel unsurdur. Bu nedenle önemsenmelidir. Medeniyet kavramını tüm milletlerce paylaşılan akla dayalı bilgi, teknoloji ve değerler olarak tarif eden Gökalp, medeniyete milletler arası bir içerik verir. Bu üç değerler kümesi arasında bir sentez yapan Gökalp, Türkleşmek, İslamlaşmak ve muasırlaşmanın aynı anda izlenebilecek, birbirleri ile çatışmayan değerler olarak görür.

Bu dönemin bir başka milliyetçi projesi de Pantürkizmdir. Yusuf Akçura, 1904'te yayımladığı Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesinde, Türk etnik kimliğini öne çıkaran, ırk ve kültür temeline dayalı Türk dünyası formülüyle Pantürkizmin ilk tutarlı ifadesini yazmıştır. Pantürkizm, I. Dünya Savaşı döneminde bir süre etkili olmuşsa da somut bir politika olmaktan çok, romantik bir hareket olarak kalmıştır. Bu yıllarda Anadolu'nun Müslüman Türk halkını merkeze alan, Türk köylüsünü ve kültürünü milletin özü olarak tanımlayan bir milliyetçi akım daha gelişti. Rusya'da 19. yüzyılın sonlarında gelişen Narodnizm (Halka Doğru) hareketinden etkilenen bu akım, kentli aydınların geliştirdiği romantik popülist bir harekettir. Halkçılık doktrinini takip eder. Bu hareket özellikle Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra etkili oldu.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin ideolojik tutumları genel olarak değerlendirildiğinde çoğu Osmanlıcılık fikrine bağlıydılar. 1910'larda ise giderek Türkçülüğe savruldular. Çoğu, aynı zamanda inançlı Müslümanlardı. İTC'nin liderleri fikir adamı olmaktan çok eylem adamıydı. Onları ortak bir ideolojik programdan çok bir dizi ortak tavır bir araya getiriyordu. Bu tavırlar arasında devlet merkezli bir bakış, milliyetçilik, bilimsel gerçeğe ilişkin pozitivist bir inanç, toplumu dönüştürücü bir güç olarak eğitime duyulan inanç, düzen içinde değişim arzusu ve eylemciliktir. Çoğu İttihatçı için Osmanlıcılık, Türkçülük, Batıcılık, İslamcılık gibi II. Meşrutiyet Dönemi'nin önde gelen akımları, birbirlerinden net çizgilerle ayrılmaktan çok, dönemin siyasal ihtiyaçlarına göre çeşitli biçimlerde sentezlenebilecek ideolojilerdi.

Babıâli Baskını'nın II. Meşrutiyet Dönemi tarihindeki önemini açıklayınız

SIRA SİZDE 2

I. Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu

28 Haziran 1914'te Avusturya arşidükü Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesiyle Avusturya Sırbistan'a savaş ilan etti. Suikastın üstünden beş hafta geçtikten sonra, Avrupa devletleri kendilerini dünyanın ilk küresel ölçekli savaşı içinde buldu. İttihatçılar, Balkan Savaşları'nın ardından, uluslararası arenada yalıtılmışlıklarına son vermeleri gerektiğine inanıyorlardı. Aksi hâlde imparatorluk topraklarının Avrupa güçleri arasında parçalanacağını düşünüyor-

lardı. İttihatçılar, 1914'te Britanya, Fransa ve Rusya'nın oluşturduğu üçlü İtilaf Devletleri'yle ittifak kurmak için girişimlerde bulundular. Ancak sonuç alamayınca yüzlerini Almanya'ya çevirdiler. Almanya ise Osmanlı Devleti'nin ittifak arayışını Avrupa'da savaş patladıktan sonra ciddiye aldı.

Gizli Alman-Türk ittifakı 2 Ağustos 1914 tarihinde imzalandı. İttihatçılar Ağustos-Kasım 1914 arasında savaşa girmemeye yönelik çaba gösterdiler. Ancak içine girilen mali buhran, Almanya'nın İttihatçılara savaşa girmeleri koşuluyla verdiği kredi vaadi, savaşın birkaç ay içinde Almanya'nın zaferiyle biteceği umudu ve Rusya'nın parçalanmasından sonra Osmanlı Devleti'nin sahip olacağı yeni sınırlar vaadi, İttihatçıların savaşa girmesi için gerekli koşulları yarattı. 25 Ekim 1914'te savaşa girme kararı alan İttihatçı yönetim, 11 Kasım'da Almanya ve Avusturya'nın yer aldığı üçlü İttifak içinde savaşa girdi. Osmanlı orduları Kafkasya, Çanakkale, Hicaz-Yemen, Sina ve Filistin, Irak, Makedonya ve Galiçya cephelerinde savaştılar. 1918 yılında savaş İttifak Devletleri'nin yenilgisiyle sonuçlanınca, Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'te Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzaladı.

Savaş büyük bir yenilgiyle son bulmasına rağmen, savaşın yarattığı olağanüstü koşullar, İttihatçılara bir dizi radikal reformu hayata geçirme imkânı verdi. Eğitim ve hukuk alanındaki reformlar toplumsal yaşamı, laik ve milliyetçi bir çizgide dönüştürürken ekonomik yaşamda da Müslüman-Türk girişimci ve tüccarı kayıran milliyetçi politikalar izlendi. Savaş yılları toplumsal kimliğin Müslüman-Türk kimliği etrafında yeniden tanımlanmasını da sağladı. II. Meşrutiyet Dönemi'ni incelemiş olan Tarık Zafer Tunaya'nın değişiyle, II. Meşrutiyet Dönemi siyasal gelişmeleri ve fikir akımlarıyla "Cumhuriyet'in siyasal laboratuvarı" ve "Türkleri İmparatorluk formülünden demokratik bir Cumhuriyet formülüne iletmiş bir köprü" oldu.

KİTAP

II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Tunaya, Tarık Zafer (2011). *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt: 3 İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi,* 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

YEREL DİRENİŞ HAREKETLERİ VE MERKEZÎLEŞME (1918-1920)

Mondros Mütarekesi ve Yerel Direniş Hareketlerinin Doğuşu

30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri'yle Osmanlı Devleti arasında Mondros Mütarekesi imzalandı. 25 maddeden oluşan mütarekenin koşulları son derece ağırdı. Anlaşmanın 1. maddesiyle Karadeniz'e geçiş güvenliğini sağlamak üzere, Boğazların kontrolü İtilaf Devletleri'nin eline geçiyordu. 5. maddeyle, güvenlik amacıyla tutulan az sayıda asker dışında, Osmanlı ordusu tümüyle terhis edilecekti. Anlaşmanın 7. ve 24. maddeleri ise Anadolu'nun işgaline zemin hazırlıyordu. 7. maddeye göre İtilaf Devletleri güvenliklerine yönelik herhangi bir tehdit durumunda istedikleri stratejik noktaları ele geçirebileceklerdi. 24. maddeye göre ise Erzurum, Van, Elazığ, Bitlis, Diyarbakır ve Sivas vilayetlerinde karışıklık çıkması durumunda bu bölgelerin herhangi bir bölümünü işgal edebileceklerdi.

İtilaf Devletleri donanması, 13 Kasım 1918'de İstanbul limanına gelerek işgali başlattı. İstanbul'un işgalinin ardından İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri mütarekenin 7. maddesi uyarınca ülkenin değişik bölgelerini işgal ettiler. İngilizler Çanakkale, Eskişehir, Kütahya, Afyon, Samsun, Merzifon ve Erzurum'a birliklerini gönderdi. Musul'daki haklarını İngilizlere devreden Fransızlar, Toros tünellerini ve

Adana yöresini, İtalyanlar ise Ege ve Akdeniz kıyılarının bir bölümüyle Burdur ve Konya'yı işgal ettiler.

Mütarekeden hemen sonra İTC'nin önde gelen liderleri Enver, Talat ve Cemal Paşalarla Bahaettin Şakir Bey bir Alman gemisiyle yurt dışına kaçtılar. Takip eden dönemde önde gelen İttihatçılar hakkında soruşturma, kovuşturma ve tutuklamalar başladı. Osmanlı Mebusan Meclisi, 21 Aralık 1918'de, Padişah Vahdettin tarafından feshedildi. Böylece İttihatçı liderler ve mebuslar yönetimden de tasfiye edildiler. Ahmet İzzet Paşa ve Tevfik Paşa hükûmetlerinin kurulmasından sonra, 4 Mart 1919'da padişahla uyum içinde çalışan Damat Ferit Paşa hükûmeti iş başına geldi.

Yunan ordusu, 15 Mayıs 1919'da İzmir ve çevresini işgale başladı. Saray çevresi ve İstanbul hükûmeti işgaller karşısında direnişi yararsız görüyorlardı. Saray çevresi imparatorluğun bütünlüğünü korumanın yolunu 30-35 yıllık bir süre için İngiliz mandasının kabul edilmesinde görüyordu. Böylece, İTC döneminde kaybettiği iktidarını da güçlendirebilecekti. Ülke içinde etkileri süren İttihatçıları bir tehlike olarak gören Saray çevresi, Anadolu direnişini de bir İttihatçı komplosu olarak değerlendirmiştir. Hürriyet ve İtilafçılar da saray çevresi gibi direnişin yenilgiyle sonuçlanacağı ve daha büyük kayıplara yol açacağı gerekçesiyle İngilizlerle iyi ilişkiler kurulmasından yanaydı. Böylece barış konferansından daha az kayıpla çıkılmasını umuyorlardı.

Manda: I. Dünya Savaşı'ndan sonra, kimi az gelişmiş ülkeleri, kendi kendilerini yönetecek bir düzeye eriştirip bağımsızlığa kavuşturuncaya dek Uluslar Birliği (Cemiyet-i Akvam) adına yönetmek üzere kimi büyük devletlere verilen vekillik.

İzmir ve çevresinin Yunan birlikleri tarafından işgaline karşı İstanbul'un herhangi bir direniş göstermemesi, yerel direniş hareketlerinin ortaya çıkmasını ve devletten bağımsız olarak örgütlenmesini sağladı. Ege direnişinin örgütlenmesinde İttihatçılar büyük rol oynadılar. Birçok yerde Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti yazan levhalar silinip yerine Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (MHC) yazıldı. Başlangıçta birbirlerinden bağımsız kurulan MHC'ler, kısa sürede kuruldukları köy ve kasabaların sınırlarını aşarak ortak örgütlenmelere gittiler. MHC'ler, milis birliklerinden oluşan Kuva-yı Milliye güçleriyle işgale karşı silahlı direnişe geçtiler. MHC'lerin esas amacı bölgelerini işgalden kurtarmaktı. Bu nedenle hareketlerinin hedefi dardı ve kurtuluş sonrası için iktidar talepleri yoktu. Ege'deki bölgesel direniş hareketleri bu nitelikleriyle İttihatçıların kurtuluş planlarına uygun bir bölgesel taban oluşturdular.

İttihat ve Terakki'nin (İT) iktidar arayışı, liderlerinin yurt dışına kaçmasına ve yönetimden uzaklaştırılmalarına rağmen hâlâ sürüyordu. Direniş, İttihatçılar için hem kişisel kurtuluş hem de ülkenin kurtuluşu ve iktidara geliş için yegâne yoldu. Ancak I. Dünya Savaşı'nın sorumlusu olarak görülen İttihat ve Terakki'nin böyle bir direniş hareketini kendi ismi altında örgütlemesi olanaksızdı. Bu nedenle İttihat ve Terakki'nin kurtuluş stratejisini, kendi ismini gizleyerek bir direniş hareketi örgütlemek ve hareket başarıya ulaştıktan sonra kendi ismiyle yeniden iktidara gelmek oluşturuyordu. Bu plan doğrultusunda öncelikle İttihat ve Terakki Fırkası feshedildi ve yerine Teceddüt Fırkası kuruldu. Direniş hareketini yönlendirmek için 1918 yılının sonlarında, Talat Paşa'nın ülkeyi terk etmeden önce verdiği direktif doğrultusunda, Kara Kemal ve Kara Vasıf'ın girişimleri ile Karakol Cemiyeti adıyla bir gizli örgüt kuruldu. Bu örgüt Milli Mücadele süresince İT adına iktidar mücadelesini sürdürdü. İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve insan sevkiyatı yapan örgüt, bölgesel direniş hareketlerinin içine girerek bu hareketlerin örgütlenmesinde ve yerel kongreler yoluyla merkezîleşmeye başlamasında etkin rol oynadı.

1919 yılının ortalarına gelindiğinde yerel MHC'ler civar kaza ve vilayetleri kapsayacak ölçüde genişlediler ve kendi bölgelerinde İstanbul hükûmetinden ayrı birer güç odağı hâline geldiler. MHC'ler Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bölgesel ni-

telik taşıyan birbirinden bağımsız kongreler düzenleyerek bölgesel düzeyde bir merkezîleşme aşamasına geçtiler. 10 Temmuz'da I. Edirne Kongresi, 28 Haziran-12 Temmuz arasında I. Balıkesir, 26-30 Temmuz arasında II. Balıkesir Kongreleri, 6-9 Ağustos arasında I. Nazilli Kongresi, 16-25 Ağustos arasında Alaşehir Kongresinin toplanmasıyla yerel direniş hareketi yeni bir aşamaya çevirildi.

Mustafa Kemal Paşa ve Yerel Direniş Hareketlerinin Merkezîleşmesi

Mustafa Kemal Paşa'nın kurtuluş stratejisi ne imparatorluğun bütünlüğünün korunmasına ne de bölgesel direnişlerle işgalin sonlandırılmasına dayanıyordu. Başından beri bir cumhuriyet kurma fikriyle hareket eden Mustafa Kemal Paşa, bunun ancak Anadolu halkının desteğine dayalı merkezî bir direniş hareketiyle gerçekleşebileceğini düşünüyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın direniş planı açık bir iktidar talebi içeriyordu. Ancak stratejisinin başarılı olabilmesi için eş zamanlı olarak, içerde iktidar mücadelesini kazanıp direnişi kendi liderliği altında merkezileştirmek ve işgal güçlerine karşı askerî zafer kazanmak gerekiyordu.

DİKKAT

Mustafa Kemal Paşa ve çevresinin, başlangıçta Anadolu'ya yayılmış direniş gruplarını kapsayacak türden herhangi bir örgütü yoktu. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçtikten sonra, öncelikle değişik kademelerdeki kumandanlar aracılığıyla ordunun desteğini sağladı. Erzurum ve Sivas Kongreleri ile MHC'lerini kurumsal bir çatı altında toplaması sayesinde halkın ve eşrafın desteğini kazandı. Belirli hedefler için siyasal manevra yapma yeteneği, direniş hareketi içindeki rakip iktidar odaklarını yenmesi ve büyük askerî başarıları sayesinde iktidar mücadelesini kazandı ve cumhuriyet rejimini kurma amacını gerçekleştirdi

Mütarekenin imzalanmasından sonra İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, bir süre İstanbul'da kaldı. Çanakkale cephesinde askerî başarıları nedeniyle büyük saygınlığı olan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kaldığı süre içinde yakın arkadaşı Fethi Okyar ve Rauf Orbay gibi eski İttihatçılarla temas kurdu. Padişah Vahdettin'in şehzadeliği sırasında fahri yaveri olan Mustafa Kemal Paşa, birkaç kez de Vahdettin'le bir araya gelerek görüşlerini aktardı. İstanbul'da kalmanın herhangi bir çözüm üretmeyeceğini anlayan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçişin yollarını aramaya başladı. Beklediği fırsat, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'da İtilaf Devletleri'nin müdahalesine yol açacak herhangi bir kargaşanın çıkmaması için kurulan ordu müfettişliğine atanmasıyla geldi.

Mustafa Kemal Paşa ordu müfettişi olarak görev yerine gitmek üzere yola çıktı ve 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardı. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçtiğinde direniş hareketleri belirli bir örgütlenme düzeyine ulaşmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçtiği ilk günlere rastlayan Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal Paşa'ya liderlik yolunu açması ve direnişi merkezileştirecek ilk adımları atması açısından büyük önem taşır.

Erzurum Kongresi'nin toplanmasına yönelik girişimler Mustafa Kemal Paşa'dan bağımsız gelişti. Doğu'da altı vilayetin Ermenilere verilme ihtimali ve Trabzon'da bir Pontus devleti kurma planlarına karşılık, Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Erzurum Şubesi ile Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti iş birliği yaparak kongre çağrısında bulundular. Kongre hazırlıklarının sürdüğü günlerde Mustafa Kemal Paşa Amasya'daydı. Mustafa Kemal Paşa Kongre'ye katılma yollarını aramak üzere 3 Temmuz'da Erzurum'a geldi. Ancak kongreye katılacak delegeler önceden belirlenmişti. Mustafa Kemal Paşa henüz İstanbul hükûmetine

karşı doğrudan cephe almadığı için kongreye katılma isteği kuşkuyla karşılandı. İtirazlara rağmen doğuda büyük bir askerî güç olan Kazım Karabekir Paşa'nın araya girmesiyle, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf (Orbay) Bey, istifa eden iki Erzurum delegesinin yerine kongre delegeliğine getirildi. 8 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki ordu müfettişliği görevine son verilmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifa etmesiyle hakkındaki kuşkular da azaldı.

23 Temmuz-7 Ağustos arasında gerçekleşen Erzurum Kongresi, 10 maddelik bir bildirinin yayımlanmasıyla son buldu. Bildiride millî sınırlar içinde bulunan bütün vatan topraklarının bir bütün olduğu, birbirinden ayrılamayacağı ve her türlü işgale karşı koyulacağı belirtiliyordu. Kongre Milli Mücadelenin siyasal ilkelerini belirlemenin yanı sıra, direniş için yeni bir örgütsel yapının oluşturulması açısından da önemlidir. Kongre'de yetkili bir temsil heyetinin seçilmesi ve bu heyetin Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında yürütme organı olarak hareket etmesi kararı Mustafa Kemal Paşa'ya liderlik yolunu açtı.

Aynı dönemde Batı Anadolu'daki yerel direniş örgütleri düzenledikleri kongreler yoluyla önemli bir güç haline gelmişti. Bu örgütlenmelere ise İttihatçılar önemli ölçüde sızmıştı. Yerel direniş hareketlerinin kendi kontrolünde merkezî bir yapı içine alınması gerektiğine inanan Mustafa Kemal Paşa, tüm direniş hareketlerini birleştirmek amacıyla Sivas'ta bir kongre düzenlemeye karar verdi. 4-11 Eylül tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi'nde ülke genelindeki bütün MHC'lerin birleştirilmesi yolunda önemli adımlar atıldı. Damat Ferit Paşa hükûmetinin tüm engellemelerine rağmen, Sivas Kongresi çeşitli vilayetlerden gelen delegelerle toplandı. Diğer bölgesel kongrelerin aksine, Sivas Kongresi'nin delegeleri ağırlıklı olarak askerî ve sivil bürokrasi mensuplarından oluşuyordu.

Kongre'de alınan en önemli karar, bütün MHC'lerin merkezî bir yapı altında toplamasıydı. Bu amaçla yürürlükteki Cemiyetler Kanunu'na uygun olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (A-RMHC) adıyla bir cemiyet kuruldu. Anadolu ve Trakya'da yer alan tüm bölgesel direniş örgütlerinin A-RMHC'nin şubesi hâline getirilmesine karar verildi. Cemiyetin yönetimi, Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye'ye verildi. Hükûmet yetkileriyle donatılmış olan Heyet-i Temsiliye fiilî olarak İstanbul hükûmetinden bağımsız yeni bir yönetim organı olarak ortaya çıktı.

A-RMHC tüzüğü çeşitli açılardan çok önemli bir belgedir. Tüzük, ülke topraklarının savunulmasıyla ilgili 1. maddesiyle, Misak-ı Milli'nin özünü oluşturuyordu. 3. maddede İslam halifeliğini ve Osmanlı Sultanlığını sürdürmek için toplu savunma ve direnme gereği belirtilerek sarayın iktidarının tartışma konusu olamayacağı görüntüsü yaratıldı. Sarayın iktidarına karşı açık bir tavır alınması direnişe yönelik toplumsal desteği azaltacağı için Mustafa Kemal Paşa ve çevresi iktidar taleplerini bu aşamada açığa vurmamışlardı. Ancak tüzüğün 4. maddesinde yer alan, Osmanlı Hükûmeti'nin yurdun bir parçasını terk etmek zorunda bırakılması hâlinde, hükûmetin yerini alacak geçici bir yönetim kurulması kararı, İstanbul'a alternatif yeni bir iktidar odağının ortaya çıktığını gösteriyordu.

Sivas Kongresi'nin kararlarına ilk tepki Erzurum örgütünden geldi. Erzurum Kongresi'nde kabul edilen tüzüğün, birkaç değişiklikle A-RMHC'nin tüzüğü yapılması, bunun için Erzurum Kongresi'nin yetkili organlarından izin alınmaması tepkilere yol açtı. Mustafa Kemal Paşa'nın yalnızca adını duymuş olan Batı Anadolu'daki örgütler de A-RMHC adı altında birleşme kararına şüpheyle yaklaştılar. Yerel direniş örgütleri, Sivas Kongresi'nden önce belirli bir merkezîleşme aşamasına gelmişlerdi. 16-25 Ağustos 1919 arasında toplanan Alaşehir Kongresi, Ege direnişi-

nin merkezîleşmesinde önemli bir halkaydı. Karakol Cemiyetinin başkanı Kara Vasıf Bey Alaşehir Kongresi'nde umum kumandan olarak seçilmiş, kongre ayrıca direniş hareketinin siyasal koordinasyonunu sağlamak üzere Encümen-i Müdiran adıyla bir yürütme organı kurmuştu.

Karakol Cemiyetinin Ege hareketine sızarak iktidar mücadelesinde gittikçe önemli bir rakip hâline gelmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol Cemiyeti'ne karşı duyduğu hoşnutsuzluğu arttırdı. Bu hoşnutsuzluk, her iki hareketin de güçlü bir iktidar talebinin olması, güçlerini aynı bölgesel hareketlere dayandırmaya çalışması ve bu hareketleri kendi liderlikleri altında merkezileştirme gayretlerinden kaynaklanıyordu. Mustafa Kemal Paşa Karakol Cemiyetiyle yürüttüğü iç iktidar mücadelesini kazanmak için, Sivas Kongresi sırasında Karakol Cemiyetine açıkça cephe aldı. Vasıf Bey'e Cemiyetin dağıtıldığını bildirdi. Sivas Kongresi, aynı zamanda Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı "Umum Kuva-yı Milliye Başkumandanı" olarak atayıp Vasıf Bey'in unvanını yok saydı. Bu tepkilere rağmen Vasıf Bey'in Sivas Kongresi'nde oluşturulan Heyet-i Temsiliye'ye üye seçilmesi Vasıf Bey'in hâlâ önemli gücü olduğunu gösteriyordu.

Karakol Cemiyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'nde yasaklamasına rağmen İT adına iktidar mücadelesini sürdürdü. Cemiyet bir yandan Batı bölgelerindeki direniş örgütlerinde etkin olmaya devam ederken diğer yandan da çeşitli temaslarla Bolşeviklerin desteğini almaya çalıştı. Karakol Cemiyeti, 16 Mart 1920'de İngilizlerin İstanbul'u işgalinin ardından Kara Vasıf Bey ve önde gelen liderlerin tutuklanarak Malta'ya sürgün edilmesiyle ancak son buldu.

Yerel örgütlerin A-RMHC'ye bağlanma süreci ancak 1920 yılının ortalarında tamamlanabildi. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal güçleri tarafından resmen işgal edilmesi ve kent yönetimine el konulması, son Osmanlı Mebusan Meclisinin dağılması ve 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) toplanması, yerel örgütlerin A-RMHC çatısı altında toplanmasını hızlandırdı. TBMM'nin açılmasıyla meclisin tüm üyeleri A-RMHC'nin temsilcisi sayıldılar. Heyet-i Temsiliye'nin yerini ise Büyük Millet Meclisi Başkanlığı aldı. Meclisin açılması Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğine önemli bir meşruiyet sağladı. Bölgesel direniş örgütleri giderek Ankara'nın denetimi altına girmeyi kabul etti. 1920 Haziran'ında Yunan ordusunun saldırısından sonra, Ege'de hâlâ bağımsızlıklarını sürdüren hareketler de Ankara'nın denetimine girdi. Son olarak, Kuva-yı Milliye'nin tasfiye edilerek düzenli orduya geçilmesiyle bölgesel direniş örgütlerinin Ankara'nın denetimine girmesi süreci tamamlandı.

SIRA SİZDE 3

Mustafa Kemal Paşa'nın kurtuluş stratejisi nelere dayanıyordu?

Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve İstanbul'un İşgali

Mustafa Kemal Paşa'nın, Sivas Kongresi'ni engellemeye çalışan Damat Ferit Paşa hükûmetiyle tüm ilişkilerin kesilmesi yönünde verdiği talimata uyulması sonucu, etki alanı İstanbul ve civarıyla sınırlı kalan hükûmet 1 Ekim 1919'da istifa etti. Yerine kurulan Ali Rıza Paşa hükûmeti Sivas'la yakınlaşmayı sağladı. Hükûmet temsilcileriyle Sivas Heyet-i Temsiliyesi arasında 20 Ekim 1919'da Amasya'da yapılan görüşmeler sonucunda, İstanbul hükûmeti, Sivas Heyet-i Temsiliyesi'ni tanıdı ve Osmanlı Mebusan Meclisinin toplanması için seçimlerin bir an önce yapılacağını duyurdu.

Yapılan seçimlerin ardından son Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplandı. Meclis 3 ay gibi kısa bir süre açık kalmasına karşın Misak-ı Mil-

li gibi önemli bir belgeyi kabul ederek Anadolu direnişine önemli bir meşruiyet sağladı. 28 Ocak 1920'de kabul edilen Misak-ı Milli, Sivas ve Erzurum Kongreleri'ni esas alan bir metindir. Osmanlı İslam çoğunluğuyla meskûn toprakların ayrılmaz bir bütün olduğunu ilan eden metin, Milli Mücadele'nin siyasal hedeflerini oluşturdu. Gelişmelerden rahatsız olan İtilaf Devletleri 16 Mart'ta kent yönetimine el koyarak İstanbul'u resmen işgal etti. İşgalin hemen ardından bazı milletvekilleri tutuklanarak Malta'ya sürüldü. 18 Mart 1920'de son toplantısını yapan Mebusan Meclisi, mevcut koşullar altında faaliyetlerini sürdürmesinin imkânsız olduğuna karar vererek dağıldı.

İstanbul'un işgal edilmesi ve meclisin dağılmasının yarattığı en önemli sonuçlarından biri, A-RMHC'nin, tüzüğünün 4. maddesi uyarınca ülke yönetimini üstlenmesidir. Mustafa Kemal Paşa ülkenin yönetimini üstlenecek yeni bir meclisin oluşturulması için yakın çevresi, ordu kumandanları ve bürokrasiyle yaptığı görüşmelerden sonra, 19 Mart 1920'de seçimlerin yapılacağını duyurdu. Seçimlerden sonra, İstanbul Mebusan Meclisinden gelen mebuslarla, yeni seçilen mebuslar 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisinde bir araya geldiler. Birinci Meclis olarak da anılan ilk meclis ve Ankara hükûmeti bundan böyle Milli Mücadele hareketinin tek meşru temsilcisi oldu.

BİRİNCİ MECLİS VE İKTİDAR-MUHALEFET İLİŞKİLERİ

TBMM'nin Kuruluşu ve Rejimin Temelleri

23 Nisan 1920'de ilk toplantısını yapan Birinci Meclis, 6 Nisan 1923'te dağılana kadar Milli Mücadele sürecinin askerî ve siyasal yönlerini başarıyla yönetti ve yeni rejimin temellerini attı. Birinci Meclis, 23 Nisan'da, en yaşlı üye Sinop Mebusu Şerif (Avkan) Bey'in başkanlığında açıldı. 24 Nisan'da ise Mustafa Kemal Paşa Meclis Reisi seçildi. Mustafa Kemal Paşa'nın hükûmet kurulmasına yönelik önergesi yeni idarenin nitelikleri hakkında önemli ipuçları taşır. Önerge, yasama ve yürütme yetkilerinin meclisin elinde toplandığı, meclis üstünlüğüne ve kuvvetler birliği esasına dayalı bir yönetim tarzı teklif ediyordu. Meclisin seçtiği vekillerden oluşan bir heyet hükûmet işlerini yürütecek, meclis başkanı aynı zamanda bu heyetin başkanı olacaktı. Mustafa Kemal Paşa önergesinde saltanatı doğrudan karşısına almamakla beraber, Padişahın İstanbul'da esir olduğunu, bu nedenle İstanbul'la ilişkiye girmenin hiçbir yararı olmadığını belirterek ülkenin yazgısına bütünüyle el konması gerektiğini söylüyordu. Mustafa Kemal Paşa, 1927'de okuduğu Nutuk'ta "bu esaslara dayanan hükûmetin mahiyeti kolaylıkla anlaşılır ki hâkimiyet-i milliyeye dayanan bir cumhuriyettir. Dayanağı da kuvvetler birliğidir" diyerek yeni rejimin ilk adımlarının Meclisin toplandığı ilk günlerde atıldığını ifade etmiştir.

Birinci Meclis ilk aylarında bir dizi önemli yasayı yürürlüğe koydu. 29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu kabul edildi. Bu kanunla TBMM'nin meşruiyetine karşı koyanların vatan haini sayılacağı ve mahkemelerin bu yönde vereceği kararların kesin olduğu hükme bağlandı. Bu kararların infazı TBMM'nin onayına bağlı olacaktı. Böylece meclise yasama ve yürütme yetkisinin yanı sıra yargı yetkisi verilmiş oldu. 2 Mayıs 1920'de İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun'la hükûmetin kuruluş şekli ve kurulacak bakanlıklar belirlendi. Kanun'un kabul edilmesinin ardından vekiller meclis tarafından seçilerek görevlerine başladılar.

Meclisin düzenlediği önemli kanunlardan biri de İstanbul hükûmetinin yasama ve yürütme gücüyle ilgiliydi. 7 Haziran 1920'de kabul edilen bir kanunla, İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920'den itibaren TBMM'nin onayı dışında İstanbul

hükûmeti tarafından yapılmış bütün antlaşmalar ve icraat geçersiz sayıldı. TBMM böylece kendisini yasama ve yürütme erkine sahip tek meşru siyasal organ olarak tanımladı. 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu, meclis üye sayısındaki belirsizliği giderdi. Kanun aynı zamanda meclisin amacını Hilafet ve Saltanatın, vatan ve milletin kurtarılması ve bağımsızlığını sağlamak olarak tanımladı. Böylece meclis içindeki olası bölünmeler önlenmiş oldu.

TBMM'nin çözmeye çalıştığı sorunlardan biri de büyüyen asker kaçakları sorunuydu. Balkan Harbi'nden beri cephelerde kesintisiz savaşmış Anadolu halkı yeni bir savaşın yükünü kaldıracak durumda değildi. Ancak Yunan ordusunun yenilmesi için tüm silahlı güçlerin cepheye seferber edilmesi büyük önem taşıyordu. TBMM bu amaçla 11 Eylül l920'de, "Firariler Hakkında Kanun"la İstiklal Mahkemeleri'ni kurdu. Meclisin seçeceği üç mebustan oluşan bu mahkemelerin kararları kesindi. İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşu, bu mahkemelerin olağanüstü yetkilerine karşı çıkan muhalif mebusların engellemeleri nedeniyle bir hayli uzadı. Mahkemelerin görev alanı 26 Eylül 1920'de, vatan hainliği, casusluk, memleketin maddi ve manevi gücünü her ne şekilde olursa olsun kırmaya çalışmak suçlarını da kapsamak üzere genişletildi. Mahkemelerin asker kaçaklarına gözdağı vermek üzere ailelerinden erkekleri askere götürmek, yoksa köy ve mahallelerine para cezası kesmek, firarinin mal ve mülkünü yakmak veya el koymak gibi uygulamaları mecliste sık sık eleştiri konusu oldu. Eleştiriler sonucunda, 17 Şubat 1921'de verilen bir kararla, zorunluluk hâlinde meclisin karar ve onayıyla gerekli yerlerde yeniden kurulmak üzere, Ankara İstiklal Mahkemesi dışındaki İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetlerine son verildi.

TBMM'nin en önemli yasama faaliyetlerinden biri, hiç kuşkusuz Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, rejimin temellerini halk egemenliği ve meclis üstünlüğü üzerinden tanımlayan ilk anayasadır. 1921 Anayasası'nın özgün yanlarından biri de yerel yönetimlere sağladığı özerklikti. Yerel yönetimler, merkeziyetçi klasik idari örgütlenme modeli yerine, yerinden yönetim modeli diyebileceğimiz bir modele dayanıyordu. 1921 Anayasası olarak da adlandırılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun çerçevesini 8 Eylül'de Yenigün gazetesinde yayımlanan Halk Zümresi'nin siyasi programı oluşturdu. Mecliste maddeleri tartışılan kanun taslağı çeşitli değişikliklerle kabul edildi.

1921 Anayasası'nın ilk üç maddesi rejimin temel niteliklerini belirler. 1. madde egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğu ilkesini kabul eder. 2. madde, TBMM'nin milletin tek ve gerçek temsilcisi olduğunu ve yasama, yürütme kuvvetlerinin TBMM'de toplandığını belirtir. 3. maddeye göre Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti 'Büyük Millet Meclisi hükûmeti' unvanını taşır. Bu maddelerle tanımlanan yönetim şekli cumhuriyet rejiminden başka bir şey değildi aslında. Söz konusu maddeler aynı zamanda TBMM'in açılışından beri uyguladığı kuvvetler birliğini ve meclis hükûmeti sistemini tanımlar. TBMM'nin halk egemenliğini nasıl icra edeceği ise milletvekili seçimleriyle ilgili 4. maddede açıklanır. Yasa tasarısında 4. madde milletvekili seçimlerinin mesleki temsil esasına göre yapılmasını öngörüyordu. Ancak ülkede mesleklerin mesleki temsil esasının uygulanabileceği ölçüde gelişmediği eleştirileri karşısında bu madde, mebusların vilayetler halkı tarafından seçileceği yönünde değiştirildi. Anayasa'nın 7. maddesinde ise TBMM'nin görevleri sayıldı.

1921 Anayasası'nın 9. maddesi TBMM başkanına, meclis adına imza koyma ve yürütme organı olan Heyet-i Vekile'nin kararlarını onaylama yetkisi veriyordu. Heyet-i Vekile'nin kendi içinden seçeceği bir reis, vekiller arasındaki koordinasyonu

sağlamakla yükümlüydü. Aynı madde meclis başkanının, aynı zamanda, Heyet-i Vekile'nin de doğal başkanı olduğunu vurguluyordu. 9. madde, meclis başkanına bir devlet başkanına ait olması gereken yetkileri vererek devlet başkanlığı sorununu Saltanat ve Hilafete değinmeden çözmüştü.

Sevr Antlaşması ve Londra Konferansı

10 Ağustos 1920'de İstanbul hükûmeti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Sevr Antlaşması Osmanlı Devleti açısından çok ağır koşullar içeriyordu. Osmanlı Devleti'ne sadece Orta Anadolu'nun küçük bir bölümünü bırakan bu antlaşma, imparatorluğun kalan topraklarını İngiltere, Fransa ve Yunanistan arasında paylaştırıyordu. Antlaşma, aynı zamanda Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümünde bağımsız bir Ermenistan devletinin, Doğu Anadolu'da ise özerk bir Kürdistan'ın kurulmasını öngörüyordu. Sevr Antlaşması Osmanlı hükûmeti tarafından imzalanmasına karşın, 16 Mart 1920'den itibaren İstanbul'un yapmış olduğu bütün antlaşmaları geçersiz sayan Kanun uyarınca Ankara hükûmeti tarafından geçersiz sayıldı.

Damat Ferit Paşa hükûmetinin 17 Ekim 1920'de istifa etmesi üzerine yeni hükûmet Ankara ile iş birliği içinde çalışan Tevfik Paşa tarafından kuruldu. 21 Şubat-11 Mart 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Londra Konferansı'nda TBMM hükûmetini Dışişleri Bakanı Bekir Sami (Kunduh) Bey ile İstanbul hükûmetini Tevfik Paşa temsil etti. Konferansta Tevfik Paşa, Türk milletinin temsil hakkının TBMM temsilcisi Bekir Sami Bey'de olduğunu söyleyerek görüşmeleri sadece izledi. Konferans, aynı günlerde Yunan ordusunun Anadolu'nun içlerine doğru saldırıya geçmesi nedeniyle herhangi bir sonuç doğurmadan dağıldı.

A-RMH Grubu'nun Kuruluşu ve Muhalefet

Birinci Meclis, Milli Mücadele sürecini, çoğulcu ve demokratik bir tartışma ortamı içinde yönetti. Meclis içinde kurulan bir dizi grup ve siyasal parti 1921 ilkbaharına kadar faaliyet gösterdiler. Mustafa Kemal Paşa da kendisine yakın mebuslardan oluşacak bir grupla meclis çoğunluğunu örgütlü bir yapı içine sokmayı istiyordu. Bu amaçla 10 Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu (A-RMH Grubu) kurdu. Grubun programı Misak-ı Milli'nin sağlanması ve devlet teşkilatının anayasa uyarınca adım adım kurulmasını içeren iki maddeden oluşuyordu. Meclisin açılışında tüm mebuslar A-RMHC üyesi sayılmış olmasına rağmen, A-RMH Grubu kurulurken 90 mebus grubun dışında bırakılmıştı. Grubun bu şekilde kurulması grup dışında bırakılanların büyük tepkisini çekti.

Birinci Meclisteki Gruplar: 1920-1921 yılları arasında meclisteki önde gelen gruplar arasında Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, Islahat Grubu sayılabilir. Ayrıca 1920'nin son aylarında Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adlı iki de sol parti kurulmuştu. Bu örgütlerin tümü, 1921 ilkbaharına gelindiğinde dağılmış oldular.

İzleyen dönemde, A-RMH Grubu dışında kalan muhalif mebuslar örgütlü bir güç olmaksızın, iktidar grubuyla bazı temel konularda tartışmalar yürüttüler. Tartışmaların bir kısmı yasama ile yürütme, bir başka değişle meclis ile Heyet-i Vekile arasındaki dengelerle ilgiliydi. Muhalif vekiller özellikle Heyet-i Vekile'nin meclisin bilgisi dışında yürüttüğü bazı uygulamaları, meclis üstünlüğü ilkesinin ihlali olarak eleştiriyorlardı. Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarını belirlemek üzere oluşturulan ve çoğunlukla muhalif milletvekillerinin yer aldığı bir komisyonun hazırladığı teklif, güçler ayrılığı ilkesini benimsiyor ve kabine sistemine geçilmesini öngörüyordu. Ancak teklif, iktidarı destekleyen mebusların oylarıyla reddedildi.

Bir başka tartışma konusu da Heyet-i Vekile üyelerinin seçimiyle ilgiliydi. 4 Kasım 1920'de yapılan bir kanunla meclisin vekilleri meclis üyeleri arasından doğrudan seçmesi yerine, meclis başkanının göstereceği adaylar arasından seçmesi (aday

gösterme) yöntemine geçilmişti. Bu değişikliğin temelinde Mustafa Kemal Paşa'nın birlikte çalışmayı istemediği kişilerin meclis tarafından hükûmete vekil olarak seçilmesini istememesi yatıyordu. Muhalif mebuslar aday gösterme yöntemini meclisin yetkilerinin kısıtlanması olarak değerlendirdikleri için konu sert tartışmalara yol açtı. Muhaliflerin eleştiri konularından biri de Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığına dairdi. Muhalif mebuslar ilke olarak meclis görüşmelerini yöneten Meclis Başkanlık Divanı'nın meclisteki tüm grupların üzerinde tarafsız bir konumda yer alması gerektiğini savunuyorlardı. Meclis Başkanlık Divanı üyeleri, aynı zamanda A-RMH Grubu'nun üyesiydiler. Bu nedenle muhalif mebuslarca taraflı davranmakla suçlanıyorlardı.

Muhaliflerle A-RMH Grubu arasında en sert tartışma konularından biri de Başkumandanlık Kanunu'na ilişkindi. 10 Temmuz 1921'da Yunan ordusunun ilerlemesiyle başlayan Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde Türk ordusu büyük kayıplar vererek Sakarya'nın doğusuna çekilmişti. Kritik askerî durum nedeniyle, 5 Ağustos 1921'de Başkumandanlık Kanunu kabul edildi. Kanun uyarınca Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin tüm yetkilerini üç aylık bir süre için kullanma hakkı gibi olağanüstü bir yetkiyle donatılarak Başkumandanlığa getirildi. Bu kanunla Başkumandan'ın emirleri kanun niteliği taşıyacaktı. Muhalif mebuslar, Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlığını desteklemekle beraber meclisin yetkilerini kullanma hakkına karşı çıktılar. Buna rağmen, cephelerdeki kritik askerî durum nedeniyle meclis yetkilerinin bir süreliğine Başkumandan'da toplanması onaylandı. Mustafa Kemal Paşa başkumandanlık yetkileriyle donanmış olarak Sakarya Savaşı'nı zaferle sonuçlandırdı. Ancak Başkumandanlık Kanunu'na ilişkin hoşnutsuzluklar ilerleyen aylarda giderek arttı. Kanun'un geçerlilik süresinin uzatılması için yapılan meclis görüşmeleri uzun tartışmalara sahne oldu. Muhalif mebusların itirazlarının temelini yine meclisin üstünlüğü ve hâkimiyeti oluşturuyordu. Muhaliflerin itirazlarına ve engellemelerine rağmen Kanun, Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesiyle 6 Mayıs 1922'de bir kez daha uzatıldı.

Başkumandanlık yetkilerinin tartışıldığı bir başka konu da İstiklal Mahkemeleri oldu. Kütahya-Eskişehir muharebeleri yenilgisinden sonra İstiklal Mahkemeleri yeniden kurulmuş ve Başkumandan olarak Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanmıştı. Olağanüstü yetkilerle donatılan İstiklal Mahkemeleri'nin üyelerinin Başkumandan tarafından atanması, mahkemelerin her türlü denetimin dışında kalması ve aldığı kararların sertliği yeni tartışmalara neden oldu. 1922 yılı başlarında mahkemelerin meclis denetimine girmesi ve kaldırılması yönündeki muhalefet arttı.

İkinci Grup'un Kuruluşu, Programı ve Faaliyetleri

Muhalifler mecliste bir grup çatısı altında örgütlenerek uzun süredir eleştirdikleri konularda sonuca ulaşmak istiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın elinde olağanüstü yetkilerin toplanması karşısında meclis üstünlüğünü savunan bu grup, 1922 Temmuz'unda, İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında örgütlendiler. A-RMH Grubu'yla aynı adı paylaştığı için iki grubu birbirinden ayırmak üzere A-RMH Grubu'na Birinci Grup, muhaliflerim kurduğu gruba ise İkinci Grup denir. Grup Hüseyin Avni (Ulaş), Vasıf (Karakol), Mehmet Besim (Fazlıoğlu), Süleyman Necati (Güneri), Rıfat (Çalıka), Salahattin (Köseoğlu) ve Emin (Geveci) Beyler tarafından kurulmuştu.

İkinci Grup'un kuruluşunu hızlandıran bir diğer etmen de Birinci Grup'tan bazı mebusların, meclis çoğunluğunu denetim altına almak ve böylece önemli meseleleri meclisten geçirebilmek için, Selamet-i Umumiye Komitesi adıyla gizli örgüt

kurmalarıydı. İktidar, grubu, meclisin 1 Mart 1922'de başlayan yeni toplantı yılında gittikçe şiddetlenen bir muhalefetle karşılaşacağını biliyordu. Birinci Grup'tan bazı üyelerin muhaliflerle birlikte oy kullanmaları grubun kendi tasarılarını meclisten geçirmesini güçleştiriyordu. İktidar grubu muhaliflerin gücünü sınırlamak için etkili muhaliflerin mebusluktan düşürülmesinden, meclisin feshedilmesine kadar çeşitli önlemleri tartıştı. Nihayetinde meclisin meşruiyetine gölge düşürmeden, güçlenen muhalefete karşı bir önlem olarak Selamet-i Umumiye Komitesi adı altında gizli bir komite kuruldu. Muhalif mebuslar iktidar grubunun bu örgüt aracılığıyla meclis çoğunluğunu ele geçireceği endişesiyle hızla örgütlendiler.

DİKKAT

Mustafa Kemal Paşa, 16-17 Ocak 1923'te İzmit'te basın mensuplarına verdiği demecinde, İkinci Grup'un oluşum sürecini ve her iki grup arasında gidip gelen mebusların tutumunu değerlendirdi. Bu demecinde, Birinci Grup kurulduktan sonra bütün mebusların Misak-ı Milli'nin sağlanması konusunda hem fikir olduklarını, anlaşmazlığın esas olarak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na dayandığını belirtti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre iki grup arasında prensip ve fikir çatışması yoktu. Mustafa Kemal Paşa'nın eleştirilerindeki asıl hedef ise iki grup arasında gidip gelerek çıkar sağlamaya çalışan mebuslardı. Mustafa Kemal Paşa'nın bu değerlendirmeleri, bazı tarihçilerin Birinci Grup'un laik, demokrat, ilericilerden; İkinci Grup'un ise dinci, saltanatçı, gericilerden oluştuğuna dair yorumlara uymamaktadır.

İkinci Grup'un muhalefeti temelde Birinci Meclis içindeki bazı uygulamalara yönelik şekillenmiş ve meclis tartışmalarını bu yönde etkilemiştir. İkinci Grup yürüttüğü muhalefete rağmen Milli Mücadele süreci başarıya ulaşana kadar, meclisteki birliğin sürmesi için dikkatli davranmış, kendisini A-RMHC'nin parçası olarak görmeye devam etmiştir. İkinci Grup özellikle kişi tahakkümüne karşı tavır almıştır. İttihat Terakki iktidarının 1913'ten sonra lider tahakkümüne girmesi, İkinci Grup'u kişi tahakkümü konusunda hassas kılmıştır. Bu nedenle eleştirileri Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına yönelik olmaktan çok, Milli Mücadele sürecinin özel koşulları nedeniyle elinde toplanan olağanüstü yetkilerin meclis üstünlüğü ilkesini zedeleyeceği endişesinden kaynaklanıyordu. İkinci Grup'un bir diğer temel ilkesi de ülkede kanuna dayalı bir yönetimin kurulmasıdır. İkinci Grup bu nedenle temel hak ve özgürlüklerin korunması üzerinde durmuş, İstiklal Mahkemeleri'nin işleyişini ve uygulamalarını bu çerçevede eleştirmiştir.

İkinci Grup'un ilk programı 16 Temmuz 1922'de açıklandı. Programın 1. maddesi Misak-ı Milli çerçevesinde millî birlik ve bağımsızlığa ulaşılması amacını içerir. 2. madde ise mevcut kanunların millî egemenlik ilkesine göre değiştirilmesi ve düzeltilmesini öngörür. Bu madde temelde Başkumandanlık ve İstiklal Mahkemeleri'ne ilişkin kanunlarla, vekillerin seçim şekline ilişkin kanunların değiştirilmesi amacını içeriyordu. Herkesin hukukunun dokunulmazlığı ve saygınlığını sağlamayı hedefleyen 3. madde ise Grup'un temel hak ve özgürlükler konusundaki hassasiyetini yansıtır.

İkinci Grup bu temel ilkeler çerçevesinde programını genişletti. Bu program büyük ölçüde İkinci Grup kurulmadan önce muhalif milletvekillerinin mecliste eleştirdikleri temel konuları yansıtıyordu. Programın ilk maddesi, genel hukukun esas hükümlerine ve millî egemenliğe aykırı yetki, ayrıcalık, kuruluş ve icraatın yürürlükten kaldırılması amacını esas alıyordu. Diğer maddelerde ise Başkumandanlık Kanunu, İstiklal Mahkemeleri Kanunu ve vekil seçimlerinde aday gösterilmesine ilişkin kanunun millî egemenliğe aykırı sayılarak kaldırılması öngörülüyordu. Programda ayrıca, Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarının belirlenerek, yet-

ki alanına girmeyen konularda, meclisin bilgisi dışında icraatta bulunmaması ve yeni İstiklal Mahkemeleri'nin kanuni sınırlar içinde hareket etmesine yer verildi. Programda Heyet-i Vekile Başkanlığı ile Meclis Başkanlığı'nın birbirinden ayrılması gereği de yer aldı. Buradaki amaç, kuvvetler ayrımı ilkesine dayanarak herhangi bir kişinin şahsında yetki toplulaşmasını önlemekti. Programın son maddesi ise Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığına ilişkindi. İkinci Grup'un bu programını daha ayrıntılı bir başka program izledi. Programda, kişi hak ve özgürlükleri, devlet teşkilatı ve Millet Meclisine dair hükümlere ek olarak maliye, ekonomi, eğitim, adliye ve sağlık konularına da yer verildi. Programın on maddesinin kişi hak ve özgürlüklerine ayrılmış olması Grup'un konuya verdiği önemi göstermekteydi.

İkinci Grup, programı ve ilkeleri doğrultusunda mecliste verdiği mücadelenin sonuçlarını Büyük Taarruz'un hemen öncesinde aldı. 8 Temmuz 1922'de, vekil seçimlerinde aday gösterme yöntemi yürürlükten kaldırıldı ve meclisin ilk günlerinde uygulanan doğrudan vekil seçimi yöntemine dönüldü. Heyet-i Vekile Reisi'nin meclis tarafından seçilmesi benimsenerek kuvvetler ayrılığına doğru önemli bir adım atıldı. 20 Temmuz 1922'de, Başkumandanlık Kanunu'nun, Başkumandan'a olağanüstü yetkiler veren ikinci maddesi yürürlükten kaldırıldı. Buna karşılık, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık unvanı oy birliğiyle süresiz uzatıldı. Aynı düzenlemeyle Başkumandanlık emriyle kurulan ve meclis denetiminin dışında kalan İstiklal Mahkemeleri'nin görevi son buldu. İkinci Grup'un çabaları sonucunda, 31 Temmuz 1922'de İstiklal Mahakimi Kanunu kabul edildi. Bu kanunla yeni kurulacak İstiklal Mahkemeleri üzerinde meclis denetimi sağlandı.

SIRA SİZDE 4

Birinci Meclisteki İkinci Grup'un temel ilkeleri nelerdir?

LOZAN BARIŞ GÖRÜŞMELERİ VE 1923 SEÇİMLERİ

Saltanatın Kaldırılması ve Lozan Barış Antlaşması

Türk ordusunun işgallere son veren kesin askerî zaferi 26 Ağustos 1922'de başlayan Başkumandanlık Meydan Savaşı'yla geldi. Batı Anadolu'yu Yunan işgalinden adım adım kurtaran Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'e girdi. 18 Eylül'de Batı Anadolu'daki son Yunan askerleri Erdek'ten çekildi. Türk birlikleri 24 Eylül'de Çanakkale Boğazı'ndaki İngiliz işgal güçlerinin üzerine yürüdü. İngiliz askerlerinin Türk birliklerine karşı koymaması üzerine ateşkes koşullarının konuşulması için diplomatik girişimler başladı.

TBMM hükûmeti adına İsmet (İnönü) Paşa'nın başında olduğu Türkiye heyeti Mudanya'da, Fransa, İngiltere ve İtalya temsilcileriyle ateşkes koşullarını görüşmek üzere bir araya geldiler. 11 Ekim 1922'de Mudanya'da ateşkes antlaşması imzalandı. Görüşmeler sırasında Türkiye, Yunanistan ve İtilaf Devletleri arasında kalıcı barışı sağlamak üzere, İsviçre'nin Lozan kentinde bir konferans düzenlenmesi de kararlaştırıldı. Konferansta Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların yanı sıra İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdirecek kararlar alınacaktı. Ancak konferansa TBMM Hükûmeti'nin yanı sıra İstanbul Hükûmeti'nin de çağrılması üzerine Saltanatın kaldırılması gündeme geldi.

Saltanatın kaldırılmasına ilişkin meclis görüşmelerinde Birinci ve İkinci Grup, saltanatın kaldırılmasını desteklerken bağımsız muhafazakâr mebuslar seslerini çıkartamamışlardır. Saltanatın kaldırılmasına ilişkin tartışmalarda Hilafet makamının konumuyla ilgili belirsizlik sıkıntı yarattı. Hilafet makamının konumuna ilişkin verilen tekliflerin yeniden değerlendirilmesi sonucu Hilafet makamının Türklere ve

Osmanlı Hanedanı'na ait olacağı ve meclisin Osmanlı Hanedanı'ndan uygun bir kişiyi bu makama seçeceği karara bağlandı.

Yapılan oylamalar sonucunda saltanat 1 Kasım 1922'de oy birliğiyle kaldırılarak Osmanlı Devleti hukuken sona erdirildi. Saltanatın kaldırılması Cumhuriyete geçiş sürecinde çok önemli bir adımdı. 4 Kasım'da son Osmanlı hükûmetinin başında bulunan Tevfik Paşa'nın istifa etmesiyle İstanbul'da TBMM hükûmeti dönemi başladı. Padişah Vahdettin'in İngilizlere sığınarak 17 Kasım'da yurt dışına çıkmasıyla TBMM 18 Kasım'da Abdülmecit Efendi'yi yeni halife seçti.

Lozan Görüşmelerine Katılan Devletler: Konferansa İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven devleti katıldı. Rusya ve Bulgaristan ise görüşmelerde kendilerini doğrudan ilgilendiren konularla ilgili temsil edildiler. ABD de görüşmelere gözlemci statüsünde katıldı.

Türkiye'nin, Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın (İnönü) başkanlığında bir heyetle katıldığı Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922'de açıldı. Barış görüşmelerinde bazı konularda anlaşma sağlanmasına karşın bazı konularda derin görüş ayrılıkları ortaya çıktı.

Görüşmelerde anlaşma sağlanan maddelere göre Batı Anadolu kıyılarındaki adalar askerden arındırılacak, Gökçeada ve Bozcaada Türkiye'ye, 12 ada ise İtalya'ya bırakılacaktı. Türkiye'nin Doğu Trakya sınırı Meriç Irmağı olarak belirlendi. Anlaşmaya varılan en önemli maddelerden biri de Türk-Yunan nüfus mübadelesiydi. Buna göre Türkiye'de yaşayan Rumlarla Yunanistan'da yaşayan Türkler, İstanbul'da yaşayan Rumlarla Batı Trakya'da yaşayan Türkler hariç tutulmak kaydıyla mübadele edilecekti.

Boğazların statüsü de varılan anlaşmayla netleşti. Buna göre İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında kıyıdan başlayarak 15 km'lik bir şerit askerden arındırılacaktı. Boğazlar bütün yabancı gemilerin serbest geçişine açık olmakla beraber savaş gemileri için bazı tonaj sınırlamaları getirilecekti. Yabancı gemilerin Boğazlardan geçişini düzenlemek üzere Türkiye'nin başkanlığında ve anlaşmaya taraf ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulacaktı.

Görüşmeler, Osmanlı borçları, Türk-Yunan sınırı, Boğazlar, Musul, azınlıklar ve kapitülasyonlar gibi önemli konularda anlaşma sağlanamayınca, 4 Şubat 1923'te kesildi. İsmet Paşa, Ankara'ya ulaştıktan sonra meclisi bilgilendirdi. Barış antlaşmasının mecliste görüşüldüğü gizli toplantılarda muhalif mebuslar taviz verilmesine şiddetle karşı çıktılar. Meclis, 6 Mart'ta İsmet Paşa başkanlığındaki heyeti Lozan görüşmelerinde yeniden yetkili kıldı. 1 Nisan'da ise meclisin seçimlere gidilerek yenilenmesine karar verildi.

23 Nisan 1923'te Lozan'da yeniden başlayan görüşmelerde bir dizi anlaşmazlık konusu sonuca bağlandı. Türk heyetinin kararlılığı sayesinde kapitülasyonlar kaldırıldı. Türkiye ile İtalya arasındaki anlaşmazlık, Türkiye'ye kabotaj hakkının tanınmasıyla giderildi. Azınlıklar konusunda, Türkiye'de yaşayan Müslüman olmayan azınlıkların dinsel ve kültürel haklarının güvenceye alınmasına karar verildi. Antlaşmaya göre Müslüman olmayan azınlıklar ana dillerini istedikleri gibi kullanabilecek ve yasalar önünde Müslümanlarla eşit ve onlar kadar özgür olacaklardı. Antlaşmanın azınlıklarla ilgili maddeleri temel yasa sayılarak antlaşma hükümlerine aykırı olacak şekilde kural konmayacak, işlem yapılamayacaktı. Azınlık hakları Milletler Cemiyetinin güvencesi altına alınacaktı. Türkiye ile Yunanistan arasındaki anlaşmazlıklar da mutabakatla giderildi. Türkiye, Yunanistan'dan talep ettiği tazminattan vazgeçti. Buna karşılık Yunanistan Karaağaç'ı Türkiye'ye tazminat olarak verdi. Konferans, Musul ve Osmanlı borçlarının ödenmesi sorunlarının çözümü ileri bir tarihe ertelenerek, 24 Temmuz 1923'te sona erdi. Aynı tarihte Marmara Denizi'yle Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından geçiş serbestliğini düzenleyen Lozan Boğazlar Sözleşmesi imzalanarak Türkiye temsilcisinin başkanlığında, taraf ülkelerin temsilcilerinden oluşacak bir komisyonun kurulmasına karar verildi.

Lozan Antlaşması, milletvekili seçimlerinden sonra iş başına gelen yeni meclis tarafından 11 Ağustos 1923'te onaylandı. Antlaşmanın onaylanmasından kısa bir süre sonra İtilaf Devletleri birliklerini çekerek İstanbul ve Boğazları 6 Ekim'de Türk kuvvetlerine bıraktı.

Halk Fırkası'nın Kuruluş Hazırlıkları

Mustafa Kemal Paşa 7 Aralık 1922'de, Ankara'da verdiği bir basın demecinde barıştan sonra Halk Fırkası adıyla bir siyasi parti kurma kararını açıklamıştı. Ocak 1923'te ise İzmit'te basınla ve halkla yaptığı görüşmelerde, kurulacak partinin tüm halkın çıkarını gözetecek kapsayıcı bir parti olacağını bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa, 1923 başındaki yurt gezileri ve nutuklarında da meclisi feshederek yeni bir meclis toplama ve düşündüğü inkılapları yeni meclisle yapma niyetini de ifade etti.

Kamuoyuna yönelik bu hazırlıklardan sonra, 8 Nisan 1923'te, meclisteki Birinci Grup'un bir fırkaya dönüştürülerek Halk Fırkası'nın kurulacağı açıklandı. Kurulacak fırkanın ilkeleri Dokuz Umde bildirisiyle yayımlandı. Bildiride yer alan birinci ilkeyle millî egemenliğe bağlılık vurgulandı. İkinci ilkede ise saltanatın kaldırılması kararının değiştirilemeyeceği yer aldı. Takip eden ilkelerde sırasıyla iç güvenlik ve asayişin sağlanması, mahkemelerin hızlı işlemesi, alınacak ekonomik ve toplumsal önlemlerin neler olacağı, zorunlu askerlik süresinin kısaltılması, yedek subaylara, malul gazilere, emekli, dul ve yetimlere yardım edilmesi, bürokrasinin düzeltilmesi ve son olarak bayındırlık işleri için ortaklıklar kurulması vurgulandı. Halk Fırkası'nın kuruluşu Dokuz Umde'nin yayımlanmasından yaklaşık beş ay sonra 23 Ekim 1923'te gerçekleşti.

Seçimler ve Muhalefetin Tasfiyesi

Dokuz Umde'nin yayımlanmasından birkaç gün önce, meclis çok önemli bir olayla sarsıldı. Lozan görüşmeleri sürerken Tan gazetesinin sahibi ve İkinci Grup'un etkili isimlerinden Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey önce kaybolmuş, 2 Nisan 1923'te de cesedi bulunmuştu. Ali Şükrü Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'nın muhafız alayı komutanı Topal Osman tarafından öldürüldüğü anlaşılınca, Topal Osman kendisini yakalamak üzere gelenlerle girdiği çatışmada öldürüldü. Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi mecliste son derece olumsuz bir hava yarattı. Meclisin 1 Nisan 1923 tarihli oturumunda, yeni seçimlerle meclisin yenilenmesine karar verildi. Meclisin seçime gideceği karara bağlanınca yeni bir seçim kanunu düzenlendi. Yapılan yeni düzenlemeler arasında, seçmen yaşının 25'ten 18'e indirilmesi ve oy verebilmek için vergi ödeme koşulunun kaldırılması yer aldı.

Birinci Meclis 6 Nisan 1923'te son toplantısını yaparak dağıldı. Birinci Grup, adaylarını belirlemek üzere Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında çalışmalarına başladı. İkinci Grup ise seçime katılmama kararı aldı. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle İttihatçıların kendi adlarına seçime katılmaları engellendi. Bu koşullar altında seçime yalnızca Birinci Grup örgütlü bir güç olarak katıldı. Seçim merkezden belirlenen Birinci Grup adaylarının başarısıyla sonuçlandı. İkinci Grup üyeleri seçime katılmadıkları için hiçbiri yeni meclise giremedi. 11 Ağustos'ta ilk toplantısını yapan meclis büyük ölçüde Mustafa Kemal Paşa'nın denetiminde seçilen milletvekilleriyle çalışmalarını 1927'ye kadar sürdürdü. İkinci Grup muhalefetinin tasfiye edilmesine rağmen meclis, kendi içinde yeni bir muhalefet hareketi doğurarak 1925 yılı ortalarına kadar canlı bir tartışma ortamına sahip oldu.

Özet

AMAÇ 1

İttihat ve Terakki Cemiyetinin oluşumunu, Meşrutiyet'in ilanını ve çoğulcu siyasal yaşamın kuruluşunu özetleyebilmek

II. Abdülhamit 1878'de Osmanlı Mebusan Meclisini kapattıktan ve anayasayı askıya aldıktan sonra, imparatorluğun kurtuluşunu meşruti bir düzende gören çeşitli gruplar ülke içinde ve Avrupa kentlerinde örgütlendiler. Bu örgütlerden biri olan Ahmet Rıza Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), 1906 yılında Selanik'te Talat Bey ve arkadaşları tarafından kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyetiyle birleşti. Kozmopolit bir nüfusa sahip olan Selanik şehri, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli ticaret, kültür ve eğitim merkezlerinden biriydi. İTC'nin çekirdek kadrolarını oluşturan Müslüman Türk kökenli memur ve askerler buradaki modern eğitim kurumlarında yetişmiş, imparatorluğun geleceğini meşrutiyet düzeninde gören kişilerdi. Makedonya bölgesi aynı zamanda Balkan milliyetçiliklerinin merkezîydi. İTC, bölgede yükselen milliyetçi hareketler karşısında kendilerini tehdit altında hisseden Müslüman Türk topluluklarla 2. ve 3. Ordu birlikleri arasında yayıldı. Rusya ve İngiltere arasında Makedonya'nın geleceğine ilişkin yapılan görüşmelerden telaşa düşen İTC kadroları Makedonya dağlarına çıkarak isyanı başlattılar. İsyanı bastıramayan II. Abdülhamit 24 Temmuz 1908'de anayasayı tekrar yürürlüğe soktu ve ülke hemen ardından seçim hazırlıklarına başladı.

Hürriyet, Adalet, Eşitlik ve Kardeşlik sloganları ile ilan edilen Meşrutiyet'in ilk seçimleri 1908 yılında yapıldı. Bu seçimler Türkiye'deki ilk çok partili seçimler olarak tarihe geçti. Ancak yeni kurulan anayasal parlamenter düzen 1909'da 31 Mart İsyanı'yla sarsıldı. Ahrar Fırkası'nın sertleşen muhalefetinin ardından, alt kademe ulema ve medrese öğrencilerinin başlattığı isyan, Hareket Ordusu tarafından bastırıldı ve II. Abdülhamit tahttan indirildi. 31 Mart İsyanı'nın bastırılmasından sonra ülkede yeniden başlayan çoğulcu siyasal hayat, 1913 yılına kadar sürdü.

AMAÇ 2

İttihat ve Terakki Cemiyetinin tek parti iktidarının kuruluşunu ve Osmanlıcılıktan Türkçülüğe geçişin nedenlerini açıklayabilmek

Balkan Savaşları'nın yol açtığı büyük toprak kayıpları İTC'ye mutlak iktidarını kurma şansı verdi. 23 Ocak 1913'te gerçekleşen Babıâli Baskını'ndan sonra İTC, iç siyaseti tekeline aldı. I. Dünya Savaşı'nın doğurduğu olağanüstü şartlar altında rejimin otoriter niteliği güçlendi. İTC bu yıllarda çoğulculuktan otoriter yönetime, Osmanlıcılıktan da Türkçülüğe savruldu. Osmanlıcılık ideolojisi, Osmanlı idaresi altında yaşayan tüm unsurları Osmanlı vatanı ve Osmanlı hanedanına sadakat temelinde birleştirme ülküsü güden bir ideolojiydi. Ancak Balkanların kaybıyla beraber Osmanlıcılık işlevini yitirdi. Bundan böyle Anadolu, imparatorluğun yeni iktisadi ve beşerî merkezî oldu. Tüm bu gelişmeler Müslüman-Türk kimliğine dayalı Türkçülük ideolojinin güçlenmesine yol açtı. Türkçülüğü sistematik bir fikir akımı olarak geliştiren Gökalp'in önerdiği Türk milliyetçiliği, ortak kültürel değerler, ortak dil ve alışkanlıklara dayalı kültürel bir milliyetçilikti. İTC mensuplarını ise ortak bir ideolojik programdan çok bir dizi ortak tavır bir araya getiriyordu. Bu tavırlar devlet merkezli bakış, milliyetçilik, pozitivizm, eğitim yoluyla toplumu dönüştürme inancı, düzen içinde değişim arzusu ve eylemciliktir. Çoğu İttihatçı için II. Meşrutiyet Dönemi'nin önde gelen akımları, dönemin siyasal ihtiyaçlarına göre çeşitli biçimlerde sentezlenebilecek ideolojilerdi. I. Dünya Savaşı yenilgiyle bitmesine rağmen, İttihatçılar bu dönemde bir dizi radikal reformla toplumsal yaşamın, laik ve milliyetçi bir çizgide dönüşmesinin zeminini hazırladılar. II. Meşrutiyet Dönemi siyasal gelişmeleri ve fikir akımlarıyla "Cumhuriyet'in siyasal laboratuvarı" oldu.

AMAÇ 3

Milli Mücadele döneminde yerel direnişlerin örgütlenmesini, Karakol Cemiyeti ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki iktidar mücadelesini ve direnişin merkezîleşmesini değerlendirebilmek

Mondros Mütarekesi'nin ardından Anadolu'nun çeşitli bölgelerinin İtilaf Devletleri tarafından işgali yerel direniş örgütlerini doğurdu. İşgallere

karşı İstanbul'un direniş göstermemesi işgal edilen ve işgal tehdidi altında bulunan Batı Anadolu ve Doğu vilayetlerinde yerel MHC'lerin devletten bağımsız olarak örgütlenmesine yol açtı. Özellikle Ege'deki MHC'ler, İttihatçıların kurtuluş stratejileri için uygun bir bölgesel taban yarattı. Direnişi kişisel kurtuluş, ülkenin kurtuluşu ve iktidara geliş için yegâne yol gören İttihatçılar, direnişi kendi isimlerini gizleyerek örgütlediler. Amaçları hareket başarıya ulaştıktan sonra kendi isimleriyle yeniden iktidara gelmekti. Karakol Cemiyeti İttihatçılar adına iktidar mücadelesini sürdürdü.

Başından beri bir cumhuriyet kurma fikriyle hareket eden Mustafa Kemal Paşa, bunun ancak merkezî bir direniş hareketiyle gerçekleşebileceğini düşünüyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın kurtuluş stratejisinin başarılı olması için eş zamanlı olarak içerde iktidar mücadelesini kazanıp direnişi kendi liderliği altında merkezileştirmesi ve işgal güçlerini yenmesi gerekiyordu. Ancak Mustafa Kemal Paşa ve çevresinin, Anadolu'ya yayılmış direniş gruplarını kapsayacak türden herhangi bir örgütü yoktu. Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal Paşa'ya liderlik yolunu açtı. Sivas Kongresi'nde A-RMHC'nin kurulması ile MHC'lerin merkezîleşmesi adına önemli bir adım atıldı. Mustafa Kemal Paşa ve çevresi ve Karakol Cemiyetinin güçlü bir iktidar talebinin olması, güçlerini aynı bölgesel hareketlere dayandırmaya çalışması ve bu hareketleri kendi liderlikleri altında merkezileştirme gayretleri önemli bir rekabete yol açtı. 1920 yılında İstanbul'un işgali ve son Osmanlı Mebusan Meclisinin dağılmasıyla Karakol Cemiyeti tasfiye oldu. Başlangıçta A-RMHC'ne bağlanmak istemeyen bağımsız MHC'ler de TBMM'nin kuruluşuyla ve Yunan ordusunun işgali derinleştirmesiyle beraber A-RMHC'ye bağlandılar.

AMAÇ 4

Birinci Meclis'te rejimin temellerini atan yasama faaliyetlerini ve meclis içindeki iktidar muhalefet ilişkilerini ifade edebilmek

23 Nisan 1920'de toplanan Birinci Meclis, bir dizi yasama faaliyetiyle yeni rejimin temellerini attı. Birinci Mecliste, yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin meclisin elinde toplandığı, meclis üstünlüğüne ve kuvvetler birliği esasına dayalı bir idare biçimi benimsendi. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ise rejimin temellerini halk egemenliği ve meclis üstünlüğü üzerinden tanımlayan ilk anayasa oldu. 1921 Anayasası'nın özgün yanlarından biri de yerel yönetimlere sağladığı geniş özerkliktir.

Birinci Meclisi önemli kılan bir diğer özelliği de Milli Mücadele sürecini, çoğulcu ve demokratik bir tartışma ortamı içinde yönetmesidir. Bu dönemde Mecliste bir dizi grup faaliyet gösterdi. Bu gruplardan en etkin olanları Birinci Grup ve İkinci Grup olarak adlandırılan gruplardır. Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu Birinci Grup karşısında muhalefet eden mebuslar İstiklal Mahkemeleri ve Başkumandanlık yetkilerini düzenleyen bir dizi kanunu ve uygulamayı eleştirdiler. Temmuz 1922'de muhalif milletvekillerinin örgütlenmesiyle İkinci Grup kuruldu. İkinci Grup'un eleştirileri Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına yönelik olmaktan çok, elinde toplanan olağanüstü yetkilerin meclis üstünlüğü ilkesini zedeleyeceği endişesinden kaynaklanıyordu. İkinci Grup bu doğrultuda Başkumandanlık ve İstiklal Mahkemeleri'ne ilişkin kanunlarla, vekillerin seçim şekline ilişkin kanunların değiştirilmesi ve kişisel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasına yönelik muhalefet yaptı ve söz konusu kanunların değiştirilmesinde başarılı oldu.

AMAÇ 5

Saltanatın kaldırılması, Lozan Konferansı, 1923 seçimleri ve meclis içi muhalefetin tasfiyesi süreçlerini açıklayabilmek

Türk ordusu, Başkumandanlık Meydan Muharebesi'yle Yunan ordusunu yenerek Anadolu'nun işgaline son verdi. 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması sonrasında, Türkiye ve İtilaf Devletleri'nin katıldığı Lozan Konferansı, 22 Kasım'da başladı. Konferansın ilk aşamasında bazı konular anlaşmayla sonuçlanırken ihtilaflı konular konferansın 23 Nisan 1923'te başlayan ikinci aşamasında çözüldü. 24 Temmuz'da sona eren Lozan Konferansı Türk-Yunan sınırı, Ege adaları, azınlık hakları, kapitülasyonlar, Boğazların statüsü, nüfus mübadelesi gibi bir dizi sorunu çözüme kavuşturdu. Birinci Meclisin 6 Nisan'da dağılmasından sonra yeni seçimlere gidildi. İttihatçılar ve İkinci Grup üyeleri seçime girmediği için yeni kurulan meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın denetiminde seçilen milletvekillerinden oluştu. İlk toplantısını 11 Ağustos'ta yapan yeni meclis Lozan Barış Antlaşması'nı onayladı. Böylece Türkiye'de siyasal yaşam yeni bir evreye girdi.

Kendimizi Sınayalım

1. İTC, Osmanlı İmparatorluğu'nun hangi kentinde kurulmuştur?

a. Beyrut
b. Erzurum
c. Selanik
d. İstanbul
e. Resne

2. Aşağıdakilerden hangisi II. Meşrutiyet'in sloganları arasında **yer almaz?**

a. Müsavat (Eşitlik)
b. Uhuvvet (kardeşlik)
c. Hürriyet
d. Adalet
e. Şeriat

3. İTC'ye muhalif parti ve grupların 21 Kasım 1911'de kurduğu siyasal partinin ismi aşağıdakilerden hangisidir?

a. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti
b. Ahrar Fırkası
c. Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti
d. Hürriyet ve İtilaf Fırkası
e. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası

4. Balkan Savaşları aşağıdaki ideolojilerin hangisinin yükselmesine yol açmıştır?

a. Türkçülük
b. İslamcılık
c. Osmanlıcılık
d. Batıcılık
e. Sosyalizm

5. Aşağıdaki örgütlerden hangisi Milli Mücadele yıllarında İTC adına iktidar mücadelesini yürüttü?

a. Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti
b. Karakol Cemiyeti
c. Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
d. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
e. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

6. Mustafa Kemal Paşa'ya Milli Mücadele yıllarında önderlik yolunu açan kongre aşağıdakilerden hangisidir?

a. I. Edirne Kongresi,
b. I. Nazilli Kongresi,
c. Sivas Kongresi
d. Erzurum Kongresi
e. II. Balıkesir Kongresi

7. Son Osmanlı Mebusan Meclisi hangi olayla faaliyetlerini sürdürmesinin olanaksız olduğuna karar vererek dağılmıştır?

a. İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali
b. Kütahya-Eskişehir muharebeleri
c. İstanbul'un resmen işgali ve kent yönetimine el konulması
d. Sivas Heyet-i Temsiliyesi ile Ali Rıza Paşa hükûmeti arasında Amasya görüşmesi
e. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması

8. İstiklal Mahkemeleri aşağıdaki kanunlardan hangisiyle kurulmuştur?

a. Teşkilat-ı Esasiye kanunu
b. Firariler Hakkında Kanun
c. İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun
d. Hıyanet-i vataniye kanunu
e. Nisab-ı Müzakere Kanunu

9. Aşağıdaki konulardan hangisi Birinci Meclis'te Birinci Grup'la İkinci Grup arasında tartışma konusu **olmamıştır?**

a. Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığı
b. Aday gösterme yöntemi
c. Başkumandanlık Kanunu
d. Saltanatın kaldırılması
e. İstiklal Mahkemeleri

10. Lozan görüşmelerinin ilk bölümünde aşağıdaki sorunlardan hangisinde anlaşmaya varılmıştır?

a. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi
b. Osmanlı Borçları
c. Musul sorunu
d. Kapitülasyonlar
e. Azınlık hakları

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise "II. Abdülhamit İdaresi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise "Hürriyetin İlanı ve Seçimler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise "1909-1913 Dönemi Siyasal Yaşam" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "Türkçülük İdeolojisinin Yükselişi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "Mondros Mütarekesi ve Yerel Direniş Hareketlerinin Doğuşu" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise "Mustafa Kemal Paşa ve Yerel Direniş Hareketlerinin Merkezileşmesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve İstanbul'un İşgali" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "TBMM'nin Kuruluşu ve Rejimin Temelleri" kısmını bir kez daha okuyunuz.
9. d	Yanıtınız yanlış ise "İkinci Grup'un Kuruluşu, Programı ve Faaliyetleri" ve "Saltanatın Kaldırılması ve Lozan Barış Antlaşması" konularını yeniden gözden geçiriniz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise "Saltanatın Kaldırılması ve Lozan Barış Antlaşması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

İTC'nin doğduğu Selanik şehri, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli ticaret, kültür ve eğitim merkezlerinden biriydi. Şehir, aynı zamanda, Yahudi, Rum, Bulgar ve Türklerden oluşan kozmopolit bir nüfusa sahipti. İTC'nin çekirdek kadroları buradaki modern eğitim kurumlarında yetişmiş, imparatorluğun geleceğini meşrutiyet düzeninde gören kişilerdi. Makedonya bölgesi aynı zamanda Balkan milliyetçiliklerinin merkeziydi. Bölgede yaşayan Müslüman Türk toplulukların milliyetçi hareketler karşısında kendilerini tehdit altında hissetmeleri, İTC'nin Makedonya'da örgütlenmesini hızlandırdı. İTC üyesi subayların milliyetçilikleri, Balkan milliyetçi çetelerine karşı verdikleri mücadele içinde bilendi. İTC'nin çekirdeğini oluşturan 2. ve 3. Ordu birlikleri Makedonya'daki jandarma teşkilatına dahil edilen Avrupalı subayların refah düzeyi ve davranışlarından dolayı onurları kırılmış hissediyorlardı. Ayrıca Makedonya, imparatorluğun en fazla kaybedilme riski taşıyan bölgelerinden biriydi. Tüm bu koşullar İTC'nin Makedonya'da hızla örgütlenmesine yol açtı.

Sıra Sizde 2

Babıâli baskını, 1908-1913 arasında süre giden görece çoğulcu ve demokratik siyasal yaşamı sonlandırarak İTC'nin mutlak iktidarını başlattı. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bir destekçisi tarafından öldürülmesi İTC'ye muhalifleri tasfiye etme şansı verdi. Muhalefetin sindirilmesinden sonra İTC iç siyaseti tümüyle tekeline aldı. Enver, Talat ve Cemal Paşaların kabineye girmesiyle İTC, ilk defa hükûmeti içerden yönetmeye başladı. 1914 genel seçimleriyle bütün üyeleri İttihatçılardan oluşan Mebusan Meclisinin Birinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu olağanüstü şartlar altında etkisizleştirilmesiyle rejimin otoriter niteliği güçlendi.

Sıra Sizde 3

Başından beri bir cumhuriyet kurma fikriyle hareket eden Mustafa Kemal Paşa, bunun ancak Anadolu halkının desteğine dayalı merkezî bir direniş hareketiyle gerçekleşebileceğini düşünüyordu. Ancak stratejisinin başarılı olabilmesi için, eş zamanlı olarak, içerde iktidar mücadelesini kazanıp direnişi kendi liderliği altında merkezileştirmek ve işgal güçlerine karşı askerî zafer kazanmak gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa, belirli hedefler için siyasal manevra yapma yeteneği, direniş hareketi içindeki rakip iktidar odaklarını yenmesi ve büyük askerî başarıları sayesinde iktidar mücadelesini kazandı ve cumhuriyet rejimini kurma amacını gerçekleştirdi.

Sıra Sizde 4

İkinci Grup'un 16 Temmuz 1922'de açıklanan ilk programının 1. maddesi Misak-ı Milli çerçevesinde millî birlik ve bağımsızlığa ulaşılması amacını içerir. 2. madde ise mevcut kanunların millî egemenlik ilkesine göre değiştirilmesi ve düzeltilmesini öngörür. Bu madde temelde Başkumandanlık ve İstiklal Mahkemeleri'ne ilişkin kanunlarla, vekillerin seçim şekline ilişkin kanunların değiştirilmesi amacını içeriyordu. Herkesin hukukunun dokunulmazlığı ve saygınlığını sağlamayı hedefleyen 3. madde ise Grup'un temel hak ve özgürlükler konusundaki hassasiyetini yansıtır.

Yararlanılan Kaynaklar

Alkan, Mehmet Ö. (Haz.) (2010). **Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet,** İstanbul.

Suavi, Aydın (2001). "İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", Mehmet Ö. Alkan (Haz.) **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi,** İstanbul, s.117-128.

Demirel, Ahmet (1994). **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup,** İstanbul.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (1998). "Yumağı Bir Başka Uçtan Başlayarak Çözmek ya da Ege'de Direnişin Önemi Üzerine", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar:1. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs, Ankara,** İstanbul, s.320-335.

Toprak, Zafer (2002). "Cihan Harbinin Provası Balkan Harbi", **Toplumsal Tarih,** No. 104, s. 44-51.

Tunçay, Mete (1999). **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931),** İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer (2007). **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 3 İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi,** İstanbul.

Zürcher, Erik Jan (1987). **Milli Mücadele'de İttihatçılık,** İstanbul.

Zürcher, Erik Jan (2009). **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,** İstanbul.

TÜRK SİYASAL HAYATI

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 1923 yılı seçimleriyle yeni meclisin iş başına gelmesinden 1925 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu'nun ilan edilmesine kadar geçen süreçte cumhuriyet rejiminin kuruluşunu ve çok partili siyasal yaşamı şekillendiren önemli gelişmeleri özetleyebilecek,
- Çok partili siyasal yaşamdan tek parti yönetimine geçişi hızlandıran önemli siyasal olayları sıralayabilecek,
- Ülkede tek parti yönetiminin pekişmesini sağlayan ideolojik, kurumsal ve kültürel düzenlemeleri ve parti-devlet bütünleşmesini açıklayabilecek,
- İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde yaşanan önemli iç ve dış siyasal olayları ve çok partili siyasal yaşama geçiş sürecini özetleyebilecek,
- 1923-1946 yılları arasında yapılan seçimlerin niteliği ile aynı dönemde siyasal ve toplumsal alanda yapılan radikal reformları açıklayabilecek

bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Halk Fırkası
- Dokuz Umde
- Takrir-i Sükûn Kanunu
- Hilafet
- İstiklal Mahkemeleri
- İzmir Suikastı
- Nutuk
- Atatürk İnkılapları
- Muhalefet
- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
- Serbest Cumhuriyet Fırkası
- Parti-Devlet Bütünleşmesi
- Demokrat Parti
- Seçim

İçindekiler

Türk Siyasal Hayatı → Tek Partili Dönem (1923-1946)

- ATATÜRK DÖNEMİNDEKİ SİYASAL GELİŞMELER
- İNÖNÜ DÖNEMİ VE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ
- SEÇİMLER VE REFORMLAR

Tek Partili Dönem (1923-1946)

ATATÜRK DÖNEMİNDEKİ SİYASAL GELİŞMELER

Halk Fırkasının Kuruluşu

Birinci Meclis döneminin sonlarına doğru 7 Aralık 1922'de Mustafa Kemal Paşa, Ankara basınına verdiği bir demeçte, barış sağlanınca, halkçılığa dayanan ve Halk Fırkası adını taşıyacak bir siyasi parti kurma kararında olduğunu açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa seçimden sonra kuracağı Halk Fırkasının dayandığı anlayışı 16-17 Ocak 1923'te İzmit'te İstanbul basınının temsilcileriyle yaptığı görüşme sırasında açıkça ifade etmiştir: "Ben Halk Fırkası adı altında bir parti kuracağım dediğim zaman zannolunmasın ki milletin çeşitli sınıflarından bir veya iki sınıfın menfaatlerini veya refahını sağlamaya dayanan bir gaye takip edeceğim ve çeşitli sınıfların çıkarlarını düşünmeyeceğim ve onlarla mücadele edeceğim. Böyle bir şey yoktur. Partinin programı bütün milletin refah ve saadetini sağlamaya dayanacaktır".

Mustafa Kemal Paşa, 19 Ocak'ta İzmit'te halkla doğrudan yaptığı görüşmede, ülkedeki sınıfları tek tek ele alarak Halk Fırkasının kuruluşuna temel oluşturan bu anlayışı daha ayrıntılı olarak ifade etmiştir. Bu konuşmasında ortaya koyduğu görüşler ve izlediği mantık zinciri şöyle özetlenebilir:

1. Parti iktisat amacına dayanarak kurulur, aksi menfaat, çapulcu partisidir.
2. Kurulacak parti bütün milletin çıkarını temsil edecektir.
3. Toplumun çoğunluğunu halkın içinde olan köylüler oluşturur ve parti onların çıkarını gözetecektir. Bunların karşısında olduğu düşünülebilecek olan çiftlik ve arazi sahiplerinin sayısı azdır ve onların çiftliklerini imha edip arazisini bölmek yerine, köylünün toprakların genişletilmesi daha doğrudur.
4. Köylünün çıkarı savunulursa sanayiyle uğraşanlarınki ihlal edilmiş olmaz çünkü bunlar birbirlerine lazımdır ve onların da hakkını vermek gerekir.
5. Kasabalardaki orta tüccar da köylü ve halka gereklidir. İmha edilemez, zarara uğratılamaz. Daha çok zenginleştirmelidir.
6. Büyük tüccar ve büyük sermaye sahiplerinin sayıları çok azdır. Bunlara hücum etmenin gereği yoktur. Bunlar daha çok zengin edilmelidir ki banka, fabrika, şimendifer, şirket, sanayi kurumları yaparak ülkeyi yabancı sermayeye muhtaç olmaktan kurtarsınlar.
7. İşçilerin de sayısı çok azdır, kendi partilerini kursalar bu parti güçsüz olacaktır ve kendi başına çıkarlarını koruması imkânsızdır. İşçinin köylüden farkı yoktur ve ülke için gereklidir. Özellikle ileride sanayi kuruluşlarının sayısı artınca oralarda bunlar çalışacaklardır.

8. Ülkede bunlardan başka sınıf yoktur. Ulema ve aydınlar kendi çıkarını düşünen bir sınıf olamaz. Kendi partisini kurup mecliste kendi çıkarı için temsil etmeye kalkışsalar, çıkarlarını koruyamazlar. Onların görevi halkı aydınlatmaktır.
9. O hâlde kapsayıcı bir Halk Fırkası olmalıdır ve bu parti birbirinin yardımcısı ve koruyucusu olan tüm halkın çıkarını gözetmelidir.

Dokuz Umde: Birinci ilkede ulusal egemenliğe bağlılık, ikinci ilkede saltanatın kaldırılması kararının değiştirilemeyeceği, üçüncü ilkede iç güvenlik ve asayişin sağlanması, dördüncü ilkede mahkemelerin hızlı işlemesi, beşinci ilkede alınacak ekonomik ve toplumsal önlemler, altıncı ilkede zorunlu askerlik süresinin kısaltılması, yedinci ilkede yedek subaylara, malul gazilere, emekli, dul ve yetimlere yardım edilmesi, sekizinci ilkede bürokrasinin düzeltilmesi ve dokuzuncu ilkede bayındırlık işleri için ortaklıklar kurulması vurgulandı.

Mustafa Kemal Paşa, nihayet 8 Nisan 1923'te de Halk Fırkasının, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin (A-RMHC) bir fırkaya dönüştürülmesi yoluyla kurulacağını açıkladı ve partinin ilkelerini oluşturan **Dokuz Umde** bildirisi yayımlandı.

Halk Fırkası adaylarının mutlak zaferiyle sonuçlanan 1923 seçimlerinden sonra 9 Eylül 1923'te partinin tüzüğü kabul edildi, 11 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa partinin genel başkanlığına seçildi. Cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanlığına seçilince 19 Kasım 1923'te İsmet (İnönü) Paşa'yı Halk Fırkası Reis Vekilliğine atadı. İsmet Paşa bir gün sonra A-RMHC şubelerine bir genelge gönderdi ve bu genelgeyle A-RMHC şubelerinin Halk Fırkasına katıldığını ilan etti.

Cumhuriyetin İlanı

Birinci TBMM bir yandan Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştırırken bir yandan da birbiri ardına yaptığı yasal düzenlemelerle yeni rejimin temellerini atmıştı. Özellikle 1921 Anayasası'nın egemenliği kayıtsız şartsız millete veren birinci maddesi, adını açıkça telaffuz etmese de cumhuriyetin habercisiydi. Birinci Meclis, 16 Nisan 1923'te son toplantısını yaparak tarihe karışırken cumhuriyeti resmen ilan etme görevini ilk kez 11 Ağustos 1923'te bir araya gelen ikinci meclis üstlendi.

Mustafa Kemal Paşa, 22 Eylül 1923'te *Wiener Neue Freie Presse* muhabirine bir demeç vererek cumhuriyet kelimesini ilk defa kamuoyu önünde açıkça dile getirdi. Bu demecinde, 1921 Anayasası'nın ilk iki maddesini hatırlattıktan sonra "bu iki maddeyi bir kelimede hulâsa etmek kabildir: Cumhuriyet" diyerek cumhuriyetin resmen ilanı sürecini başlattı. Eylül ayı sonlarından itibaren cumhuriyet konusu basında yoğun olarak tartışmaya açıldı. Artık cumhuriyetin ilanı için uygun bir ortamın oluşması bekleniyordu.

SIRA SİZDE 1

1921 Anayasası'nın ilk iki maddesinde hangi hükümler yer almıştır?

Ekim ayının son haftası içinde yaşanan olaylar bu uygun ortamı sağladı: 23 Ekim'de İkinci Ordu Müfettişliği görevine atanmak isteyen Ali Fuat Paşa'nın TBMM İkinci Başkanlığından, Dâhiliye Vekâleti görevini de yürüten Ali Fethi Bey'in bu görevinden istifası yeni bir siyasi buhran başlattı. Halk Fırkası Meclis Grubu Mustafa Kemal Paşa'nın denetimi altındaki parti yönetiminin gösterdiği adayları desteklemedi ve Meclis İkinci Başkanlığına daha önce İsmet Paşa ile düştüğü anlaşmazlık sonucunda Vekiller Heyeti Reisliğinden ayrılmış olan Rauf Bey seçildi. Partinin Meclis Grubunun bu tavrı üzerine Vekiller Heyeti 25 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplandı ve vekillerin tümünün istifası ve yeni seçilecek Vekiller Heyetinde hiçbirinin görev almaması kararlaştırıldı. 27 Ekim'de vekillerin istifası mecliste okunduktan sonra yeni bir vekiller heyeti oluşturma çalışmalarına başlandı. Bununla birlikte oluşturulan listeler üzerinde bir görüş birliği sağlanamıyor, vekiller heyetinin oluşturulamaması ise buhranı daha da derinleştiriyordu.

Bu ortam içinde 28 Ekim akşamı Mustafa Kemal Paşa yakın çalışma arkadaşlarını Çankaya'da akşam yemeğine davet etti ve yemek sırasında beklenen açıklamayı yaptı: "Yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz!" Yemek sonrasında Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar cumhuriyetin ilanını sağlayacak anayasa değişikliği önerisi üzerinde çalıştılar ve Anayasa'nın birinci maddesine "Türkiye devletinin şekl-i hükûmeti cumhuriyettir" maddesinin eklenmesi konusunda görüş birliğine vardılar.

29 Ekim'de Halk Fırkası Meclis grubu toplanarak Mustafa Kemal Paşa'yı heyet-i vekile sorununu çözmekle görevlendirdi. Mustafa Kemal Paşa konunun daha geniş kapsamlı olarak ele alınması gerektiğini vurgulayarak, asıl sorunun Anayasa'dan kaynaklandığını, vekillerin tek tek meclis tarafından seçilmesinin heyet-i vekile içinde arzulanan görüş birliğini sağlayamadığını belirtti ve cumhuriyetin ilanına yönelik anayasa değişikliklerini içeren önergesini açıkladı. Önce Halk Fırkası Meclis Grubu, ardından TBMM Genel Kurulu anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesini benimsedi ve cumhuriyet resmen ilan edildi.

Anayasa'nın birinci maddesinde yapılan değişiklikle Türkiye devletinin yönetim biçiminin cumhuriyet olduğu vurgulandı. İkinci maddede yapılan değişiklikteyse Türkiye Devleti'nin dininin İslam, resmî dilinin Türkçe olduğu belirtildi.

Aynı gün yapılan oylama sonucunda Mustafa Kemal Paşa, toplantıda hazır bulunan 158 milletvekilinin oy birliğiyle Cumhurbaşkanı seçildi. Mustafa Kemal Paşa'nın Başvekilliğe atadığı İsmet Paşa da kısa sürede kabinesini oluşturdu ve 30 Ekim'de meclisten güvenoyu alınca bir hafta süren heyet-i vekile buhranı da sona erdi.

İstanbul basınında cumhuriyetin ilanından sonra halifenin konumundaki belirsizliği vurgulayan yazılar çıkınca 8 Aralık'ta İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi gönderildi. Cebelibereket Mebusu İhsan (Eryavuz) Bey'in başkanlığındaki mahkeme heyeti 30 Ocak 1924'e kadar süren kısa faaliyetleri sırasında İstanbul basınına ciddi bir gözdağı verdi.

Halifeliğin Kaldırılması

1 Kasım 1922'de TBMM kararıyla Osmanlı padişahlarının öteden beri ellerinde bulundurdukları saltanat ve halifelik makamları birbirinden ayrılmış ve saltanat kaldırılmıştı. Bu kararın ardından meclis, 18 Kasım 1922'de, Şehzade Abdülmecid Efendi'yi halife seçmişti. Abdülmecid Efendi'nin siyasi yetkilere sahip olmadan elinde bulundurduğu halifeliği 16 ay kadar sürdü ve 3 Mart 1924'te halifelik makamı da kaldırıldı.

1924 Şubatı'nın son haftasında Meclis'te yapılan 1924 yılı mali bütçe görüşmeleri sırasında halifelik konusu gündeme geldi. Halifeye ait ödenek ve giderler ele alınırken Yusuf Akçura "bu bütçedeki, halifeliğe ödenek veren bölüm, bizim esaslarımıza, cumhuriyetimizin temeline tamamen aykırıdır" dedi. Vasıf Çınar ise sözlerini çok daha açık bir biçimde söyledi: "Sultanlığı yıktık, fakat saltanatın timsali olan saray bütün ihtişam ve debdebesi ile duruyor ve yaşıyor. Yarın bizi yıkmak için hazır bekleyen bu müesseseyi, kendimiz, gene biz yaşatıyoruz. Zaten elinde cismani bir kuvveti bulunmayan, herhangi bir hücum seli karşısında sarayına kapılmaktan başka elinden bir şey gelmeyen halifenin, Türkiye Cumhuriyeti'nin aziz sinesinde bulunuşunun manası var mıdır?"

Çok geçmeden, 2 Mart 1924'te toplanan Halk Fırkası Meclis Grubu sorunu bu kez kendi içinde tartıştı. Halifelik kurumunun kaldırılması önerisi parti grubu içinde bazı tartışmalara yol açtı. Radikal fikirliler cumhuriyet rejimi içinde halifeliğin yeri olmadığını savunurlarken bazı milletvekilleri bu kurumun Türkiye için gerekli olduğunu ve böyle bir karar alınması hâlinde bunun İslam dünyasını üzüp İngiltere'yi sevindireceğini belirttiler.

Ertesi gün konu meclis gündemine getirildi. Hükûmetin konuyla ilgili görüşünü açıklayan Başbakan İsmet Paşa, halifeliğin, iç ve dış politika açısından Türkiye'ye hiçbir yararı olmadığını ve bu kurumun kaldırılmasıyla din hükümlerinin korunması ve tamamen yerine getirilmesinde bir eksiklik olmayacağını söyledi. İsmet Paşa, Kurtuluş Savaşı sırasında halifelik makamının Anadolu davasını desteklemediğini, aksine bütün nüfuzunu kullanarak bu davanın aleyhine hareket ettiğini de sözlerine ekledi.

Tartışmalardan sonra meclis, "Hilafetin ilgasına ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti memaliki haricine çıkarılmasına dair" 431 sayılı Yasa'yı kabul etti. Yasa'da halifeliğin hükûmet ve cumhuriyet kavramlarının özünde bulunduğu vurgulanıp halifelik makamının kaldırıldığı ve halifenin "hal" edildiği belirtildi. Halife Abdülmecid, bu Yasa'ya dayanılarak aynı günün gecesi yurt dışına çıkartıldı.

3 Mart görüşmeleri sırasında meclis konuyla ilgili iki kanun daha kabul etti. Bunlardan birincisi ile Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılıp yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Reisliği ile Vakıflar Umum Müdürlüğü örgütleri kuruldu. Kabul edilen ikinci yasa ise "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" idi. Ülkede eğitim ve öğretim birliğini sağlamak amacıyla çıkartılan bu yasayla bütün okullar Maarif Vekâletine bağlandı. Maarif Vekâleti de kısa bir süre sonra bütün medreseleri kapattı. Önceleri Şeriye ve Evkaf Vekâletine bağlı olarak şer'i işlere bakan mahkemeler de 8 Nisan'da kaldırıldı ve bu tür davaları görme yetkisi Adliye Vekâletinin nizami mahkemelerine devredildi.

SIRA SİZDE 2

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen yasalarla hangi reformlar gerçekleştirilmiştir?

20 Nisan 1924'te de yeni anayasa kabul edildi. Anayasa'da, 1921 Anayasası'nda olduğu gibi egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu belirtilmiş (madde 3) ve egemenliği millet adına kullanma hakkı milletin tek ve gerçek temsilcisi olan TBMM'ye verilmiştir (madde 4). Yine, yasama organının üstünlüğüne dayanan bir sistem kurulmuş ve kuvvetler birliği ilkesinden hareket ederek yasamanın yanı sıra yürütme gücü de TBMM'ye verilmiştir (Madde 5). Bununla birlikte yedinci maddede meclisin yürütme erkini kendi seçtiği cumhurbaşkanı ve onun atayacağı bir bakanlar kurulu eliyle kullanacağının belirtilmesi, yeni sistemde, 1921 Anayasası'ndaki katı güçler birliği ilkesinin belli ölçüde yumuşatıldığının göstergesidir. TBMM'nin sahip olduğu yürütme yetkisinin kullanımını cumhurbaşkanı ve bakanlar kuruluna bırakan Anayasa'ya göre yasama yetkisini meclisin bizzat kullanması gerekmektedir ve bu yetkinin herhangi bir şekilde başka bir organa devri söz konusu değildir ve meclisin hükûmeti her zaman denetleyip düşürme yetkisi vardır (madde 6 ve 7). Yürütme yetkisinin kullanımında, cumhurbaşkanına siyasal açıdan sorumsuzluk tanınması, ona karşı imza yetkisi verilmesi ve hükûmetin kuruluşu yöntemi ve ortaklaşa sorumluluğu açısından parlamenter esasların benimsenmesi bir ölçüde güçler ayrılığına doğru atılmış adımlar sayılabilir (madde 39, 41, 44 ve 46). Bu açıdan bakıldığında 1924 Anayasası'nın öngördüğü sistem, güçler birliği ile güçler ayrılığı arasında bir karma sistem olarak nitelendirilebilir.

Anayasa'da yargı yetkisi, bunu millet adına ve kanuna göre kullanacak olan bağımsız mahkemelere verilmiş ve hâkimlerin görevlerinde bağımsız olacakları ilkesi benimsenmiştir (madde 8 ve 54). Ama Anayasa'da, yargı bağımsızlığının en önemli göstergelerinden biri olan hâkim güvencesi tam değildir. Örneğin 55. maddede hâkimlerin kanunda gösterilen usul ve hâllerde azledilebilecekleri, 56. maddede de hâkimlerin hukuki statü ve özlük haklarının kanunla düzeltilebileceği belirtilmekte-

dir. Bu durum, hükûmetin, siyasi mülahazalarla ve çoğunluğunu elinde bulundurduğu yasama organı kanalıyla yargıya müdahale edebilmesinin önünü açmıştır.

Anayasa'nın 68 ile 88. maddeleri arasında temel hak ve özgürlükler, tam bir liberal anlayışla sayılmıştır. "*Türklerin kamu hakları*" başlığını taşıyan bu bölümde kişi dokunulmazlığı, can ve ırz dokunulmazlığı, mal dokunulmazlığı, kanun önünde eşitlik, keyfi yakalama ve tutuklama yasağı, işkence, angarya ve eziyet yasağı, konut dokunulmazlığı, yazışmaların dokunulmazlığı ile kişi, vicdan, din, basın, düşünce, söz, yayın, seyahat, sözleşme, çalışma, mülk edinme, toplanma, dernek kurma, şirket kurma, eğitim, mahkemelerde hak arama özgürlükleri birer birer sayılmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu

1923 seçiminde önceden özenle belirlenmiş adayların ikinci seçmenlere onaylatılması suretiyle oluşturulmuş ikinci mecliste de başından beri, muhalefet hiç eksik olmamıştır. Meclisin açılışından muhalefet partisinin kurulduğu 17 Kasım 1924'e kadar mecliste isim belirtme yöntemiyle yapılan 156 oylamanın sadece 27'sinde (% 17) oy birliğinin sağlanmış olması, buna karşılık 129'unda (% 83) karşı yönde oy kullanan veya çekimser kalanların bulunması başından beri Halk Fırkası içinde bir muhalefetin olduğunun açık bir göstergesidir. 1923'te ikisi dışında tümü Müdafaa-i Hukuk adayları olarak seçilen ve Halk Fırkası içinde yer alan milletvekillerinden bir bölümü zamanla bu partiden istifa ettiler ve istifa edenlerin bir bölümü 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) adıyla bir muhalefet partisi kurdular.

Halk Fırkası içinde başından beri süregelen huzursuzluğu tetikleyerek açığa çıkaran gelişme, 20 Ekim 1924'te, Menteşe mebusu Esat (İleri) Efendi'nin, Mübadele, İmar ve İskân Vekili Refet (Canıtez) Bey'e yönelttiği ve mübadil ve muhacirlerin yerleştirilmeleri sırasında görülen sorunları ve yapılan yolsuzlukları eleştiren soru önergesidir. Bakanın cevabı tatmin edici bulunmayınca soru önergesi gensoruya dönüştürüldü. Bu arada önce Kazım (Karabekir) sonra Ali Fuat (Cebesoy) Paşa askerî görevlerinden istifa ederek meclis toplantılarına katılmaya başladı. Daha önce, 19 Aralık 1923'te çıkartılan bir kanunla, askerlikle milletvekilliğinin aynı kişide birleşemeyeceği hükme bağlanmış ve askerlere, seçime katılıp milletvekili seçilebilmeleri için seçimin ilanını izleyen on gün içinde ordudan istifa etmeleri koşulu getirilmişti (madde 1 ve 2). 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun dördüncü maddesinin istisna ettiği ordu ve kolordu komutanları ise askerî kanunlara tabi olacaklar ve ordudaki görevlerini sürdürdükleri müddetçe meclis görüşmelerine katılamayacaklardı (madde 3). Üzerlerinde ordu müfettişliği görevi bulunan bu iki paşanın, meclis görüşmelerine katılabilmek için askerî görevlerinden istifa etmelerinin nedeni bu yasaydı. Mustafa Kemal Paşa, bu istifaları bir "paşalar komplosu" olarak nitelendirdi ve komutanların milletvekilliğinden istifa ederek ordudaki görevlerini sürdürmelerini istedi. Ali Fuat ve Kazım Paşalara ek olarak Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa da bu talebe uymadı, öteki komutanlar milletvekilliğinden istifa ettiler.

8 Kasım 1924'te İsmet (İnönü) Paşa hükûmeti, 19 ret, 1 çekimsere karşılık 148 oyla güvenoyu aldı. Ertesi gün Halk Fırkasından istifalar başladı. Kurtuluş Savaşı'nda önemli görevler üstlenmiş komutanların önderliğinde ve önemli kişilerin katılımıyla yeni bir partinin kurulacağı iyice açığa çıkınca, 10 Kasım'da Halk Fırkası başına Cumhuriyet sözcüğünü ekleyerek adını Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) şeklinde değiştirdi. 17 Kasım'da Kazım (Karabekir) Paşa'nın başkanlığını, Rauf (Or-

bay) ve Adnan (Adıvar) Beylerin ikinci başkanlığını, Ali Fuat Paşa'nın genel sekreterliğini yaptığı TpCF kuruldu. Partiye Halk Fırkasından istifa eden 28 milletvekili ile Gümüşhane'den bağımsız seçilen Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey olmak üzere toplam 29 milletvekili katıldı.

Her ne kadar, partinin kuruluşunda, parti önderlerinin, Mustafa Kemal Paşa ile kişisel anlaşmazlık ve çekişmeleri ile onun bir "tek adam" yönetimine doğru yöneldiği endişeleri önemli bir etken olarak görülebilirse de bu parti birinci meclisteki İkinci Grup muhalefetinin bir devamı olarak da düşünülebilir. Partinin İstanbul il örgütünün neredeyse tamamını, 1923 seçiminde meclis dışında kalan eski İkinci Grup mensupları oluşturması ve İkinci Grup kurucularından Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in, 23 Kasım 1924 tarihli *Vakit* gazetesine verdiği demecinde yeni fırkanın eski İkinci Grubu doğuran ihtiyacın mahsulü olduğunu belirtmesi bu iki muhalif hareket arasındaki sürekliliğin bir göstergesi sayılabilir.

TpCF'nin 58 maddelik programında ve basına açıklanan parti beyannamesinde, halk hâkimiyeti (demokrasi), hürriyetperverlik (liberalizm), umumi hürriyetler (genel özgürlükler) kavramlarına özel önem verilmiştir. 64 maddelik tüzükte de iç işleyişinde oldukça demokratik bir yapı gösteren bir parti resmi çizilmiştir.

TpCF kurulduktan 3 gün sonra Başvekil İsmet Paşa sıkıyönetim ilanını istedi. CHF grubu bu öneriyi reddedince İsmet Paşa, 21 Kasım'da hükûmetin istifasını açıkladı. Ertesi gün, yeni kabineyi, İsmet Paşa'ya göre daha ılımlı bir kişiliğe sahip olan ve muhtemelen CHF'den kopuşları durdurması beklenen Fethi (Okyar) Bey kurdu. Önceki hükûmetten sadece üç bakanın dâhil olduğu bu hükûmet, TpCF mensuplarının da desteğiyle meclisten oy birliğiyle güvenoyu aldı. Fethi Bey'in hükûmeti topu topu üç buçuk ay yaşadı ama bu süre içinde CHF içindeki çalkantılar sona erdi.

Şeyh Sait Ayaklanması ve Takrir-i Sükûn Kanunu

13 Şubat 1925'te, günümüzde Bingöl'e bağlı bir ilçe olan Genç'in Piran köyünde patlayan silahlar hem Doğu Anadolu'da geniş çaplı bir ayaklanmayı başlattı hem de Türkiye'nin siyasal yaşamında radikal dönüşümlere yol açtı.

Şeyh Sait Ayaklanması olarak bilinen bu ayaklanma, eşkıya oldukları gerekçesiyle haklarında tutuklama kararı bulunan on kişinin jandarmaya teslim olmayıp, ateşle karşılık vermeleriyle başladı. Bu ilk kıvılcımın ardından ayaklanma geniş bir alana yayıldı ve ilk üç hafta boyunca ayaklanmacılar hükûmet kuvvetlerine karşı üstünlük sağladılar. Şeyh Sait'e bağlı kuvvetler, 17 Şubat'ta Genç vilayetinin merkez kazası olan Darahini'yi basarak vali ve diğer yetkilileri tutukladılar. Şeyh Sait, halkı İslam adına dinsel kökenli bir ayaklanmaya çağıran bir bildiri de yayımladı. Bazı aşiretlerin desteğini de alan Şeyh Sait, kısa sürede Genç, Maden, Siverek ve Ergani'yi ele geçirip Diyarbakır'a yürüdü. Bir başka grup da Varto'yu alıp Muş'a yöneldi.

Bu gelişmeler üzerine hükûmet, 21 Şubat'ta Doğu illerinde sıkıyönetim ilan etti. Ama ayaklanmayı bastırmakla görevli ordu birlikleri 23 Şubat'ta ayaklanmacılar karşısında gerileyerek Diyarbakır'a çekildi. Bir gün sonra da Elazığ ayaklanmacıların eline geçti.

4 Mart 1925'te kurulan hükûmette başbakan olan İsmet Paşa başbakanlık görevini bu tarihten 1937 yılının sonlarına kadar kesintisiz olarak sürdürdü.

Şubat ayı biterken Şeyh Sait'in adamları Doğu'da geniş bir alanda üstünlük sağlamışlardı. Bu durum karşısında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, Mart başında, Başbakan Fethi (Okyar) Bey'in istifasını istedi. Hükûmetin istifa etmesi üzerine, 3 Mart'ta başbakanlık görevi İsmet (İnönü) Paşa'ya verildi. 4 Mart'ta 23 red, 1 çekimsere karşılık 153 oyla meclisten güvenoyu alan hükûmet, aynı gün Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkarttı. İki yıl yürürlükte kalmak üzere çıkartılan bu ya-

sa hükûmete olağanüstü hâl yetkileri tanıyordu. Hükûmet, bu Yasa'yla, huzur ve sükûnu bozmaya yönelik her türlü girişim, örgüt ve yayını yasaklama yetkileriyle donatıldı. Mecliste 22 redde karşılık 122 oyla kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu'nun birinci maddesi şöyledir: "İrticaa ve isyana ve memleketin içtimai nizamını, huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilumum teşkilât ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı, hükûmet, reisicumhurun tasdiki ile re'sen ve idareten men'e mezundur". (Red oylarını, hükûmete güvenoyu da vermeyen TpCF mensupları vermiştir).

Aynı gün alınan bir meclis kararıyla biri merkezi Ankara'da olan, öteki de ayaklanma bölgesinde görev yapacak olan iki İstiklal Mahkemesi kuruldu. Ayaklanma bölgesi için kurulan Şark İstiklal Mahkemesine verdiği idam cezalarını uygulama yetkisi de verildi.

Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak atılan ilk önemli adımlardan biri muhalif gazetelerin kapatılması olmuştur. Kanun'un çıkmasından iki gün sonra 6 Mart'ta İstanbul'da çıkan *Tevhid-i Efkâr, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Sebilürreşat* ve *Orak Çekiç* gazeteleri kapatılmış, bu gazeteleri 16 Nisan'da kapatılan Tanin izlemiştir. 11 Ağustos'ta Vatan da kapatılacaktır, ayrıca Bursa, İzmir, Mersin, Trabzon ve Adana başta olmak üzere bazı illerde yayımlanan muhalif gazeteler de bu kanuna dayanılarak kapatılmıştır.

Ankara'da bu gelişmeler yaşanırken ayaklanmacılar 7 Mart'ta Diyarbakır'ı kuşattılar. Ama kentteki direnişi kıramayan Şeyh Sait ve adamları geri çekilmek zorunda kaldılar. Ayaklanma bölgesinde geniş çaplı asker yığınağı yapıldıktan sonra, ordu birlikleri 26 Mart'ta ayaklanmacılara karşı toplu saldırıya geçti. Bu saldırıyla birlikte üstünlük hükûmet güçlerinin eline geçti. Nisan ayı ortalarında Şeyh Sait, Varto yakınlarında, ayaklanmacıların öteki önderlerinden Şeyh Şerif de Palu'da teslim alındı. Önderleri yakalanmasına karşın ayaklanmacılar bir süre daha direndiler ve nihayet Mayıs sonunda ayaklanma tamamen bastırıldı. Ayaklanmanın baş sorumlusu Şeyh Sait ile adamları Diyarbakır'da görev yapan Şark İstiklal Mahkemesi'nde yapılan yargılanması sonucunda, 28 Haziran'da ölüm cezasına çarptırıldı. Cezalar bir gün sonra yerine getirildi. Mahkeme bu karardan sonra da çoğu ayaklanmayla ilgili olarak birçok idam ve hapis cezası verdi. Böylelikle Ankara hükûmeti Doğu Anadolu'daki denetimi tam anlamıyla sağladı.

Döneme damgasını vuran Takrir-i Sükûn Kanunu 4 yıl boyunca yürürlükte kalacak, ihtiyaç kalmayınca 1929'da yürürlükten kalkacaktır.

Şark İstiklal Mahkemesi: TpCF'nin Kapatılması ve Gazeteciler Davası

Şark İstiklal Mahkemesinin üyeleri 7 Mart'ta yapılan seçimler sonucunda belirlendi. Denizli Mebusu Mazhar Müfit (Kansu) Bey mahkeme başkanlığına, Karesi Mebusu Süreyya (Özgeevren) de savcılığa getirildiler. Urfa Mebusu Ali Saip (Ursavaş) ve Kırşehir Mebusu Lütfi Müfit Beyler asil, Bozok Mebusu Avni (Doğan) Bey de yedek üyeliğe seçildiler.

Şark İstiklal Mahkemesi, ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırttığı gerekçesiyle, TpCF'nin katib-i mesulü emekli Yarbay Fethi Bey hakkında da dava açtı. Dava sonucunda Fethi Bey, 5 yıl hapse mahkûm edilirken mahkeme, bu davaya dayanarak, 25 Mayıs'ta, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının mahkemenin görev bölgesi içindeki bütün şubelerini kapatma kararı aldı. Parti programında yer alan, partinin dinsel düşünce ve inançlara saygılı olduğu ilkesi bu kararın başlıca gerekçesini oluşturdu. Ankara İstiklal Mahkemesinin de baktığı bazı davalarda bu parti ile

ayaklanma arasında ilişki kurulması, hükûmetin, 3 Haziran'da, Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak, TpCF'yi tamamen kapamasına olanak verdi.

Şark İstiklal Mahkemesi 7 Haziran'da bir ara karar alarak tutum ve yazılarıyla ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırttıkları gerekçesiyle ülkenin önde gelen bazı gazetecileri hakkında da tutuklama kararı aldı ve tutuklanan gazeteciler davalarının görülmesi için Elazığ'a gönderildiler. Dava sürerken tutuklu gazeteciler Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek aflarını istediler. Mustafa Kemal Paşa da mahkeme başkanlığına bir telgraf göndererek alınacak kararda, cumhuriyete ve rejime bağlılıklarını ve yazdıkları yazılardan dolayı pişmanlıklarını belirtip af dileyen gazetecilerin bu davranışlarının dikkate alınmasının uygun olacağı yolunda görüş belirtti. Sonuçta Mahkeme, Eylül ayı ortalarında gazetecilerin beraatına karar verirken sanıklardan Adana'da yayımlanan *Toksöz* gazetesinin sahibi Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey, bir başka davasından ötürü Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi. Mahkûmiyetle sonuçlanmasa da gazeteciler davası basına gözdağı verilmesi açısından çok etkili oldu.

TpCF'nin, Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak kapatılması ve muhalif basının aynı Yasa'nın verdiği yetkilerle tamamen susturulmasıyla Türkiye'de çok partili hayat oldukça uzun sürecek bir kesintiye uğradı.

1925 ve 1926 yıllarında da faaliyetini sürdüren Şark İstiklal Mahkemesinin çalışmalarına 7 Mart 1927'de son verildi.

SIRA SİZDE 3

Takrir-i Sükûn Kanunu neden çıkarıldı? Kanunun uygulama sonuçlarını değerlendiriniz.

İzmir Suikastı ve Muhalefetin Sonu

1926 yılının Haziran ayı ortalarında Türkiye müthiş bir haberle çalkalandı: Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya, İzmir'de suikast düzenlemeyi planlanan bir çete ortaya çıkartılmış ve çete üyelerinden birinin yaptığı ihbar sonucunda sorumlular tutuklanmıştı. Suikastı planlayan çete, eski Lazistan Mebusu Ziya Hurşit'in yönlendirdiği Çopur Hilmi, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Sarı Efe Edip ve Giritli Şevki adlı bir grup kiralık katilden oluşuyordu.

7 Mayıs'ta Güney ve Batı Anadolu'yu kapsayan bir yurt gezisine çıkmış olan Mustafa Kemal Paşa, açıklanan programa göre, 15 Haziran'da İzmir'e gelecek ve suikast Kemeraltı semtinde gerçekleştirilecekti. Ama 14 Haziran'da Bursa'ya varan Mustafa Kemal Paşa İzmir'e gelişini beklenmedik bir biçimde bir gün erteledi. Programın değişmesi üzerine, çete üyelerinden Sarı Efe Edip suikast girişiminin sonucunu beklemeden 15 Haziran'da aniden İzmir'den ayrıldı. Sarı Efe Edip'in İzmir'den ayrılmasından şüphelenen ve kendisine suikast sonrasında çete üyelerini motorla Sakız adasına kaçırma görevi verilen motorcu Giritli Şevki de kendisini kurtarmak için yapılan suikast planını 15 Haziran günü İzmir vilayet yetkililerine ihbar etti. Cumhurbaşkanı'nın İzmir'e gelişini bir gün ertelemesi üzerine suikast planı bozulmuş ve Cumhurbaşkanı İzmir'e gelmeden çete üyelerinin tümü silahlarıyla birlikte ele geçirilmişti.

16 Haziran'da İzmir'e gelen Mustafa Kemal Paşa halkın sevgi gösterisiyle karşılandı ve halka hitap ederek şu ünlü sözlerini söyledi: "Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır ve Türk milleti emniyet ve saadetini zâmin prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürüyecektir".

Hükûmet, Ankara İstiklal Mahkemesini suikastın sorumlularını yargılamakla görevlendirdi. Afyon mebusu Ali (Çetinkaya) Bey'in başkanlığında, savcı Denizli

mebusu Necip Ali (Küçüka) ile üyeler Gaziantep mebusu Kılıç Ali, Rize mebusu Ali (Zırh) ve Aydın mebusu Reşit Galip Beylerden oluşan mahkeme heyeti 18 Haziran'da İzmir'e geldi ve hemen soruşturmayı başlatarak yurt çapında seri tutuklamalara girişti. Tutuklananlar arasında daha önce kapatılmış bulunan TpCF'nin lider kadrosunu oluşturan Kazım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar (Eğilmez) ve Refet (Bele) gibi Millî Mücadele döneminin ünlü komutanları da vardı. Bu arada, mahkeme heyeti bazı tutuklu sanıkların serbest bırakılmasını sağlamaya çalıştığı için Başvekil İsmet (İnönü) Paşa'yı da tutuklamaya kalkıştı. Davanın başladığı 26 Haziran'a kadar tutuklanan kişi sayısı 100'ü aşmış ve sanıklar tek tek ve küçük gruplar hâlinde İzmir'e getirilmişti.

Yapılan soruşturma sonucunda mahkeme heyeti suikastın bir grup katilin planladığı basit bir girişim olmadığı kanısına vardı. Mahkeme heyetine göre, içinde eski İttihatçıların, birinci meclisteki eski İkinci Grup üyelerinin ve kapatılan TpCF yönetici ve mensuplarının yer aldığı geniş bir muhalefet cephesi bir hükûmet darbesi hazırlığı içindeydi ve suikastın ardından bu darbe gerçekleştirilecekti. Bu bakış açısı tutuklanan ve haklarında dava açılan kişilerin geniş bir yelpaze oluşturmasına yol açtı. Yargılanan kişiler dört grupta toplanıyordu:

1. Suikast planı içinde doğrudan sorumluluğu bulunan çete üyeleri
2. Suikastı düzenleyenlerle ilişkisi olan ve olmayan eski TpCF mensupları
3. Eski İkinci Grubun önde gelen üyeleri
4. Eski İttihat ve Terakki Cemiyetinin önde gelenleri.

49 tutuklu sanığın duruşmasına 26 Haziran'da başlandı, karar 15 Temmuz'da açıklandı. Mahkeme heyeti aralarında hâlen milletvekili olan eski TpCF üyesi 6 kişinin de bulunduğu 15 kişiyi idama mahkûm etti. Bu karar "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu tebdil ve ilgaya ve bu kanuna dayanarak kurulan Büyük Millet Meclisini vazifeden men etmeye yönelik fiilleri" kapsayan Türk Ceza Kanunu'nun 55. maddesine dayanarak verilmişti. Kararın açıklanmasından hemen sonra, tutuklu bulunan 13 kişinin cezaları aynı gece infaz edildi. İdam edilenler suikast düzenleyicileri Ziya Hurşit, Gürcü Yusuf, Laz İsmail, Çopur Hilmi, Sarı Efe Edip, Rasim; milletvekilliği süren eski TpCF üyeleri Ahmet Şükrü, Abidin, Halis Turgut, İsmail Canbulat, Rüştü Paşa, Ayıcı Arif ve eski milletvekili Hafız Mehmet'ti. Gıyaben idama mahkûm edilen eski ünlü İttihatçılardan Kara Kemal ve Abdülkadir ise yakalanamamışlardı. (Yakalanacağını anlayan Kara Kemal 27 Temmuz'da saklandığı bir tavuk kümesinde intihar edecek, eski Ankara Valisi Abdülkadir ise 23 Ağustos'ta yakalanarak 31 Ağustos'ta idam edilecektir).

Bu arada, Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet ve Mersinli Cemal Paşalar, Cumhurbaşkanının özel isteğiyle beraat ederken, eski İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleriyle eski İkinci Grup üyelerinin davalarına Ankara'da devam edilmesi kararlaştırıldı.

1 Ağustos'ta açılan Ankara'daki duruşmaların suikast girişiminin yargılanmasından çok, geçmişle hesaplaşma şeklinde seyretti. Bu duruşmalarda eski İttihatçılarla İkinci Grup üyelerinden âdeta geçmişteki davranışlarının hesabını vermeleri istendi. Davanın açış konuşmasını yapan mahkeme savcısı sanıkları önce İzmir suikastından sorumlu tuttu ve bunun bir hükûmet darbesi hazırlığı olduğu şeklinde görüş belirtti. Konuşmasının devamında suikast girişimine pek değinmeyen savcı, bunun yerine, eski İttihat ve Terakki mensuplarından, Birinci Dünya Savaşı sırasında bu partinin iktidarı kötüye kullanmasının ve sorumsuz siyasetinin cevabını vermelerini istedi. Hesabının verilmesinin istendiği bir başka önemli nokta da İttihatçıların 1923'te yaptıkları kongreydi. Eski İkinci Grup mensuplarının ise hem İttihat-

çılarla ilişkileri araştırılıyor hem de birinci meclisteki muhalefetlerinin hesabını vermeleri istendi. Bir başka deyişle davalar siyasi bir niteliğe bürünmüş, savcı sanıklarla suikast arasında doğrudan bir bağ kurmaya bile çalışmamıştır.

10 Ağustos'ta İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminin ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey'in sorgusu başladı. Cavit Bey'in 24 Ağustos'ta yaptığı uzun ve parlak savunmanın da kendisine bir yararı olmadı. 26 Ağustos'ta açıklanan karara göre Cavit Bey'in yanı sıra Dr. Nazım, Filibeli Hilmi ve Yenibahçeli Nail Beyler idama mahkûm edildiler ve cezalar aynı gece infaz edildi. Mahkeme 7 kişiye de 10'ar yıl hapis cezası verdi. Bu arada, o sırada yurt dışında bulunan eski Başvekil Rauf (Orbay) Bey de gıyabında 10 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Eski İttihatçılardan ve İkinci Grup üyelerinden oluşan 26 sanık ise beraat ettiler. Beraat edenler arasında Mithat Şükrü (Bleda), Kara Vasıf, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey gibi sanıklar da vardı.

Yaptığı ihbarla suikastçıları ele veren Giritli Şevki'ye 1 Eylül 1926'da 6.500 liralık bir ödül verildi. Rauf Bey ise yıllar sonra, 5 Temmuz 1935'te İstanbul'a döndü. İsmet İnönü'nün, cumhurbaşkanı seçildikten hemen sonra uygulamaya soktuğu muhaliflerle barışma politikasının meyvelerini vermesiyle, 22 Ekim1939'da yapılan ara seçimde hem itibarı iade edildi hem de yeniden milletvekili seçildi. CHP'nin bu ara seçim vesilesiyle yaptığı resmî açıklamada, "1926'da yurt dışında bulunan Rauf Orbay, İstiklal Mahkemesindeki duruşmalara katılabilseydi kesinlikle beraat ederdi" şeklinde bir görüşe yer veriliyordu.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Kurultayı ve Nutuk

1927 seçimlerinden hemen sonra 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Cumhuriyet Halk Fırkası İkinci Büyük Kurultayı Ankara'da toplandı. Kurultay'da partinin ilkelerini sistemleştiren, bu ilkelerin değiştirilemeyeceğini belirten ve Mustafa Kemal Paşa'yı değişmez genel başkanlığa getiren yeni bir nizamnamesi kabul edildi. Nizamnamenin ilk maddesinde CHF Cemiyetler Kanunu'na dayanarak kurulmuş cumhuriyetçi, halkçı ve milliyetçi siyasi bir cemiyet olarak tanımlandı. Üçüncü madde de partinin devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en önemli esaslardan saydığı vurgulanarak, kelime olarak telaffuz edilmemekle birlikte laiklik ilkesi de getirildi. Nizamnameye bu ilkelerin değiştirilemeyeceğine dair bir hüküm de kondu. Kongre sonrasında yayımlanan genel başkanlık bildirisinde de partinin cumhuriyetçi, laik, halkçı ve milliyetçi bir cemiyet olduğu belirtildi. Böylece 1923 Nizamnamesi'nde yer alan halkçılık ve milliyetçilik ilkelerine 1927'de cumhuriyetçilik ve laiklik ilkeleri de eklenmiş oldu. Partinin öteki iki ilkesi devletçilik ve inkılapçılık ise 1931'de benimsenen parti programında yer alacaktır.

Kurultay'da ayrıca Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele dönemiyle Cumhuriyet'in ilk yıllarını ayrıntılı olarak değerlendiren uzun bir söylev verdi. Mustafa Kemal Paşa, uzun zaman üzerinde çalışarak hazırladığı bu ünlü nutkunu, günde ortalama 6 saatin üzerinde kürsüde kalmak suretiyle, 6 günde ve toplam 36,5 saatte tamamladı. Okunduktan sonra kitap olarak basılan ve yabancı dillere de çevrilen bu Nutuk o günden bu yana Türkiye'nin siyasal tarihinin en önemli belgelerinden biri olarak kabul edilir.

Birinci ve ikinci meclislerdeki muhalefet tam olarak bertaraf edildikten ve ülkede tek parti yönetimi sağlamlaştırıldıktan sonra okunan Nutuk'un ilk cildi, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasından, birinci meclisin açılmasına kadar olan dönemi kapsar. İkinci ciltte, birinci meclisin açılışından 1927'ye kadar olan dönem değerlendirilir. Üçüncü cilt ise ilk iki ciltte yorumu yapılan olaylarla ilgili belgelere ayrılmıştır.

Eserin yaklaşık dörtte üçü 1919 ve 1920 yıllarındaki olayların anlatımına ayrılırken 1921-1923 dönemine daha az yer ayrılmıştır. 1924 ve daha sonraki yılların anlatıldığı bölümler ise eserde çok küçük yer tutmaktadır. Dolayısıyla Nutuk'un esas olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın gözünden, Millî Mücadele döneminin askerî, siyasi ve diplomatik bir tarihi olduğu söylenebilir.

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk boyunca amacının "devrimimizin incelenmesinde tarihe kolaylık sağlamak" olduğunu sık sık tekrarlamıştır. Bu da Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'u söz konusu dönemi inceleyecek olanların yararlanacağı temel bir kaynak kitap olarak tasarladığını açıkça göstermektedir. Ama hemen eklemek gerekir ki Nutuk'un kendisi de bir tarih incelemesi niteliğindedir. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta önemli bulduğu olguları öne çıkarmış ve bunları bir tarihçi gibi yorumlamıştır.

Nutuk, Mustafa Kemal Paşa'nın "1919 yılı Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım" sözleriyle başlar. Mustafa Kemal Paşa, daha sonra, çeşitli komutanlarla yaptığı yazışmaları, Amasya Tamimi'ni, Erzurum ve Sivas Kongrelerini, Heyet-i Temsiliye'nin çalışmalarını, Anadolu'daki ayaklanmaları, İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın açılmasını, Misak-ı Milli'nin benimsenmesini, İstanbul'un işgalini, Ankara'daki TBMM'nin açılmasını, Ankara-İstanbul ilişkilerini, Kurtuluş Savaşı ile askerî ve siyasal örgütlenmenin aşamalarını, meclisteki çatışmaları, uluslararası konferans ve antlaşmaları, saltanatın kaldırılmasını, ikinci meclisin toplanmasını, cumhuriyetin ilanını ve hilafetin kaldırılmasını kronolojik bir sıra içinde ayrıntılı olarak anlatır. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk boyunca Kurtuluş Savaşı'nın ve Türk devriminin ne kadar zor koşullar altında ve ne büyük engeller karşısında başarıya ulaştırıldığını belgelere dayanarak gösterir. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleriyle Nutuk, "milli hayatı hitam bulmuş farz edilen büyük bir milletin istiklalini nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına müstenit, milli ve asri bir devleti nasıl kurduğunu" anlatır.

Türkiye'nin en sancılı günlerinin dönemin en sorumlu kişinin ağzından anlatımı olan Nutuk "Türk Gençliğine Hitabe" ile sona erer. Bu ünlü hitabede, Mustafa Kemal Paşa, Türk bağımsızlığını ve Türk Cumhuriyeti'ni Türk gençliğine kutsal bir armağan olarak bıraktığını ve Türk gençliğinin birinci ödevinin Türk bağımsızlığı ve Türk Cumhuriyeti'ni sonsuza değin korumak ve savunmak olduğunu belirtir.

Mustafa Kemal Paşa'nın çok sayıda kişinin eylem ve kişilikleri üzerinde yaptığı gözlem, değerlendirme ve yargılar da Nutuk'ta geniş bir yer tutar. Nutuk'ta tam 820 kişinin adı geçerken bunların birçoğu hakkında kapsamlı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu açıdan Nutuk bir portreler albümüdür. Mustafa Kemal Paşa başta Rauf (Orbay) Bey olmak üzere birçok muhalif kişiyi Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet devrimleri karşısındaki tutumları dolayısıyla sert bir biçimde eleştirir. Bu açıdan bakıldığında, Nutuk, aynı zamanda, Mustafa Kemal Paşa'nın, Millî Mücadele'ye katılmakla birlikte daha sonra muhalefete geçmiş ve siyasal yaşamdan uzaklaştırılmış kişilerle siyasi bir hesaplaşmasıdır.

Nutuk okunduğunda ülke içinde ve dışında büyük yankılar uyandırdı. Basın günlerce Nutuk üzerinde durdu, uzun yorumlar yaptı. Metnin tamamı, ilk etapta kitap olarak yüz bin adet basıldı ve bunu bugüne kadar çeşitli dillerde birçok yeni baskı izledi.

Tek Parti Yönetiminde Geçici Yumuşama: Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu

1920'li yıllar sona ererken ülke içindeki bütün muhalefet odakları artık kesin olarak susturulmuş ve katı bir tek parti yönetimi kurulmuştu. Buna karşılık ekonomik ve

toplumsal alanlarda, 1929 dünya ekonomik buhranının da etkisiyle çeşitli sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu sorunların giderilebilmesi için hükûmeti eleştirecek ve denetleyecek kontrollü bir muhalefete ihtiyaç olduğunu düşünen Mustafa Kemal Paşa, 1930 yılının yaz aylarında bu görevi üstlenecek, sınırlı ve denetim altında tutulabilecek bir muhalif partinin kurulmasına karar verdi. Böyle bir partinin kurulmasıyla varlığını gizli olarak sürdüren muhalefetin gücü de açık olarak görülebilecekti.

Muhalefet partisinin kuruluş süreci Paris Büyükelçisi Ali Fethi (Okyar) Bey'in 22 Temmuz 1920'de izinli olarak İstanbul'a gelmesiyle başladı ve Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi Bey'e kurulacak partinin başına geçmesini önerdi. Mustafa Kemal Paşa, ülkenin o günkü durumunu da değerlendirerek Ali Fethi Bey'e şunları söyledi: "Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır. Vakıa meclis vardır, fakat dâhil ve hariçte bize dictateur nazarıyla bakıyorlar. (...) Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum. Bütün müşküllere katlanacağız. Sizin dostluğunuza, ahlakınıza, malumatınıza itimadım vardır. Mesele memlekette cumhuriyetin şahısların hayatına bağlı kalmayarak kökleşmesidir. Siz bu işi deruhte etmelisiniz".

Bu görüşmeden sonra, bir muhalefet partisinin kurulması fikri kısa sürede olgunlaştı. Ali Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan değişmez genel başkanı olduğu Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) ile kurulacak olan muhalefet partisi arasında tarafsız kalacağına ilişkin bir güvence alınca partiyi kurma önerisini kabul etti. Yeni bir partinin kurulacağı haberi, kamuoyuna ilk kez Vakit gazetesinin 8 Ağustos 1930'da yaptığı ikinci baskıyla duyuruldu. Bu arada gazeteler Ali Fethi Bey'in Cumhurbaşkanı'na yeni bir parti kurulması yolundaki istek ve düşüncelerini dile getirdiği 9 Ağustos tarihli açık mektubuyla Mustafa Kemal Paşa'nın bu isteğin kabul edildiğini bildiren 10 Ağustos tarihli açık mektubunu yayımladılar. Nihayet beklenen muhalefet partisi 12 Ağustos'ta Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) adıyla kuruldu. İzleyen günlerde CHF'den istifa eden toplam 15 mebus yeni muhalefet partisine katıldı. Yeni parti liberal bir siyasi programı benimsedi.

SCF üzerine yapılan araştırmaların hemen hemen tümü bu partinin danışıklı olarak kurulduğu, yapay ve güdümlü bir parti olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Gerçekten de partinin adını bizzat Mustafa Kemal Paşa koymuş, partiye kaç milletvekilinin ve kimlerin katılacağı konusu bile karşılıklı pazarlıklar sonucunda kararlaştırılmıştır.

Önceden tasarlandığı biçimiyle parti mecliste yumuşak bir muhalefet yaparak iktidardaki CHF'yi eleştirecek ve denetleyecekti. Oysa bir muhalefet partisinin kurulmasına izin verilmesi ülke genelindeki hoşnutsuz kesimlerin hızla bu partiye yönelmesine yol açtı. Böylece parti, toplum içinde hızlı bir biçimde kök salarak büyük bir toplumsal desteği arkasına aldı ve hiç umulmadık bir biçimde, çok kısa sürede âdeta bir iktidar alternatifi hâline geldi. Partinin gördüğü bu büyük ilgi, objektif olarak, partiyi kuruluş amacından uzaklaştırmış oluyordu ve bu durum beklenebileceği gibi hızla partinin sonunu getirdi.

SCF'nin, başkan Ali Fethi Bey'in de katıldığı 7 Eylül tarihli İzmir mitingi halkın büyük ilgisini gördü. Ama miting öncesinde CHF binasının taşlanması gibi çeşitli şiddet olaylarının da yaşanması Cumhurbaşkanı'nın büyük tepkisini çekti. Cumhuriyet gazetesinin başyazarı Yunus Nadi Bey, 9 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir açık mektup yayımladı. Mustafa Kemal Paşa, bu mektubu 10 Eylül tarihli Cumhuriyet'te yanıtlarken iki parti arasındaki tarafsızlığını bozarak, açık bir biçimde CHF'den yana tavır koydu. Cumhurbaşkanı şöyle diyordu: "Ben CHF'nin umumi reisiyim. CHF, Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle

çalışan A-RMHC'nin mevlûdidir. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve icap yoktur ve olamaz".

Mustafa Kemal Paşa'nın CHF ile SCF arasında tarafsızlığını terk edip açık bir biçimde iktidar partisinden yana tavır koyması yeni kurulan muhalefet partisinin sonunu hızlandırdı. Bu arada, sonbaharda yapılan belediye seçimlerinde, SCF kendisinden beklenmeyecek ölçüde başarılı oldu ve arkasındaki toplumsal desteğin hızla büyüdüğü görüldü. Bununla birlikte partinin kurulmasına bizzat önayak olan Mustafa Kemal Paşa'nın, partiye verdiği bu desteği çektiğini açıklamış olması partinin varlık nedenini de ortadan kaldırmıştı. Parti hiçbir biçimde bir iktidar alternatifi olarak düşünülmemişti oysa artık potansiyel bir iktidar odağı hâline gelmişti. Artık partinin varlığını sürdürebilmesi için Mustafa Kemal Paşa ile açık bir siyasi mücadele içine girmesi gerekiyordu ve partinin kurucu ve yöneticilerinin başından beri böyle bir niyetleri yoktu. Bu gelişmeler parti yöneticilerini bir hayli ürküttü ve Ali Fethi Bey, 17 Kasım 1930'da Dâhiliye Vekâletine bir dilekçe göndererek partinin kendini feshettiğini açıkladı.

Ülkedeki Bütün Örgütlerin CHF Bünyesinde Bütünleşmesi

SCF'nin feshinden, bu partiden bir ay sonra Abdülkadir Kemali'nin (Öğütçü) başkanlığında kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkasının yasaklanmasından ve başka parti kurma girişimlerinin engellenmesinden hemen sonra, siyasal alandan sonra düşünce ve kültür alanlarını da iktidardaki tek partiye bağlı kılmak için, aynı ideolojik doğrultuda çalışan, ama faaliyetlerini CHF'den bağımsız olarak sürdüren bütün sosyal ve kültürel örgütler de ortadan kaldırılmaya başlandı. Böylelikle önce ülkedeki bütün örgütler iktidardaki tek partinin bünyesinde bütünleşti, ardından ülkeyi tek başına yönetmekte olan CHF'nin göreli özerkliği de ortadan kaldırılıp parti ile devlet bütünleşti. Mustafa Kemal Paşa'nın 25 Mart 1931 tarihli Vakit gazetesinde yayımlanan şu demeci ülkedeki bütün örgütlerin CHF içinde bütünleştirileceğinin habercisiydi: "Milletin tarihinde bazı devirler vardır ki muayyen maksatlara erişebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lazım gelir. Memleketin ve inkılabın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır. Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir".

İlk olarak İttihat ve Terakki döneminden o yana Türk milliyetçiliğini, pozitivist ve laik düşünceyi savunmakta olan Türk Ocakları feshedildi. Türk Ocakları, Cumhuriyet döneminde de aynı ideolojiyi sürdürmüş, ayrıca Kemalist inkılapların kitlelere benimsetilmesinde önemli bir işlev görmüştü. Örgüt, Aralık 1924'te Mustafa Kemal Paşa'nın imzaladığı bir kararnameyle "kamuya yararlı bir dernek" statüsü kazanmış, Mayıs 1925'te vekiller heyeti devlet memurlarına Türk Ocaklarına yardımcı olma zorunluluğu getirmişti. 1927'deki kongrede, örgütün tüzüğünde bir değişiklik yapılmış ve Türk Ocaklarının, cumhuriyet, çağdaş uygarlık ve halk egemenliği ilkelerini savunduğu ve aynı idealleri takip eden CHF ile devlet politikasında yekvücut olduğu belirtilmişti. Aynı yıl yapılan CHF kongresinde de kabul edilen yeni parti tüzüğüyle partinin Türk Ocaklarının yönetimi üzerinde büyük ölçüde söz sahibi olması sağlanmıştı. Bu ortam içinde Türk Ocakları, hükûmetin talebi üzerine 10 Nisan 1931'de Ankara'da toplanan olağanüstü kongresinde, başkanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) muhalefet etse de örgütün feshine ve mallarının CHF'ye devredilmesine karar verdi.

Yaklaşık bir yıl sonra, 19 Şubat 1932'de, Türk Ocaklarının yerini, doğrudan CHF'ye bağlı olarak çalışan ve giderleri hem devlet hem de CHF tarafından karşılanan halkevleri aldı. Halkevleri de kapanan Türk Ocakları gibi ulusal kültür yaratma çabalarını geniş kitlelere yayma, Türk inkılâbının ilkelerini toplumun bütün kesimlerine benimsetme, herkesi bu doğrultuda görevli kılarak faalleştirme ve ideolojik ve kültürel çalışmalara katmayı hedefledi. İl ve ilçe merkezlerinde CHF'nin yerel örgütleri tarafından sıkıca denetlenen halkevi şubeleri açıldı; ardından kasaba ve köylerde halkodaları kuruldu. Halkevleri ve halkodalarında Kemalist inkılabının temel ilkeleri doğrultusunda yürütülen ideolojik çalışmaların yanı sıra dil ve edebiyat, güzel sanatlar, temsil, spor, sosyal yardım, köycülük, tarih ve müzecilik gibi alanlarda da faaliyetlerde bulunuldu. Ayrıca halkevleri dergileri yayımlandı, okuma-yazma kursları açıldı, kitaplıklar oluşturuldu. Halkevleri ve halkodalarının faaliyetlerine Demokrat Parti iktidarı döneminde, 11 Ağustos 1951'de son verildi.

Faaliyetleri sona eren bir başka örgüt Türk Kadınlar Birliğidir. 8 Şubat 1935'teki milletvekili seçimleri öncesinde kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi ve bu seçimler sonucunda 18 kadın milletvekilinin meclise girmesi birliğin kapatılmasına vesile oldu. Türk Kadınlar Birliğinin 10 Mayıs 1935'teki toplantısında Başkan Latife Bekir "Kadın Birliği ülkülerine kavuşmuştur. Türk kadınlığına bütün haklarını tanımıştır. Bundan sonra Kadın Birliğine ihtiyaç yoktur. Birliğin feshini talep ediyorum" deyince birlik fesih kararı aldı.

10 Ekim 1935'te de Türk Mason Locaları, hükûmetin isteği üzerine faaliyetine son verdi. Fesih kararıyla ilgili olarak mason localarından yapılan açıklamada, "Türk Mason Cemiyeti, memleketimizin sosyal tekâmülünü ve günden güne artan muazzam terakkilerini nazar-ı itibara alarak ve Türkiye Cumhuriyeti'nde hâkim olan demokratik ve cidden laik prensiplerin tatbikatından doğan iyilikleri müşahede ederek faaliyetine nihayet vermeyi ve bütün mallarını memleketin sosyal ve kültürel kalkınmasına çalışan halkevlerine teberruu muvafık görmüştür" dendi. M. Kemal Öke, 27 Aralık 1938'de *Yedigün*'de yayımlanan "Ulu Atamızın Son Günleri" başlıklı yazıda, mason localarının kapatılması konusunda Atatürk'ün kendisine şunları söylediğini belirtir: "Mademki masonluk milliyetçidir, halkçıdır, cumhuriyetçidir, Halk Fırkası'nın umdeleri de bundan başka bir şey olmadığına göre masonluğun var olma nedeni yoktur... Ben başkalarının yaptığı prensiplere değil ancak kendi prensiplerime uyarım".

1936 yılı içinde de Talebe Birliği feshedildi. Fesih kararının alınmasını tetikleyen olay, birlik mensuplarının vilayetten izin alarak, İstanbul'daki Beyazıt Meydanı'nda, o tarihte henüz Türkiye'ye katılmamış olan Antakya ve İskenderun'daki durumu protesto etmek amacıyla bir miting düzenleme girişimidir. Birliğin feshi üzerine yapılan açıklamada, öğrencilerin kendi maddi ve manevi çalışma topluluklarını dağıtacak işlerle siyasi işlere kapılmalarının hükûmetçe hiç bir zaman hoş görülmediği, öğrenciler ve hocalar arasında böyle birlikler yapılmasının memleketin kültürel gelişmesine engel teşkil ettiği belirtildi.

19 Nisan 1936'da da Türk Spor Kurumu, kendisini "yurdun kurtuluş ve yeni baştan kuruluşunun temin edici tek ve yüksek siyasi tesisi olan CHP'nin öz bir çocuğu ve onun bünyesinden bir parça" saydığını açıklayarak CHP'ye bağlanma kararı aldı.

Ülkede CHF dışında kalan bütün örgütler birbiri ardına ortadan kalkarken, 25 Temmuz 1931 tarihli Basın Kanunu'yla, hükûmete, "ülke çıkarlarına ters düşen yayınları" nedeniyle gazete ve dergileri kapatma yetkisi tanındı. Bu Kanun'la 1930'ların hemen başındaki görece serbest ortam ortadan kalktı ve basın-yayın hayatı da tek sesli hâle geldi.

Bu arada, eğitim alanında da önemli bir gelişme yaşandı ve 31 Mayıs 1933'te İstanbul Darülfununun kapatılıp yerine Milli Eğitim Bakanlığına bağlı yeni bir üniversitenin kurulmasını öngören kanun TBMM'de kabul edildi. Bu Kanun'la, üniversite hükûmetin denetimine girdi ve idari, mali ve bilimsel özerkliği tamamen ortadan kalktı. "1933 Üniversite Reformu" olarak bilinen bu uygulama çerçevesinde, kapsamlı bir "temizlik" harekâtına girişilerek, çok sayıda öğretim üyesi ve görevlisinin işine son verildi.

Parti-Devlet Bütünleşmesi

CHP'nin 1935 yılında toplanan Dördüncü Büyük Kurultayı'nda parti-devlet bütünleşmesi yolunda çok büyük adımlar atılmıştı. Kurultay'da benimsenen yeni tüzükte, "parti, kendi bağrından doğan hükûmet örgütü ile kendi örgütünü birbirini tamamlayan bir birlik tanır" şeklinde bir hükme yer verilmişti. Yine tüzüğe göre parti örgütü ile yönetim arasındaki ilişkiyi merkezde parti genel sekreteri ile bakanlar ya da bunların adına yetkili olanlar, illerde ise partinin il başkanları ile valiler kuracaklardı.

1936 yılının ortalarında CHP yönetimi parti-devlet bütünleşmesi yolunda çok önemli bir adım daha atarak partinin görünüşteki özerkliğini tamamen ortadan kaldırdı. Parti bünyesindeki esaslı değişikliğin ilk adımı olarak 15 Haziran 1936'da, 1931'den beri partinin genel sekreterliğini yapan Recep Peker, değişmez genel başkan Mustafa Kemal Atatürk tarafından görevden uzaklaştırıldı.

Üç gün sonra, 18 Haziran'da Başvekil İsmet İnönü bütün parti örgütüne, vilayetlere ve **genel müfettişliklere** bir genelge göndererek parti bünyesinde yapılan esaslı değişiklikleri bildirdi. Buna göre, İçişleri Bakanlığı ile parti genel sekreterliği birleştirildi ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya yeni genel sekreter oldu. Bunun yanı sıra bütün illerde valilere aynı zamanda partinin il başkanlığı görevi de verildi ve mevcut il başkanlarının görevlerine son verildi.

Genel (Umumi) Müfettişlikler (1927-1952), ilki Birinci Umumi Müfettişlik olarak 1927'de, sonuncusu da Beşinci Umumi Müfettişlik olarak 1945 yılında kurulan, fiilen yirmi yıl, hukuken de yirmi beş yıl yürürlükte kalan, tek parti dönemine özgü birden fazla ili kapsayan bölgesel bir örgütlenmedir.

Bu arada, yürürlükteki Memurin Kanunu'nun dokuzuncu maddesi memurların siyasi cemiyetlere katılmasını kesin olarak yasaklamıştı. Ama 18 Haziran'da parti-devlet bütünleşmesi yolundaki bu büyük adım atılırken Kanun'un bu maddesini değiştirme gereği duyulmamıştı.

Bu arada CHP kuruluşundan başlayarak çeşitli tüzük ve program değişiklikleri yapmış ve 1935'te benimsediği yeni programla ilkelerini oluşturan 6 Ok'u iyice olgunlaştırmıştı. 1923 Tüzüğü'nde yer alan milliyetçilik ve halkçılık ilkelerine, 1927'de cumhuriyetçilik ve adı belirtilmeden laiklik eklenmiş, 1931'deki programda bu 4 ilkenin yanı sıra devletçilik ve inkılapçılık ilkelerine de yer verilmesiyle 6 Ok tamamlanmıştı.

5 Şubat 1937'de yapılan Anayasa değişikliğiyle 6 Ok anayasal olarak da devletin ilkeleri hâline getirildi ve böylece parti-devlet bütünleşmesi tamamlandı. Anayasa değişikliklerinin en önemlisi, ikinci maddede yapılan değişiklikti. Daha önce de 1928'de değiştirilip "Türkiye devletinin resmî dili Türkçe'dir, makarrı Ankara şehridir" biçimini almış olan bu ikinci maddenin başına, bu kez, "Türkiye Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır" cümlesi eklendi.

Atatürk-İnönü Çatışması, Celal Bayar'ın Başbakanlığı, Atatürk'ün Ölümü

1924 sonu ile 1925 başı arasındaki üç buçuk aylık Fethi Okyar hükûmeti dönemi dışında, cumhuriyetin ilanından beri başbakanlık görevini yürütmekte olan İsmet İnönü, 1937 sonbaharında Cumhurbaşkanı Atatürk ile anlaşmazlığa düştü. Anlaş-

mazlık iyice açığa çıkınca 20 Eylül 1937'de İnönü başbakanlıktan izinli olarak ayrıldı ve bu görevi Celal Bayar vekâleten üstlendi. Çok geçmeden 25 Ekim 1937'de İnönü resmen istifa etti ve görev asaleten Celal Bayar'a geçti. İnönü CHP genel başkan vekilliği görevini de Bayar'a devredince üzerinde sadece Malatya milletvekilliği unvanı kaldı. Bir buçuk yıldan biraz uzun süren Bayar hükûmeti döneminde gerek siyasi gerekse ekonomik alanda İnönü hükûmetinden çok farklı bir yol izlenmedi ve temel politikalar sürdürüldü.

Öte yandan Atatürk'ün sağlığı 1937'de bozuldu ve 1938 yılı içinde hastalığı hızla ilerlemeye başladı. 1938 yazında hastalığın ciddi ve tehlikeli olduğunun anlaşılması üzerine parti içinde özellikle yeni cumhurbaşkanının kim olacağı sorusu etrafında bir iktidar mücadelesi yaşanmaya başladı. 15 yıllık genç cumhuriyetin, ilk ve tek Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938'de hayata veda ederken arkada Çankaya'nın kim tarafından ve nasıl doldurulacağı gibi önemli bir soru bırakıyordu. Son dönemde üzerinde sadece Malatya milletvekilliği unvanı kalmış olmasına rağmen meclis, ordu ve bürokrasi içinde tartışmasız gücü olan İsmet İnönü 11 Kasım 1938'de, mecliste oy kullanan 348 milletvekilinin tamamının oyunu alarak Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı seçildi.

İNÖNÜ DÖNEMİ VE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

İnönü Dönemi

İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemi İkinci Dünya Savaşı'nın yoğun sorunları içinde geçti. İç siyasette Atatürk dönemi politikaları özüne fazla dokunulmadan olduğu gibi sürdürüldü. İç politikada İnönü, eski muhalifleri tekrar CHP bünyesine alıp potansiyel muhalefet odaklarını ortadan kaldırırken parti içinde de başta Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras olmak üzere kendisinin cumhurbaşkanlığına karşı çıkanları tasfiye etti. Mecliste Müstakil Grup adıyla bir denetim mekanizması oluşturmaya çalıştıysa da bu uygulama pek etkili olamadı.

Dönem boyunca başbakanlık görevini sırasıyla Celal Bayar, Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu yürüttü.

Asıl önemli gelişmeler dış politika alanında gerçekleşti. İnönü ülkeyi İkinci Dünya Savaşı'nın dışında tutabilmek için Batılı devletler karşısında tam bir denge politikası izledi. Savaşan tarafların her ikisine de tam anlamıyla yanaşmadı, görünürde de onların hiçbirinden uzak durmadı. Savaş bittikten sonra da yeni dünya düzeni kurulurken söz sahibi olabilmek için Almanya'ya savaş ilan etti. 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması da İnönü döneminde yaşanan önemli bir gelişme oldu.

Savaş döneminde devletin gelirlerini artırabilmek için ekonomik alanda da birçok kararlar alındı. Bunların başlıcaları Millî Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Kanunu ve Varlık Vergisi'dir.

Bu arada inkılabın ideolojisini kırsal kesime de götürebilmek için 1940 ilkbaharında köy enstitüleri kuruldu.

Savaşın Bitmesinden Sonraki Siyasi Gelişmeler ve Tek Parti Döneminin Sonu

İkinci Dünya Savaşı'nın müttefiklerin lehine dönmesinden sonra, 21 Nisan 1944'te Almanya'ya krom satışını durduran, 2 Ağustos 1944'te Almanya'yla, 3 Ocak 1945'te Japonya'yla siyasi ve ekonomik ilişkilerini kesen ve nihayet 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden Türkiye hızla bir rejim değişikliğine gitti. Oysa daha bir buçuk yıl önce, 1943'te yayımlanmış olan ve partinin 20 yıllık faaliyet-

lerini değerlendiren "20 Yıl İçinde CHP" başlıklı broşürde, "partiler olmaksızın ve bunlar arasında mücadeleye lüzum kalmaksızın demokrasinin temel fikri olan 'hürriyet'in korunabileceğini partimiz, yarattığı rejimle âleme göstermiştir" deniyor ve şu ifadelerle yürürlükteki tek parti yönetimi diğer ülkelere örnek olabilecek evrensel bir sistem olarak gösteriliyordu: "Eminiz ki yirminci asırda da Türk'ün devlet ve rejim telâkkisi, gene dünya milletlerinin birçoğu üzerinde söylenerek veya söylenmeyerek örnek gibi görülecektir. Şimdiden olaylara dayanarak bu tesirleri inceleme ilim adamları için çekici bir konu olsa gerektir. Türk rejiminin bu hususiyeti, Türk milletinin devlet kurmada ve şef yaratmada daima gösterdiği üstün kabiliyetinden ileri geliyor".

Rejim değişikliğinde uluslararası gelişmelerin önemli payı vardır. 19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği 1925'te imzalanan ve 20 yıl süreyle geçerli olan Türk-Sovyet saldırmazlık paktını uzatmayacağını Türkiye'ye bildirdi. Sovyetler ayrıca 1921'de belirlenmiş olan Türk-Sovyet sınırında Sovyetler lehine bazı düzeltmeler yapılmasını, Boğazların ortak savunulması için Boğazlarda Sovyet üstleri kurulmasını ve Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesini istedi.

Sovyet tehdidiyle karşı karşıya kalan Türkiye, güvenlik açısından, savaş sonrasında oluşturulmakta olan Yeni Dünya düzeninin bir parçası olmak arzusundaydı. 25 Nisan'da San Fransisco'da toplanan ve 26 Haziran 1945'te Birleşmiş Milletleri kuran konferansa Türkiye bir heyet gönderdi ve Birleşmiş Milletlerin kurucu üyesi oldu. İnönü bununla yetinmedi ve tek partili sistemin yumuşatılmasını ve 1930'da yaşanan Serbest Cumhuriyet Fırkası örneğine benzer kontrollü bir muhalefet hareketine izin verilmesini Sovyetler karşısında Batı'nın desteğini almak için gerekli gördü. 19 Mayıs 1945'te bayram münasebetiyle yaptığı konuşmasında "Büyük Millet Meclisinin kudretli elinde olan millet idaresi, demokrasi yolundaki gelişmesinde devam edecektir" diyerek yönetimde bir yumuşamaya gidileceğinin ilk sinyalini vermişti. Ardından olaylar baş döndürücü bir hızla gelişti, parti içi muhalefet hızla parti dışına itilerek bir muhalefet partisi kurmaya âdeta mecbur edildi. Olayların hızlı akışı muhalefet partilerinin kurulmasından sonra da devam etti, siyasi hayatın akışı CHP'nin kontrolünden çıktı ve bu dönem 1950 genel seçimlerinin ardından, CHP'nin iktidarı Demokrat Partiye devretmesiyle kapandı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin hızla rejim değişikliğine gitmesinde rol oynayan uluslararası gelişmeler nelerdir?

SIRA SİZDE 4

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Dörtlü Takrir

Tek parti döneminin son yıllarında CHP içinde alttan alta gelişen muhalefet, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'yla (ÇTK) ilgili meclis görüşmeleri sırasında açığa çıktı ve hızla gelişen olaylar Demokrat Partinin kurulmasıyla sonuçlandı.

Mecliste ilk kez 14 Mayıs 1945'te ele alınan Yasa'da, esas olarak, toprağı olmayan veya yetmeyen çiftçi ailelerine, geçimlerine yetecek kadar toprak verilmesi öngörülüyordu. Çiftçiye dağıtılacak topraklar öncelikli olarak devletin elinde olup da kamu hizmetinde kullanılmayan topraklarla, vakıflara, özel idarelere ve belediyelere ait topraklardı. Bunlara ek olarak özel kişilere ait toprakların, tarıma elverişli toprakların geniş olduğu bölgelerde 5.000 dekarından çoğu, dar olduğu bölgelerde ise 2.000 dekardan çoğu kamulaştırılacaktı. CHP içindeki direnişe yol açan madde, özel kişilere ait belli bir sınırın üstündeki toprakların kamulaştırılmasına olanak veren bu madde idi. CHP içindeki büyük toprak sahibi milletvekilleri yasa tasarısının bu maddesine şiddetle karşı çıktılar.

ÇTK üzerindeki görüşmeler sürerken 1945 Bütçe Kanunu da meclis gündemine geldi. Bütçe Kanunu vesilesiyle CHP milletvekilleri Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Emin Sazak hükûmeti ve ülkenin ekonomik durumunu şiddetle eleştirdiler. Oylamaya geçildiğinde bu üç milletvekilinin yanı sıra Celal Bayar ve Fuat Köprülü de bütçeye red oyu verdiler. Bütçe oylamasının ardından bu kez hükûmetin isteği üzerine güven oylaması yapıldı. Bütçeye red oyu veren beş milletvekiline Recep Peker ve Hikmet Bayur'un da eklenmesiyle güvensizlik oyu kullananların sayısı yediye yükseldi.

CHP içindeki muhalefet hareketi belirginleşirken dünya genelinde de önemli değişiklikler yaşanmış ve yaşanmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı liberal-demokrat ülkelerin üstünlüğüyle sonuçlanmış ve buna bağlı olarak tek partili otoriter yönetimlere dayanan siyasal sistemler gözden düşmüştü. Savaş sonrasında Sovyetler Birliği'ne karşı Batı dünyasıyla ittifak arayışı içinde olan Türkiye'nin bu gelişmeden doğrudan etkilenmesi kaçınılmazdı. Öte yandan yirmi yıldır süren tek parti yönetimi CHP'yi oldukça yıpratmış ve yönetimden hoşnutsuz kitleler giderek büyümüştü.

Dörtlü Takrir: Takrir sözcüğü burada önerge anlamında kullanılmıştır. 7 Haziran 1945'de CHP'li Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından CHP Meclis Grubu'na verilen önergedir. Dört kişi verdiği için Dörtlü Takrir diye anılır.

ÇTK üzerindeki meclis görüşmeleri sürerken İsmet İnönü'nün daha önce, 19 Mayıs'ta yapmış olduğu ve yönetimde liberalleşmeye gidileceğinin işaretlerini veren konuşmasından da güç alan muhalif milletvekilleri yeni bir girişimde bulundular. 7 Haziran'da Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın imzaladığı ve "**Dörtlü Takrir**" olarak anılan ünlü önerge CHP Meclis Grubuna verildi.

Önergenin başında Türkiye Cumhuriyeti'nin ve CHP'nin kurulduğu günden o yana demokrasi ilkelerine inandığı ve ülkede refaha ancak bu ilkenin uygulanmasıyla ulaşılabileceği belirtiliyordu. Hemen ardından, 1924 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükleri sağlayan demokratik bir anayasa olduğunu vurgulanıyordu. Siyasal özgürlüklerin 1925'ten sonra, gericiliği yok etmek amacıyla kısıtlandığı belirtildikten sonra, Atatürk'ün 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkasını (SCF) kurarak demokrasiye olan bağlılığını kanıtladığı kaydediliyordu. Önerge sahipleri, SCF'nin kapatılmasından sonra siyasal özgürlüklerin yeniden kısıtlandığını ve bu durumun İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca savaş tehlikesi nedeniyle sürdüğünü hatırlatıyor, böylelikle anayasanın demokratik ruhundan uzaklaşıldığını öne sürüyorlardı.

Savaş sonrasında bütün dünyada demokrasi ve özgürlük isteklerinin büyük güç kazandığı ve demokrasi ilkelerinin uluslararası güvencelere bağlandığı hatırlatıldıktan sonra, önerge sahipleri Türkiye'de de başta cumhurbaşkanı olmak üzere herkesin demokrasiden yana olduğunu öne sürüyorlardı.

Türk ulusunun demokrasi içinde yaşayacak ve siyasal özgürlükleri kullanabilecek olgunluğa ve yeteneğe ulaştığını da belirten önerge sahipleri, daha sonra taleplerini sıralıyorlardı. Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan'a göre her şeyden önce 1924 Anayasası'nın demokratik ruhuna geri dönmek gerekiyordu. Bu Anayasa'nın demokratik ruhuna uygun olarak, öncelikli olarak meclisteki denetim gerçek bir biçimde sağlanmalı ve halk siyasal özgürlüklerini anayasanın tanımladığı biçimde geniş olarak kullanabilmeliydi. Önerge sahipleri, ayrıca, CHP'nin de siyasal etkinliklerini, bu iki ilkeye uygun düşecek biçimde yeniden gözden geçirmesini istiyorlardı.

Dörtlü Takrir'in verilmesinden birkaç gün sonra, 11 Haziran'da ÇTK meclis tarafından kabul edildi. Bir gün sonra da CHP Meclis Grubu Dörtlü Takrir'i ele alarak saatlerce tartıştı. Tartışmaların ardından, bu gibi konuların CHP Meclis Grubu'nda görüşülmesinin gereksiz olduğu sonucuna varıldı. Parti tüzüğünde yapılacak değişiklikler ancak parti kurultayında, yasa değişiklikleri ise mecliste görüşülmeliydi. Önergenin böylesine katı bir gerekçeyle reddedilmesi, aslında, İnö-

nü'nün, CHP içindeki muhaliflerin, partiden ayrılarak ayrı bir parti halinde örgütlenmesi yolundaki isteğinden kaynaklanıyordu. Nitekim İsmet İnönü de Dörtlü Takrir'i verenleri kastederek şu açıklamayı yapmıştı: "Bunu parti içinde yapmasınlar, çıksınlar karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler".

Bir gün arayla önce mecliste ÇTK'nin benimsenmesi, ardından CHP Meclis Grubunda Dörtlü Takrir'in reddedilmesi, muhaliflerin CHP ile olan bağlarını tamamen koparmalarına yol açtı. Menderes ve Köprülü önergelerinde yer alan taleplerini *Tan* ve *Vatan* gazetelerindeki yazılarında ısrarla tekrarladılar. Bu eleştiri yazıları CHP yönetiminin büyük tepkisini çekti ve 21 Eylül'de Menderes ve Köprülü CHP'den çıkarıldı. Bayar da bu kararı protesto ederek 28 Eylül'de milletvekilliğinden istifa etti. 27 Kasım'da da bu kez Koraltan CHP yönetimi tarafından partiden çıkarıldı. Daha önce milletvekilliğinden istifa eden Bayar 3 Aralık'ta CHP'den de istifa etti. Böylece, önde gelen muhalif milletvekilleri, kısa bir süre içinde, CHP'den tamamen kopmuş oldular.

CHP'den ayrılanlar 1946 başında Demokrat Partiyi kurarak Türkiye'nin siyasal yaşamında yeni bir döneme damga vurdular. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ise bazı önemli eksiklikleri ve uygulamadaki yöntem yanlışlıkları yüzünden pek etkili olamadı. Yasada öngörüldüğü gibi büyük toprak sahiplerinin elindeki toprakların kamulaştırılarak topraksız çiftçi ailelerine dağıtılması işlemleri gerçekleştirilemedi. Sadece devletin elindeki toprakların, sınırlı ölçülerde, topraksız ve az topraklı çiftçilere dağıtılmasıyla yetinildi.

Demokrat Partinin Kuruluşu

Dörtlü Takrir'i imzalayan ve ardından yaşanan hızlı gelişmeler sonucunda kendilerini CHP dışında bulan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan 7 Ocak 1946'da Demokrat Partiyi (DP) kurdular.

DP kurulduğu gün, partinin merkez yönetimi ile tüzük ve programı da kamuoyuna açıklandı. Parti programında esas olarak ekonomik ve siyasal alanlarda liberalleşme politikası benimseniyordu. Programa göre partinin asıl amacı ülkede demokrasinin geniş ve ileri düzeyde gerçekleştirilmesiydi. Programda, temel hak ve özgürlüklere de geniş bir yer verilirken tek dereceli seçim sistemine geçilmesi ve yönetimin halkın buyruğunda ve denetiminde olması isteniyordu. Ekonomik alanda ise özel girişim ve sermayenin esas tutulduğu bir liberalleşme amaçlanıyordu.

CHP, başlangıçta yeni kurulan DP'yi son derece olumlu karşıladı. İktidar partisi bu yeni partiyi hükûmet ve yönetimi denetleyecek bir araç olarak görüyordu. CHP'nin tavrı da olumlu olunca, DP ilk günlerinden itibaren kamuoyuna kendisinin Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi bir "muvazaa" partisi olmadığını anlatmaya çalıştı. Bunda da başarılı oldu. Yıllardır ülkede egemen olan tek parti yönetiminden hoşnut olmayan kesimler partiye büyük ilgi gösterdiler. Bir yandan Meclis içinde CHP'den DP'ye geçişler olurken bir yandan da CHP'nin tabanından yeni partiye kitlesel katılmalar gerçekleşti. Böylece DP, tek partili siyasal sistemden çok partili siyasal sisteme geçiş döneminde kurulan öteki partilerden farklı olarak, kısa sürede, geniş olarak örgütlenmeyi başardı. DP'nin ülke çapında gösterdiği hızlı büyüme iktidar partisinin bu partiye yönelik tavrının sertleşmesine yol açtı. Yine de DP, CHP'ye karşı ılımlı ve yumuşak muhalefet yapma politikasından vazgeçmedi.

Tek Parti Döneminin Sonu: 1946 Seçimi

Tek partili rejim altında son genel seçim 1943'te yapılmış ve normal koşullarda 1947'ye kadar görev yapacak olan meclisin üyeleri belirlenmişti. 1945 yılı içinde ve 1946 yılının başında ülkede hızlı bir değişim yaşanmış ve muhalefet partilerinin kurulmasına izin verilmişti. Hatta CHP'den ayrılan Adnan Menderes, Emin Sazak, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Fuat Çobanoğlu ve Ahmet Cemal Tunca'nın DP'ye geçmesiyle birlikte muhalefet mecliste de temsil olanağı bulmuştu.

Bu ortam içinde 26 Nisan 1946'da toplanan CHP meclis grubu belediye seçimi ile genel seçimin öne alınmasını kararlaştırdı. Bu kararın arkasındaki asıl amaç, DP'yi yeterince örgütlenmeden hazırlıksız yakalamak ve CHP'nin iktidarını 4 yıl süreyle garantiye almaktı. Eylül ayından 26 Mayıs'a alınan belediye seçimlerine DP katılmadı. Gerekçeleri iktidarın seçimde yanlı davranması ve seçim güvenliğinin olmamasıydı.

5 Haziran'da Milletvekili Seçim Kanunu değiştirilerek, tek dereceli seçim esasına geçildi. Ardından genel seçimin erkene alınması kararlaştırıldı. Kuruluşundan o güne kadar sadece altı ay geçmiş bulunan DP aslında seçime hazır değildi. Yeni muhalefet partisi 16 ilde seçime katılmadığı gibi, toplam 465 milletvekili seçilecekken sadece 273 aday gösterebildi. DP kurucularının seçimi kazanmalarını garanti altına almak için bu kişiler birden çok seçim bölgesinden aday gösterildiler.

21 Temmuz 1946'daki seçimler adli denetim dışında, açık oy, gizli sayımla ve çoğunluk sistemi esasına göre yapıldı. 465 milletvekilliğinden 395'ini alan CHP büyük bir seçim zaferi kazandı. DP, meclise sadece 66 milletvekili sokabildi. Ayrıca 4 bağımsız aday da seçimi kazandı. DP, esas olarak kentsel kesimde başarılı olurken CHP başta Doğu Anadolu olmak üzere kırsal kesimde çok yüksek oranda oy topladı.

Seçim sonuçları ilan edildikten sonra DP seçimde baskı, hile ve yolsuzluk yapıldığını öne sürdü. Muhalefet partisine göre, seçim öncesinde, seçmenlere DP'ye oy vermemeleri için baskı yapılmıştı. Muhalefet, ayrıca, oylar kullanıldıktan sonra, sayım işlemleri sırasında hile yapıldığını, muhalefet partisinin aldığı oyların tutanaklara eksik geçirildiğini, buna karşılık iktidar partisinin oylarının olduğundan yüksek gösterildiğini öne sürdü. Ama bu itirazlar hiç bir işe yaramadı ve böylece 1946 seçimi literatüre "Türkiye'nin siyasal tarihindeki en şaibeli seçim" olarak geçti.

SEÇİMLER VE REFORMLAR

Tek Parti Döneminde Seçimler ve Milletvekilliğinin Önemi veya Önemsizliği

1946'ya kadarki dönem tek partili dönem olarak nitelendirilse de dönem boyunca 1923'ten 1946'ya kadar dört yılda bir düzenli olarak seçimler yapılmıştı. Seçimler iki derecelidir. Seçimlerin ilk aşamasında seçmenler ikinci seçmenleri; seçilen ikinci seçmenler de daha sonra milletvekillerini seçmişlerdir. 1935 genel seçimlerine kadar sadece erkeklerin seçme ve seçilme hakkı vardı; 1935'ten başlayarak bu hak kadınlara da tanındı. Seçimin ilk aşamasında sadece ülkeyi yöneten tek parti olan CHP'nin örgütlü bir ikinci seçmen listesi olduğu için ikinci seçmenlerin neredeyse tamamı bu partiden seçildiler. Böyle olunca seçimin ikinci aşamasında partinin gösterdiği milletvekili adayları hiçbir sorunla karşılaşmadan TBMM'ye seçildiler. Dönem boyunca kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ise kısa sürede kapandıklarından hiçbir genel seçime katılma fırsatı bulamadılar.

Yürürlükte olan 1924 Anayasası'na göre millet adına egemenlik hakkını kullanan yegâne kurum TBMM idi. Bununla birlikte meclisin oluşturulma biçimi, bu ilkenin hayata geçirilmesinde büyük sorunlar ortaya çıkartmıştır. Her şeyden önce seçim sistemi demokratik değildi ve bütün milletvekilleri tek bir partinin temsilcileriydi. Sistem CHP tarafından desteklenmeyen bir adayın milletvekili olmasına izin vermiyordu. Bu şekilde seçilen partili milletvekillerinin önünde iki seçenek vardı: Ya anayasanın kendilerine verdiği saygın konuma sahip çıkıp yasama faaliyetlerini anayasanın çizdiği çerçeve doğrultusunda serbestçe yerine getireceklerdi ya da bağlı oldukları parti tüzüğünün kendileri için çizmiş olduğu çerçeve doğrultusunda hareket edeceklerdi. Beklenebileceği gibi bütün tek parti dönemi boyunca milletvekilleri ikinci yolu izlemeyi tercih etmişler ve partilerinin çizmiş olduğu çerçeveye sadık kalmışlardır.

Halk Fırkasının 1923 Tüzüğü'ne göre partili milletvekillerinin sadece parti grup toplantılarında serbestçe söz söyleme hakları vardı. Ama grupta bir konu karara bağlandığı zaman bu karar azınlıkta kalanlar da dâhil bütün milletvekilleri için bağlayıcıydı. Meclis toplantısında, partili milletvekilleri - kendileri kişisel olarak hangi görüşte olurlarsa olsunlar - grupta alınan kararın meclis tarafından kabul edilmesini sağlamakla sorumluydular. Meclis toplantısında grup adına başkanlardan ve grupça seçilmiş kişilerden başka hiçbir kimsenin söz söyleme yetkisi yoktu. Bu ilkeler doğrultusunda hareket etmeyen milletvekillerine parti ilk seferinde rica, ikinci seferinde ihtarda bulunacak, üçüncü ihlalde ise söz konusu milletvekili parti divanı kararıyla partiden ihraç edilecekti.

Böyle olunca bütün tek parti dönemi boyunca tamamen parti merkezinin talepleri doğrultusunda hareket eden, hiçbir zaman kişisel inisiyatif kullanmayan ve mecliste hiçbir eleştiri yapmayan bir milletvekili profili ortaya çıkmıştır. Gerçekten de 1927-1946 arasında TBMM'de milletvekillerinin isim belirleme suretiyle kullandıkları toplam 518.507 oyun % 99,95'ini oluşturan 518.216 oy - partinin istekleri doğrultusunda - kabul oyu olmuştur! Söz konusu yirmi yıl boyunca TBMM'de kullanılan ret oyu sayısı sadece 258'de, çekimser oy sayısıysa sadece 33'te kalmıştır.

Kemalist Reformlar

Tek parti dönemi boyunca siyasal ve toplumsal hayatı radikal biçimde değiştiren birçok reform yapılmıştır. Bu reformlar, tıpkı II. Meşrutiyet dönemi boyunca İttihat ve Terakkinin yaptığı reformlar gibi esas olarak laikleşme ve modernleşmeyi hedefliyordu. Hayata geçirilen, ülkedeki mülkiyet ilişkilerini de değiştiren bir sosyo-ekonomik reform paketi değil, devleti, eğitimi, hukuku ve toplumsal yapıyı laikleştiren ve buna paralel olarak dinsel simgeleri kaldırarak yerlerine Batı medeniyetinin simgeleri koymakla yetinen bir reform paketiydi. Reformlar kişilerin sadece düşünce yapılarını ve inançlarını değil, aynı zamanda dış görünüşlerini de değiştirmeyi hedefliyordu.

Devletin laikleştirilmesi sürecinde 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmış, 29 Ekim 1923'te cumhuriyet ilan edilmiş, 3 Mart 1924'te halifelik kaldırılmış, 20 Nisan 1924'te yeni anayasa yürürlüğe girmişti. Bu süreç, 11 Nisan 1928'de, Türkiye devletinin dininin İslam olduğu hükmünün anayasadan çıkarılmasıyla ve nihayet 5 Şubat 1937'de laikliğin bir ilke olarak anayasaya girmesiyle tamamlandı. Yine de 3 Mart 1924'te Şeriye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılarak yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Reisliği ile Vakıflar Umum Müdürlüğünün kurulmuş olması devlet-din işlerinin birbirlerinden tamamen ayrılmadığının; dinin devlet denetimi altına alındığının bir göstergesidir.

SIRA SİZDE 5

Devletin laikleştirilmesi yönünde atılan önemli adımlar nelerdir?

Toplumsal yapının laikleştirilmesi ve İslami simgelerin Batılı simgelerle değiştirilmesi sürecinde ise birbirini izleyen birçok adım atıldı. İlk önemli adım, başta fes olmak üzere her türlü başlığın yasaklanması ve memurların şapka giymelerinin zorunlu hâle getirilmesidir. Buna yönelik olarak Mustafa Kemal Paşa 30 Ağustos 1925'te Kastamonu'ya yaptığı ziyaret sırasında şapka giyerek halka şapka giymeyi öğütledi. Büyük kentlerde devlet memurları ve aydınlar arasında şapkanın yaygınlaştığı üç aylık bir hazırlık döneminden sonra 25 Kasım 1925'te çıkan bir yasayla memurlara şapka giyme zorunluluğu getirildi ve diğer bütün başlıklar yasaklandı. Bu yasanın çıkmasından beş gün sonra, 30 Kasım 1925'te bir başka yasayla tarikatların dinsel tören, toplantı ve eğitim yerleri olan tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı; türbedarlıklar ile şeyhlik, müritlik, dervişlik gibi unvanlar yasaklandı. Giyim kuşamı değiştiren ve tarikatları hedef alan bu iki yasaya karşı, ülkenin çeşitli yörelerinde bazı tepkiler olduysa da bu tepkiler gezici İstiklal Mahkemesinin aldığı sert tedbirler sonucunda kısa sürede bastırıldı. 3 Aralık 1934'te de bazı kisvelerin giyilemeyeceğine dair kanunla dinî giysilerin toplum içinde kullanımı yasaklandı ve sadece din adamlarının dinî giysilerini sadece görev sırasında ibadet yerlerinde giyebilecekleri hükme bağlandı. Hemen hatırlatmak gerekir ki bütün bu dönem boyunca kadınların giyim-kuşamlarıyla ilgili herhangi bir yasal düzenleme yapılmamıştır.

Bu arada 1932'den itibaren camilerde ezan ve Kuran Türkçe okundu. 1932 yılı devlet bütçesinde hadis derlemeleri, Kuran'ın Türkçeye çevrilmesi ve hutbelerin basılması için bir ödenek ayrıldı. Türkçe Kuran ilk olarak 23 Ocak 1932'de İstanbul'da Yerebatan Camiinde okundu ve kısa sürede İstanbul'un camilerine yayıldı. "Tanrı uludur" şeklinde başlayan Türkçe ezanı ilk kez 30 Ocak günü Fatih Camiinde Hafız Rıfat Bey okudu. 3 Şubat 1932'deki Kadir gecesinde Ayasofya Camiinde Türkçe ezan ve Kuran okundu. Ceza Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle Arapça ezan ve kamet okumak yasaklandı. Uzun yıllar süren bu uygulamaya, 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra Demokrat Partinin iktidara gelmesinin hemen ardından, 16 Haziran 1950'de TBMM'nin bu yasağı kaldırmasıyla son verildi ve ezan yeniden Arapça okunmaya başlandı.

Öte yandan, 21 Haziran 1934'te Soyadı Kanunu'nun benimsenmesiyle bütün vatandaşların ön adlarıyla birlikte bir soyadı kullanmaları zorunlu hâle getirildi. Kanun altı aylık bir hazırlık döneminden sonra 24 Aralık 1934'te yürürlüğe girdi. Bu arada TBMM 24 Kasım 1934'te Mustafa Kemal Paşa'ya, Atatürk soyadını verdi. 17 Aralık 1934'te bir başka Türk vatandaşının Atatürk soyadını alması yasaklandı. Bu dönemde başta İsmet İnönü olmak üzere birçok kişinin soyadını Atatürk verdi. Bu kanunla eş zamanlı olarak 26 Kasım 1934'te çıkan bir başka kanunla "bey", "efendi", "paşa", "ağa", "hoca", "hacı", "hafız", "molla", "hanım", gibi bütün geleneksel unvanlarla, savaşta alınanlar dışındaki madalya ile nişanların kullanımı yasaklandı. Bu iki değişiklikle toplumdaki geleneksel hiyerarşik ve dinsel içerikli unvanlar, yerini bu unsurlardan arındırılmış "modern soyadı"na bırakmış oldu.

"Geleneksel"in yerini "modern"in alması sürecinde 26 Aralık 1925'te saat ve takvim, 20 Mayıs 1928'de rakamlar değiştirildi. Bunları 1 Kasım 1928'de Arap harflerinin yerine Latin harflerine dayalı yeni alfabenin kabul edilmesi izledi. Buna göre 1 Aralık 1928'den başlayarak gazete, dergi ve kitap dışındaki bütün yayınlar La-

tin harfleriyle yayımlandı. Kitapların basımında yeni harflere tamamen geçiş 1 Ocak 1929'da gerçekleştirildi. Ayrıca yine 1 Ocak 1929'dan itibaren bütün kamu kuruluşları ile özel kuruluşların işlemlerinde Latin harflerinin kullanılması zorunlu hâle getirildi. Okullarda Latin harfleri kullanılmaya başlandı ve eski yazıyla yayımlanmış kitaplarla öğretim yasaklandı. Eski harflerden yeni harflere geçiş süreci, halkın Latin harfleri dışındaki başvurularının kabul edilmeyerek geri çevrilmeye başlandığı 1 Haziran 1929'da tamamlandı. Bu önemli reforma paralel olarak 1 Ocak 1929'dan itibaren halkın yeni harfleri öğrenmesini sağlamak amacıyla Maarif Vekâletinin denetiminde Millet Mektepleri açıldı ve ülke genelinde bir okuma-yazma seferberliği başlatıldı. Bir yıl içinde yaklaşık altı yüz bin kişi Millet Mekteplerinden diploma aldı, bu sayı 1936 sonuna kadar iki buçuk milyonu aştı.

26 Mart 1931'de kabul edilen Ölçüler Kanunu'yla, geleneksel ağırlık ve uzunluk ölçü birimleri olan **okka, dirhem, arşın, endaze** ve kulacın yerini, metre, gram, litre gibi ölçü birimleri aldı. Bu sayede uzunluk, hacim ve ağırlık ölçümlerinde ülkenin çeşitli yerlerinde kullanmakta olan farklı farklı ölçüm birimleri ulusal birimlerle değiştirilmiş oldu. Yine de halkın yeni ölçüler sistemine alışabilmesi için Kanun'un yürürlüğe girişi 31 Aralık 1933'e kadar ertelendi.

Okka: 1283 gram büyüklüğündeki bir ağırlık ölçüsü.

Dirhem: Okkanın dört yüzde birine eşit olan; 3,207 gramlık eski bir ağırlık ölçüsü.

Arşın: Yaklaşık 68 santimetreye eşit olan uzunluk ölçüsü.

Endaze: 1. 65 santimetrelik uzunluk ölçüsü.

27 Mayıs 1935'te Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun'la hafta sonu tatili cuma gününden, cumartesi günü öğleden sonra başlamak üzere pazar gününe alındı.

Bu arada, 9 Aralık 1926'da Darülelhanda (konservatuar) Türk müziği eğitimine son verilmesi de geleneksel ile modernin değiştirilmesi kapsamında değerlendirilebilir. Bu yasakla geleneksel alaturka müziğin yerine alafranga müzik konmuş, "modernleşme" sanat alanına da yansımıştır. Bu ikilik yıllarca gündemde kalacak, Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Kasım 1934'te yaptığı TBMM açılış konuşmasının ardından, 2 Kasım 1934'te İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) Bey'in genelgesiyle alaturka müzik radyoda 8 ay süreyle tamamen yasaklanacaktır.

Eğitim alanındaki laikleşme, daha önce de belirtildiği gibi 3 Mart 1924 tarihli "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" ile gerçekleştirilmiştir. Hatırlanacağı gibi ülkede eğitim ve öğretim birliğini sağlamak amacıyla çıkartılan bu yasayla bütün okullar Maarif Vekâletine bağlanmış; kısa bir süre sonra da bakanlık bütün medreseleri kapatmıştır.

Hukuk alanında da temelinde laikleşme olan bir dizi yasa çıkartılarak geniş kapsamlı bir reform gerçekleştirilmiştir. İlk olarak 8 Nisan 1924'te, önceleri Şeriye ve Evkaf Vekâletine bağlı olarak çalışan ve din yasalarını uygulayan Şeriye Mahkemeleri kaldırıldı ve bu tür davaları görme yetkisi Adliye Vekâletinin Nizami Mahkemelerine devredilmesiyle eğitimden sonra yargı organlarının da birliği sağlandı. Bu önemli adımı 1926'da Batılı ülkelerden çeviri ve uyarlama yoluyla alınan dört yeni kanun izledi. Bunlar, 17 Şubat 1926 tarihli Medeni Kanun, 1 Mart 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu, 22 Nisan 1926 tarihli Borçlar Kanunu ve 29 Mayıs 1926 tarihli Türk Ticaret Kanunu'dur. İsviçre'den alınan Medeni Kanun'la kişiler, aile, miras ve eşya hukuku alanlarında geçerli olan dine dayalı hukuk kuralları, yerini laik ve çağdaş hukuk kurallarına terk etti. Yine İsviçre'den alınan Borçlar Kanunu'yla bu alan da laikleştirildi. Ceza Kanunu, İtalya'dan, Ticaret Kanunu ise Almanya ve İtalya'dan alındı. Bu kanunları 23 Mayıs 1928'de Türk Vatandaşlığı Kanunu, 4 Nisan 1929'da Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, 18 Nisan 1929'da İcra ve İflas Kanunu ve 13 Mayıs 1929'da Deniz Ticaret Kanunu izledi. Böylece üç yıl gibi kısa bir süre içinde hukuk sistemi kökünden değiştirilmiş oldu.

Askerî ve sivil bürokratlar, aydınlar, serbest meslek sahipleri, sanayiciler, büyük tüccarlar gibi eğitimli kesimlerce yoğun olarak desteklenen bütün bu reformlar özellikle kentsel kesimlerde büyük ölçüde etkili oldu. Kentlerde, Cumhuriyet Halk Fırkasının 1931 programında "fırka, milletimizin birçok fedakârlıklarla yaptığı inkılaplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar" şeklinde tanımlanan inkılapçılık ilkesine bağlı yeni bir cumhuriyet kuşağının yetişmesinde büyük rol oynadı. Ancak reformlar kentlerdeki esnaf, sanatkâr ve küçük tüccarlarla, nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan kırsal nüfus üzerinde aynı yoğunlukta etkili olamadı. Bu durum tek parti yönetimi boyunca alttan alta, çok partili sisteme geçildikten sonra da açık olarak ortaya çıkan bir merkez-çevre çatışmasını Türkiye'nin siyasal yaşamının merkezine oturttu. 1930'da güdümlü olarak kurulmuş olsa da Serbest Cumhuriyet Fırkasına verilmiş olan halk desteği bu çerçevede açıklanabilir. Ayrıca çok partili sisteme geçildikten sonra, 1950 seçimlerinde Demokrat Partinin CHP'yi kolaylıkla alt edebilmiş olması yine bu çerçeve içinde değerlendirilebilir.

Özet

AMAÇ 1

1923 yılı seçimleriyle yeni meclisin iş başına gelmesinden 1925 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu'nun ilan edilmesine kadar geçen süreçte cumhuriyet rejiminin kuruluşunu ve çok partili siyasal yaşamı şekillendiren önemli gelişmeleri özetleyebilmek

1923 yılında yeni meclisin iş başına gelmesinden 1925 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu'nun ilanına kadar geçen süreçte, Halk Fırkasının (HF) kuruluşu, cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması, 1924 Anayasası ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının (TpCF) kuruluşuyla cumhuriyet rejiminin ve çok partili siyasal yaşamın temelleri atıldı. HF'nin dayanacağı ilkeler, henüz parti kurulmadan önce yayımlanan Dokuz Umde bildirisinde tanımlandı. Bu ilkelere göre HF, birbirlerinin tamamlayıcısı olarak tarif edilen tüm iktisadi grupları kapsayacak, bütün milletin çıkarını temsil edecek, halkçılık esasına dayalı bir parti olacaktı. Bu ilkelere dayalı parti tüzüğünün 9 Eylül 1923'te kabul edilmesiyle kurulan HF'nin ilk genel başkanı Mustafa Kemal Paşa oldu.1923 yılının bir diğer önemli siyasal gelişmesi ise cumhuriyetin ilanıdır. 1921 Anayasası'nın egemenliği kayıtsız şartsız millete veren birinci maddesi, adını açıkça telaffuz etmese de cumhuriyetin habercisiydi. Cumhuriyet konusu 1923 seçimlerinden sonra basında yoğun olarak tartışmaya açıldı. Cumhuriyetin ilanı için uygun siyasal ortam ise mecliste ortaya çıkan heyet-i vekile kriziyle oluştu. 29 Ekim'de bu sorunun anayasadan kaynaklandığını belirten Mustafa Kemal Paşa, cumhuriyetin ilanına yönelik anayasa değişikliklerini içeren önergesini açıkladı. Anayasa'da yapılan değişikliklerle Türkiye devletinin yönetim biçiminin cumhuriyet olduğu, Türkiye Devleti'nin dininin İslam, resmî dilinin Türkçe olduğu belirtildi. Cumhuriyetin ilanından sonra yapılan oylamayla Mustafa Kemal Paşa, ilk cumhurbaşkanı seçildi. Cumhuriyet rejimi ilan edilmesine karşın varlığını koruyan hilafet makamı çeşitli tartışmalara konu oldu. Meclis içinde süren tartışmalardan sonra 3 Mart 1924 yılında kabul edilen yasayla halifelik makamı kaldırıldı. Hilafetin kaldırılmasını, eğitim ve hukuk alanını laikleştiren bir dizi önemli düzenleme izledi. 1924 Anayasası'nın kabulüyle güçler ayrılığına doğru adımlar atıldı. 1924 Anayasası aynı zamanda temel hak ve özgürlükler alanında da liberal bir anlayışı benimsedi. Bu dönemin bir diğer önemli gelişmesi ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının (TpCF) kuruluşudur. 17 Kasım 1924'te Kazım (Karabekir) Paşa'nın başkanlığında kurulan TpCF, meclis içindeki muhalif milletvekillerinin katılımıyla genişledi. Partinin kuruluşunda, Mustafa Kemal Paşa ile kişisel anlaşmazlık ve çekişmeleri ile onun bir "tek adam" yönetimine doğru yöneldiği endişeleri önemli rol oynasa da bu parti birinci meclisteki İkinci Grup muhalefetinin bir devamı olarak da düşünülebilir. TpCF'nin programı ve parti beyannamesinde, demokrasi, liberalizm, genel özgürlükler kavramlarına özel önem verilmiştir. TpCF kurulmadan hemen önce ismini Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) olarak değiştiren iktidar partisi, partiden kopuşları durdurmak için İsmet Paşa'ya göre daha ılımlı görünen Fethi Bey başkanlığında yeni bir hükûmet kurdu.

AMAÇ 2

Çok partili siyasal yaşamdan tek parti yönetimine geçişi hızlandıran önemli siyasal olayları sıralayabilmek

1925 yılının önemli gelişmelerinden Şeyh Sait ayaklanması, Takrir-i Sükûn Kanunu, TpCF'nin kapatılması, muhalif gazetecilerin yargılanması gibi bir dizi önemli siyasal olayın yanı sıra 1926 yılında İzmir Suikastı davalarıyla çeşitli muhalefet gruplarının susturulması sonrasında çoğulcu bir siyasal yaşamdan tek parti idaresine geçildi. 1925 yılının ilk aylarında patlak veren Şeyh Sait ayaklanması bastırılsa da Türkiye'nin siyasal yaşamında radikal dönüşümlere yol açtı. Ayaklanmanın sonuçlarından biri Fethi Bey'in istifa ederek başbakanlık görevine İsmet Paşa'nın geçmesi ve bu görevini 1937 yılına kadar kesintisiz sürdürmesidir. Ayaklanmanın bir diğer önemli sonucu ise ayaklanma sırasında ilan edilen Takrir-i Sükûn Kanunu'nudur. 4 yıl boyunca yürürlükte kalan Kanun hükûmete huzur ve sükûnu bozmaya yönelik her türlü girişim, örgüt ve yayını yasaklama gibi olağanüstü hâl yetkileri tanıdı. Aynı İstiklal Mahkemelerinin yeniden faaliyete geçmesiyle yalnızca isyancılar yargılanmadı, mu-

halefet de kontrol altına alındı. TpCF, Şark İstiklal Mahkemesi tarafından, ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırttığı gerekçesiyle kapatıldı. Muhalif gazeteciler aynı gerekçeyle gözaltına alınarak basına gözdağı verildi. Son olarak 1926 yılında Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir gezisi sırasında suikast planlayan bir çetenin yakalanması sonrasında başlayan İzmir Suikastı davalarıyla Birinci Meclis'teki II. Grup mensupları, İttihat ve Terakki Cemiyetinin önde gelen temsilcileri ve TpCF'nin lider kadrosu da yargılandı. 1925 ve 1926 yıllarında muhalefetin tümüyle bertaraf edilmesinden sonra, Mustafa Kemal Paşa 1927 yılında CHF'nin ikinci kurultayında 1919-1927 yılları arasındaki siyasal gelişmeleri kendi gözünden değerlendirdiği ünlü söylevini verdi. Kurultayın bir diğer önemi de partinin ilkelerini sistemleştiren bir nizamnamenin kabul edilmesidir. Bu nizamname ile CHF cumhuriyetçi, halkçı ve milliyetçi siyasi bir cemiyet olarak tanımlandı. Nizamnamede din ve devlet işlerinin ayrılması esası kabul edilerek laiklik ilkesi, adı konulmadan benimsendi. Partinin devletçilik ve inkılapçılık ilkeleri ise 1931'de benimsenen parti programında yer aldı.

AMAÇ 3

Ülkede tek parti yönetiminin pekişmesini sağlayan ideolojik, kurumsal ve kültürel düzenlemeleri ve parti-devlet bütünleşmesini açıklayabilmek

1920'lerin sonunda katı bir tek parti yönetimi kurulmasına karşın 1929 dünya ekonomik buhranı ekonomik ve toplumsal alanlarda önemli sorunlara yol açtı. Bu sorunların giderilebilmesi için hükûmeti eleştirecek ve denetleyecek kontrollü bir muhalefete ihtiyaç olduğunu düşünen Mustafa Kemal Paşa, sınırlı ve denetim altında tutulabilecek bir muhalif partinin kurulmasına karar verdi. Bir muhalefet partisinin kuruluşu Türkiye'deki tek parti idaresine ilişkin uluslararası kamuoyundaki eleştirilere de bir yanıt olacaktı. Mustafa Kemal Paşa'nın onayı ve desteği ile 1930 yılında Ali Fethi (Okyar) Bey'in başkanlığında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası tek parti yönetimini kısa bir süre yumuşattı. Liberal bir siyasal program benimseyen partinin kısa sürede ülkedeki hoşnutsuz halk kesimlerinin desteğini alması ve iktidara alternatif olması, Mustafa Kemal Paşa'nın desteğini çekmesine yol açtı. Bu gelişmelerden ürken parti yöneticilerinin kararıyla SCF kendini feshettiğini açıkladı. Kısa dönemli çok parti denemesinden sonra siyasal yaşam hızla tek parti yönetimine döndü. Siyasal alandan sonra düşünce ve kültür alanlarını da iktidardaki tek partiye bağlı kılmak için, aynı ideolojik doğrultuda çalışan, ama faaliyetlerini CHF'den bağımsız olarak sürdüren bütün sosyal ve kültürel örgütlerin varlıklarına son verildi ve tek partinin bünyesinde bütünleştirildi. Ardından yeni Basın Yasa'sıyla hükûmete gazete ve dergi kapatma yetkisi tanındı. Üniversite reformuyla birlikte üniversitelerin özerkliği kaldırıldı ve çok sayıda öğretim üyesi ve öğrenci üniversiteden uzaklaştırıldı. Son olarak CHP'nin 1935 yılı Kurultayı'nda alınan kararla partinin göreli özerkliği ortadan kaldırılarak parti ile devlet bütünleşmesi sağlandı. Aynı kurultayda partinin ilkelerini oluşturan 6 Ok olgunlaştırıldı. 1937'de yapılan anayasa değişikliğiyle 6 Ok devletin ilkeleri hâline getirildi ve böylece parti-devlet bütünleşmesi tamamlandı.

AMAÇ 4

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde yaşanan önemli iç ve dış siyasal olayları ve çok partili siyasal yaşama geçiş sürecini özetleyebilmek

İsmet İnönü'nün, Cumhurbaşkanı Atatürk ile yaşadığı anlaşmazlıklar sonucu 1937 yılında istifa etmesinden sonra yerini Celal Bayar aldı. Ancak Atatürk'ün sağlığının bozulması ve 10 Kasım 1938'de vefat etmesiyle yeni cumhurbaşkanının kim olacağı tartışmaları başladı. Meclis, ordu ve bürokrasi içinde tartışmasız gücü olan İsmet İnönü oy kullanan tüm milletvekillerinin oyunu alarak cumhurbaşkanı seçildi. İnönü'nün cumhurbaşkanlığı İkinci Dünya Savaşı'nın yoğun sorunları içinde geçti. İç siyasette Atatürk dönemi politikaları fazla değişmeden sürdürüldü. Asıl önemli gelişmeler dış politika alanında gerçekleşti. 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması da İnönü döneminde yaşanan önemli bir gelişme oldu. İnönü, ülkeyi İkinci Dünya Savaşı'nın dışında tutabilmek için Batılı devletler karşısında tam bir denge politikası izledi. Savaş yıllarında devlet gelirlerini artırabilmek için ekonomik alanda Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Kanunu ve

Varlık Vergisi gibi önemli kararlar alındı. Uygulanan bu kararlar farklı toplumsal kesimler arasında derin hoşnutsuzluk yarattı. İkinci Dünya Savaşı'nın müttefiklerin lehine dönmesinden sonra, savaş sonrası dönemde kurulacak Yeni Dünya düzeninde söz sahibi olabilmek için Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Savaşın bitmesinden sonra ise hızlı bir rejim değişikliğine gitti. Rejim değişikliğinde uluslararası gelişmeler önemli rol oynadı. Öte yandan yirmi yıldır süren tek parti yönetimi CHP'yi oldukça yıpratmış ve yönetimden hoşnutsuz kitleler giderek büyümüştü. Bu koşullar altında İnönü Serbest Cumhuriyet Fırkası benzeri kontrollü bir muhalefet hareketine izin verilmesini Sovyetler karşısında Batı'nın desteğini almak için gerekli gördü. Çok partili yaşama dönüşü Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı etrafında gelişen tartışmalar sağladı. Tasarıyı eleştiren muhalif milletvekilleri, Bütçe Kanunu vesilesiyle muhalefetini derinleştirdi. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın imzaladığı ve "Dörtlü Takrir" olarak anılan ünlü önergede CHP'yi demokratik ilkeleri uygulamaya çağırıyordu. Tartışmaların derinleşmesi sonucu CHP'den kopan milletvekilleri 7 Ocak 1946'da Demokrat Partiyi kurarak Türkiye'nin siyasal yaşamında yeni bir dönemi başlattılar. Parti programı ekonomik ve siyasal alanlarda liberalleşme politikasını benimseyen DP, kısa sürede örgütlendi. Mecliste seçim kanunu değiştirilerek, tek dereceli seçim esasına geçildiği gibi genel seçimin erkene alınması kararlaştırıldı. CHP'nin amacı DP'yi hazırlıksız yakalayarak seçimi kazanmaktı. 1946 seçimlerini CHP büyük zaferle kazandı. Ancak adli denetim dışında, açık oy, gizli sayımla ve çoğunluk sistemi esasına göre yapılan bu seçimler Türkiye'nin siyasal tarihindeki en şaibeli seçimleri olarak değerlendirildi.

AMAÇ 5

1923-1946 yılları arasında yapılan seçimlerin niteliği ile aynı dönemde siyasal ve toplumsal alanda yapılan radikal reformları açıklayabilmek

1923'ten 1946'ya kadar dört yılda bir düzenli olarak yapılan seçimler iki dereceliydi. Seçimin ilk aşamasında ikinci seçmenlerin neredeyse tamamı CHP'den seçildiler. Böyle olunca seçimin ikinci aşamasında partinin gösterdiği milletvekili adayları sorun yaşanmadan TBMM'ye seçildiler. Dönem boyunca kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ise kısa sürede kapandıklarından hiçbir genel seçime katılamadılar. 1935 yılına kadar genel seçimlerde sadece erkeklere tanınan seçme ve seçilme hakkı 1935 yılından itibaren kadınlara da tanındı. 1924 Anayasası'na göre millet adına egemenlik hakkını kullanan yegâne kurum TBMM idi. Ancak seçim sisteminin demokratik olmaması, tüm milletvekillerinin tek bir partinin temsilci olması, seçilen milletvekillerinin anayasal çerçeve içinde özgür iradelerini kullanmak yerine parti tüzüğünün sınırları içinde hareket etmeleri, tamamen parti merkezinin talepleri doğrultusunda hareket eden, kişisel inisiyatif kullanmayan ve eleştiri yapmayan bir milletvekili profili ortaya çıkarttı. Bu koşullar içinde çalışan meclis dönem boyunca siyasal ve toplumsal hayatı radikal biçimde değiştiren birçok reformu yasalaştırdı. Bu reformlar, esas olarak laikleşme ve modernleşmeyi hedefliyordu. Hayata geçirilen, ülkedeki mülkiyet ilişkilerini de değiştiren bir sosyoekonomik reform paketi değil, devleti, eğitimi, hukuku ve toplumsal yapıyı laikleştiren ve buna paralel olarak dinsel simgeleri kaldırarak yerlerine Batı medeniyetinin simgelerini koymakla yetinen bir reform paketiydi. Reformlar kişilerin sadece düşünce yapılarını ve inançlarını değil, aynı zamanda dış görünüşlerini de değiştirmeyi hedefliyordu. Devletin laikleştirilmesi yönünde önemli adımlar atıldı. Bunu toplumsal yapının laikleştirilmesi ve İslami simgelerin Batılı simgelerle değiştirilmesi süreci izledi. Eğitimden hukuka, giyim kuşamdan ölçülere, alfabeden saat ve takvime uzanan bir dizi radikal reformla geleneksel olarak tanımlanan düzenin yerini modern olarak tanımlanan bir düzenin alması hedeflendi. Reformlar özellikle kentlerdeki eğitimli üst ve orta tabakalar arasında destek bulmakla beraber esnaf, sanatkâr, küçük tüccarla, kırsal nüfus üzerinde aynı yoğunlukta etkili olamadı. Bu durum tek parti yönetimi boyunca alttan alta, çok partili sisteme geçildikten sonra da açık olarak ortaya çıkan bir merkez-çevre çatışmasını Türkiye'nin siyasal yaşamının merkezine oturttu.

Kendimizi Sınayalım

1. Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçildiği tarih aşağıdakilerden hangisidir?

a. 23 Nisan 1920
b. 29 Ekim 1921
c. 29 Ekim 1923
d. 4 Mart 1924
e. 23 Nisan 1925

2. I. Halifeliğin kaldırılması
II. Saltanatın kaldırılması
III. Cumhuriyetin ilanı
IV. Türkiye devletinin dininin İslam olduğu hükmünün anayasadan çıkarılması

Yukarıdaki olayların kronolojik sırası aşağıdakilerin hangisinde doğru verilmiştir?

a. I, II, III ve IV
b. II, III, I ve IV
c. II, I, III ve IV
d. I, III, II ve IV
e. III, II, I ve IV

3. Aşağıdakilerden hangisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularından biri **değildir?**

a. Kazım Karabekir
b. Rauf Orbay
c. Adnan Adıvar
d. Ali Fuat Cebesoy
e. Fethi Okyar

4. "Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır." Mustafa Kemal Atatürk bu ünlü konuşmasını ne zaman ve nerede yapmıştır.?

a. Haziran 1926'da gerçekleştirdiği İzmir seyahati sırasında
b. Ekim 1927'de Mecliste Nutuk'u okuması sırasında
c. Ekim 1923'de Cumhuriyetin ilanında yaptığı konuşma sırasında
d. Kasım 1938'de ömrünün son günlerinde
e. Mart 1924'de hilafetin kaldırılmasında yaptığı konuşmada

5. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurucusu aşağıdakilerden hangisidir?

a. Kazım Karabekir
b. Ali Fethi Okyar
c. Ali Fuat Cebesoy
d. Celal Bayar
e. Fevzi Çakmak

6. Aşağıdakilerden hangisi 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası İkinci Büyük Kurultayı'nın sonuçlarından biri **değildir?**

a. Mustafa Kemal Paşa'nın değişmez genel başkanlığa getirilmesi
b. Mustafa Kemal Paşa'nın Mecliste Nutku okuması
c. Devletçilik ve inkılâpçılık ilkelerinin parti programında yer alması
d. Partinin devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en önemli esaslardan biri sayarak laikliğe vurgu yapması
e. Partinin cumhuriyetçi, laik, halkçı ve milliyetçi bir cemiyet olduğunun belirtilmesi

7. Aşağıdaki olaylardan hangisi İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde **gerçekleşmemiştir?**

a. Hatay'ın Türkiye'ye katılması
b. Varlık Vergisi Kanunu'nun çıkarılması
c. Köy Enstitülerinin Kurulması
d. Laiklik ilkesinin Anayasaya girmesi
e. Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edilmesi

8. Aşağıdakilerden hangisi 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti'nin kurucularından biri **değildir?**

a. Adnan Menderes
b. Fuat Köprülü
c. Refik Koraltan
d. Celal Bayar
e. Ali Fuat Cebesoy

9. İsmet İnönü'nün, Cumhurbaşkanı Atatürk ile yaşadığı anlaşmazlıklar sonucu 1937 yılında başbakanlıktan istifa etmesinden sonra kim başbakan olmuştur?

a. Celal Bayar
b. Fethi Okyar
c. Fevzi Çakmak
d. Refik Saydam
e. Şükrü Saraçoğlu

10. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya Atatürk soyadı hangi tarihte verildi?

a. 29 Ekim 1925
b. 20 Mayıs 1928
c. 23 Ocak 1932
d. 24 Kasım 1934
e. 27 Mayıs 1935

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise "Cumhuriyetin İlânı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b	Yanıtınız yanlış ise "Kemalist Reformlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "İzmir Suikastı ve Muhalefetin Sonu" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "Tek Parti Yönetiminde Geçici Yumuşama: Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c	Yanıtınız yanlış ise "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Kurultayı ve Nutuk" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise "İnönü Dönemi ve Çok Partili Hayata Geçiş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e	Yanıtınız yanlış ise "Demokrat Parti'nin Kuruluşu" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a	Yanıtınız yanlış ise "Atatürk-İnönü Çatışması, Celal Bayar'ın Başbakanlığı, Atatürk'ün Ölümü" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d	Yanıtınız yanlış ise "Kemalist Reformlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

1921 Anayasası'nın ilk iki maddesi şöyledir:

Madde 1: Hakimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

Madde 2: İcra kudreti ve teşri salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

Sıra Sizde 2

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen "Hilafetin ilgasına ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti memaliki haricine çıkarılmasına dair" 431 sayılı Yasa ile halifelik makamı kaldırıldı ve Halife Abdülmecid, bu Yasa'ya dayanılarak aynı günün gecesi yurt dışına çıkartıldı. Yine aynı tarihte iki kanun daha kabul edildi. Bunlardan birincisi ile Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılıp yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Reisliği ile Vakıflar Umum Müdürlüğü örgütleri kuruldu. Kabul edilen ikinci yasa ise "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" idi. Ülkede eğitim ve öğretim birliğini sağlamak amacıyla çıkartılan bu Yasay'la bütün okullar Maarif Vekâleti'ne bağlandı.

Sıra Sizde 3

1925 yılının şubat ortalarında çıkan ve kısa sürede yayılan Şeyh Sait ayaklanmasını bastırmak için 4 Mart 1925'te hükûmete olağanüstü hâl yetkileri tanıyan Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edildi. İki yıl yürürlükte kalmak üzere çıkartılan bu Yasa hükûmete, huzur ve sükûnu bozmaya yönelik her türlü girişim, örgüt ve yayını yasaklama yetkisi verdi. Ayrıca, aynı gün alınan bir meclis kararıyla biri merkezi Ankara'da olan, öteki de ayaklanma bölgesinde görev yapacak olan iki İstiklal Mahkemesi kuruldu. Mayıs ayında ayaklanma tamamen bastırıldı ve ayaklanmanın baş sorumlusu Şeyh Sait ile adamları idam cezasına çarptırıldı. Böylelikle Ankara hükûmeti Doğu Anadolu'daki denetimi tam anlamıyla sağladı. Ayrıca, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak kapatıldı ve muhalif basın da aynı yasanın verdiği yetkilerle tamamen susturuldu. Böylece, Türkiye'de çok partili hayat oldukça uzun sürecek bir kesintiye uğradı.

Sıra Sizde 4

Rejim değişikliğinde uluslararası gelişmeler önemli rol oynamıştır. Sovyetler Birliği'nin Türk-Sovyet saldırmazlık paktını uzatmaması, Türk-Sovyet sınırında değişiklik talepleri ve Boğazların denetiminde etkinliğini artırmak istemesiyle Türkiye Sovyet tehdidiyle karşı karşıya geldi. Türkiye güvenlik açısından Yeni Dünya düzeninin bir parçası olmak üzere, Birleşmiş Milletlerin kurucu üyesi oldu. İkinci Dünya Savaşı liberal-demokrat ülkelerin üstünlüğüyle sonuçlanmış ve buna bağlı olarak tek partili otoriter yönetimler gözden düşmüştü. Savaş sonrasında Sovyetler Birliği'ne karşı Batı dünyasıyla ittifak arayışı içinde olan Türkiye bu gelişmeden doğrudan etkilenmiştir.

Sıra Sizde 5

Devletin laikleştirilmesi yönünde atılan en önemli adımlar: Saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması, 1924 Anayası'nın yürürlüğe girmesi, Türkiye Devleti'nin dininin İslam olduğu hükmünün anayasadan çıkarılması ve 1937 yılında laikliğin bir ilke olarak anayasaya girmesidir.

Yararlanılan Kaynaklar

Ahmad, Feroz (2006). **Bir Kimlik Peşinde Türkiye,** İstanbul.

Akın, Rıdvan (2000). **Türk Siyasal Tarihi,** İstanbul.

Alpkaya, Faruk (1998). **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924),** İstanbul.

Demirel, Ahmet (1994). **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup,** İstanbul.

Demirel, Ahmet (2012). **Tek Partinin Yükselişi,** İstanbul.

Demirel, Ahmet (2013). **Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946),** İstanbul.

Koçak, Cemil (2006). **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası,** İstanbul.

Öz, Esat (1992). **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım,** Ankara.

Parla, Taha (1991). **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt I, Atatürk'ün Nutuk'u,** İstanbul.

Parla, Taha (1991). **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Cilt II Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** İstanbul.

Tekin Alp (1936). **Kemalizm,** İstanbul.

Timur, Taner (1991). **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş,** İstanbul.

Tunçay, Mete (1999). **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931),** İstanbul.

Uyar, Hakkı (1998). **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi,** İstanbul.

Zürcher, Erik Jan (2003). **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası,** İstanbul.

Zürcher, Erik Jan (2009). **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,** İstanbul.

TÜRK SİYASAL HAYATI

3

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Çok partili hayata geçiş dönemini ve Demokrat Parti iktidarı (1950-1960) dönemindeki siyasi gelişmeleri açıklayabilecek,
- 27 Mayıs askerî yönetim döneminin (1960-1961) önemli olaylarını ve sivil yönetime geçiş sürecini özetleyebilecek,
- İki darbe arası (1961-1980) dönemde Türk siyasi hayatındaki gelişmeleri ifade edebilecek,
- 1980 yılından günümüze kadar olan siyasi olayları açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Cumhuriyet Halk Partisi
- Demokrat Parti
- Vatan Cephesi
- Tahkikat Komisyonu
- 27 Mayıs Darbesi
- Milli Birlik Komitesi
- Adalet Partisi
- 12 Mart Muhtırası
- Milli Selamet Partisi
- Milliyetçi Hareket Partisi
- 12 Eylül Darbesi
- Milli Güvenlik Konseyi
- Anavatan Partisi
- Adalet ve Kalkınma Partisi

İçindekiler

Türk Siyasal Hayatı → Çok Partili Hayat: Siyaset, Partiler, Seçimler

- GEÇİŞ DÖNEMİ VE DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI (1946-1960)
- 27 MAYIS ASKERÎ YÖNETİMİ
- İKİ DARBE ARASINDA TÜRKİYE (1961-1980)
- 1980'DEN BUGÜNE TÜRKİYE

Çok Partili Hayat: Siyaset, Partiler, Seçimler

GEÇİŞ DÖNEMİ VE DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI (1946-1960)

Demokrasinin İlk Yılları

1946 seçimlerinden Demokrat Parti'nin (DP) iktidara geldiği 1950 seçimlerine kadar süren dönemde partiler arasında zaman zaman anlaşmazlıklar ortaya çıksa da tek partiden çok partiye geçiş süreci, hem partilerin ılımlı kanatlarının uzlaşma yolunu tercih etmeleri hem de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kararlı politikaları sayesinde başarıyla tamamlandı.

1946 seçimlerinden sonra, CHP ile DP arasındaki ilişkiler, muhalefetin seçimlerde baskı ve hile yapıldığını açıklaması ve seçim kanununun değiştirilmesini istemesi; buna karşılık iktidarın bunu kabul etmemesi yüzünden gerginleşmişti. İstekleri yerine getirilmeyen DP 6 Nisan 1947'de yapılan ara seçimlere katılmadı ve bu iki parti arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirdi. Başbakan Recep Peker DP'yi yasa dışına çıkıp halkı ayaklanmaya teşvik etmekle, Celal Bayar da Peker'i seçimlerde yansız davranmamak, tek parti döneminin baskılarını sürdürmek ve demokrasiye inanmamakla suçladı. Devreye giren İnönü yayınladığı 12 Temmuz Beyannamesi'nde hükûmet ve muhalefet başkanı ile yaptığı görüşmeleri, iki taraf arasında diyalog sağlanması için harcadığı çabaları ve konuyla ilgili görüşlerini açıkladı. Kendisinin iki parti arasında yansız olduğunu vurgulayan İnönü, bu tartışmada kimin haklı, kimin haksız olduğunu aramanın yararsız olduğunu belirtti ve muhalefete bazı önemli güvenceler verdi. İnönü'nün bildirisinin en önemli noktası ülkenin geri dönülmez bir biçimde çok partili yaşama geçmiş olduğunun bir kez daha vurgulanmasıydı. Bu kesin tavır geçiş döneminin başarıyla sonuçlanmasına sağladı.

Tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş süreci boyunca DP'nin en çok önem verdiği konuların başında seçim kanununun değiştirilmesi geliyordu. DP'nin bu konudaki eleştiri ve uyarıları karşısında CHP yönetimi, 1949'da yeni bir seçim yasası için çalışmalara koyuldu. 16 Şubat 1950'de kabul edilen yeni seçim yasası muhalefetin isteklerinin büyük bölümünü karşıladı. Yasaya göre, seçimler tek dereceli, genel ve eşit oyla yapılacak; seçimde adli denetim sağlanacak ve gizli oy - açık sayım esası uygulanacaktı. Yasa, siyasal partilerin sandık kurullarında temsilci bulundurabilmelerine de olanak sağlıyordu. Bununla birlikte, muhalefetin diretmesine karşın, yasada nispi temsil yerine, liste usulü çoğunluk sistemi benimsendi. Seçim yasası kabul edildikten sonra seçimlerin 14 Mayıs 1950'de yapılması kararlaştırılarak, sekizinci dönem TBMM'nin çalışmalarına 24 Mart'ta son verildi.

SIRA SİZDE 1

Liste usulü çoğunluk sistemini açıklayınız.

İlkbahar ayları 1946'da olduğu gibi yoğun seçim kampanyalarıyla geçti. İktidar partisi, kampanya boyunca, İnönü'nün özellikle dış politikadaki başarıları üzerinde durup, ülkenin karşı karşıya olduğu ağır dış sorunları ancak İnönü ve deneyimli kadrosunun çözebileceğini öne sürdü. Bu arada seçim propagandalarında CHP'nin Atatürk'ün kurduğu parti olduğu, bu partinin Atatürk devrimlerini uygulayıp savunduğu ve öteden beri demokrasi yolunda büyük adımlarla ilerlediği ve zamanı gelince ülkeye demokrasiyi getirdiği de savunuluyordu. Bu arada, seçimlerden hemen önce, CHP tekke ve türbelerin kapatılmasına ilişkin yasa ile çiftçiyi topraklandırma yasasının özel kişilere ait belli bir miktarın üzerindeki toprakların kamulaştırılmasına olanak veren hükümlerini yürürlükten kaldırarak, bu konuların DP tarafından seçim malzemesi olarak kullanılmasını önlemeye çalıştı. Bütün bunlara karşılık DP'nin seçim kampanyası ağırlıklı olarak tek parti dönemindeki antidemokratik uygulamaların eleştirisi üzerinde yoğunlaştı.

14 Mayıs 1950'de yapılan seçime CHP ve DP ülke genelinde seçime katılırken, Millet Partisi (MP) sadece 22 ilde aday gösterdi. Milli Kalkınma Partisi (MKP) ise seçime sadece İstanbul'da katıldı. Seçime katılma oranı %89,3 gibi çok yüksek bir düzeyde gerçekleşti. Seçimi genel beklentilerin aksine DP kazandı. DP oyların %53,3'ünü, CHP ise %39,9'unu alırken, yürürlükteki çoğunluk sistemi yüzünden DP 408, CHP ise sadece 69 milletvekilliği kazandı. Meclisteki milletvekili sayısının dağılımı seçim sistemine bağlı olarak, partilerin aldıkları oy oranlarıyla uyumsuzdu. Öte yandan MP seçimde, %3,1'lik oy oranıyla sadece 1 milletvekilliği kazandı; MKP hiçbir varlık gösteremedi; 9 milletvekilliği de bağımsızlara gitti. İktidarın, devleti kuran ve 27 yıldır işbaşında olan CHP'den, genel oy sonucunda alınması, izleyen yıllarda, DP yanlıları tarafından "Beyaz İhtilal" olarak anıldı.

Seçim sonuçlarının kesinleşmesinden sonra 22 Mayıs'ta Celal Bayar cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan da meclis başkanlığına seçildi. Bayar Cumhurbaşkanı seçilince DP Genel Başkanlığından istifa etti partinin başkanlığını Adnan Menderes üstlendi. Hükûmeti kurmakla görevlendirilen Adnan Menderes'in DP'nin meclisteki çoğunluğuna dayanarak oluşturduğu hükûmet 2 Haziran'da güvenoyu aldı.

Celal Bayar'ın cumhurbaşkanı, Adnan Menderes'in başbakanlığı üstlendiği 1950'li yıllar boyunca, DP mecliste büyük bir çoğunluk elde etti; CHP ana muhalefet partisi olarak siyasette ikinci büyük parti konumunu korudu.

Dönem boyunca iktidar-muhalefet ilişkileri oldukça gerilimli oldu ve gerginlik 1953 yılının sonlarına doğru doruk noktasına çıktı. DP iktidarı 14 Aralık 1953'te "Cumhuriyet Halk Partisinin haksız iktisaplarının millete iadesi" adıyla bir kanun çıkardı. Kanunda CHP'nin mal varlığını, iktidarı döneminde usulsüzlük sonucu elde ettiği belirtiliyor, dolayısıyla partinin bütün servetinin hazineye devredileceği hükme bağlanıyordu. CHP genel başkanı, kanun tasarısı mecliste görüşülürken, DP'yi hukuk dışı bir rejim kurmakla suçladı. Ayrıca CHP'liler, mal varlığının haksızca kazanılmış olduğu iddiasının bağımsız mahkemeler önünde incelenmesi gerektiğini savundular. Ama tüm bu çabalar sonuç vermedi ve partinin bütün mal varlığı hazineye devredildi.

Kısa bir süre sonra dönemin CHP dışındaki üçüncü partisi olan Millet Partisi (MP) kapatıldı. Bu partinin 27-29 Haziran 1953'te toplanan beşinci büyük kongresinde bir çatışma çıkmış ve ilk genel başkan Hikmet Bayur partinin "dinci ve gerici"lerin eline geçtiğini öne sürerek MP'den istifa etmişti. Hikmet Bayur'un is-

tifası bir suç duyurusu olarak kabul edilip parti hakkında soruşturma açıldı. Ankara 3. Sulh Ceza Mahkemesi'nde açılan dava sonucunda partinin "dinî esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet olduğu" sonucuna varıldı ve MP 27 Ocak 1954'te kapatıldı.

DP İktidarının İkinci Evresi

2 Mayıs 1954'te yapılan seçimlerle DP iktidarının ikinci evresine geçildi. Seçimden DP büyük bir başarıyla çıktı. Bu seçimde Türkiye'de ilk ve son kez yaşanan bir olay gerçekleşti ve iktidar partisi bir önceki seçime göre hem oy hem de temsil oranını artırdı. DP oylarını %56,6'ya meclisteki temsil oranını %93,2'ye yükseltti. CHP'nin oyları %34,8'e, temsil oranı %5,7'ye düştü.

Seçimden sonra Adnan Menderes TBMM'deki çoğunluğuna dayanarak yeniden hükûmet kurdu. Ancak kısa bir süre sonra parti içinde partinin ekonomik politikaları ve muhalefete karşı izlenen tutum nedeniyle yeni bir muhalefet baş gösterdi. 12 Ekim 1955'te 9 milletvekili partiden ihraç edildi, 10 milletvekili de istifa etti. Partiden kopan 19 milletvekili 20 Aralık 1955'te Hürriyet Partisi (HP) adıyla yeni bir parti kurdu. Parti demokratik ve dengeli bir meclis çalışmasına olanak verecek ölçüde anayasal değişiklikler yapılmasını, yargının bağımsızlığını, özgür ve bağımsız sendikaların kurulmasına olanak verilmesini, yönetimin yansızlığının sağlanmasını, üniversite özerkliğini, basın özgürlüğünü ve temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını savunuyordu.

DP'den istifa eden yeni milletvekillerinin katılımıyla HP mecliste ana muhalefet partisi konumuna yükseldi ve birçok konuda CHP'yle birlikte iktidara karşı tavır aldı. Bu birliktelik 1957 seçimlerinden önce CHP ve CMP ile birlikte seçimde DP'ye karşı bir güç birliği yapma arayışına dönüştü.

Muhalefet partileri arasındaki pazarlıklar sürerken DP seçim kanununu değiştirerek seçimde partilerin ortak liste çıkartarak güç birliği yapmasını engelledi. Yasada yapılan en önemli değişikliğe göre, bir siyasal parti, örgütünün bulunduğu bütün seçim bölgelerinde seçime katılmak ve seçime katıldığı seçim çevrelerinin tümünde seçilecek milletvekili sayısı kadar aday göstermek zorundaydı. Bir parti herhangi bir nedenle eksik sayıda aday gösterirse, kendilerinden bu eksik sayıyı tamamlamaları istenecek, bu tebliğden itibaren 24 saat içinde eksikler tamamlanacaktı. Buna uymayan siyasal partiler, ülke genelindeki bütün seçim çevrelerinde seçime katılma hakkını kaybedecekti. Böylelikle muhalefet partilerinin illerde milletvekili kontenjanlarını önceden aralarında paylaşıp tek listeyle seçime girmelerinin yolu kapandı.

Yasada yapılan bir başka değişikliğe göre, bir siyasal partiye adaylık için başvurmuş olan herhangi bir kimse, o partinin aday listelerinde yer alsın veya almasın hiçbir seçim bölgesinde başka bir partiden ya da bağımsız olarak aday olamayacaktı. Ayrıca bir siyasal partiye üye olan bir kişinin, kendi onayıyla olsa bile, başka bir siyasal partiden aday gösterilmesi yasaklandı.

Bir başka önemli değişikliğe göre, seçimin zamanında yapılması hâlinde, seçim tarihinden en az altı ay önce mensup oldukları partiden ayrılmamış olanlar bir başka partiden aday gösterilemeyecekti. Seçimin TBMM tarafından yenilenmesine karar verilmesi hâlinde ise karar tarihinden önceki iki aylık süre içinde ve karardan sonra partilerinden ayrılanlar hakkında da aynı hüküm uygulanacaktı.

Bu değişiklikler güç birliği ihtimalini tamamen ortadan kaldırdı ve partiler seçimde kendi adlarına yarıştılar. 1957 seçiminde DP'nin oyları yarının altına (% 47,3) düşmesine rağmen seçim sisteminin adaletsizliğinden yararlanarak milletve-

killiklerinin %69,5'ini kazandı. Oylarını %40,6'ya yükselten CHP'nin temsil oranı %29,2'de kaldı. Seçime iddialı giren MP ile DP'den kopanların kurduğu HP seçimlerde hiçbir varlık gösteremediler.

Seçimden sonra yeni hükûmeti yine Menderes kurdu. CHP ana muhalefetteki yerini tekrar aldı.

Tablo 3.1
1950-1960 arasındaki seçim sonuçları

Partiler	1950		1954		1957	
	Oy	Temsil	Oy	Temsil	Oy	Temsil
Demokrat Parti (DP)	53,3	85,4	56,6	93,2	47,3	69,5
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	39,9	14,2	34,8	5,7	40,6	29,2
Millet Partisi / Cumhuriyetçi Millet Partisi (MP/CMP)	3,1	0,2	4,8	0,9	7,0	0,7
Hürriyet Partisi (HP)	-	-	-	-	3,8	0,7
Köylü Partisi (KP)	-	-	0,6	-	-	-
Bağımsızlar	4,8	0,2	1,5	0,2	0,1	-

Siyasette Gerginliğin Artması

DP, 1957 seçimlerinden zaferle çıkmasına karşın oyları, muhalefet partilerinin toplam oylarının gerisinde kalmıştı. Seçimden sonra muhalefet partileri iktidarın azınlık iktidarına dönüştüğü yolunda propagandaya başladı ve iktidarı düşürme yollarını aramaya koyuldu. Muhalefetin güç birliği girişimleri sonucunda, 1958 Ekiminde Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşti ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi kuruldu. Seçimde tek başına başarılı olamayan HP ise 1958 Kasımında CHP'yle birleşme kararı aldı.

Vatan Cephesi, 1957 seçimlerinden sonra güç birliğine giden muhalefete karşı Demokrat Parti tarafından kurulan, partiye yeni katılımlar sağlamayı amaçlayan, hukuki bir niteliği olmayan siyasi oluşumdur. Vatan Cephesi'ne katılanların listesi her gün düzenli olarak devlet radyosundan ilan edildi.

Muhalefetin bu güç birliği karşısında atağa geçen DP, bir **Vatan Cephesi** kurarak DP'ye katılımları artırma, bu yolla da partiyi güçlendirme çabasına girişti. DP bu yeni girişimiyle herhangi bir partiye bağlı olmayan vatandaşlarla, muhalefet partileri üyelerini DP'ye çekmeyi amaçlıyordu. Hukuksal bir niteliği olmayan Vatan Cephesi'ne katılanların listesi her gün düzenli olarak devlet radyosundan ilan edildi. Muhalefet partileri, yayınlanan bu listelerde yer alan isimlerin çoğunun asılsız olduğunu, ölü ve bebeklerin de Vatan Cephesi'ne üye yapıldığını öne sürdüler.

1959 yılı siyasal yaşamdaki gerginliğin iyice tırmandığı bir yıl oldu. Yıl önemli bir gelişmeyle açıldı ve ana muhalefet partisi CHP'nin 14. Kurultayı, 12 Ocak 1959'da Ankara'da topladı. Kurultay, partinin daha önce ortaya atıp savunduğu görüş ve hedefleri bir anayasa görünümü altında sistemli bir bütün olarak bir araya getiren "İlk Hedefler Beyannamesi"ni kabul etti. Bu bildiriye göre partinin temel hedefleri şunlardı:

- Antidemokratik kanunların kaldırılması;
- Anayasanın; halk egemenliği, hukuk devleti, sosyal adalet ve güvenlik esaslarına göre değiştirilmesi;
- Bütün hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması;
- Devlet başkanının tarafsızlığının sağlanması;
- Yasamanın yürütme üzerindeki denetiminin etkin bir biçimde sağlanması;
- Bütün idari tasarruflara yargı denetimi getirilmesi;

- Sosyal adaletsizlik ve dengesizliğin giderilmesi;
- Yasaların Anayasaya uygunluğunun denetlenmesi için Anayasa Mahkemesi, yasa yapımında uyum ve dengenin sağlanması için İkinci Meclis, yargıç güvencesinin sağlanması için Yüksek Hukuk Şurası'nın kurulması.

İnönü'nün 29 Nisan 1959'da çıktığı Batı Anadolu gezisi sırasında gerginlik iyice tırmandı. CHP'liler tarafından "Büyük Taarruz" olarak adlandırılan bu propaganda gezisinin ilk uğrak yeri olan Uşak'ta DP'lilerle CHP'liler arasında bir arbede çıktı. Kargaşa sırasında bir taş İnönü'nün başına isabet etti. İnönü, Manisa ve İzmir'i ziyaret ettikten sonra 4 Mayıs'ta İstanbul'a geldi. Yeşilköy Havaalanı'ndan kent merkezine gelirken Topkapı'da bir grup İnönü'nün aracının camlarını taşladılar, kapıları açmaya çalıştılar, bazıları da aracın üzerine çıktı.

İnönü'nün 7 Mayıs'ta Ankara'ya dönmesinden sonra, 11 Mayıs'ta CHP, konuyu meclise getirdi ve Başbakanla, İçişleri Bakanı hakkında soruşturma önergesi verdi. Ama DP'li meclis çoğunluğu önergeyi geri çevirdi. 16 Mayıs'ta da iki partinin milletvekilleri mecliste birbirlerine girdiler.

1960 yılının ilk ayları oldukça gergin geçtikten sonra 7 Nisan 1960'ta DP Meclis grubu bir bildiri yayınladı. Bildiride, CHP'nin ülkedeki bütün yıkıcı grupları çevresinde topladığı, halkı ve orduyu iktidara karşı ayaklanmaya kışkırttığı öne sürülüyordu. Bu bildirinin ardından, iktidarın meclis grubu TBMM Başkanlığına muhalefetin eylemlerinin soruşturulması için bir önerge verdi. Önergede CHP, halkı silahlandırarak iktidara karşı yasa dışı eylemlere yöneltmek ve orduyu kışkırtarak siyasete alet etmekle suçlanıyor ve bu eylemlerinin soruşturulması isteniyordu. Önergeye göre, bazı basın organları hakkında da soruşturma açılacaktı. Bu önerge 18 Nisan'da mecliste büyük bir çoğunlukla kabul edildi. Yasaya göre meclis içinden 15 kişilik bir Tahkikat Komisyonu kurulacak ve bu komisyon üç ay boyunca muhalefetin ve basının eylemlerini soruşturacaktı. Tahkikat Komisyonuna her türlü yayını yasaklamak, yayın organlarının basım ve dağıtımını engellemek, soruşturma için gerekli olan her türlü evraka el koymak, her türlü siyasal faaliyet hakkında önleyici karar almak ve hükûmetin bütün araçlarından istediği gibi yararlanmak gibi geniş yetkiler verilmişti. Komisyonun alacağı önlem ve kararlar kesin olacak ve bu önlem ve kararlara hiçbir şekilde itiraz edilemeyecekti. Ayrıca, komisyonun karar ve önlemlerine karşı çıkanlar için bir yıldan üç yıla kadar ağır hapis cezası getirilmişti.

Geniş yetkilerle donatılan ve çalışmalarını gizli bir biçimde yürütecek olan Tahkikat Komisyonu ilk iş olarak partilerin kongre ve toplantı düzenlemelerini, siyasal etkinliklerde bulunmalarını ve yeni örgüt kurmalarını yasakladı. Aynı gün alınan bir başka kararla da komisyonun yetki, görev, karar ve çalışmaları hakkında yayın yapılmasına ve konuyla ilgili TBMM görüşmelerinin yayınlanmasına da yasak getirildi.

Tahkikat Komisyonunun kurulması ülkede geniş yankı yaptı. Komisyon çalışmalarına başlar başlamaz İstanbul ve Ankara'da öğrenciler protesto gösterileri düzenlediler. Protesto gösterileri izleyen günlerde genişleyerek devam etti. 26 Nisan'da İstanbul Üniversitesi öğretim üyeleri yaptıkları bir gösteriyle iktidarın öteden beri uyguladığı baskıları protesto ettiler. 28 Nisan'da da bu kez İstanbul Üniversitesi öğrencileri, üniversitenin merkez binasında bir toplantı düzenlediler. Güvenlik güçlerinin toplantıya müdahale etmesi üzerine olaylar çıktı ve bu olaylar Beyazıt Meydanı'na yayıldı. Buradaki çatışma sırasında Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz aldığı bir kurşun yarası sonucunda can verdi.

Olaylar nedeniyle İstanbul Üniversitesi 15 gün süreyle kapatılırken, İstanbul'da sıkıyönetim ilan edildi ve gece sokağa çıkmak yasaklandı. Bununla birlikte, bu önlemler öğrencilerin gösterilerini durdurmaya yetmedi. Öğrenciler gösterilerini 29 Nisan'da da sürdürdükleri gibi, protesto gösterileri İstanbul'dan sonra Ankara'ya da yayıldı. Ankara'daki gösterilerde güvenlik güçleriyle öğrenciler arasında çatışmalar çıktı. 30 Mayıs'ta İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda düzenlenen protesto gösterileri sırasında Nedim Özpolat adlı bir başka öğrenci hayatını kaybetti.

28-29 Nisan gösterilerinden sonra bu kez DP yönetimi, 5 Mayıs günü, saat 5'te, Ankara'da Kızılay Meydanı'nda bir düzenlemeye karar verdi. Buna göre iktidar partisine mensup gençler, Kızılay Meydanı'nda, Meclis'ten çıkıp Çankaya'ya gidecek olan Celal Bayar ve Adnan Menderes'i alkışlayıp destekleyeceklerdi. Ama iktidara karşı olan gençler de plandan haberdar oldular ve "beşinci ayın beşinci günü saat beşte Kızılay'da toplanalım" parolasını (555K) geniş bir öğrenci kitlesine duyurdular. Sonuçta Bayar ve Menderes meydanda protestolarla karşılaştılar.

Ordu içinde de on yıllık DP iktidarına karşı alttan alta başlayan hareket bu son protesto gösterileri sırasında kendini açıkça belli etmeye başlamıştı. Özellikle 29 Nisan'daki gösteriler sırasında öğrenci-ordu dayanışması oldukça dikkat çekiciydi. Subaylar protestocu öğrencilere karşı son derece hoşgörülü davranmış, öğrenciler de iktidara karşı orduyu destekleyici sloganlar atmışlardı. Hatta polisin gözaltına alma girişiminde bulunduğu bazı öğrenciler subayların araya girmesi sonucunda serbest bırakılmışlardı. Ankara'daki 5 Mayıs gösterilerinden iki gün önce de Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e bir mektup göndermiş ve ülkenin içinde bulunduğu bunalımdan çıkış için bazı önerilerde bulunmuştu.

21 Mayıs'ta bu kez Ankara'daki Harp Okulu öğrencileri iktidarı protesto için bir gösteri yürüyüşü düzenlediler. Bu arada başbakan Menderes, 25 Mayıs'ta Eskişehir'de bir açıklama yaparak Tahkikat Komisyonunun başlangıçta üç ay olarak öngörülen çalışmalarını tamamladığını, raporun yakında meclise sunulacağını ve yakında bir erken seçim yapılacağını kamuoyuna duyurdu.

Menderes'in açıklamasından iki gün sonra, 27 Mayıs'ta başkanlığını Orgeneral Cemal Gürsel'in yaptığı ve Milli Birlik Komitesi adı altında toplanmış olan bir subay grubu, emirleri altındaki askerî birliklerle birlikte Ankara ve İstanbul'daki bazı önemli yerleri ele geçirdi ve Türk Silahlı Kuvvetleri adına, yönetime doğrudan el koyduğunu açıkladı. 27 Mayıs sabahı Cemal Gürsel imzasıyla radyodan yayınlanan bildiride "bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır" deniyordu. Bildiride hareketin hiçbir şahıs veya zümreye yönelik olmadığı ve en kısa zamanda, partiler üstü tarafsız bir yönetimin gözetim ve hakemliği altında adil bir seçimin yapılarak yönetimin seçimi kazananlara devredileceği de açıklanıyordu. Aynı bildiride Türkiye'nin **NATO** ve **CENTO**'ya inandığı ve bağlı kalacağı da belirtiliyordu.

NATO, (North Atlantic Treaty Organization - Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) 4 Nisan 1949 tarihinde kurulan, merkezi Brüksel'de bulunan, amacı üye ülkelerin özgürlük ve güvenliklerini korumak olan uluslararası örgüt. Türkiye NATO'ya 1952 yılında üye olmuştur.

CENTO, (Central Treaty Organization - Merkezi Antlaşma Teşkilatı) Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere arasında 1955 yılında kurulan güvenlik ve savunma örgütüdür. 1979 yılında varlığı sona ermiştir.

27 MAYIS ASKERİ YÖNETİMİ

27 Mayıs 1960'ta Türk Silahlı Kuvvetleri adına yönetime el koyan Milli Birlik Komitesi (MBK) ilk iş olarak TBMM ve hükûmeti feshetti ve her türlü siyasal faaliyeti yasakladı. İlk bildiride, hareketin hiçbir şahıs ve zümreye karşı olmadığı açıklanmasına rağmen, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, TBMM Başkanı Refik Koraltan ile bütün Bakanlar Kurulu üyeleri ve DP'nin önde gelen yöneticileri hemen tutuklandılar. İzleyen günlerde de birkaç istisna dışında hemen he-

men bütün DP milletvekilleri de gözetim altına alındı. Gözetim altına alınanlar arasında, Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun başta olmak üzere bazı yüksek rütbeli subaylar da vardı.

28 Mayıs'ta MBK, Orgeneral Cemal Gürsel'e MBK Başkanlığının yanı sıra, Başbakanlık, Milli Savunma Bakanlığı ve Başkumandanlık görevlerini de verdi. Gürsel asker ve sivil üyelerden oluşan bakanlar kurulu listesini aynı gün ilan etti. Bu arada, Ragıp Gümüşpala Genelkurmay Başkanlığına, Cevdet Sunay da Kara Kuvvetleri Komutanlığına atandı.

Aynı gün İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın başkanlığını yaptığı ve DP iktidarına karşı muhalefetleriyle ünlenmiş olan profesörlerden oluşan bir bilim heyeti toplandı. Yeni anayasayı hazırlamakla görevlendirilen bu bilim heyeti, ilk iş olarak "Anayasa Komisyonu Raporu" adıyla bir bildiri yayınladı. Bildiride, DP iktidarının meşruiyetini yitirdiği ve yeni yönetimin meşru olduğu açıklandı.

12 Haziran'da 27 maddeden oluşan ve "1924 tarihli ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici kanun" adını taşıyan geçici anayasa açıklandı. Geçici anayasanın giriş bölümünde DP iktidarının anayasayı çiğnediği, kişi hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırdığı, muhalefetin denetimini işlemez hâle getirip bir tek parti diktatörlüğü kurduğu ve TBMM'yi bir parti grubuna dönüştürüp meşruiyetini yitirdiği belirtiliyordu. Geçici anayasada, yeni bir anayasa ve seçim kanununun hazırlanacağı, ardından da en kısa zamanda seçime gidileceği belirtiliyordu. Geçici anayasaya göre, TBMM'nin bütün anayasal hak ve yetkileri, yeni meclis açılıncaya kadar MBK tarafından kullanılacaktı. MBK yasama yetkisini doğrudan kendisi kullanırken, yürütme yetkisini devlet başkanının atadığı ve MBK'nin onayladığı bir Bakanlar Kurulu eliyle kullanacaktı. Geçici anayasa, ayrıca eski Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes ile eski bakanları ve bunların suçlarına katılanları yargılamak üzere "Yüksek Adalet Divanı" adıyla bir de olağanüstü mahkeme kuruyordu.

4 Temmuz'da siyasal partilerin il ve ilçe merkezleri dışında her ne ad ile olursa olsun örgüt kurmaları yasaklandı. Böylece partilerin ocak ve bucak örgütleri kapatılmış oldu.

27 Mayısçılar yaz aylarında ordu içinde geniş bir tasfiye yaptılar. 3 Ağustos'ta kabul edilen 42 sayılı kanunla Bakanlar Kuruluna, ordu içinde giderek bozulmuş olan hiyerarşiyi düzeltmek üzere, 25 yıllık fiilî hizmet süresini doldurmuş olan subayları resen emekliye sevk etme hakkını verdi. Bu yasaya dayanılarak, kısa bir süre içinde, aralarında 235 general ve amiralin de bulunduğu 4.000'in üzerinde subay emekliye ayrıldı. Emekliye sevk edilenler arasında 27 Mayısçıların kendilerinin Genelkurmay Başkanlığına getirdiği Gümüşpala da vardı. Bu görev Cevdet Sunay'a verilirken, İrfan Tansel de Hava Kuvvetleri Komutanı yapıldı.

Sonbahar aylarında da üniversitede bir tasfiyeye gidildi ve hükûmet "tembel", "yeteneksiz" ve "reform düşmanı" oldukları gerekçesiyle 147 öğretim üyesinin üniversiteyle ilişkisini kesti.

29 Eylül'de DP mahkeme kararıyla kapatıldı ve eski yönetimin sorumluları 14 Ekim'de de İstanbul Yassıada'da Yüksek Adalet Divanında yargılanmaya başladı. 14 Ekim 1960'ta başlayan duruşmalar 11 ay 1 gün sonra, 15 Eylül 1961'de tamamlandı. Bu süre içinde Bayar, Menderes, bakanlar kurulu üyeleri, DP milletvekilleri ve eski Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un da aralarında bulunduğu toplam 592 sanık hakkında 19 ayrı dava açıldı. Başsavcı bu davalarda 228 sanık hakkında idam cezası istedi.

Yapılan toplam 202 oturumun ardından Yüksek Adalet Divanı, Celal Bayar, Adnan Menderes, eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ı oy birliğiyle, 11 sanığı da oy çokluğuyla ölüm cezasına çarptırdı. 31 sanık ömür boyu hapis cezasına çarptırılırken, 418 sanığa 6 ayla, 20 yıl arasında değişen çeşitli hapis cezaları verildi. 123 sanık beraat etti, 5 sanık hakkındaki dava düştü.

Karar açıklandıktan sonra, MBK Menderes, Zorlu ve Polatkan hakkında oy birliğiyle alınan idam kararlarını onayladı. Oy birliğiyle ölüm cezasına çarptırılan Bayar ile oy çokluğuyla ölüm cezasına çarptırılan öteki 11 sanığın cezaları ömür boyu hapis cezasına dönüştürüldü. Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961'de İmralı adasında idam edildi. İntihara kalkışan Menderes ise bir gün sonra asıldı.

Öte yandan Yassıada davaları sürerken, 1960'ın sonbahar aylarında MBK içinde ciddi anlaşmazlıklar baş gösterdi. MBK içindeki bir grup, kurucu meclisin faaliyete geçmesini ve mümkün olan en kısa süre içinde yapılacak seçimlerden sonra iktidarın sivillere devredilmesini savunurken, bir başka grup buna karşı çıkıyor, sivil yönetime geçiş için acele edilmemesini ve ancak birçok alanda köklü reformlar yapıldıktan sonra seçime gidilmesini istiyordu. İki taraf arasında uzlaşma olanağının tamamen ortadan kalkması üzerine, 13 Kasım'da iktidarın bir an önce sivillere devredilmesinden yana olanlar, askerî yönetimi sürdürmekten yana olan 14 MBK üyesini tasfiye ettiler.

Sivil Yönetime Geçiş Süreci

MBK içindeki tasfiyeden hemen sonra sivil yönetime geçiş sürecine yönelik çalışmalara hız verildi. 7 Aralık 1960'ta kabul edilen bir yasayla MBK ve Temsilciler Meclisinden oluşan ve temel işlevi yeni anayasa ile seçim kanununu hazırlamak olan bir Kurucu Meclis kuruldu. 13 Aralık'ta da Temsilciler Meclisi üyelerinin seçimine ilişkin kanun yayınlandı. Temsilciler Meclisi üyelerinin belirlenmesinden sonra, 6 Ocak 1961'de Kurucu Meclis ilk toplantısını yaptı. Yeni anayasa ve seçim kanununun hazırlanmaya başlamasıyla birlikte sivil yönetimine geçiş süreci hız kazanmış oldu.

12 Ocak 1961'de darbeden sonra faaliyetleri askıya alınan partilerin tekrar faaliyete geçmelerine izin verildi. CHP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), siyasal faaliyetler serbest bırakılmadan önce de Kurucu Meclisin bir kanadını oluşturan Temsilciler Meclisine üye vermişlerdi ve örgütsel yapılarını korumaktaydılar. Buna karşılık DP, 29 Eylül 1960'ta kapatılmıştı ve bu yüzden de asıl sorun DP'nin bıraktığı boşluğun nasıl doldurulacağıydı. Bu boşluk askerî müdahaleyle birlikte gelmiş olan olağanüstü ve kısıtlı koşullar altında doldurulacaktı.

Kurucu Meclis çalışmalarına başladıktan sonra, MBK, siyasal partilerin ilk genel seçimlere katılabilmeleri için en geç 13 Şubat 1961'e kadar kuruluş işlemlerini tamamlamış olmaları gerektiğini duyurdu. Bu açıklamadan sonra yeni partiler birbiri ardına siyaset sahnesine çıkmaya başladılar. 19 Ocak'ta Sosyalist Parti, 6 Şubat'ta da Mutedil Liberal Parti kuruldu. 11 Şubat günü dört yeni parti daha siyasal arenaya katıldı. Bu partiler Adalet Partisi, Çalışma Partisi, Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi ve Memleketçi Serbest Parti'ydi. Seçime katılabilmek için son tarih olan 13 Şubat günü ise tam yedi parti daha kuruldu. Bu partiler Yeni Türkiye Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Güven Partisi, Musavat Partisi, Millete Hizmet Partisi, Muhafazakâr Parti ve Cumhuriyetçi Parti idi.

Bu kadar çok parti kurulmuş olmakla birlikte, DP'nin bıraktığı boşluğu doldurmaya esas olarak iki parti adaydı: Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP). AP yönetime güven vermek amacıyla, 27 Mayısçıların önce Genelkurmay Başkan-

lığına getirdiği, daha sonra emekliye ayırdığı Ragıp Gümüşpala'nın başkanlığında kurulmuştu. Partinin programı büyük ölçüde DP'nin programına benziyordu ve liberal bir anlayışla kaleme alınmıştı.

DP'nin mirasına sahip çıkarak AP'den iki gün sonra kurulan YTP ise siyasal hayata, 27 Mayıs'tan sonra kurulan hükûmette Maliye Bakanı olarak görev yapan Ekrem Alican'ın başkanlığında atılmıştı. Partinin programı AP programından çok farklı değildi ve bu parti de liberal bir anlayışla kurularak eski DP'nin oylarına göz dikmişti.

Askerî yönetim, bu iki partiden YTP'ye karşı daha ılımlı bir yaklaşım sergiledi. Ekrem Alican'ın 27 Mayıs'tan sonra bakanlık yapmış olması yönetime güven telkin ediyordu. Ayrıca YTP'nin siyasal kadrolarının önemli bir bölümü eski DP'nin Menderes-Bayar yönetimine karşı çıkan kesimlerinden oluşuyordu. Buna karşılık eski DP örgütünün büyük çoğunluğu AP içinde yer almıştı. AP örgütünün, eski DP örgütüne dayanması, yönetimin bu partiye karşı hızla sertleşmesine yol açtı. Partinin genel sekreter yardımcısı Mehmet Yorgancıoğlu 15 Mart'ta DP lehine propaganda yaptığı gerekçesiyle tutuklandı. Bununla birlikte Gümüşpala, partinin feshedilmeyeceğini açıklayarak, AP'nin mücadeleyi sürdürmekte kararlılığını gösterdi. Yine de AP seçimlere kadar yönetime karşı son derece dikkatli ve temkinli bir siyaset izlemeyi de ihmal etmedi. Gümüşpala, sergilediği ılımlı tavırlarla, parti tabanı ile MBK yönetimi arasındaki gerginliği yumuşatma konusunda oldukça başarılı oldu.

Kurucu Meclis 26 Nisan'da seçimlerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri hakkındaki kanunu kabul etti. 24 Mayıs'ta Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçimine ilişkin yasa, 25 Mayıs'ta da milletvekili seçimi yasası kabul edildi. Milletvekili seçimi yasasında, tek dereceli olarak yapılacak seçimlerde nispi temsil sisteminin uygulanacağı hükme bağlandı. Her il bir seçim çevresi olarak düzenlenirken milletvekili sayısı da 450 olarak belirlendi. Bir üst meclis olarak çalışacak olan Cumhuriyet Senatosu ise 150 üyeden oluşuyordu ve senatör seçimlerinde çoğunluk sistemi benimsenmişti. Senatör olabilmek için 40 yaşını bitirmiş ve bir yükseköğretim kurumundan mezun olmak koşulu getirilmişti.

Nisbi temsil sisteminin özellikleri nelerdir?

SIRA SİZDE 2

27 Mayıs'ın yıl dönümünde Kurucu Meclis yeni anayasayı kabul etti. Anayasa 9 Temmuz'da yapılan halk oylamasından sonra yürürlüğe girdi. Anayasanın kabul edilmesinden sonra, Kurucu Meclis 21 Temmuz'da yaptığı birleşik toplantıda genel seçimlerinin 15 Ekim 1961'de yapılmasını kararlaştırdı.

Kısıtlı ve sınırlı bir seçim kampanyasının ardından seçmenler oylarını Yassıada duruşmalarının tamamlanmasından tam bir ay sonra 15 Ekim 1961'de kullandılar. Seçime ikisi eski (CHP ve CKMP), ikisi de yeni kurulmuş olan (AP ve YTP) dört parti katıldı. Seçimlerden önce, asıl merak konusu olan 27 Mayıs'taki askerî müdahalenin ardından CHP'nin nasıl bir sonuç alacağı ve DP'nin asıl mirasçısının kim olacağıydı. Milletvekili seçimine katılma oranı %81,0 düzeyinde gerçekleşirken, seçimlerin kesin bir galibinin olmadığı görüldü. CHP %36,7'lik bir oy oranıyla 173 milletvekili çıkarırken, AP %34,8 oranında oy alarak 158 milletvekilliği kazandı. Oyların %14,0'ünü alan CKMP 54, %13,7'sini alan YTP ise 65 milletvekili çıkardı.

CHP'nin seçimleri tek başına kazanamaması 27 Mayıs yönetimi için ciddi bir sorun doğurdu. DP'nin mirası üzerinde hak iddia eden AP ve YTP ile CKMP hem toplam oy oranı hem de milletvekili sayısı açısından çoğunluğu elde etmişti. Ama

DP'yi iktidardan deviren bir askerî yönetimin, aradan bir buçuk yıl geçtikten sonra iktidarı, kendi eliyle devirdikleri bu partinin mirasçılarına sorunsuz bir biçimde devretmesi pek beklenemezdi.

Seçimlerin üzerinden çok geçmeden, 21 Ekim'de, kendisine "Silahlı Kuvvetler Birliği" adını veren ve ordu içinde oldukça etkili olan bir grup subay İstanbul Harp Akademisi'nde bir toplantı yaparak "21 Ekim Protokolü" adıyla bir bildiriyi benimsedi. Buna göre, TBMM toplanmadan önce duruma el koyulacak, siyasal partilerin faaliyetleri yasaklanacak, seçim sonuçları geçersiz sayılacak, MBK feshedilecek ve iktidar "ulusun gerçek ve yetenekli temsilcilerine" devredilecekti.

Eminsular: 27 Mayısçılar aralarında 235 general ve amiralin de bulunduğu 4.000'in üzerinde subayı emekliye sevk ederek ordu içinde geniş bir tasfiye yaptılar. Emekli subaylar da orduya geri dönmek amacıyla Emekli İnkılap Subayları Derneğini kurdular. Bu derneğe bağlı emekli subaylar "Eminsular" olarak anılmıştır.

Silahlı Kuvvetler Birliği'nin 21 Ekim protokolü, MBK'yı hemen hareket geçirdi ve 23 Ekim'de Cemal Gürsel, siyasal parti liderleri ve kuvvet komutanlarıyla Çankaya'da bir toplantı düzenledi. Siyasal parti liderleri kuvvet komutanlarının önünde "Çankaya Protokolü" olarak anılan bir bildiriye imza koydular. Buna göre, siyasal partiler 27 Mayıs'a karşı çıkmayacak, anayasaya aykırı bir tutum içine girmeyecek, Yassıada'da çeşitli cezalara çarptırılan kişilerin affı ile **Eminsuların** orduya geri dönmesini söz konusu etmeyeceklerdi ve Cemal Gürsel'i cumhurbaşkanı seçeceklerdi.

Çankaya protokolünün 21 Ekim Protokolüne üstün gelmesiyle 25 Ekim'de TBMM açıldı. AP içindeki bir kanadın cumhurbaşkanlığı için Gürsel'e karşı Ali Fuat Başgil'i aday gösterme girişimi Genel Başkan Gümüşpala'nın ağırlığını koyması üzerine sonuçsuz kaldı ve Gürsel cumhurbaşkanı seçildi.

Artık yönetimin sivillere tamamen devri için sıra son adımın atılmasına, yani yeni hükûmetin kurulmasına gelmişti ve görev Gürsel tarafından İnönü'ye verildi.

İKİ DARBE ARASINDA TÜRKİYE (1961-1980)

Hiçbir partinin tek başına hükûmeti kuracak sayıda milletvekili çıkaramadığı 1961 seçimlerinden sonra Türkiye koalisyonlarla tanıştı. 1965 seçimlerine kadar ilk üçü CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, sonuncusu da AP listesinden Kayseri'den bağımsız seçilen Suat Hayri Ürgüplü'nün başbakanlığı altında art arda dört koalisyon hükûmeti kuruldu.

Seçimden hemen sonra İnönü'nün başbakanlığında kurulan CHP-AP hükûmeti döneminde ordu içindeki kaynama ve siyasetteki çalkantılar devam etti. 9 Şubat 1962'de Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir liderliğinde bir grup subay kendi aralarında bir protokol düzenleyip, 27 Mayıs'ın amacına ulaşmadığı gerekçesiyle yönetimi ele geçirmeye karar verdi. Gelişmelerden haberdar olan hükûmet Aydemir'i tutuklama kararı alınca Aydemir, 22 Şubat günü Harp Okulu başta olmak üzere bazı askerî birlik ve garnizonları hükûmete karşı harekete geçirdi. Hareketin gelişimi içinde ordunun büyük bölümünün desteğinden yoksun olan Aydemir, İnönü'den sadece emekliye sevk edileceği ve herhangi bir şekilde cezalandırılmayacağı yolunda güvence alınca uzlaşma yolunu seçti. Aydemir ve arkadaşları hemen emekliye sevk edilirken, girişime doğrudan katılan veya girişimi destekleyen bazı üst rütbeli subayların da görev yerleri değiştirildi. Hükûmet de verdiği sözü tutarak 30 Nisan'da darbecileri affeden yasayı meclisten geçirdi.

Siyaset ve ekonomiye yaklaşımları farklı iki partinin kurduğu CHP-AP koalisyonu oldukça güç koşullar altında görev yaptı. AP'nin Yassıada'da mahkûm edilen DP'lilerin affı konusunda diretmesi ve ordunun bu konuda taviz vermeyen bir tutum sergilemesi koalisyon hükûmetinin sonunu getirdi ve İnönü 30 Mayıs 1962'de Cumhurbaşkanı Gürsel'e istifasını sundu. Gürsel hükûmeti kurma görevini yeniden İnönü'ye verdi. İnönü de bu kez CHP, YTP ve CKMP ortaklığına dayanan bir

bakanlar kurulu oluşturdu. 25 Haziran'da açıklanan kabinede ayrıca AP'nin ılımlı kanadına mensup olup, bu partinin izlediği politikalardan memnun olmayıp istifa eden bağımsız milletvekillerine de görev verildi.

Bu hükûmetin kuruluş çalışmaları sırasında CKMP içinde, partinin İsmet İnönü'nün kuracağı yeni koalisyon hükûmetine katılması veya katılmaması gerektiği konusunda bir anlaşmazlık baş gösterdi ve Genel Başkan Osman Bölükbaşı partinin koalisyona katılmasına karşı çıkarak partiden ayrıldı. Koalisyona katılma kararı alan CKMP'nin genel başkanlığını Ahmet Tahtakılıç üstlenirken, Bölükbaşı CMKP'den ayrılan öteki milletvekili ve senatör arkadaşlarıyla birlikte 13 Haziran 1962'de Millet Partisini (MP) kurdu.

Bu hükûmet döneminde, Talat Aydemir, ilk darbe girişiminden tam 14 ay sonra, 20 Mayıs 1963'te, Harp Okulu ve Zırhlı Eğitim Tank Taburu'nun desteğini arkasına alarak yeni bir darbe girişimi başlattı. Aydemir'i destekleyen birliklerin sayısı bir önceki darbe girişimine göre daha azdı. Darbe girişimi bir grup Harp Okulu öğrencisinin Ankara Radyoevini işgal etmesiyle başladı. Radyoda okunan ve Aydemir'in imzasını taşıyan bir bildiriyle, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koyduğu ve TBMM, siyasi parti ve derneklerin feshedildiği açıklandı.

Bununla birlikte, darbecilerin gücünün sınırlı olması ve hükûmetin darbe girişiminden önceden haberdar olması sayesinde, Aydemir'in bu ikinci darbe girişimi kısa sürede önlendi. 20 Mayıs gecesi yaşanan silahlı çatışmaların ardından, 21 Mayıs 1963 günü sabaha karşı hava kuvvetlerinin de katılımıyla girişilen karşı harekât sonucunda, başta Harp Okulu öğrencileri olmak üzere darbecilerin tümü etkisiz hâle getirildi. Darbecilerin İstanbul kanadı ise daha harekete geçemeden etkisizleştirildi. Askerî mahkemede yapılan yargılamalar sonucunda, Talat Aydemir ve altı arkadaşı ölüm cezasına çarptırıldı. TBMM Aydemir ve Gürcan hakkındaki ölüm cezalarını 9 Ocak 1964'te onayladı. Gürcan 27 Haziran'da, Aydemir ise 5 Temmuz'da idam edildi. Öteki idam kararları ise uygulanmadı. 20-21 Mayısçılara verilen cezalar, birkaç yıl sonra çıkartılan af yasasıyla, kısmen veya tamamen kaldırıldı ve birçok hükümlü serbest bırakıldı.

CHP, YTP ve CKMP ortaklığına dayanan ve AP'den ayrılan bazı bağımsızların da katıldığı ikinci İnönü koalisyonu görevini sürdürürken 17 Kasım 1963'te yerel seçimler yapıldı. Seçim sonuçları koalisyonun küçük ortakları için tam bir hezimet oldu. 1961'de %13,7 olan YTP'nin oy oranı, 1963 il genel meclisi üyelikleri için yapılan seçimde %6,5'e, %14,0 olan CKMP'nin oy oranı ise %,1'e geriledi. Muhalefetteki AP ise oylarını %34,8'den %45,5'e çıkarmıştı.

YTP ve CKMP seçimde aldıkları bu büyük yenilginin CHP ile yapmış oldukları iş birliğinden kaynaklandığını düşündükleri bir sırada, 22 Kasım'da ABD Başkanı John F. Kennedy bir suikast sonucu öldürüldü. Başbakan İsmet İnönü koalisyonun geleceğine ilişkin tartışmaların başladığı bu ortam içinde, Kennedy'nin cenaze töreninde Türkiye'yi temsil etmek üzere ABD'ye gitti. İnönü ABD'de Kennedy'den boşalan başkanlığı devralan Johnson ile görüşmeler yaparken, YTP ve CKMP koalisyondan çekilme kararı aldı. Bu karar üzerine, İnönü 2 Aralık'ta Türkiye'ye döner dönmez hükûmetin istifa ettiğini açıkladı.

Hükûmet kurma çalışmalarını yeniden üstlenen İnönü, hiçbir partiyi koalisyona girmeye razı edemeyince bu kez hükûmeti meclisteki 33 bağımsız milletvekilini yanına alarak kurdu. Kıbrıs sorunu nedeniyle dış politikada sıcak günler yaşanırken, YTP ülke içinde bir hükûmet buhranı çıkmaması için CHP ile birlikte hükûmete güvenoyu verdi ve İnönü'nün 27 Mayıs sonrasında kurduğu üçüncü hükûmet 1964 yılına girilmeden göreve başlamış oldu.

1964 yazında Ragıp Gümüşpala'nın ölümü üzerine boşalan AP Genel Başkanlığı'na 27 Kasım 1964'te toplanan parti kongresinde Süleyman Demirel seçildi. 13 Şubat 1965'te bütçesi reddedilen İnönü hükûmeti istifa etti. Yeni hükûmeti Suat Hayri Ürgüplü AP, YTP, CKMP ve MP'nin desteğiyle kurdu ve bu hükûmet 1965 seçimine kadar işbaşında kaldı.

10 Ekim 1965'te yapılan milletvekili genel seçimine altı siyasal parti katıldı. Seçime katılma oranı %71,3 düzeyinde gerçekleşti. Bu, 1950'den o yana gerçekleşen en düşük katılma oranı idi. Tahminlerin aksine, AP oyların %52,9'unu alarak, 240 milletvekili çıkardı. Bu milletvekili sayısı AP'nin tek başına hükûmeti kurmasına yetecek düzeyde idi. Seçimden önce kendisini yeniden konumlayarak ortanın solunda olduğunu ilan eden CHP'nin oyları ise 1950'den o yana en düşük düzeyine inmişti. Oyların ancak %28,7'sini alan CHP, seçimden önce kabul edilen milli bakiye sistemi sayesinde Millet Meclisinde 134 sandalyeyle temsil edilme olanağını buldu. Millî bakiye sisteminden, esas olarak, küçük partiler yararlandılar: MP %6,3'lük oy oranıyla 31, YTP %3,7'lik oy oranıyla 19, TİP %3,0'lük oy oranıyla 15, CKMP de %2,2'lik oy oranıyla 11 milletvekilliği kazandılar. CKMP hiçbir ilde çoğunluğu sağlayamamış ve kazandığı bütün milletvekilliklerini artık oyların toplandığı millî seçim çevresinden çıkarmıştı. YTP'nin genel başkanı Ekrem Alican aday olduğu Sakarya'da, CKMP genel başkanı Alparslan Türkeş de aday olduğu Ankara'da doğrudan milletvekili seçilecek sayıda oy alamamış ama yeni seçim sistemi sayesinde, artık oylarla, millî seçim çevresinden milletvekili seçilmişlerdi. Türkiye'nin siyasal yaşamında ilk kez bir sosyalist parti de bu sistem sayesinde 15 milletvekili kazanarak Millet Meclisinde grup kurmayı başarmıştı. TİP'in 15 milletvekilinin 2'si seçim çevrelerinde çoğunluğu sağlayan adaylardan, 13'ü ise artık oylarla milletvekili seçilenlerden oluşuyordu.

SIRA SİZDE 3

Millî bakiye sistemi nasıl uygulanır?

AP tek başına hükûmeti kurabilecek sayıya ulaştığı bu seçimin ardından Birinci Süleyman Demirel Hükûmeti kurularak göreve başladı.

Hükûmet göreve başladıktan kısa bir süre sonra yeni bir cumhurbaşkanı seçimiyle karşı karşıya kaldı. Hastalığı ilerleyince tedavi amacıyla Amerika'ya giden Cemal Gürsel 9 Şubat 1966'da komaya girdi ve görevini sürdürmesine imkân kalmadı. Yeni cumhurbaşkanlığı seçimi süreci Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın görevinden istifa etmesiyle başladı. Sunay 15 Mart'ta cumhurbaşkanlığı kontenjanından cumhuriyet senatosu üyeliğine atandı, 28 Mart'ta da cumhurbaşkanı seçildi.

1966 sonlarında bu kez CHP'de önemli bir değişim yaşandı ve 18-21 Ekim tarihleri arasında toplanan CHP 18. Kurultayı "ortanın solu" görüşünü benimseyenlerin zaferiyle sonuçlandı. Bu görüşün önderliğini yapan Bülent Ecevit partinin genel sekreterliğine seçildi. Bu yeni politik çizgiyi CHP'nin özünden uzaklaşması olarak nitelendiren Turhan Feyzioğlu önderliğindeki bir grup milletvekili ve senatör partiden koparak Güven Partisi (GP) adıyla yeni bir parti kurdular.

Bu arada millî bakiye sistemi iktidardaki AP'nin oylarıyla 1 Mart 1968'de yürürlükten kaldırıldı, yerine tekrar 1961'de uygulanan barajlı d'Hondt sistemi getirildi. Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi barajın anayasada öngörülen serbestlik ilkesini zedelediği gerekçesiyle baraj uygulamasını iptal etti. Böylece herhangi bir barajın olmadığı d'Hondt sistemi uygulanmaya başladı. Bu sistem 1980'deki askerî darbeye kadar yürürlükte kaldı.

12 Ekim 1969'da yapılan genel seçime 8 siyasal parti katıldı. Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra, 1950'deki seçime 3; 1954, 1957 ve 1961'deki seçimlere 4; 1965'teki seçime de 6 siyasal partinin katıldığı göz önünde bulundurulursa bu bir rekor anlamına geliyordu.

Bir rekor da seçime katılma oranında kırıldı. Çok partili sisteme geçildikten sonra 1965'te %71,3 ile en alt düzeyine inen seçime katılma oranı, 1969'da %64,3'e kadar geriledi.

AP, 1965'e göre oy kaybına uğramasına karşın, yine de seçimden zaferle çıktı. %46,5'lik oy oranıyla 256 milletvekili çıkaran AP, Millet Meclisinde bir kez daha tek başına çoğunluğu sağladı. CHP'nin oyları da AP'ninki gibi, 1965'teki düzeyin gerisindeydi. Bir başka deyişle, CHP'nin oyları, çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra en alt düzeye inmişti. Ana muhalefet partisi, %27,3'lük oy oranıyla 143 milletvekilliği kazandı.

Öteki küçük partilere gelince: Ortanın solu hareketine karşı çıkarak CHP'den kopanların kurduğu Güven Partisi, %6,6'lık oy oranıyla 15 milletvekili çıkardı ve AP ve CHP'den sonra, tartışmasız, üçüncü parti olduğunu gösterdi. Oyların %3,2'sini alan Millet Partisi 6 milletvekilliği kazanırken, Milliyetçi Hareket Partisi % 3,0 ile sadece 1, buna karşılık daha az oy alan Türkiye Birlik Partisi %2,8 ile 8, Yeni Türkiye Partisi de %2,2 ile 6 milletvekili çıkardı. Türkiye İşçi Partisi (TİP) ise 1965'teki %3,0'lük oy oranını hemen hemen tutturarak oyların %2,8'ini kazandı. Partinin çok önemli bir oy kaybı yoktu ama seçim kanununda yapılan değişiklik bu partinin aleyhinde işleyince, 1965'te 15 milletvekili çıkaran TİP, 1969'da Millet Meclisinde bu kez sadece 2 milletvekiliyle temsil olanağı buldu.

Öte yandan, seçmenlerin %5,6'sı da bağımsız adaylara oy verdi ve 13 bağımsız aday milletvekili oldu. Bu da bir başka rekordu. 1950'de üç bağımsız adayın milletvekili seçilmesinden sonra, 1954'te sadece bir bağımsız aday çoğunluğu sağlamıştı ve o tarihten sonra hiç bir bağımsız aday gerekli oyu sağlayarak milletvekili seçilememişti.

Seçimden sonra Süleyman Demirel partisinin meclisteki çoğunluğuna dayanarak hükûmeti yeniden kurdu. Hükûmet 1970'te bütçesi reddedilince bir sarsıntı geçirdi. AP'den kopan bazı milletvekili ve senatörler Demokratik Parti adıyla yeni bir parti kurdular. Demirel de yeni bir kabine oluşturdu.

Türkiye 1970'li yıllara oldukça sancılı bir biçimde girmişti. 1960'lı yılların ortalarında başlayan öğrenci hareketleri 1970'lerin hemen başında nitelik değiştirmiş, çeşitli gerilla grupları silahlı eylemlere başlamışlardı. Sendikalar için hazırlanan yasa tasarısına karşı 15-16 Haziran 1970'te gerçekleştirilen işçi eylemleri de toplumsal huzursuzluğun bir başka göstergesiydi. Huzursuzluk, AP'yi başından beri DP'nin devamı olarak görmüş olan silahlı kuvvetleri de derinden etkilemişti. 1970'lerin başında, silahlı kuvvetler reform taleplerini yüksek sesle ifade etmeye başlamış ve kuvvet komutanlarının başbakana ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili uyarı mektupları göndermesi askerî müdahale söylentilerinin yaygınlaşmasına yol açmıştı. Bu arada silahlı kuvvetler içindeki bir kesim, "millî devrimci bir gelişme stratejisi" benimsemiş ve benzerlerine Mısır ve Cezayir'de rastlanan "sol" bir askerî müdahale arayışına girmişti. Doğan Avcıoğlu'nun Devrim dergisi de bu tür "ilerici" bir ordu müdahalesinin düşünsel hazırlıklarını yapmaktaydı. Bütün bu gelişmeler karşısında, Başbakan Süleyman Demirel istifa önerilerini sürekli geri çevirmiş ve güvensizlik oyu almadan hükûmetten çekilmesinin söz konusu olmayacağını bildirmişti.

Bu ortam içinde, 12 Mart 1971 günü, Türk Silahlı Kuvvetlerinin üst yönetimi hükûmete bir muhtıra verdi. Muhtırayı, anayasa ve hukuk devleti anlayışıyla bağdaştırmanın mümkün olamayacağını belirten Başbakan Demirel hemen istifa etti ve Türkiye 14 Ekim 1973'te yapılan seçimlere kadar sürecek olan ara rejim dönemine girdi. Bu dönem içinde ikisi Nihat Erim, biri Ferit Melen ve sonuncusu Naim Talu'nun başbakanlığı altında dört ara rejim hükûmeti kuruldu. Partiler açısından en önemli gelişme CHP'de oldu ve parti içindeki anlaşmazlıklar nedeniyle istifa eden İnönü'nün yerine Ecevit genel başkanlığa seçildi.

12 Mart dönemi içinde bir de cumhurbaşkanlığı sorunu yaşandı. Sunay'ın görev süresi 28 Mart 1973'te sona erdi. Anayasaya göre, cumhurbaşkanının TBMM üyeleri arasından seçilmesi gerekiyordu ama ortada partilerin ismi üzerinde anlaştıkları bir aday yoktu. Bu ortam içinde 12 Mart Muhtırası'nın altında kara kuvvetleri komutanı olarak imzası bulunan ve seçimler yaklaşırken genelkurmay başkanlığı makamına geçmiş olan Faruk Gürler görevinden istifa edip kontenjan senatörü olarak atandı. Ama TBMM'den yeterli oyu alamayınca cumhurbaşkanı seçilmedi. Sunay'ın görev süresinin uzatılması önerisi de yeterli desteği bulamadı. Sonuçta partiler bir başka kontenjan senatörü olan Fahri Korutürk'ün ismi üzerinde anlaştılar ve Korutürk 6 Nisan 1973'te yapılan oylama sonucunda cumhurbaşkanı seçildi.

12 Mart 1971'den sonra ülke bir ara rejime girmiş olmasına karşın, milletvekili genel seçimleriyle Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimi, Anayasa'nın öngördüğü normal zamanında yapıldı. 14 Ekim 1973'te seçmenler oylarını kullanıp parlamentonun yeni üyelerini belirlerken, bu, aynı zamanda 12 Mart ara rejiminin de sonu anlamına geliyordu. Seçim 1969'da uygulanan barajsız d'Hondt sistemine göre yapıldı.

Seçimlere, 1969'da olduğu gibi, yine sekiz parti katıldı. Bunlardan altısı (AP, CHP, CGP, MHP, MP, TBP) 1969'taki seçime de katılmış olan partilerdi. 1969'daki seçime katılan öteki iki parti (Türkiye İşçi Partisi ve Yeni Türkiye Partisi) artık siyaset sahnesinin dışındaydı. Buna karşılık, bu kez, sahneye iki yeni parti çıkmıştı: Millî Nizam Partisinin kapatılmasından sonra bu partinin devamı olarak kurulan Millî Selamet Partisi (MSP) ile AP'den kopanların kurduğu Demokratik Parti (DP). Her iki parti de seçimlere oldukça iddialı olarak giriyordu.

Seçimlerden önce yaşanan propaganda döneminde, artık başında İnönü'nün yerine Ecevit'in bulunduğu CHP, seçmenlere açıkça bir düzen değişikliği yapacaklarını vaat etti. AP ise başlattıkları kalkınma hamlesinin 12 Mart 1971 muhtırasıyla kesintiye uğratıldığını öne sürerek, bu hamlenin sürdürülebilmesi için kendilerine bir fırsat daha tanınmasını istedi. AP ayrıca sağdaki seçmenlerin diğer küçük partilere itibar etmemelerini ve oylarını sağın en büyük partisi AP'de bütünleştirmelerini de istedi.

1973'te yapılan seçimde katılma oranı, 1969'daki gibi, yine düşüktü ve seçmenlerin sadece %66,8'i sandık başına gitti. Seçime yenilenmiş, dinamik bir parti görünümüyle giren ve kullandığı sloganlarla geniş kitleleri etkilemeyi başaran CHP, seçimlerden birinci parti olarak çıktı. Oyların %33,3'ünü alan CHP, milletvekilliklerinin dağılımında uygulanan nispi temsil yöntemi sonucunda Millet Meclisinde 185 sandalye kazandı. Ama bu sayı Millet Meclisinde çoğunluğu sağlamak için gerekli olan 226 sayısının çok altındaydı. AP %29,8 ile 149 milletvekili çıkarırken, MSP %11,8 ile 48, DP % 11,9 ile 45 milletvekilliği kazandı. Öteki partilerin oy oranları daha da düşüktü. CGP %5,3 ile 13, MHP %3,4 ile 3, TBP %1,1 ile 1 milletvekili çıkardı. Oyların %0,6'sını alan MP ise Millet Meclisinde temsil edilme olanağı bulamadı. Seçmenlerin %2,8'i de bağımsız adaylara oy verdi ve 6 bağımsız aday çoğunluğu sağlayarak milletvekili oldu.

1973 seçiminde hiç bir parti çoğunluğu sağlamadığından Türkiye yeniden 12 Eylül 1980 darbesine kadar sürecek olan koalisyonlar dönemine girdi. Cumhurbaşkanı Korutürk'ün birbiri ardına hükûmeti kurmakla görevlendirdiği Ecevit, Demirel ve Talu hükûmet kuramayarak görevi iade etti.

Seçimden birinci parti olarak çıkan CHP'nin yönetimi ve tabanı, partilerini, her ne olursa olsun, hükûmette görmek istiyordu. Sonunda CHP, Millî Selamet Partisi (MSP) ile anlaştı ve bu iki partinin kurduğu hükûmet 7 Şubat 1974'te güvenoyu aldı. Ama daha ilk günlerden başlayarak hükûmetin iki kanadı arasında derin görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Başlangıçta bürokrasinin üst kademelerinde yapılan atamalar iki parti arasında sorun yarattı. Koalisyonun MSP kanadına mensup bazı milletvekilleri, hükûmet programı ve koalisyon protokolünde yer almasına karşın, siyasal suçluların affedilmesine karşı oy kullanınca anlaşmazlık büyüdü. Yine de Kıbrıs sorunu nedeniyle hükûmet bir süre daha ayakta kaldı. Sonuçta, bir uzlaşma yolu kalmayınca, Ecevit 18 Eylül 1974'te cumhurbaşkanına istifasını sundu ve böylece CHP-MSP koalisyonu sona erdi. Yerine kurulan ve TBMM'de parti desteği bulunmayan Sadi Irmak hükûmeti, güvenoyu alamamasına karşın, yeni bir hükûmet de kurulamadığı için, aylarca işbaşında kaldı. Sonuçta Demirel'in temasları sonucunda AP, MSP, MHP ve CGP bir koalisyon hükûmeti oluşturma konusunda anlaştılar ve Birinci Milliyetçi Cephe Hükûmeti adıyla da anılan bu koalisyon hükûmeti 1977 seçimlerine kadar işbaşında kaldı.

1977 seçimleri 5 Haziran 1977'de gerçekleştirildi. Seçim 1969 ve 1973'te uygulanan barajsız d'Hondt sistemine göre yapıldı.

Seçime koalisyonda yer alan dört partinin yanı sıra muhalefetteki CHP, DP, TBP ile yeniden kurulan TİP olmak üzere toplam sekiz parti katıldı. Siyasal, ekonomik ve sosyal sorunların ayrıntılı olarak tartışıldığı seçim kampanyası boyunca CHP, sürekli olarak, Ecevit simgesi altında "halkın tek umudu" olduğunu vurguladı. AP ise bir önceki seçimde çeşitli partilere dağılmış olan sağ oyları tekrar kendine toplamak için çaba gösterdi. İki yılı aşkın bir süredir işbaşında olan Demirel hükûmeti döneminde yaşanan birçok olumsuzluk CHP'nin şansını bir hayli artırıyordu. Bunun başında da artan şiddet ve terör olayları geliyordu. Genel beklenti CHP'nin seçimden mutlaka birinci parti olarak çıkacağı şeklindeydi. Asıl merak edilen konu, bu partinin Millet Meclisinde tek başına iktidara gelmesine yetecek sayıda sandalyeyi kazanıp kazanmayacağıydı.

Nispi temsil yönteminin uygulandığı 5 Haziran 1977 milletvekili genel seçimine katılma oranı, bir önceki seçime göre artarak, %72,4 olarak gerçekleşti. Beklendiği üzere, CHP seçimden birinci parti olarak çıktı. Oyların %41,3'ünü alan CHP, Millet Meclisinde 213 milletvekili kazandı. Bu sayı çoğunluğu sağlamak için gerekli olan sandalye sayısından 13 eksikti. Bir başka deyişle, yine hiçbir parti tek başına iktidara gelememişti ve koalisyonlar dönemi sürecekti.

Demirel'in AP'si sağ seçmenlerin oylarını kendi bünyesinde toplama stratejisinde başarılı oldu ve oylarını bir önceki seçime göre önemli ölçüde artırdı. Geçerli oyların %36,9'unu alan bu parti 189 milletvekili çıkardı. İktidarın diğer ortaklarından MSP ve CGP'nin oyları 1973'e göre azalırken, MHP'nin oyları önemli ölçüde arttı. MSP %8,5 ile 24 milletvekili, MHP %6,4 ile 16 milletvekili ve CGP %1,9 ile 3 milletvekili çıkardı. Asıl büyük oy kaybını DP yaşadı. 1973-1977 arasında koalisyonlardan uzak duran DP'nin oyları % 1,9'a gerilerken, bu parti mecliste sadece bir milletvekili ile temsil edilme olanağı buldu. Oyların %0,4'ünü alan TBP ile, %0,2'sini alan TİP hiçbir milletvekilliği kazanamadılar. Bu arada geçerli oyların %2,5'i bağımsız adaylara verildi ve 4 bağımsız yeterli sayıda oy toplamayı başararak milletvekili oldu.

Azınlık hükûmeti, parlamenter sistemlerde, parlamentoda çoğunluğu olmayan bir partinin, diğer parti ya da partilerin hükûmete fiilen katılmadan dışarıdan destek vermesiyle oluşturduğu hükûmet biçimidir.

Seçimlerin ardından hiçbir partinin gerekli çoğunluğa ulaşamaması nedeniyle 1980 askerî darbesine kadar kısa ömürlü koalisyon ve azınlık hükûmetleri birbirini izledi. Önce Ecevit başbakanlığında bir CHP **azınlık hükûmeti** kuruldu. Bu hükûmet güvenoyu alamayınca yerini Demirel'in kurduğu AP, MSP ve MHP koalisyonu aldı. Altı ay geçmeden Ecevit CHP, CGP, DP ve AP'den istifa eden bağımsızları bir araya getirerek bir koalisyon oluşturdu. Bu hükûmet 1979 sonbaharında yerini MHP ve MSP'nin dışarıdan desteklediği Demirel'in kurduğu AP azınlık hükûmetine bıraktı. Siyasi çalkantıların ve ekonomik zorlukların yaşandığı bu dönemde toplumsal gerilim, kutuplaşma ve şiddet giderek arttı. Bu dönem 12 Eylül 1980'de ordunun yönetime doğrudan el koymasıyla kapandı.

Tablo 3.2 *1960-1980 arasındaki seçim sonuçları*

Partiler	1961	1965		1969		1973		1977		
	Oy	Temsil	Oy	Temsil	Oy	Temsil	Oy	Temsil	Oy	Temsil
AP	34,8	35,1	52,9	53,3	46,6	56,9	29,8	33,1	36,9	42,0
YTP	13,7	14,4	3,7	4,2	2,2	1,3	-	-	-	-
GP	-	-	-	-	6,6	3,3	5,3	2,9	1,9	0,7
DP	-	-	-	-	-	-	11,9	10,0	1,9	0,2
CHP	36,7	38,5	28,7	29,8	27,4	31,8	33,3	41,1	41,4	47,3
TİP	-	-	3,0	3,3	2,7	0,5	-	-	0,1	-
TBP	-	-	-	-	2,8	1,8	1,1	0,2	0,4	-
MSP	-	-	-	-	-	-	11,8	10,7	8,6	5,3
CKMP/MP	14,0	12,0	6,3	6,9	3,2	1,3	0,6	-	-	-
CKMP/MHP	-	-	2,2	2,5	3,0	0,2	3,4	0,7	6,4	3,6
Bağımsız	0,8	-	3,2	-	5,6	2,9	2,8	1,3	2,5	0,9

Parti Adları ve Kısaltmaları:
AP: Adalet Partisi
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP/MHP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi / Milliyetçi Hareket Partisi
CKMP/MP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi / Millet Partisi
DP: Demokratik Parti
GP: Güven Partisi
MSP: Milli Selamet Partisi
TBP: Türkiye Birlik Partisi
TİP: Türkiye İşçi Partisi
YTP: Yeni Türkiye Partisi
Bağımsız: Bağımsızlar

1980'DEN BUGÜNE TÜRKİYE

Milli Güvenlik Konseyi Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'dan oluşmuştur.

12 Eylül rejimine biçimini veren Anayasa'nın ve diğer temel yasaların **Milli Güvenlik Konseyi**'nin (MGK) istekleri doğrultusunda oluşturulmasının ardından, "demokrasiye geçiş süreci" söylemiyle yeni bir evreye geçildi. 1983 başına gelindiğinde başta anayasa olmak üzere yeni düzenin siyasi ve hukuki çerçevesi büyük ölçüde tamamlanmıştı.

Kurgulanan modelin belirgin unsuru, gerçek bir siyasal partiler çoğulculuğu yerine merkez sağ ve merkez sol siyasi yelpazede odaklaşacak ve yasallık sınırı içerisinde kendi sağ ve solundaki unsurları bu merkez örgütler içerisinde eritecek iki partili bir model yaratmaktı.

İki partili siyasal modelin dayanağını oluşturan temel fikir siyasal yaşamda istikrar gereği idi ve bu fikir, kitlesel temel bulabilmesi için "istikrarsızlık darbelere neden oluyor" argümanıyla ilişkilendiriliyordu.

1983 Mayısında MGK siyasal partilerin oluşmasına izin verdi. Siyasal Partiler Kanunu'na göre bir parti 30 üye ile kurulabiliyordu. Ama MGK kurguladığı modeli yaşama geçirmek için, ilk etapta kurulacak partiler için önerilen kurucu üyelerin MGK tarafından onaylanacağı hükmünü de yasaya geçici bir madde olarak koymuştu. (Geçici madde 4). Ayrıca MGK'nin 26 Haziran 1983 tarihli 99 nolu kararına göre, en az 30 kurucu üyesi için MGK'nin onayını alamayan siyasal partiler, 6 Kasım 1983 seçimlerine katılamayacaklardı.

MGK sadece yeni kurulan partilerin kurucu üyelerini belirlemekle kalmıyor, seçime girecek milletvekili adaylarını da belirleme yetkisini elinde tutuyordu. (2839 nolu yasa, geçici madde 3). Ayrıca bağımsız adayların da MGK tarafından onaylanması gerekiyordu. Gerek partilere mensup gerekse bağımsız adayların seçime girip giremeyecekleri konusunda MGK'nin verdiği kararlar kesindi ve itiraz ya da başka bir başvuru yolu kapalı idi.

Böylece MGK veto yoluyla hem yeni kurulan siyasal partilerin kurucularını belirledi hem de bu kurucular tarafından belirlenen adaylar hakkında son sözü söyleyerek seçimden sonra oluşacak parlamentonun kompozisyonunu belirledi.

12 Eylül 1980 öncesinin Adalet Partisi çevrelerince, emekli orgeneral Ali Fuat Esener'in başkanlığında oluşturulan Büyük Türkiye Partisi 21 Mayıs 1983'te ANAP ve HP ile birlikte siyasal yaşama atıldı ve İhsan Sabri Çağlayangil ve 143 eski parlamenter bu partiye katıldı. Kısa bir süre sonra MGK bu partiyi, AP'nin devamı olduğu gerekçesiyle kapattı. Bu partinin yerine kurulan DYP'nin 30 kurucusu birden 8 Temmuz 1983'te MGK tarafından veto edildi. 1983 Haziranında kurulan SODEP'in de 30 kurucu üyesinden, genel başkan Erdal İnönü dâhil 23'ü, 22 Haziran 1983'te veto edildi. 9 Temmuz 1983'te SODEP'e 13 veto daha geldi. Böylece MGK'nın kurguladığı modelde yer almayan DYP, SODEP ve kurulmaya çalışılan diğer partilerin seçime girmeleri veto yoluyla engellendi.

MDP, HP ve ANAP'ın kurucuları veto engelini aştı ve sadece bu üç parti seçim için onay aldı.

10 Haziran 1983 tarihli milletvekili seçimi yasasına göre seçimde çifte barajlı nispi temsil yöntemi uygulanacaktı. Birinci baraj ülke barajıydı ve seçime katılan partilerin milletvekilliği kazanabilmeleri için ülke genelindeki geçerli oyların en az %10'unu almaları gerekiyordu. İkinci baraj ise seçim çevresi (il) barajıydı ve buna göre ülke genelindeki %10'luk barajı geçmiş olan siyasi partilerin, herhangi bir seçim çevresinde milletvekilliği kazanabilmesi için, o seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların toplamının, yine o çevreden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayının üzerinde oy alması gerekiyordu. Buna göre seçim çevresi barajları, çıkacak milletvekili sayısına göre %14,3 ile %50 arasında değişiyordu.

Yasaya göre, seçimde oy kullanmak zorunluydu ve oy kullanmayan seçmenlere para cezası uygulanacaktı.

MGK seçime katılan üç partinin milletvekili adaylarını yoğun bir elemeye tabi tuttu. 21 Eylül 1983'te açıklanan ilk vetolara göre MDP'den 74, HP'den 89, ANAP'tan 81 aday veto edilmişti. Partilere göre dengeli olarak dağıtılan bu vetolara bakılırsa, MGK partilerin tümüne aynı mesafeden yaklaştığı izlenimini veriyordu.

MGK 19 Eylül 1983 tarihli 155 sayılı kararıyla Milletvekili Seçim Kanunu'nun geçici 3. maddesini değiştirdi. Böylece bir kararla bir kanun değiştirilmesi gibi bir uygulamayla yüz yüze kalındı. Buna göre veto edilen adaylar yerine gösterilecek ye-

ni adaylar hakkındaki son sözü söyleme tekelini MGK son ana kadar elinde tutuyordu. Sonuçta 3 partinin toplam adaylarının %20'si bağımsız adayların ise %90'ı veto edildi.

Üç hafta ile kısıtlanan seçim kampanyası süreci de MGK tarafından yönlendirildi. Evren seçimden bir gün önce 5 Kasım 1983 tarihli radyo-TV konuşmasında halktan MDP için oy istedi. Evren bu konuşmasında "MGK icraatını sürdürecek bir yönetimi seçeceğinize inanıyorum" diyordu. Bu sözler açık bir biçimde MDP'ye verilmiş bir destekti. Bu da gösteriyordu ki MGK kendi kurdurduğu, kompozisyonunu ve seçime katılacak adaylarını doğrudan kendi belirlediği siyasi partilerin, kısıtlı bir seçimde bile eşit koşullarda yarışmalarını istemiyordu. Aynı yasanın bir başka hükmüne göre MGK'ye seçime katılan partilerin milletvekili adaylarını veto etme yetkisi de verildi. 21 Eylül 1983'te açıklanan ilk vetoların ardından partiler belirledikleri yeni adaylarını bir kez daha MGK'nin onayına sundular ve nihai aday listeleri MGK'nin denetiminden geçtikten sonra oluştu. Sonuçta üç partinin adaylarının yaklaşık %20'si, bağımsız adayların da %90'ı veto edilmiş oldu.

Seçimlere katılma oranı %92,3 düzeyinde gerçekleşti. Üç parti de %10'luk ülke barajını aşarken, MDP ve HP, bazı illerde seçim çevresi barajı engeline takılarak milletvekili çıkartamadı. Seçimlerin kesin galibi ANAP oldu. Oyların %45,1'ini alan ANAP 400 milletvekilinden oluşan TBMM'de 212 sandalye kazandı. (Bingöl'de eksik aday ismi bildirdiği için parti fiilen 211 milletvekili çıkardı). HP %30,5'lik oy oranıyla 117, MDP de %23,3'lük oy oranıyla 71 milletvekilliği kazandı. Bu arada seçmenlerin %1,1'i bağımsız adaylara oy verdiler ama hiçbir bağımsız aday seçilmeye yetecek düzeyde oy alamadı.

Cumhurbaşkanı Evren 7 Aralık 1983'te yeni hükûmeti kurma görevini ANAP genel başkanı Turgut Özal'a verdi. Özal, bir başbakan yardımcısı, 6 devlet bakanı ve 14 icracı bakandan oluşan bir hükûmet modeli taraftarıydı. Ancak bu, mevcut yasalara göre mümkün değildi. Bunun üzerine Özal bir geçici bakanlar kurulu listesi oluşturarak Evren'in onayına sundu. Evren listeyi 13 Aralık'ta onayladı. Listenin onaylanmasından sonra birbiri ardına çıkartılan kararnamelerle Özal'ın tasarladığı türden bir bakanlar kurulunun oluşturulmasının önündeki yasal engeller kaldırıldı. Özal da ilk listedeki bakanların unvan ve görev alanlarını değiştirerek yeni hükûmet listesini Evren'e bir kez daha sundu ve liste yeniden onaylandı.

Hükûmet programı TBMM'de okunduktan sonra, 22 Aralık'ta güven oylaması yapıldı. 393 milletvekilinin katıldığı bu oylama sonucunda hükûmet 65 çekimser, 115 ret oyuna karşılık 213 oyla güvenoyu aldı. Bu oylama sırasında ANAP'lılar kabul, HP'liler ret oyu kullanırken MDP'liler çekimser kaldılar.

12 Eylül 1980 öncesinin siyasal parti lider ve yöneticileri üzerindeki siyasal yasakların kaldırılıp kaldırılmamasına ilişkin referandumun yapıldığı 6 Eylül 1987 günü, başbakan Turgut Özal sürpriz bir açıklama yaparak, normal koşullarda 1988 yılının kasım ayında yapılması gereken milletvekili genel seçimlerinin erkene alınacağını duyurdu. ANAP'ın 7 Eylül 1987'de bu yönde verdiği önerge 10 Eylül'de meclisten geçti ve erken genel seçimlerin 1 Kasım'da yapılması kararlaştırıldı. Bu arada üzerlerindeki siyaset yasakları kaldırılan Ecevit 13 Eylül'de DSP, Demirel 24 Eylül'de DYP, Türkeş 4 Ekim'de MÇP ve Erbakan 11 Ekim'de RP genel başkanlığına getirildiler.

Muhalefet partileri baskın seçim kararı alınmasını ve sıkışık seçim takvimi yüzünden milletvekili adayları belirlenirken ön seçim yapılamayacak olmasını sert bir dille eleştirdiler. Hatta seçimlerin boykot edilmesi konusu bile gündeme geldi.

SHP yasanın iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Bu arada, partiler milletvekili aday listelerini 28 Eylül'de Yüksek Seçim Kuruluna bildirdiler. Genel merkezler tarafından oluşturulan aday listeleri hemen hemen bütün partilerde büyük huzursuzluklara yol açtı.

Anayasa Mahkemesi, 9 Ekim'de, seçim yasasının, seçimlerin ön seçim olmaksızın yapılmasını öngören hükmünü iptal edince, seçimlerin 1 Kasım'da yapılıp yapılmayacağı konusunda bir tartışma çıktı. Sonuçta tatilde bulunan meclis toplantıya çağrıldı ve 16 Ekim'de toplandı. Meclis, yeni seçim tarihini 29 Kasım olarak belirledi ve ön seçim konusunu partilerin iç tüzüklerinde yer alan hükümlere bırakılmasını kararlaştırdı. SHP ve DYP birçok seçim çevresinde adaylarını ön seçimle belirlediler.

Seçim kampanyası boyunca liderler bir yandan birbirlerine ağır eleştirilerde bulunurken bir yandan da halka geniş vaatlerde bulundular. Bunlardan en ilginci Özal'ın her aileye bir otomobil sözü vermesi oldu.

Bu arada 1986 ve 1987'de milletvekili seçim yasasında önemli değişiklikler yapılmıştı. Her şeyden önce milletvekili sayısı 400'den 450'ye çıkarılmıştı. İkinci olarak, seçim çevreleri yeniden düzenlenmiş ve altıdan çok milletvekili çıkaracak iller birden çok seçim çevresine bölünmüştü. Ülke genelindeki %10'luk genel baraj ve seçim çevresi barajları korunmuştu. Ama altı milletvekili çıkacak seçim çevrelerinde baraj hesaplanırken "bölme işleminin bir eksiğiyle yapılacağı" kuralı benimsenerek en yüksek çevre barajı %20'ye düşürülmüştü. Buna göre iki milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde %50, üç milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde %33,3, dört milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde %25, beş ve altı milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde ise %20 seçim çevresi barajı uygulanacaktı. Bir başka önemli yenilik de kontenjan milletvekilliği uygulamasıydı. Buna göre altı veya daha fazla milletvekili çıkaracak olan illerin 4, 5 ve 6 milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde, partiler birer kontenjan adayı gösterecekler ve bu seçim çevrelerinde geçerli oyların en çoğunu almış olan parti, seçim çevresi barajını aşıp aşmadığına bakılmaksızın kontenjan milletvekilliğini kazanacaktı. Kalan milletvekillikleri ise normal nispi temsil esaslarına göre dağıtılacaktı. Bir başka deyişle nispi temsil esasına, çoğunluk sistemi monte edilerek, kontenjan adayı gösterilen seçim çevrelerinde bir milletvekilinin çoğunluk sistemiyle seçilmesi esası benimsenmişti.

Bir başka önemli yenilik de tercihli oyun getirilmesiydi. Buna göre oy verdikleri partinin adayları arasında tercih yapmak isteyen seçmenlerin, partinin o seçim çevresindeki adaylarının en az yarısı için tercih kullanmaları zorunluydu. (Bu sayıda tercih yapmayanların yaptıkları tercihlerin tümü geçersiz sayılıyordu). Herhangi bir aday için kullanılan tercihli oylarının hesaba katılabilmesi için de bu oyların, adayın temsil ettiği partinin o seçim çevresinde elde ettiği oyların en az %25'ini bulması gerekiyordu. Bu oranı aşan sayıda tercih oyu alan adaylar tercih oylarının sayısına göre parti listesinin başına yükselmiş sayılıyorlardı.

29 Kasım 1987'de yapılan seçime yedi parti katılırken, seçmenlerin %93,3 gibi çok büyük bir bölümü sandık başına giderek oylarını kullandılar. Ülke genelindeki %10'luk genel barajı sadece üç parti aştı ve milletvekillikleri bu partiler arasında dağıtıldı, öteki partiler meclis dışında kaldılar.

ANAP, 1983'e göre önemli bir oy kaybına uğramasına karşın, yine de seçimlerden birinci parti olarak çıkmayı başardı ve yürürlükteki seçim kanunu sayesinde mecliste, seçimlerde aldığı oy oranının çok üzerinde bir oranla temsil edilme olanağını elde etti. Oyların %36,3'ünü alan ANAP milletvekilliklerinin %64,9'unu kazandı (292 milletvekili). SHP %24,8'lik oy oranıyla 99, DYP ise %19,1'lik oy oranıyla 59 milletvekili çıkardı. DSP %8,5, RP %7,2, MÇP %2,9 ve IDP %0,8 düzeyinde kaldı, seçmenlerin %0,4'ü de bağımsız adaylara oy verdi.

TBMM ilk toplantısını 14 Aralık'ta yaptı. Cumhurbaşkanı Evren açılış konuşmasını yapmak üzere salona girdiğinde SHP ve DYP milletvekilleri ayağa kalkmayarak kendisini protesto ettiler, ayrıca Evren'in konuşmasını alkışlamadılar. Meclis başkanlığına, ANAP'lıların oylarıyla Yıldırım Akbulut seçildi.

Hükûmeti kurmakla görevlendirilen Özal'ın oluşturduğu bakanlar kurulu listesi Cumhurbaşkanı Evren tarafından 21 Aralık'ta onaylandı. Hükûmet 30 Aralık'ta yapılan güven oylamasında 153'e karşı 290 oyla güvenoyu alarak çalışmalarına başladı.

Yeni genel seçimlerinin normal koşullarda 1992 yılının kasım ayında yapılması gerekirken, başbakan Mesut Yılmaz'ın öteki parti liderleriyle yaptığı görüşmelerden sonra seçimlerin erkene alınması kararlaştırıldı. TBMM'nin 24 Ağustos 1991'de yaptığı olağanüstü toplantıda ANAP grubunun verdiği yasa teklifi benimsenerek erken genel seçimlerin 20 Ekim 1991'de yapılması kararlaştırıldı.

Yeni yasada ülke genelindeki %10'luk genel baraj korunurken, seçim çevreleri barajları yine değiştirildi. Buna göre, iki, üç ve dört milletvekili çıkaran seçim çevrelerindeki baraj %25, beş ve altı milletvekili çıkaran seçim çevrelerindeki baraj %20 olarak belirlendi. 1987 seçimlerinde getirilen kontenjan milletvekilli uygulaması ise korundu.

SHP, seçimlere Halkın Emek Partisi ile ittifak yaparak girme kararı alırken RP, MÇP ve IDP seçimlere RP şemsiyesi altında ortak listeyle katılmayı kararlaştırdı. Bu arada Demokrat Merkez Parti, DYP'ye katılma kararı aldı ve bu partinin genel başkanı İstanbul eski Büyükşehir Belediye Başkanı Bedrettin Dalan DYP'den milletvekili adayı oldu.

Seçim kampanyaları yine siyasal parti liderleri arasındaki söz düellolarına sahne oldu ve liderler bol bol vaatlerde bulundular. En ilginç vaat, enflasyonu 500 günde %10'a düşüreceğini ve herkese bir ev ve bir araba sözü veren DYP'den geldi.

20 Ekim 1991 günü seçmenlerin %83,9'u sandık başına giderek oylarını kullandılar. Seçime katılan altı partiden beşi ülke genelindeki %10'luk barajı aşarak milletvekili çıkarma hakkını kazanırken, hiçbir parti tek başına çoğunluğu sağlayamadı.

DYP %27,0'lik oy oranıyla 178 milletvekili kazandı ve seçimden birinci parti olarak çıktı. ANAP %24,0 ile 115, SHP %20,8 ile 88 milletvekili çıkardı. En büyük oy patlamasını seçimlere ortak liste ile giren üç parti yaptı. RP bu ittifak sayesinde 1987'de %7,2 olan oy oranını %16,9'a yükseltti ve tam 62 milletvekili çıkardı. Oyların %10,8'ini alan DSP barajı güçlükle aştı ve sadece 7 milletvekilliği kazandı. Sosyalist Parti'nin oyları %0,4 düzeyinde kalırken seçmenlerin %0,1'i bağımsız adaylara oy verdiler.

Meclis toplandıktan sonra yapılan TBMM başkanlığı seçimlerinde üçte iki çoğunluğun öngörüldüğü ilk iki turda sonuç alınamadı. 16 Kasım'da yapılan ve salt çoğunluğun arandığı üçüncü turda DYP eski genel başkanlarından Hüsamettin Cindoruk TBMM başkanı seçildi.

Seçimlerin ortaya çıkardığı meclis aritmetiğine göre, ANAP'ın sekiz yıldır süren tek parti iktidarı sona eriyordu ve bir koalisyon hükûmeti kurulması gerekiyordu. Cumhurbaşkanı Özal, 7 Kasım'da yeni hükûmeti kurma görevini TBMM'de en çok temsilcisi bulunan DYP'nin genel başkanı Demirel'e verdi. Demirel'in SHP genel başkanı İnönü'yle yaptığı görüşmelerden sonra bir DYP-SHP koalisyon hükûmetinin kurulması konusunda uzlaşma sağlandı. Koalisyon protokolü 19 Kasım'da imzalandı. Cumhurbaşkanı Özal'ın 20 Kasım'da onayladığı bakanlar kurulu listesi başbakan Demirel dışında 20 DYP'li ve 12 SHP'li bakandan oluştu. Hükûmet 30 Kasım'da 164'e karşı 280 oyla güvenoyu alarak çalışmalarına başladı.

1995 yılı içinde yaşanan hükûmet çalkantılarından sonra, 22 Ekim 1995'te DYP ve CHP, normal koşullarda Ekim 1996'da yapılması gereken genel seçimlerin erkene alınması koşuluyla hükûmeti kurma konusunda anlaşmışlardı. Daha bakanlar kurulu listesi açıklanmadan, TBMM, 26 Ekim 1995'te, seçimlerin 24 Aralık 1995'e alınmasına karar verdi. Aynı gün seçim yasasında da önemli değişiklikler yapıldı. Buna göre, milletvekili sayısı 450'den 550'ye çıkartıldı ve bu 550 milletvekilinden 100'ünün seçim çevrelerine bağlı kalmaksızın, partilerin ülke genelinde aldıkları oylar esas alınarak "Türkiye milletvekili" olarak seçilmeleri öngörüldü. 1987 ve 1991'deki kontenjan milletvekilliği uygulamasına son verilirken, ülke genelindeki ve seçim çevrelerindeki barajlar korundu. Buna karşılık seçim çevrelerinin daraltılması uygulamasından da vazgeçilerek her ilin bir seçim çevresi olması kararlaştırıldı. Sadece, İstanbul üç, Ankara ve İzmir ikişer seçim çevresine bölündü, öteki illerin her biri ise birer seçim çevresi olarak düzenlendi.

Bununla birlikte, DSP 3 Kasım 1995'te, yeni seçim yasasıyla getirilen Türkiye milletvekilliği uygulamasın iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Konuyu görüşen Anayasa Mahkemesi, Türkiye milletvekilliğinin yanı sıra, 1983'ten beri uygulanmakta olan seçim çevresi barajlarını da anayasaya aykırı bularak iptal etti. Bu karar üzerine Türkiye genelinden seçilmesi öngörülen 100 milletvekilliği seçim çevrelerine dağıtıldı. Sonuçta, 550 milletvekilinin tamamı sadece %10'luk genel bir ülke barajının uygulandığı ve seçim çevresi barajlarının bulunmadığı nispi temsil esasına göre seçildi.

27 Kasım 1995'te partiler aday listelerini açıkladılar. Listeler hemen hemen bütün partilerde karışıklıklara yol açtı. Hâlen milletvekili olup listelerdeki yerlerini beğenmeyen küskünler, meclis başkanlığına başvurarak, erken genel seçimleri ertelemek amacıyla tatilde bulunan meclisi toplantıya çağırdılar. Ama 4 Aralık'ta yapılan birleşimlerde mecliste çoğunluk sağlanamadı ve küskünlerin bu girişimi sonuçsuz kaldı.

24 Aralık'ta yapılan seçimlere tam 12 parti katıldı. Seçmenlerin %85,2'si sandık başına giderek oylarını kullandılar. Hiç bir parti tek başına hükûmeti kurabilecek sayıda milletvekilliği kazanamazken, seçimlerden en kazançlı çıkan parti RP oldu. 1991 genel seçimlerine MÇP ve IDP ile ittifak yaparak katılan ve bir blok hâlinde oyların %16,9'unu alan RP, bu kez tek başına katıldığı seçimlerde oy oranını %21,4'e yükseltmeyi başardı. RP bu oy oranıyla tam 158 milletvekilliği kazandı. Seçime Büyük Birlik Partisi ile ittifak yaparak giren ANAP'ın oyları ise 1991'de %24,0

iken, bu kez %19,6'ya geriledi. ANAP bu oy oranıyla 132 milletvekili çıkardı. 1991 seçimlerinden %27,0 oranında oy alarak birinci parti olarak çıkan DYP'nin oyları da %19,2'ye düştü. DYP bu oy oranıyla 135 milletvekili çıkardı. DSP 1991'de %10,8 olan oy oranını bu kez %14,6'ya yükseltti ve 76 milletvekilliği kazandı. 1991'de SHP'nin oyları %20,8 idi. Seçime bu kez CHP çatısı altında birleşerek giren bu partinin oyları %10,7'ye kadar geriledi. Ülke genelindeki %10'luk barajı güçlükle aşabilen CHP 49 milletvekili çıkardı.

Seçime katılan öteki yedi parti ise ülke barajına takılarak TBMM'de temsil edilme olanağından yoksun kaldı. Bu partilerden Milliyetçi Hareket Partisi %8,2, Halkın Demokrasi Partisi %4,2, Yeni Demokrasi Hareketi %0,5, Millet Partisi %0,5, Yeniden Doğuş Partisi %0,3, İşçi Partisi %0,2 ve Yeni Parti %0,1 düzeyinde kaldılar. Bu arada seçmenlerin %0,5'i bağımsız adaylara oy verdiler. Ama hiçbir bağımsız aday seçilmek için yeterli düzeyde oy toplayamadı ve meclise giremedi.

Yeni meclis çalışmalarına 8 Ocak 1996'da başladı. Mustafa Kalemli 25 Ocak 1996'da TBMM Başkanlığına seçildi. Ama seçimlerden sonra ortaya çıkan bölünmüş meclis aritmetiği nedeniyle, yeni hükûmetin kurulması bir hayli uzadı ve hükûmet ancak Mart 1996'da kurulabildi. Bununla birlikte meclis aritmetiği güçlü bir hükûmete izin vermediğinden, 1999'a kadar kısa ömürlü koalisyonlar birbirini izledi.

Nihayet, 2000'de yapılması gereken seçimler erkene alınarak 18 Nisan 1999'da yeniden seçime gidildi. Seçime katılma oranı %87,1 olurken, seçime katılan parti sayısı 20 gibi rekor bir düzeye ulaştı. Seçimden oylarında büyük bir patlama gerçekleştiren DSP ve MHP galip çıktılar. DSP oyların %22,2'sini, MHP de %18,0'ini aldı, ANAP, DYP, FP ve CHP'nin oyları önceki yıllara göre bir hayli düştü. Seçimden sonra DSP, MHP ve ANAP bir araya gelerek yeni hükûmeti kurdular, başbakanlığı da DSP genel başkanı Bülent Ecevit üstlendi.

Ecevit hükûmeti uzunca bir süre işbaşında kaldıktan sonra seçimler bir kez daha erkene alındı ve 2002'de yeniden seçime gidildi. 1995 ve 1999'de uygulanan seçim sisteminde herhangi bir değişikliğe gidilmeden yapılan 2002 seçimine 18 parti katıldı. DSP, MHP, ANAP, DYP, CHP, HADEP, BBP, MP, İP ve ÖDP önceki seçimlerden bilinen partilerdi. Seçimden önce FP kapatılmış ve bu partinin yerine iki parti kurulmuştu: Saadet Partisi (SP), RP ve FP'nin çizgisine sadık kalırken Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) merkeze kayarak, ciddi bir oy kaybına uğrayan merkez partilerin boşluğunu doldurmaya talip oldu. Genç Parti (GP), Bağımsız Türkiye Partisi (BTP), Yurt Partisi (YP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) yeni kurulup seçime ilk kez katılan partilerdi. Önceki seçimlere katılan HADEP ve EMEP, DEHAP çatısı altında ittifak yaparak seçime girdi. DTP de DYP ile ittifak yaptı. Bu arada SİP adını Türkiye Komünist Partisi (TKP) şeklinde değiştirerek seçime girdi.

Seçim AKP'nin mutlak bir başarısıyla sonuçlandı. Oyların %34,3'ünü alan AKP tam 363 milletvekili çıkarırken, CHP %19,4 oyla 178 milletvekiliyle mecliste temsil edilme hakkını kazandı. Toplam oyların %1,0'ini alan bağımsız adaylardan 9'u çoğunluğu sağlayarak meclise girmeyi başardı. Seçime katılan öteki 16 parti ise ülke barajına takılarak TBMM'de temsil edilme olanağından yoksun kaldı. Bu partilerden DYP % 9,6, MHP %8,3, GP %7,2, DEHAP %6,2, ANAP %5,1, SP %2,5, DSP %1,2, YTP %1,1 ve BBP %1,0 düzeyinde kalırken, kalan ye-

di partinin her birinin oy oranı %1'in de altında idi. Seçimde, ülke barajının etkisi çarpıcı bir biçimde ortaya çıktı. Baraj yüzünden geçerli oyların yaklaşık %45'i meclis dışında kaldı.

Seçimden sonra, 18 Kasım 2002'de Abdullah Gül AKP'nin meclisteki çoğunluğuna dayanarak 1991'den o yana Türk siyasal hayatında süregelen koalisyon hükûmetlerine son vererek bir tek parti hükûmeti kurdu. Partinin genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan, üzerindeki siyasal yasak kalkınca, 18 Mart 2003'te başbakanlığı devraldı.

Bu hükûmet 2007 seçimlerine kadar işbaşında kaldı. 2007'de yapılan seçimi oylarını %46,5'e yükselten AKP bir kez daha kazandı. CHP %20,9'la ana muhalefet partisi konumunu korudu, MHP de %14,3 ile ülke barajını aştı ve yeniden mecliste temsil edilme imkânı buldu. Bu üç parti dışındaki partiler %10'luk ülke barajını aşamayarak TBMM dışında kaldılar.

Bir kez daha Recep Tayyip Erdoğan'ın başkanlığında kurulan yeni hükûmet 2011 seçimine kadar işbaşında kaldı. 2011 seçiminde AKP bu kez oyların yarısını (%49,8) aldı ve seçimden yine galip çıktı. CHP %26,0 ile ana muhalefetteki konumunu korudu, MHP de %13,0 ile yeniden TBMM'ye temsilci gönderdi. Diğer partiler bu seçimde de baraj altında kaldılar.

Seçimden sonra üçüncü Erdoğan hükûmeti kuruldu.

1946 yılından günümüze çok partili dönemde sırasıyla hangi hükûmetler kurulmuştur?

SIRA SİZDE 4

Tablo 3.3
1980'den sonra yapılan seçimlerin sonuçları

Partiler	1983		1987		1991		1995		1999		2002		2007		2011	
	Oy	T.	Oy	T.	Oy	T.	Oy	T.	Oy	T.	Oy	T.	Oy	T.	Oy	T.
ANAP	45,1	53,0	36,3	64,9	24,0	25,6	19,7	24,0	13,2	15,6	5,1	-	-	-	-	-
HP	30,5	29,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MDP	23,3	17,8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
DYP/DP	-	-	19,1	13,1	27,0	39,6	19,2	24,5	12,0	15,5	9,6	-	5,4	-	0,7	-
SHP/ CHP			24,8	22,0	20,8	19,6	10,7	8,9	8,7	0,0	19,4	32,4	20,9	20,4	26,0	24,5
DSP	-	-	8,5	-	10,8	1,6	14,6	13,8	22,2	24,7	1,2	-	-	-	0,3	-
RP/FP/ SP	-	-	7,2	-	16,9	13,8	21,4	28,7	15,4	20,2	2,5	-	2,3	-	1,3	-
AKP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	34,3	66,0	46,5	62,0	49,8	59,5
MÇP/M HP	-	-	2,9	-	-	-	8,2	-	18,0	23,5	8,3	-	14,3	12,9	13,0	9,6
BBP	-	-	-	-	-	-	-	-	1,5	-	1,0	-	-	-	0,8	-
GP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7,2	-	3,0	-	-	-
HADEP/ DEHAP	-	-	-	-	-	-	4,2	-	4,8	-	6,2	-	-	-	-	-
IDP/MP	-	-	0,8	-	-	-	0,5	-	0,3	-	0,2	-	-	-	0,1	-
SP/İP	-	-	-	-	0,4	-	0,2	-	0,2	-	0,5	-	0,4	-	-	-
YDH	-	-	-	-	-	-	0,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
YDP	-	-	-	-	-	-	0,3	-	0,1	-	-	-	-	-	-	-
YP	-	-	-	-	-	-	0,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ÖDP	-	-	-	-	-	-	-	-	0,8	-	0,3	-	0,1	-	-	-
DTP	-	-	-	-	-	-	-	-	0,6	-	-	-	-	-	-	-
LDP	-	-	-	-	-	-	-	-	0,4	-	0,3	-	0,1	-	0,0	-
DP	-	-	-	-	-	-	-	-	0,3	-	-	-	-	-	-	-
BP	-	-	-	-	-	-	-	-	0,3	-	-	-	-	-	-	-
EMEP	-	-	-	-	-	-	-	-	0,2	-	-	-	0,1	-	0,1	-
SİP/TKP	-	-	-	-	-	-	-	-	0,1	-	0,2	-	0,2	-	0,2	-
DEPAR	-	-	-	-	-	-	-	-	0,1	-	-	-	-	-	-	-
DBP	-	-	-	-	-	-	-	-	0,1	-	-	-	-	-	-	-
YTP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,1	-	-	-	-	-
YP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,9	-	-	-	-	-
BTP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,5	-	0,5	-	-	-
HYP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,5	-	-	-
ATP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,3	-	-	-
DYP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,2	-
HEPAR	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,3	-
HAS Parti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,8	-
MMP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,1	-
Bağımsız	1,1	0,0	0,4	0,0	0,1	0,0	0,5	0,0	0,9	0,5	1,0	1,6	5,3	4,7	6,6	6,4

Parti Adları ve Kısaltmaları: AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi **ANAP:** Anavatan Partisi **ATP:** Aydınlık Türkiye Partisi **BBP:** Büyük Birlik Partisi **BP:** Barış Partisi **BTP:** Bağımsız Türkiye Partisi **DBP:** Demokrasi ve Barış Partisi **DEPAR:** Demokrat Türkiye Partisi **DP:** Demokrat Parti **DSP:** Demokratik Sol Parti **DTP:** Değişen Türkiye Partisi **DYP / DP:** Doğru Yol Partisi / Demokrat Parti **EMEP:** Emeğin Partisi **GP:** Genç Parti **HADEP / DEHAP:** Halkın Demokrasi Partisi / Demokratik Halk Partisi **HAS Parti:** Halkın Sesi Partisi **HEPAR:** Hak ve Eşitlik Partisi **HP:** Halkçı Parti **HYP:** Halkın Yükselişi Partisi **IDP / MP:** Islahatçı Demokrasi Partisi / Millet Partisi **LDP:** Liberal Demokrat Parti **MÇP / MHP:** Milliyetçi Çalışma Partisi / Milliyetçi Hareket Partisi **MDP:** Milliyetçi Demokrasi Partisi **MMP:** Milliyetçi Muhafazakâr Parti **ÖDP:** Özgürlük ve Dayanışma Partisi **RP / FP / SP:** Refah Partisi / Fazilet Partisi / Saadet Partisi **SHP / CHP:** Sosyal Demokrat Halkçı Parti / Cumhuriyet Halk Partisi **SİP / TKP:** Sosyalist İktidar Partisi / Türkiye Komünist Partisi **SP / İP:** Sosyalist Parti / İşçi Partisi **YDH:** Yeni Demokrasi Hareketi **YDP:** Yeniden Doğuş Partisi **YP:** Yeni Parti **YP:** Yurt Partisi **YTP:** Yeni Türkiye Partisi **Bağımsız:** Bağımsızlar

Seçim Sistemlerinin Yarattığı Orantısızlıklar, Parti Sistemi ve Seçmen Tercihlerindeki Değişimler

Türkiye'de 1950'li yıllarda liste usulü çoğunluk sisteminin uygulanmış olması, 1960 sonrasındaki nispi temsil sistemine de değişik yıllarda ülke barajı, seçim çevresi barajı ve kontenjan sistemi gibi ek düzenlemelerin eklenmiş olması gibi nedenlerle partilerin seçimlerde aldıkları oy oranlarıyla TBMM'deki temsil oranları arasında zaman zaman büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu farklılıkları ölçen Gallagher Endeksine göre bu orantısızlıklar en çok 1950'li yıllarda yaşanmıştır. En yüksek sapma %33,2 ile 1954 seçimlerinde yaşanmıştır. %33,2'lik endeks değeri ülke genelinde her üç oydan birinin oy verilen partide değil başka bir parti tarafından TBMM'de temsil edildiği anlamına gelir ki bu çok yüksek bir sapmadır. Nitekim 1954 seçiminde oyların %56,6'sını alan DP'nin TBMM'de %93,2 düzeyinde temsil edilmesi; buna karşılık oyların %34,8'ini kazanan CHP'nin TBMM'de ancak % 5,7 düzeyinde temsil imkânı bulabilmesi, bu sapmanın ne kadar büyük bir boyutta olduğunun açık bir göstergesidir. **Orantısızlık endeksi** değeri 1950'de %29,3, 1957'de de %18,3 düzeyinde gerçekleşmiştir. Nispi temsile geçilmesiyle birlikte endeks değeri 1960 ve 1970'li yıllarda normal düzeylerde seyretmiş ve % 2,1 ile %9,1 arasında değişmiştir. 1980 darbesinden sonra uygulamaya sokulan ülke ve seçim çevresi barajları ile 1987 seçimleriyle birlikte başlayan kontenjan uygulaması orantısızlığı yeniden yükseltmiştir. Bu değer 2002'de %27,1 ve 1987'de %22,3 ile neredeyse 1950'li yıllardaki düzeyine ulaşmıştır.

Orantısızlık endeksi
"Gallagher Endeksi" olarak bilinir. Bir seçimde partilerin almış oldukları oy oranları ile sandalyelerin dağılımı arasındaki orantısızlığın derecesini ölçmek üzere geliştirilmiştir. Endeks değeri, 0 ile 100 arasında değişir. 0 herhangi bir orantısızlığın söz konusu olmadığını adil bir seçim sistemini gösterir. 100 ise tam bir orantısızlık anlamına gelir.

Liste usulü çoğunluk sistemi ile nispi temsil sistemine eşlik eden ek uygulamalar parti sistemini de doğrudan etkilemiştir. Etkin parti sayısı 1950'li yıllarda 2'nin altında kalmış, 1960 ve 1970'li yıllarda da genellikle iki buçuk partili bir sistem hüküm sürmüştür. Türkiye'deki siyasetin giderek parçalandığı 1991 seçimlerinden 2002'ye kadar olan dönemde bu parçalanmaya paralel olarak etkin parti sayıları giderek artmıştır. 2002 seçimleriyle birlikte Türkiye'de yeniden iki partili sistem hâkim olmaya başlamıştır.

DİKKAT

Etkin parti sayısı, partilerin meclisteki temsil oranlarından yola çıkarak etkin parti sayısını hesaplar ve parti sisteminin niteliği hakkında kesin bir fikir verir. Sistemin klasik tasnife göre tek partili bir sistem mi, iki partili bir sistem mi, yoksa çok partili bir sistem mi olduğunu ölçtüğü gibi daha ayrıntılı bilgi de verir. Örneğin mecliste %50'şer oranında temsil edilen iki parti varsa etkin parti sayısı 2, %33,3'er oranında temsil edilen üç parti varsa 3, %25'er oranda temsil edilen dört parti varsa 4 olarak hesaplanır. Türkiye'de 1954 seçiminden sonra meclisteki etkin parti sayısı 1,15 olarak hesaplanmaktadır. Bu da 1954-1957 arasında parti sistemin iki partili bir sistem bile olmadığı bir güçlü iktidar partisinin yanı sıra cılız bir muhalefetin olduğuna işaret eder. Sisteme çok partili sistem denebilmesi için etkin parti sayısının 3'ün üzerinde olması öngörülür.

Türkiye'de bir seçimden diğerine partiler arasındaki oy kaymaları da çok yüksek düzeyde seyretmiştir. Seçmenler genellikle önlerindeki seçenekleri değerlendirerek bir seçimden diğerine oy verdikleri partileri değiştirme eğiliminde olmuşlardır. İki partili sistemin ve kutuplaşmanın hâkim olduğu 1950'li yıllardaki oy kaymaları nispeten düşüktür. Toplam oy kaymaları 1950-1954 arasında sadece %7,0 ve 1954-1957 arasında %11,6 düzeyindedir ki bu oranlar çok partili dönemde Türkiye'de gözlemlenmiş olan en düşük oy kaymaları oranlarıdır. 1960'tan başlayarak

partiler arasında önemli oy kaymaları gerçekleşmiştir. Bu oran 2007 ile 2011 arasında %12,1'e düşmüştür. Bu oran 1960'tan bugüne gözlemlenen en düşük oy kayması oranıdır.

Tablo 3.4
Türkiye'de 1950'den bugüne uygulanan seçim sistemleri ve etkileri

Oy Salınımı Endeksi: İki seçim arasında bir bütün olarak partiler arasındaki oy kaymalarının oranını gösterir. Seçime katılan bütün partilerin, karşılaştırılan iki seçimdeki oy oranları birbirinden çıkartılarak net kayıp veya kazançları hesaplanır. Endeks net kayıp veya kazançlardan yola çıkılarak hesaplanır. Dolayısıyla bir seçimde, seçmenlerin, bir önceki seçime göre hangi oranda farklı partilere yöneldiğini net olarak ölçer. İki seçim arasında %25 olarak hesaplanmışsa bu söz konusu iki seçim arasında toplam düzeyde her dört seçmenden birinin bir önceki seçime göre tercih ettiği partiyi değiştirdiği anlamına gelir.

Yıl	Ülke barajı	Seçim çevresi barajı	Kontenjan milletvekilliği	Orantısızlık derecesi	Etkin parti sayısı	Oy kaymaları
1950	Liste usulü çoğunluk sistemi			29,3	1,33	-
1954				33,2	1,15	7,0
1957				18,3	1,76	11,6
1961	-	+	-	2,1	3,26	55,6
1965	-	-	-	2,5	2,62	25,7
1969	-	-	-	9,1	2,34	12,6
1973	-	-	-	6,8	3,32	30,0
1977	-	-	-	6,6	2,47	18,3
1983	+	+	-	6,9	2,51	98,9
1987	+	+	+	22,3	2,05	38,5
1991	+	+	+	11,3	3,58	20,3
1995	+	-	-	9,8	4,40	22,4
1999	+	-	-	9,5	4,87	22,6
2002	+	-	-	27,1	1,85	56,8
2007	+	-	-	12,0	2,25	24,9
2011	+	-	-	7,5	2,34	12,1

Özet

AMAÇ 1

Çok partili hayata geçiş dönemini ve Demokrat Parti iktidarı (1950-1960) dönemindeki siyasi gelişmeleri açıklayabilmek

Türkiye, 1946 yılında tek partili sistemden çok partili sisteme geçti. Bu geçiş sürecinin başarıyla sonuçlanmasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kararlı politikaları önemli rol oynadı. Bu süreçte DP'nin de isteğiyle 1950'de yeni seçim kanunu kabul edildi. Yeni seçim yasasına göre, seçimler tek dereceli, genel ve eşit oyla yapılacak; seçimde adli denetim sağlanacak ve gizli oy - açık sayım esası uygulanacaktı. Yasada liste usulü çoğunluk sistemi benimsendi. Seçimler 14 Mayıs 1950'de yapıldı ve seçimi DP kazandı. Seçim sonuçlarının kesinleşmesinden sonra 22 Mayıs'ta Celal Bayar cumhurbaşkanı seçildi. Dönem boyunca iktidar-muhalefet ilişkileri oldukça gerilimli oldu. Dönemin CHP dışındaki üçüncü partisi olan Millet Partisi 1954 yılında "dinî esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet olduğu" gerekçesiyle kapatıldı. 2 Mayıs 1954'te yapılan seçimlerden DP, bir önceki seçime göre hem oy hem de temsil oranını artırarak birinci parti olarak çıktı. Ancak kısa bir süre sonra parti içindeki muhalifler 1955'te Hürriyet Partisi adıyla yeni bir parti kurdu. CHP ve diğer muhalefet partileri 1957 seçimlerinde DP'ye karşı güç birliği yapmak istediler ancak DP seçim yasasında bunu önleyecek değişiklikler yaptı ve partiler seçimde kendi adlarına yarıştılar. 1957 seçiminde DP'nin oyları düşmesine rağmen seçim sisteminden dolayı milletvekilliklerinin %69,5'ini kazandı. Oylarını %40,6'ya yükselten CHP'nin temsil oranı %29,2'de kaldı. Diğer partiler ise seçimlerde hiçbir varlık gösteremediler. Seçimden sonra muhalefet partileri iktidarın azınlık iktidarına dönüştüğü yolunda propagandaya başladı ve iktidarı düşürme yollarını aramaya koyuldu. Muhalefetin güç birliği girişimleri sonucunda, 1958 Ekiminde Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşti ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi kuruldu. Seçimde tek başına başarılı olamayan HP ise 1958 Kasımında CHP'yle birleşme kararı aldı. Muhalefetin bu güç birliği karşısında atağa geçen DP, Vatan Cephesini kurdu. 1959 yılı siyasal yaşamdaki gerginliğin iyice tırmandığı bir yıl oldu. Gerginlikler 1960 yılında da devam etti. 18 Nisan'da kabul edilen bir yasayla üç ay boyunca muhalefetin ve basının eylemlerini soruşturmakla yetkili Tahkikat Komisyonu kuruldu. Tahkikat Komisyonunun kurulmasıyla gerginlik iyice tırmandı. İstanbul ve Ankara'da çeşitli protesto gösterileri düzenlendi. Ayrıca, ordu içinde de on yıllık DP iktidarına karşı alttan alta başlayan hareket bu son protesto gösterileri sırasında kendini açıkça belli etmeye başlamıştı. 27 Mayıs'ta başkanlığını Orgeneral Cemal Gürsel'in yaptığı ve Milli Birlik Komitesi adı altında toplanmış olan bir subay grubu, Türk Silahlı Kuvvetleri adına, yönetime doğrudan el koyduğunu açıkladı.

AMAÇ 2

27 Mayıs askerî yönetim döneminin (1960-1961) önemli olaylarını ve sivil yönetime geçiş sürecini özetleyebilmek

27 Mayıs 1960'ta yönetime el koyan Milli Birlik Komitesi ilk iş olarak TBMM ve hükûmeti feshetti ve her türlü siyasal faaliyeti yasakladı. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, TBMM Başkanı Refik Koraltan ile bütün Bakanlar Kurulu üyeleri ve DP milletvekilleri gözetim altına alındı. 28 Mayıs'ta Orgeneral Cemal Gürsel MBK Başkanı oldu. Asker ve sivil üyelerden bakanlar kurulu oluşturuldu. 12 Haziran'da geçici anayasa açıklandı. Geçici anayasada, yeni bir anayasa ve seçim kanununun hazırlanacağı, ardından da en kısa zamanda seçime gidileceği belirtiliyordu. Geçici anayasaya göre, TBMM'nin bütün anayasal hak ve yetkileri, yeni meclis açılıncaya kadar MBK tarafından kullanılacaktı. Geçici anayasa, ayrıca eski Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes ile eski bakanları ve bunların suçlarına katılanları yargılamak üzere "Yüksek Adalet Divanı" adıyla bir de olağanüstü mahkeme kuruyordu. 27 Mayıs Yönetimi ordu içinde ve üniversitede geniş bir tasfiye gerçekleştirdi. 29 Eylül'de DP mahkeme kararıyla kapatıldı ve eski yönetimin sorumluları yargılanmaya başladı. Yargılama sonunda Mahkeme Celal Bayar, Adnan Menderes, eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ı oy birliğiyle, 11 sanığı da oy çokluğuyla ölüm cezasına çarptırdı. MBK Menderes, Zorlu ve Polatkan hakkında oy birliğiyle alınan idam kararlarını onayladı. Oy birliğiyle ölüm cezasına çarptırılan

Bayar ile oy çokluğuyla ölüm cezasına çarptırılan öteki 11 sanığın cezaları ömür boyu hapis cezasına dönüştürüldü. 1960'ın son aylarında MBK içinde ciddi anlaşmazlıklar baş gösterdi. 13 Kasım'da iktidarın bir an önce sivillere devredilmesinden yana olan grup, askerî yönetimi sürdürmekten yana olan 14 MBK üyesini tasfiye etti. Bu olaydan sonra sivil yönetime geçiş sürecine yönelik çalışmalara hız verildi. Bu çerçevede, yeni anayasa ile seçim kanununu hazırlamak için bir Kurucu Meclis oluşturuldu. Faaliyetleri askıya alınan partilerin tekrar faaliyete geçmelerine izin verildi ve birçok yeni parti kuruldu. Bu partilerden biri de Adalet Partisiydi. Eski DP örgütünün büyük çoğunluğu bu parti içinde yer aldı. 27 Mayıs'ın yıl dönümünde Kurucu Meclis yeni anayasayı kabul etti. Anayasa 9 Temmuz'da yapılan halk oylamasından sonra yürürlüğe girdi. 15 Ekim 1961'de de milletvekili seçimleri yapıldı. Seçimlerde CHP %36,7'lik bir oy oranıyla 173 milletvekili çıkarırken, AP %34,8 oranında oy alarak 158 milletvekilliği kazandı. Seçimlerin üzerinden bir hafta geçmeden ordu içinde oldukça etkili olan bir grup subay İstanbul Harp Akademisinde bir toplantı yaparak "21 Ekim Protokolü" adıyla bir bildiriyi benimsedi. Buna karşılık MBK Başkanı Cemal Gürsel, siyasal parti liderleri ve kuvvet komutanlarıyla Çankaya'da bir toplantı düzenledi ve burada "Çankaya Protokolü" imzalandı.

AMAÇ 3

İki darbe arası (1961-1980) dönemde Türk siyasi hayatındaki gelişmeleri ifade edebilmek

1961 seçimlerinden sonra Türkiye koalisyonlarla tanıştı. 1965 seçimlerine kadar dört koalisyon hükûmeti kuruldu. Seçimden hemen sonra İnönü'nün başbakanlığında kurulan CHP-AP hükûmeti döneminde ordu içindeki kaynama ve siyasetteki çalkantılar devam etti. 22 Şubat 1962'de Talat Aydemir olayı yaşandı. Siyaset ve ekonomiye yaklaşımları farklı iki partinin kurduğu CHP-AP koalisyonunun ömrü uzun sürmedi. İnönü 30 Mayıs 1962'de istifa etti. Gürsel, hükûmeti kurma görevini yeniden İnönü'ye verdi. İnönü bu kez CHP, YTP ve CKMP ortaklığına dayanan bir hükûmet kurdu. Bu hükûmet döneminde, Talat Aydemir, 20 Mayıs 1963'te ikinci bir darbe girişiminde bulundu. Bu darbe girişimi kısa sürede bastırıldı ve Talat Aydemir idam edildi. İkinci İnönü koalisyonu görevini sürdürürken 17 Kasım 1963'te yapılan yerel seçimlerde koalisyonun küçük ortakları hezimete uğradı. YTP ve CKMP seçimde aldıkları bu büyük yenilginin CHP ile yapmış oldukları iş birliğinden kaynaklandığını ileri sürerek koalisyondan çekildiler. Hükûmet kurma çalışmalarını yeniden üstlenen İnönü, bağımsız milletvekilleriyle üçüncü hükûmeti kurdu. Bu arada 1964 yılında Ragıp Gümüşpala'nın ölümü üzerine boşalan AP Genel Başkanlığı'na Süleyman Demirel seçildi. 13 Şubat 1965'te bütçesi reddedilen hükûmet istifa etti. Yerine Suat Hayri Ürgüplü hükûmeti 1965 seçimine kadar işbaşında kaldı. 10 Ekim 1965'te milletvekili genel seçimleri yapıldı. Seçimlerde AP oyların %52,9'unu alarak birinci parti oldu ve Birinci Süleyman Demirel Hükûmeti kuruldu. 28 Mart'ta Cevdet Sunay Cumhurbaşkanı seçildi. 1966 sonlarında CHP'de önemli bir değişim yaşandı. CHP'nin 18. Kurultayında "ortanın solu" görüşünün önderliğini yapan Bülent Ecevit partinin genel sekreterliğine seçildi. Bu gelişme üzerine bir grup milletvekili ve senatör partiden koparak Güven Partisi adıyla yeni bir parti kurdu. 12 Ekim 1969'da genel seçimler yapıldı. Seçimden AP, 1965'e göre oy kaybına uğrasa da yine seçimden zaferle çıktı ve Süleyman Demirel partisinin meclisteki çoğunluğuna dayanarak hükûmeti yeniden kurdu. Hükûmet 1970'te bütçesi reddedilince bir sarsıntı geçirdi. AP'den kopan bazı milletvekili ve senatörler Demokratik Parti adıyla yeni bir parti kurdular. 1970'li yıllar Türkiye için oldukça sancılı geçti. 1970'lerin hemen başında öğrenci ve işçi eylemleri baş gösterdi. Bu ortam içinde, 12 Mart 1971 günü, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin üst yönetimi hükûmete bir muhtıra verdi. Bunun üzerine Başbakan Demirel hemen istifa etti ve Türkiye 14 Ekim 1973'te yapılan seçimlere kadar sürecek olan ara rejim dönemine girdi. Bu dönem içinde dört ara rejim hükûmeti kuruldu. Partiler açısından en önemli gelişme ise CHP'de oldu ve parti içindeki anlaşmazlıklar nedeniyle istifa eden İnönü'nün yerine Ecevit genel başkanlığa seçildi. Ayrıca, görev süresi dolan Cevdet Sunay yerine Fahri Korutürk 6 Nisan 1973'te cumhurbaşkanı seçildi. 14 Ekim 1973'te yapılan genel seçimle 12 Mart ara rejimi de son buldu. Seçime Bülent Ecevit'in genel başkanlığında giren ve kullandığı sloganlarla geniş kitleleri etkilemeyi başaran CHP, seçimlerden birinci

parti olarak çıktı. Ancak tek başına hükûmeti kurabilecek çoğunluğa ulaşamadı. Böylece Türkiye yeniden 12 Eylül 1980 darbesine kadar sürecek olan koalisyonlar dönemine girdi. Önce CHP ve Milli Selamet Partisi arasında koalisyon hükûmeti kuruldu ancak derin görüş ayrılıkları nedeniyle bu uzun sürmedi. Yerine Sadi Irmak hükûmeti kuruldu. Daha sonra AP, MSP, MHP ve CGP bir araya gelerek Birinci Milliyetçi Cephe Hükûmetini kurdular. Bu hükûmet 1977 seçimlerine kadar işbaşında kaldı. 1977 seçimlerinden CHP Oyların %41,3'ünü alarak birinci parti çıktı. Ancak bu sayı tek başına iktidara gelmek için yeterli değildi. Seçimlerin ardından 1980 askerî darbesine kadar kısa ömürlü koalisyon ve azınlık hükûmetleri birbirini izledi. Ayrıca bu dönem, siyasi çalkantıların ve ekonomik zorlukların yaşandığı, toplumsal gerilim, kutuplaşma ve şiddetin giderek arttığı bir dönem oldu.

AMAÇ 4

1980 yılından günümüze kadar olan siyasi olayları açıklayabilmek

12 Eylül rejimi siyasal istikrar adına iki partili siyasal model yaratmayı hedefledi. Bunun siyasi ve hukuki çerçevesi büyük ölçüde tamamlanınca 1983 Mayısında MGK siyasal partilerin oluşmasına izin verdi. Ancak bu süreçte MGK veto yoluyla parti kurucu üyeleri ve milletvekili adaylarını belirleme yetkisini elinde tuttu. MDP, HP ve ANAP'ın kurucuları veto engelini aştı ve sadece bu üç parti seçim için onay aldı. Yeni milletvekili seçimi yasası seçimlerde çifte barajlı nispi temsil yöntemi uygulanmasını öngördü. 6 Kasım 1983 seçimlerinde seçime giren her üç parti de %10'luk barajı geçse de seçimlerin kesin galibi 400 milletvekilinden oluşan TBMM'de 212 sandalye kazanan ANAP oldu. ANAP genel başkanı Turgut Özal yeni hükûmeti kurdu. 1987 yılında yapılan referandumla 12 Eylül 1980 öncesinin siyasal parti lider ve yöneticileri üzerindeki siyasi yasaklar kaldırıldı. Bu gelişme üzerine ANAP'ın girişimiyle milletvekili genel seçimleri erkene alındı. Bu arada 1986 ve 1987'de milletvekili seçim yasasında önemli değişiklikler yapıldı. Milletvekili sayısı 400'den 450'ye çıkarıldı. 29 Kasım 1987'de yapılan seçimde ülke genelindeki %10'luk genel barajı sadece üç parti aştı ve milletvekillikleri bu partiler arasında dağıtıldı, öteki partiler meclis dışında kaldılar. ANAP, 1983'e göre önemli bir oy kaybına uğramasına karşın, yine de seçimlerden birinci parti olarak çıkmayı başardı. Oyların %36,3'ünü alan ANAP milletvekilliklerinin %64,9'unu kazandı ve yeni hükûmeti kurdu. Bir sonraki seçim 20 Ekim 1991 tarihinde gerçekleşti. Seçime katılan altı partiden beşi ülke genelindeki %10'luk barajı aşarak milletvekili çıkarma hakkını kazanırken, hiçbir parti tek başına çoğunluğu sağlayamadı. Seçimden %27,0'lik oy oranıyla DYP birinci parti olarak çıktı. Seçim sonrasında DYP-SHP koalisyon hükûmeti kuruldu. 1995 yılı içinde yaşanan hükûmet çalkantılarından sonra seçimler erkene alındı. Bu sırada milletvekili sayısı 450'den 550'ye çıkartıldı. 24 Aralık 1995'te yapılan seçimlerden en kazançlı çıkan parti %21,4 oy alan RP oldu. ANAP %19,6, DYP %19,2, DSP %14,6, CHP ise %10,7 oy aldı. Seçimlerden sonra ortaya çıkan bu bölünmüş meclis aritmetiği güçlü bir hükûmete izin vermediğinden, 1999'a kadar kısa ömürlü koalisyonlar birbirini izledi. 18 Nisan 1999'de yapılan seçimde DSP ve MHP oylarında büyük bir patlama gerçekleştirdiler. Seçimden sonra DSP, MHP ve ANAP bir araya gelerek yeni hükûmeti kurdular, başbakanlığı da DSP genel başkanı Bülent Ecevit üstlendi. Ecevit hükûmeti uzunca bir süre işbaşında kaldıktan sonra seçimler bir kez daha erkene alındı ve 2002'de yeniden seçime gidildi. Seçim, AKP'nin mutlak bir başarısıyla sonuçlandı. Oyların %34,3'ünü alan AKP tam 363 milletvekili çıkarırken, CHP %19,4 oyla 178 milletvekiliyle mecliste temsil edilme hakkını kazandı. Seçime katılan öteki 16 parti ise ülke barajına takıldı. Seçimden sonra, Abdullah Gül Hükûmeti kuruldu. Partinin genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan, üzerindeki siyasal yasak kalkınca, 18 Mart 2003'te başbakanlığı devraldı. AKP 2007 ve 2011 seçimlerinde de oylarını artırarak kazandı ve iktidarını devam ettirdi.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki siyasi partilerden hangisi 14 Mayıs 1950 seçimlerine **katılmamıştır?**

a. Demokrat Parti
b. Millet Partisi
c. Cumhuriyetçi Güven Partisi
d. Milli Kalkınma Partisi
e. Cumhuriyet Halk Partisi

2. Demokrat Parti'deki parti içi muhalefet nedeniyle partiden ihraç edilen ve istifa eden milletvekillerinin 1955 yılında kurduğu parti aşağıdakilerden hangisidir?

a. Hürriyet Partisi
b. Millet Partisi
c. Milli Kalkınma Partisi
d. Cumhuriyetçi Millet Partisi
e. Adalet Partisi

3. 27 Mayıs askerî yönetimi dönemine ilişkin aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

a. Cemal Gürsel Milli Güvenlik Konseyi başkanı oldu.
b. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında profesörlerden oluşan bilim heyeti 27 Mayıs askerî yönetiminin meşru olmadığını açıkladı.
c. Yüksek Adalet Divanında yapılan yargılamalardan sonra Celal Bayar, Adnan Menderes ve Hasan Polatkan idam edildi.
d. Milli Birlik Komitesi içinde seçimlerin mümkün olan en kısa sürede yapılması ve iktidarın sivillere bir an önce devredilmesini savunan grup tasfiye edildi.
e. Üniversiteden 147 öğretim üyesinin görevlerine son verildi.

4. Adalet Partisinin ilk genel başkanı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Ragıp Gümüşpala
b. Süleyman Demirel
c. Osman Bölükbaşı
d. Ekrem Alican
e. Suat Hayri Ürgüplü

5. 15 Ekim 1961 Seçimleriyle ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır?**

a. Seçimlere dört parti katıldı.
b. Seçimlerden CHP birinci parti olarak çıktı.
c. Seçimlerde nisbi temsil sistemi uygulandı.
d. CHP tek başına yeni hükûmeti kurdu.
e. Adalet Partisi seçimden ikinci parti olarak çıktı.

6. Birinci Süleyman Demirel Hükûmeti hangi seçimlerden sonra kurularak göreve başlamıştır?

a. 15 Ekim 1961
b. 10 Ekim 1965
c. 12 Ekim 1969
d. 12 Mart 1971
e. 14 Ekim 1973

7. Aşağıdaki partilerden hangisi Birinci Milliyetçi Cephe Hükûmeti içinde yer **almamıştır?**

a. Adalet Partisi
b. Milli Selamet Partisi
c. Millet Partisi
d. Milliyetçi Hareket Partisi
e. Cumhuriyetçi Güven Partisi

8. 6 Kasım 1983 seçimleriyle ilgili aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır?**

a. 12 Eylül Darbesinden sonra yapılan ilk genel seçimdir.
b. Seçimlere üç parti girdi.
c. Seçimlerde ANAP birinci parti oldu.
d. Seçimlerden sonra Birinci Turgut Özal Hükûmeti kuruldu.
e. Seçimlerde MDP ikinci parti oldu.

9. 20 Ekim 1991 seçimlerinden sonra kurulan hükûmet aşağıdakilerden hangisidir?

a. DYP-SHP Koalisyon Hükûmeti
b. DYP Hükûmeti
c. ANAP-DYP Koalisyon Hükûmeti
d. CHP-DYP Koalisyon Hükûmeti
e. RP-DYP Koalisyon Hükûmeti

10. Çok partili Türk siyasal hayatında art arda girdiği üç seçimden de oylarını artırarak çıkan ve hükûmeti tek başına kuran siyasi parti aşağıdakilerden hangisidir?

a. Cumhuriyet Halk Partisi
b. Demokrat Parti
c. Adalet ve Kalkınma Partisi
d. Milliyetçi Hareket Partisi
e. Adalet Partisi

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise "Geçiş Dönemi ve Demokrat Parti İktidarı (1946-1960)" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise "Geçiş Dönemi ve Demokrat Parti İktidarı (1946-1960)" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise "27 Mayıs Askerî Yönetimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "27 Mayıs Askerî Yönetimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "27 Mayıs Askerî Yönetimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b	Yanıtınız yanlış ise "İki Darbe Arasında Türkiye (1961-1980)" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "İki Darbe Arasında Türkiye (1961-1980)" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e	Yanıtınız yanlış ise "1980'den Bugüne Türkiye" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a	Yanıtınız yanlış ise "1980'den Bugüne Türkiye" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c	Yanıtınız yanlış ise "1980'den Bugüne Türkiye" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

1946-1960 arasında Türkiye'de uygulanan liste usulü çoğunluk sistemine göre, siyasi partiler illerden oluşan her bir seçim çevresinde, o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısını aşmayacak sayıda aday gösterirler. Seçmenler, partilerin seçim çevreleri için gösterdikleri adaylar arasından, seçim çevresinde kaç milletvekili çıkacaksa o kadar adayın ismini oy pusulalarına yazarak oylarını kullanırlar. Dolayısıyla seçmenler doğrudan tek bir partinin adaylarına oy verebilecekleri gibi, birden çok partinin adaylarından oluşan bir karma liste de yapabilirler. Sayım sonucunda her bir seçim çevresinde en çok oyu alan adaylar milletvekili seçilirler. Kısacası bu sistemde seçmenler partilere değil adaylara oy verirler.

Sıra Sizde 2

1961 seçiminden başlayarak Türkiye'de 1946-1960 arasında uygulanan çoğunluk sistemi terk edilerek nispi temsil esasına geçilmiştir. Her il bir seçim çevresi olarak düzenlenirken milletvekili sayısı 450 olarak belirlendi. Barajlı d'Hondt sistemi benimsendi. Buna göre milletvekili sayıları hesaplanırken her partinin aldığı oylar önce bire, sonra ikiye, sonra üçe, nihayet ilden çıkacak milletvekili sayısına bölündü. En büyük değerler sıralanıp milletvekillikleri buna göre partiler arasında dağıtıldı. 1961'de ülke barajı yoktu. Ama seçim bölgesi barajı vardı. Bu baraj geçerli oyların o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edildi. Örneğin iki milletvekili çıkacak illerde baraj %50, üç milletvekili çıkacak illerde %33,3, dört milletvekili çıkacak illerde %25,0 vb. 1965'te her bir partinin oy ve temsil oranlarını tamamen eşitlemeye çalışan millî bakiye sistemine geçildi. 1969 seçimlerinden başlayarak 1980'e kadar tekrar d'Hondt sistemine geçildi ama 1961'den farklı olarak seçim çevresi barajı da kaldırıldı.

Sıra Sizde 3

1965 seçiminde uygulanan millî bakiye sistemine göre her il bir seçim çevresiydi. Önce, her seçim çevresinde, geçerli oyların toplamı o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısına bölünerek "seçim sayısı" saptanacaktı. Her seçim çevresinde, her bir partinin aldığı toplam oylar içinde ne kadar "seçim sayısı" varsa o parti, o seçim çevresinde, o kadar milletvekili çıkaracaktı. Bağımsız adayların seçimi kazanabilmesi için her bir seçim çevresinde en az o seçim çevresindeki "seçim sayısı" kadar oy alması gerekiyordu. Seçim çevrelerindeki milletvekillikleri, siyasal partiler arasında, yukarıda belirtilen esasa göre dağıtıldıktan sonra, her partiye ait geriye kalan geçerli artık oylar, ülke genelini kapsayan "millî seçim çevresi" içinde toplanacaktı. Daha sonra, bütün partilerin "millî seçim çevresi" içinde toplanan artık oylarının toplamı, seçim çevrelerinde yapılan ilk milletvekili dağıtımından sonra açıkta kalan toplam milletvekili sayısına bölünerek "millî seçim sayısı" bulunacaktı. Her bir partinin "millî seçim çevresi" içindeki toplam artık oyları da "millî seçim sayısı"na bölünerek, açıkta kalan milletvekillikleri siyasal partiler arasında dağıtılacaktı. Buna göre her bir partinin "millî seçim çevresi"nde toplanan artık oyları içinde ne kadar "millî seçim sayısı" varsa, o parti "millî seçim çevresi"nden o kadar milletvekili çıkaracaktı. Görüldüğü gibi sistem, tek bir oyun dahi boşa gitmesini önlüyor ve siyasal partilerin aldıkları oy oranlarıyla, kazandıkları milletvekili oranlarının hemen hemen birbirine eşit olmasını sağlıyordu.

Sıra Sizde 4

Çok partili dönemde kurulan hükûmetler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Hükûmet		Başlangıç tarihi	Bitiş tarihi	Görev süresi (gün)	Partiler
1	Recep Peker Hükûmeti	07.08.1946	10.09.1947	399	CHP
2	I. Hasan Saka Hükûmeti	10.09.1947	10.06.1948	274	CHP
3	II. Hasan Saka Hükûmeti	10.06.1948	16.01.1949	220	CHP
4	Şemsettin Günaltay Hükûmeti	16.01.1949	22.05.1950	491	CHP
5	I. Adnan Menderes Hükûmeti	22.05.1950	09.03.1951	291	DP
6	II. Adnan Menderes Hükûmeti	09.03.1951	17.05.1954	1.165	DP
7	III. Adnan Menderes Hükûmeti	17.05.1954	09.12.1955	571	DP
8	IV. Adnan Menderes Hükûmeti	09.12.1955	25.11.1957	717	DP
9	V. Adnan Menderes Hükûmeti	25.11.1957	27.05.1960	914	DP
10	I. Cemal Gürsel Hükûmeti	30.05.1960	05.01.1961	220	Askerî yönetim
11	II. Cemal Gürsel Hükûmeti	05.01.1961	20.11.1961	319	Askerî yönetim
12	VIII. İsmet İnönü Hükûmeti	20.11.1961	25.06.1962	217	CHP - AP
13	IX. İsmet İnönü Hükûmeti	25.06.1962	25.12.1963	548	CHP - YTP - CKMP
14	X. İsmet İnönü Hükûmeti	25.12.1963	20.02.1965	423	CHP - Bağımsızlar
15	Suat Hayri Ürgüplü Hükûmeti	20.02.1965	27.10.1965	249	AP-CKMP-MP-YTP
16	I. Süleyman Demirel Hükûmeti	27.10.1965	03.11.1969	1.468	AP
17	II. Süleyman Demirel Hükûmeti	03.11.1969	06.03.1970	123	AP
18	III. Süleyman Demirel Hükûmeti	06.03.1970	26.03.1971	385	AP
19	I. Nihat Erim Hükûmeti	26.03.1971	11.12.1971	260	Dışarıdan AP-CHP-MGP
20	II. Nihat Erim Hükûmeti	11.12.1971	22.05.1972	163	Dışarıdan AP-CHP-MGP
21	Ferit Melen Hükûmeti	22.05.1972	15.04.1973	328	Dışarıdan AP-CHP-MGP
22	Naim Talu Hükûmeti	15.04.1973	26.01.1974	286	Dışarıdan AP-MGP
23	I. Bülent Ecevit Hükûmeti	26.01.1974	17.11.1974	295	CHP-MSP
24	Sadi Irmak Hükûmeti	17.11.1974	31.03.1975	134	Dışarıdan CGP
25	IV. Süleyman Demirel Hükûmeti	31.03.1975	21.06.1977	813	AP-MSP-CGP-MHP
26	II. Bülent Ecevit Hükûmeti	21.06.1977	21.07.1977	30	CHP azınlık
27	V. Süleyman Demirel Hükûmeti	21.07.1977	05.01.1978	168	AP-MSP-MHP
28	III. Bülent Ecevit Hükûmeti	05.01.1978	12.11.1979	676	CHP-Bağımsız-CGP-DP
29	VI. Süleyman Demirel Hükûmeti	12.11.1979	12.09.1980	305	AP azınlık
30	Bülent Ulusu Hükûmeti	20.09.1980	13.12.1983	1.179	Askerî yönetim
31	I. Turgut Özal Hükûmeti	13.12.1983	21.12.1987	1.469	ANAP
32	II. Turgut Özal Hükûmeti	21.12.1987	09.11.1989	689	ANAP
33	Yıldırım Akbulut Hükûmeti	09.11.1989	23.06.1991	591	ANAP
34	I. Mesut Yılmaz Hükûmeti	23.06.1991	20.11.1991	150	ANAP
35	VII. Süleyman Demirel Hükûmeti	21.11.1991	25.06.1993	582	DYP-SHP
36	I. Tansu Çiller Hükûmeti	25.06.1993	05.10.1995	832	DYP-SHP
37	II. Tansu Çiller Hükûmeti	05.10.1995	30.10.1995	25	DYP azınlık
38	III. Tansu Çiller Hükûmeti	30.10.1995	06.03.1996	128	DYP-CHP
39	II. Mesut Yılmaz Hükûmeti	06.03.1996	28.06.1996	114	ANAP-DYP

40	Necmettin Erbakan Hükûmeti	28.06.1996	30.06.1997	367	RP-DYP
41	III. Mesut Yılmaz Hükûmeti	30.06.1997	11.01.1999	560	ANAP-DSP-DTP-Bağ
42	IV. Bülent Ecevit Hükûmeti	11.01.1999	28.05.1999	137	DSP azınlık
43	V. Bülent Ecevit Hükûmeti	28.05.1999	18.11.2002	1.270	DSP-MHP-ANAP
44	Abdullah Gül Hükûmeti	18.11.2002	14.03.2003	116	AKP
45	I. Recep Tayyip Erdoğan Hükûmeti	14.03.2003	29.08.2007	1.629	AKP
46	II. Recep Tayyip Erdoğan Hükûmeti	29.08.2007	06.07.2011	1.407	AKP
47	III. Recep Tayyip Erdoğan Hükûmeti	06.07.2011			AKP

Yararlanılan Kaynaklar

Ahmad, Feroz (2006). **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul.

Akın, Rıdvan (2000). **Türk Siyasal Tarihi,** İstanbul.

Tosun, Tanju (1999). **Merkez Sağ ve Solda Parçalanma,** İstanbul.

Tuncer, Erol (2002). **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-1999),** Ankara.

Türk, Hikmet Sami ve Tuncer, Erol (1995). **Türkiye İçin Nasıl bir Seçim Sistemi,** Ankara.

Zürcher, Erik Jan (2009). **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,** İstanbu.

TÜRK SİYASAL HAYATI

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Osmanlı Devleti'nde anayasal gelişmeleri listeleyebilecek,
- 1921 Anayasası'nın özelliklerini özetleyebilecek,
- 1924 Anayasası'nın temel özelliklerini sıralayabilecek,
- 1961 Anayasası'nın yapım sürecini ve temel özelliklerini açıklayabilecek,
- 1982 Anayasası'nın yapım sürecini özetleyip bugüne kadar geçirdiği değişiklikleri saptayabilecek

bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Anayasa
- Kurucu Meclis
- Yasama Organı
- Yürütme Organı
- Parlamenter Sistem
- Meclis Hükûmeti Sistemi
- Anayasanın Değiştirilmesi
- Halk Oylaması

İçindekiler

Türk Siyasal Hayatı

Türk Siyasal Yaşamında Anayasal Geçişler

- GİRİŞ
- OSMANLI DEVLETİ'NDE ANAYASACILIK HAREKETLERİ
- 1921 ANAYASASI (TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU)
- 1924 ANAYASASI
- 1961 ANAYASASI
- 1982 ANAYASASI

Türk Siyasal Yaşamında Anayasal Geçişler

GİRİŞ

Anayasalar, temel hak ve özgürlükleri tanımlayarak devlet ile vatandaşlar arasındaki ilişkileri ve yasama, yürütme, yargı gibi devletin temel organlarının kuruluş ve işleyiş esaslarını düzenleyen kurallar bütünüdür. Bu kurallar dönemin uluslararası ortamı ve ülkenin siyasal, toplumsal ve iktisadi şartlarından etkilenir. Bu anlamda anayasa yapım süreçleri ve anayasa metinleri bir ülkenin siyasal rejiminden hareketle belirlediği gibi dönemin temel özelliklerini de yansıtır. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine bakıldığında da bu durum görülür.

İnsanlık tarihinde anayasal nitelikte düzenlemeler eski tarihlere gitmekle birlikte, liberal anayasacılık hareketi denildiğinde 18. yüzyılda, temel hak ve özgürlükler ile devletin temel düzenine ilişkin kuralları, bağlayıcı yazılı bir belgede toplama amacı güden hareketler anlaşılır. Bu doğrultuda, 1787 tarihli Amerika Birleşik Devletleri Anayasası ilk yazılı anayasa olarak kabul edilir. Bu tarihten itibaren Batı dünyası anayasacılık hareketlerine sahne olmuştur. Osmanlı Devleti'nin de bu hareketlerden etkilendiği görülmektedir.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ANAYASACILIK HAREKETLERİ

İlk Anayasal Nitelikte Belgeler

Sened-i İttifak

Osmanlı İmparatorluğu tarihinde anayasal nitelikte ilk belge 1808 tarihli Sened-i İttifak olarak kabul edilir. Bir giriş, yedi şart (madde) ve bir zeylden (ek) oluşan bu belge, Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın âyanları davet ettiği bir toplantıda, bu toplantıya katılanların/temsilci gönderenlerin bazıları tarafından imzalandıktan sonra, padişah II. Mahmut tarafından da imzalanmıştır. Başka bir deyişle Sened-i İttifak, bir yanda merkezî gücü temsil eden aktörler, diğer yanda merkez dışı çevre güçleri temsil eden âyanlar arasında yapılan iki taraflı bir anlaşmadır ve bu özelliğiyle misak (sözleşme) niteliğindedir.

Anayasal Nitelikte Belge: Anayasanın tüm unsurlarını taşımadığı hâlde devlet iktidarının sınırlanmasına yönelik yazılı belge.

Bu belgenin giriş kısmında amaç, sarsılan devlet otoritesinin kuvvetlendirilmesi olarak belirtilmiştir. Bu doğrultuda âyanlar, padişahın otoritesini ve onun mutlak vekili sadrazama itaat etmeyi kabul ederken, kendi yönetimlerindeki asayişe ve vergilerin ezici olmamasına dikkat etmeyi taahhüt etmiştir. Vergilerin adil toplanacağı ta-

ahhüdü bu belgenin tarafı olmayan halkın da bazı kazanımları olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Sened-i İttifak ile sadrazamın keyfi eylemlerinin önlenmesi, suçu olmayan âyana merkez tarafından müdahale edilmemesi garanti altına alınır.

Sened-i İttifak, imzalayan taraflar ve içeriğindeki bazı özellikler bakımından İngilizlerin 1215 tarihli Magna Carta'sına benzetilebilecek olsa da Magna Carta İngiliz feodal beylerinin Kral'a kendi şartlarını dayattıkları bir belgeyken Sened-i İttifak çevre güçlere karşı merkezî devlet otoritesini güçlendirmeyi amaçlayan sadrazamın girişimiyle ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan merkezî güç iktidarını kuvvetlendirmek için birtakım tavizler de vermiştir. Bu anlamda Sened-i İttifak, padişahın mutlak iktidarının sınırlanabileceği fikrini ortaya koyması bakımından önemli bir belge olarak kabul edilir.

Tanzimat Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı sorunlara çözüm getirmek amacıyla ve Batılı devletlerin etkileri ile 19. yüzyıl başında bazı reform girişimleri yapılır. Bu çerçevede iktidarın yetkilerini ve devlet toplum ilişkilerini düzenleyen metinler de ortaya çıkar. Bunlar arasında en önemlilerinden bir tanesi 1839 tarihli Gülhane Hattı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) ise bir diğeri 1856 tarihli Islahat Fermanı'dır.

Gülhane Hattı Hümayun'u padişahın tek taraflı iradesinin sonucu olduğu için, Sened-i İttifak'tan farklı olarak ferman niteliğindedir. Padişah, tebaasına birtakım haklar bahşetmiş, bunlara uyacağına dair yemin etmiş, ancak bunlara uyulmamasını herhangi bir yaptırıma bağlamamıştır. Gülhane Hattı Hümayun'u, içerdiği temel hak ve özgürlükler bakımından eksik de olsa önemli bir liste sunmaktadır. Kanunların üstünlüğüne vurgu yapılan metinde, can güvenliği, şeref, haysiyet ve ırzın korunması, aleni yargılanma hakkı, askerlik hizmetlerinde adalet ve eşitlik, mali güce göre vergi alınması ilkesi, devlet harcamalarının kanunla yapılması ve denetlenmesi, mülkiyet hakkı, müsadere yasağı ve eşitlik ilkesi gibi konular yer almaktadır.

Islahat Fermanı ise 1856 yılında yapılan Paris Konferansı öncesinde bazı Avrupa devletlerinin baskısıyla ilan edilmiştir. Temel hükümleri Sadrazam Ali Paşa ile İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçileri arasında kararlaştırılan belgenin asıl amacı Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında tam bir eşitlik sağlanmasıdır. Adalet, vergi, askerlik, eğitim gibi birçok alanda gayrimüslimler aleyhine olan eşitsizliklere son verilmiştir. Her ne kadar, yapım sürecinde Avrupa devletleri ile pazarlıklar yapılmışsa da sonuç olarak padişahın tek taraflı iradesini yansıtan bir ferman ile ilan edilmiştir.

İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasi)

Meşrutiyet: Hükümdarın yetkilerinin anayasa ve halk tarafından seçilen bir meclis tarafından sınırlandırıldığı yönetim biçimi. Anayasal ya da parlamenter monarşi olarak da adlandırılır.

19. yüzyılın başından itibaren yaşanan bu gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu'nda mutlak iktidarın sınırlandırılmasına yönelik girişimler olmakla birlikte söz konusu belgeler anayasa olarak kabul edilmemektedir. Islahat Fermanı sonrasında da Avrupa devletlerinin değişiklik talepleri devam etmiştir. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun iç sorunlarının görüşülmesi için İstanbul'da bir konferans (Tersane Konferansı) düzenlenmesine karar verilmiştir. İlk anayasa olan Kanun-i Esasi de bu konferansın açılışının yapılacağı gün ilan edilmiştir (23 Aralık 1876). Bu durum her ne kadar dış etkilerin anayasanın kabulündeki rolünü gösterse de anayasanın sadece dış baskılar sonucu kabul edildiğini ileri sürmek için yeterli değildir. Geniş halk kitlelerinin talebi sonucu olmamakla birlikte, meşruti rejime geçilmesinde Genç Osmanlılar hareketinin de önemli bir rolü vardır. Öncesindeki dönemde sadrazam ve padişah değişikliklerinde etkili olan bu hareketin destekçileri, II.Abdülhamit'i tahta geçirirken **meşrutiyet** rejimine geçileceği sözü almıştır.

Sadrazam Mithat Paşa tarafından hazırlanan 57 maddelik anayasa taslağını (Kanun-ı Cedid) ülke koşullarına uygun görmeyen padişah, Sait Paşa'ya Fransız Anayasalarını çevirtmiş ve nazırlarından da bunları değerlendirmelerini istemiştir. Taslakların hazırlanmasının ardından anayasa hazırlamakla görevli resmî bir komisyon oluşturulmuştur. Padişah tarafından atanan 28 üyeden (2 asker, 10 ulema ve 3'ü Hristiyan 16 sivil bürokrat) oluşan bu komisyon, Mithat Paşa ve padişah tarafından hazırlanan taslakların yanı sıra, Belçika, Polonya ve Prusya vb. anayasalardan da yararlanarak asıl anayasa tasarısını hazırlamıştır. Zamanla yarışarak hazırlanan bu metin, 23 Aralık 1876'da padişah tarafından kabul ve ilan edilmiştir.

Kanun-i Esasi'ye göre, ülkesiyle bölünmez bütün olan Osmanlı Devleti'nin resmî dili Türkçe, başkenti İstanbul'dur. Saltanat ve hilafet hakkının Osmanoğulları soyuna ait olduğu devletin dini İslam'dır.

Yürütme organı padişah ve Heyet-i Vükeladan (Bakanlar Kurulu) oluşur. Padişah, yürütmenin başı olduğu gibi, Heyet-i Vükela başkan ve üyelerini (sadrazam, şeyhülislam ve vekiller) kendisi seçer, atar ve görevden alabilir. Padişah'ın siyasi, hukuki, cezai sorumluluğu bulunmadığı gibi, parlamentodan güvenoyu alması gerekli olmayan Heyet-i Vükelanın da yasama organına karşı siyasi sorumluluğu bulunmamaktadır.

Meclis-i Umumi adı verilen yasama organı Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan adında iki kanattan oluşur. Dört yıl görev yapmak üzere seçim yoluyla oluşan Heyet-i Mebusan'da, her elli bin erkek nüfusa bir temsilci düşmektedir. Ömür boyu görevde kalan Heyet-i Âyan üyeleri ise 40 yaşını aşan ve seçkin hizmetleri ile tanınan kişiler arasından doğrudan padişah tarafından belirlenir. Ayrıca her iki heyetin başkanları da padişah tarafından seçilir. Padişah, Heyet-i Âyan başkanını doğrudan belirlerken, Heyet-i Mebusan başkanı ve iki yardımcısını bu heyetçe gösterilen üçer aday arasından seçer ve atar.

Padişah tarafından belirlenmeyen tek kurulun Heyet-i Mebusan olduğu bu sistemde, yasama ve yürütme organlarının işleyişinde de padişahın önemli yetkileri olduğu görülmektedir. Heyet-i Vükela, bazı konuları görüşmek için padişahtan izin almak zorundadır. Toplantı yılı kasım ayı başında padişah buyruğu ile açılır ve mart ayında padişah buyruğu ile kapanır. Meclisin tatil ve feshedilmesi de padişahın kutsal hakları arasındadır. Meclis ile hükûmet arasında bir uyuşmazlık çıkması halinde padişahın Heyet-i Mebusan'ı dağıtma yetkisi vardır.

Parlamentonun asıl işlevi olan yasa yapım sürecinde de padişahın ağırlığı görülmektedir. Kanun teklif etme yetkisi Heyet-i Vükela'ya aittir ve teklif için padişahın oluru gerekir. Şuray-ı Devlette (Danıştay) tasarı haline getirilen metin Heyet-i Mebusan'da görüşülüp kabul edildiği takdirde Heyet-i Âyan'da görüşülerek karara bağlanır. Son olarak tekrar padişah önüne gelen metin onaylandığı takdirde kanun olur. Padişahın mutlak veto yetkisi bulunur. Bu süreç incelendiğinde, seçimle gelen tek organ olan Heyet-i Mebusanın yetkisinin, sadece istemediği yasanın çıkmasını engellemekten ibaret olduğu görülür.

Temel hak ve özgürlükler ile mahkemelerin statüsü ve yargısal güvencelere ilişkin hükümlerde Tanzimat dönemi kazanımları korunmuş, hatta bu kazanımlara önemli katkılar yapılmıştır. Oldukça geniş bir temel hak kataloğunun yanı sıra, yargı yetkisinin tamamen bağımsız mahkemelere bırakıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, padişahın ısrarı üzerine eklenen 113. madde ile padişaha hükûmet emrini ihlal edenleri sürgüne gönderme yetkisi verilmesi bu hakları etkisiz kılmaktadır. Nitekim bu alandaki olumlu hükümlerin kağıt üstünde kaldığı görülmüştür.

SIRA SİZDE 1

1876 Anayasası padişahın yetkilerini sınırlamış mıdır? Tartışınız.

1876 Anayasası, padişahın zaten sahip olduğu yetkilerin bir anayasa ile meşrulaştırılması işlevini görmüştür. Padişahın yetkilerinin seçilmiş meclis olan Heyet-i Mebusan tarafından tam olarak sınırlanmadığı dikkate alındığında, bu rejim için meşrutiyet nitelemesi tartışmalı bir hâl almaktadır. Ancak, özellikle yargı ve kısmen de olsa yasama işlevi açısından padişahı egemenliğin tek sahibi olmaktan çıkarması bakımından **mutlakiyet** rejiminden çıkıldığı da açıktır. Sonuç olarak, bu sistemin ılımlı, anayasalı ve parlamentolu olmakla birlikte, meşruti, anayasal ve parlamenter bir sistemin nitelikleri haiz olmadığı söylenebilir. (TANÖR, s.149)

Mutlakiyet: Devletin temel organlarına (yasama-yürütme-yargı) ait yetkilerin tek bir kişide ya da grupta toplandığı yönetim biçimidir.

1876 Anayasası'nın seçimle belirlenen tek meclisi olan 130 üyeli (80 Müslüman - 50 gayrimüslim) Heyet-i Mebusan için seçilme yaşı 25 olarak belirlenmiştir. Oylamaya sadece erkekler katılabildiği gibi, servete ve vergiye dayalı sınırlamalar da yapılmıştır. Seçim iki derecelidir. Basit çoğunluk esasının kabul edildiği seçim sisteminde, siyasi partiler bulunmadığından bütün adaylıklar kişiseldir. İlk Osmanlı parlamentosu 19 Mart 1877 günü açılmıştır. Bu meclis, seçimlerin "bu senelik" olduğuna dair hüküm gereğince üç ayı biraz geçen toplantı yılının ardından kendiliğinden dağılmış ve 13 Aralık 1877 tarihinde toplanan ikinci meclis için seçimler yenilenmiştir. Aralık'ta toplanan Meclis-i Umumi ise 14 Şubat 1878'de Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) gerekçe gösterilerek II. Abdülhamit tarafından tatil edilmiştir. Padişahın, bir daha toplantı çağrısında bulunması için ise 30 yıl beklemek gerekmiştir. Böylece, padişahın tek taraflı iradesiyle Kanun-i Esasi askıya alınmış ve tam bir mutlakıyete geri dönülmüştür.

II. Abdülhamit'in uygulamaları kendi muhalefetini de doğurmuş ve özellikle Jön Türk hareketi gerek örgütlülüğü gerekse oluşturduğu kamuoyu ile 1908 yılında ikinci kez meşrutiyetin ilan edilmesinde etkili olmuştur. II. Meşrutiyet olarak adlandırılan bu dönemin başında II. Abdülhamit, otuz yıl aradan sonra önce Meclisi toplantıya çağırmış (23 Temmuz 1908) ve ardından Kanun-i Esasi'nin yürürlükte olduğuna dair bir Hatt-ı Hümayun yayınlamıştır (1 Ağustos 1908).

II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra Kanun-i Esasi'de önemli değişiklikler yapılacaktır. Ancak, bu değişiklikler öncesinde uygulamaya yönelik de önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Meşrutiyet yeniden ilan edildikten sonra padişah karşısında güçlenen ilk organ hükûmettir. Heyet-i Vükela (Kamil Paşa Kabinesi), Osmanlı siyasal hayatında ilk defa bir "hükûmet programı" hazırlayarak kamuoyuna sunmuş ve yayınlamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyetince gösterilen adayların çoğunlukta olduğu Meclis 17 Aralık 1908 günü padişah tarafından açılmıştır. Bu dönemde, gerek uzun yıllar meşrutiyet mücadelesi vermiş Ahmet Rıza Bey'in başkanlığındaki Heyet-i Mebusan, gerekse Heyet-i Âyan hakimiyet-i milliye (millî egemenlik) kavramını resmen kullanmaya başlamıştır. Ayrıca, oldukça kısa bir sürede Osmanlı siyasi hayatında birçok "ilk"in yaşanmasına tanıklık edilmiştir: İlk **güven oylaması,** ilk güvensizlik oyu bildiren karar, hükûmet programını meclisin güvenine sunan ilk hükûmet... Ancak sistem tam olarak oturmuş olmadığı için 31 Mart ayaklanmasının ardından bu kazanımlardan geriye dönüş yaşanmaya başlamış ve bu süreç ayaklanmayı bastırmak amacıyla Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişinin ardından padişahın tahttan indirilmesine kadar devam etmiştir. Yeniden göreve gelen Hüseyin Hilmi Paşa, kabine beyannamesini güvenoyuna sunmuş ve bu usul daha sonraki hükûmetlerce de benimsenerek uygulanmıştır.

Güvenoyu: Parlamenter sistemlerde hükûmetin meclis içinde yeterli çoğunluğun güvenine sahip olup olmadığını belirlemek için yapılan oylama.

1909 Değişiklikleri

1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanı ile Kanun-i Esasi'nin uygulamasında bazı değişiklikler yapılmaya başlanmışsa da 31 Mart ayaklanmasının bastırılması ve padişah değişikliğinin ardından Meclis-i Umumi temel hukuki yapının değiştirilmesi yönünde adımlar atmaya başlamıştır. 1909 yılının Ağustos ayında, 1876 Anayasası'nın 21 maddesi değiştirilmiş, bir maddesi kaldırılmış, üç tane de yeni madde eklenmiştir. Ancak, bu değişiklikler Anayasa'nın temel yapısını değiştirecek kadar önemli konularda olduğu için adeta yeni bir Anayasa yapıldığı kabul edilebilir. 1876'da padişahın tek taraflı iradesi söz konusu olduğu hâlde, 1909 değişikliği milletin temsilcileri tarafından yapılmış, padişah sadece kabul edip onaylamıştır. Dolayısıyla 1909 değişikliği iki yanlı bir iradenin ürünü olarak misak anayasa özelliği taşımaktadır.

1909 değişikliklerinde devletin monarşik ve teokratik yapısı korunurken padişahın gerçekten sınırlanması yönünde adımlar atılmıştır. Artık en önemli kurum Meclis-i Mebusandır. Padişah Meclis-i Umumi önünde anayasaya bağlılık yemini etme yükümlülüğü altına girmiş ve ödenekleri yasaya bağlanmıştır. Meclis-i Mebusanın birinci ve ikinci başkanları padişah tarafından değil, bizzat meclis tarafından seçilecektir. Gerek Âyan Meclisi, gerekse Mebusan Meclisi kasım ayı başında padişahın herhangi bir daveti olmaksızın kendiliğinden toplanabilecektir. Yasa yapım süreci de tamamen değişmiştir. Meclis-i Mebusan padişah izni olmaksızın her konuda teklif verebilir hâle gelmiştir. Teklif üzerine padişah oluru verilmesi ve teklifin Şuray-ı Devlette tasarı hâline gelmesi usulü tamamen kaldırılmıştır. Son olarak, padişahın mutlak veto yetkisi geciktirici vetoya dönüştürülmüştür. Meclisler, aynı metni 2/3 çoğunlukla kabul ettiği takdirde, padişah onaylamak zorundadır. Bakanlar Kurulu, padişah önünde sorumlu olmaktan çıkarılıp Meclis-i Mebusan önünde sorumlu hâle getirilmiştir.

Padişahın yürütme alanına ilişkin yetkilerine bakıldığında, artık sadece sadrazam ve şeyhülislamı bizzat atayabildiği, diğer vekilleri ise sadrazamın seçimi doğrultusunda usulen atadığı görülmektedir. Sadrazamı belirlerken de herhangi birini değil meclisten güvenoyu alabilecek birini seçmesi gerekmektedir. Parlamenter hükûmet sisteminin bir gereği olarak, padişah yetkilerini sadrazam ve ilgili bakanın imzasıyla kullanabilecektir. Bakanlar kurulunun bir konuyu görüşmek için padişahtan izin alma zorunluluğu kaldırılmıştır.

Padişaha sürgün yetkisi veren 113. maddenin kaldırılması, sansür yasağı getirilmesi, postaya verilen evrakların mahkeme kararı olmadan açılamayacağının kabul edilmesi, kanun dışı tutuklamanın engellenmesi, toplanma ve dernek kurma haklarının anayasallaştırılması temel hak ve özgürlükler alanında önemli gelişmelerdir. Bütün bu değişiklikler doğrultusunda, 1909'da Osmanlı Devleti'nin parlamenter, anayasal bir monarşiye geçtiği ileri sürülebilir.

1921 ANAYASASI (TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU)

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkmasının ardından, İstanbul işgal edilmiş (16 Mart 1920) ve Meclis-i Mebusan feshedilmiştir (11 Nisan 1920). Bu durum üzerine, kurtuluş mücadelesinin bir parçası olarak 23 Nisan 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkileri haiz bir meclis kurulmuştur. Büyük Millet Meclisi (BMM) adı verilen bu Meclisin üyeleri, yeni yapılan seçimler ile belirlenenlerin yanı sıra, feshedilen Meclis-i Mebusan üyelerinden belirli bir tarihe kadar BMM'ye katılma iradesi gösterenler ile Malta'da sürgünde bulunan meclis üyelerinden oluşmuştur.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu: 1921 Anayasası ile 1924 Anayasası'nın ilk başlığı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. 1945 yılında yapılan dil değişikliğinden sonra anayasa adı kullanılmaya başlamıştır.

Çerçeve Anayasa: Kısa ve öz hükümlerden oluşan, temel esasları belirledikten sonra ayrıntıların düzenlenmesini yasama organına bırakan anayasa türü.

20 Ocak 1921'de BMM tarafından kabul edilen **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu** 23 madde ve bir de madde-i münferideden (ayrık maddeden) oluşan kısa **çerçeve anayasa** niteliğinde bir belgedir. Yeni bir anayasa yapıldığı hâlde, Kanun-i Esasi'nin bu anayasa ile çelişmeyen hükümlerinin yürürlükte olduğu kabul edilmiş, böylece iki anayasalı bir dönem başlamıştır.

1921 Anayasası'nın en dikkat çekici özelliklerinden biri, Osmanlı Devleti resmen son bulmadığı hâlde, onunla aynı topraklar üzerinde bir Türkiye Devleti'nden bahsetmesi ve bu devletin Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunduğunu bildirmesidir. İkinci önemli özelliği ise egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunun belirtilmesidir. Bunların yanı sıra uygulanmakta olan kuvvetler birliği ilkesi ve **meclis hükûmeti sistemi** daha ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu sistemde İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu), Meclisten ayrı ve bağımsız bir organ değil, Meclisin bir organı olarak kabul edilmektedir. Özel bir kanun uyarınca seçilen üyelerden oluşan İcra Vekilleri Heyeti kendi içlerinden bir başkan seçmekle birlikte Meclis Başkanı da bu heyetin doğal başkanıdır. Ayrı bir devlet başkanlığı makamı öngörülmemiştir. Meclis hükûmeti sistemine uygun olarak vekiller arasında çıkan uyuşmazlıklar Meclis tarafından çözülmektedir. Bu heyetin meclisi feshetme gibi karşı denge oluşturabilecek herhangi bir yetkisi bulunmamaktadır.

Meclis Hükûmeti Sistemi: Yasama ve yürütme kuvvetlerinin aslen yasama organı olan mecliste toplandığı yönetim biçimi.

Hukuki durum bu olmakla birlikte, uygulamada, meclis hükûmeti sistemine tam olarak sadık kalınmadığı göze çarpmaktadır. Yürütme işleri Meclis tarafından değil, İcra Vekilleri Heyeti tarafından yapılmış, hatta kabul edilen pek çok kanun tasarısı bu heyet tarafından hazırlanmıştır. Ayrıca, devlet başkanlığı makamı öngörülmediği hâlde, Meclis Başkanı olan Mustafa Kemal'in fiilen devlet başkanlığı görevi yürüttüğü görülmektedir.

Özellikleri:

- Yürütme organı üyelerinin tek tek meclis tarafından seçilmesi, gerektiğinde meclis tarafından görevden uzaklaştırılması,
- Hükûmetin meclisi feshetme yetkisinin olmaması,
- Meclisin yürütme tarafından alınan kararları değiştirebilmesi,
- Ayrı bir devlet başkanlığı makamı bulunmaması.

1921 Anayasası'nın en uzun bölümü 14 madde ile yerel yönetimlerin düzenlenmesine ilişkindir. Vilayet (İl), Kaza (İlçe) ve Nahiye (Bucak) biçiminde bir örgütlenmeyi öngören bu anayasa yerinden yönetim ilkesine ağırlık vermiş, illere ve bucaklara özerklik tanımasıyla dikkat çekmiştir. Ancak, Anayasa'nın öngördüğü yerinden yönetim kurumları ve mekanizmaları uygulamada işlerlik kazanmamıştır.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hem uygulandığı süre hem de içerik bakımından kısa ve çoğu maddesi uygulamaya geçmemiş bir anayasadır. Bununla birlikte, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından sırasıyla saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılması gibi çok köklü hukuki reformlar bu anayasa rejiminde yapılmıştır. Bu köklü değişikliklerden ilki birinci meclis tarafından yapılırken, diğerleri 11 Ağustos 1923'te çalışmalarına başlayan ikinci dönem meclisi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu meclis üyelerinin çoğunun adaylıklarını ve dolayısıyla milletvekilliklerini Mustafa Kemal'e borçlu olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Göreve başlamasının hemen ardından Lozan Antlaşması'nı onaylayan Meclis, yeni bir anayasa yapımına gerek duymaksızın Anayasanın bir maddesini değiştirmek suretiyle cumhuriyet rejimini kabul etmiş, ardından da hükûmet sistemiyle ilgili önemli değişiklikler yapmıştır. Bu değişiklikler 1924 Anayasası sistemine bir geçiş niteliğindedir.

1924 ANAYASASI

Kanun-i Esasi'nin tam olarak yürürlükten kaldırılmamış olması nedeniyle ortaya çıkan iki anayasalı dönemi sonlandırmak üzere, **kurucu meclis** sıfatı taşımadığı hâlde, ikinci dönem meclisi kendisini yeni bir anayasa yapmaya yetkili görmüştür. Bu doğrultuda, Kanun-i Esasi Encümeni (Anayasa Komisyonu), kendiliğinden bir tasarı hazırlayarak Genel Kurula sunmuş, her maddenin kabulü için toplantı yetersayısı olan **salt çoğunluğun** üçte ikisinin oyu yeterli sayılmıştır.

Kurucu Meclis: Yeni bir anayasa hazırlamak için oluşturulan kurul.

Salt çoğunluk: Üye tamsayısının yarısından fazlasını ifade eder.

20 Nisan 1924'te kabul edilen Anayasa'nın temel özelliklerine bakıldığında, ilk maddede Türkiye Devleti'nin cumhuriyet ile yönetildiğine ilişkin hükmün yer aldığını ve bu maddenin değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği ilkesinin kabul edildiği görülmektedir. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunun belirtilmesi ile millet egemenliğine gönderme yapılırken, egemenliğin kullanımı millet adına Türkiye Büyük Millet Meclisine bırakılmıştır. Meclis yasama yetkisini bizzat, yürütme yetkisini ise kendi seçtiği cumhurbaşkanı ve onun belirlediği bakanlar kurulu eliyle kullanacaktır. Yargı yetkisi ise, yine millet adına bağımsız mahkemelerce kullanılacaktır.

Cumhurbaşkanı milletvekilleri arasından bir seçim dönemi (kural olarak 4 yıl) için seçilir. Cumhurbaşkanının görev süresi kendisini seçen meclisin görev süresine bağlıdır, seçimlerin erkene alınması durumunda cumhurbaşkanının da süresi biter. Bununla birlikte yeniden seçilmek mümkündür. Cumhurbaşkanınca meclis üyeleri arasından seçilen başbakan, yine meclis üyeleri arasından bakanları belirler ve cumhurbaşkanının onayına sunar. Bu şekilde kurulan hükûmetin bir hafta içinde programını sunması ve güvenoyu alması gerekmektedir. Bakanlar Kurulunun siyasi sorumluluğu neticesinde düşürülmesi mümkündür. Buna karşılık, yürütmenin yasamayı feshetme olanağı bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanının siyasi sorumluluğu bulunmadığı için yetkilerini ilgili bakan ve başbakanın imzası (karşı imza) ile kullanabilir. Bu çerçevede, kuvvetler birliği ve meclis hükûmeti sistemi benimsenmiş olduğu hâlde, yasama ve yürütme arasında işlevsel bir ayrım yapıldığı ve bu doğrultuda **parlamenter sisteme** doğru bir kayış başladığı görülmektedir. 1924 Anayasasının metni dikkate alındığında, cumhurbaşkanının konumunun zayıf, meclisin üstün olduğu düşünülebilirse de, uygulamada cumhurbaşkanı olan kişilerin kimliği ve dönemin özellikleri nedeniyle aksi yönde bir sonuç ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli gerekçelerinden biri de tek parti rejimidir.

Parlamenter sistem: Yasama ve yürütme kuvvetleri arasında iş birliğine dayanan yönetim biçimi.

Özellikleri:

- Yürütme organı iki başlıdır: Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu.
- Devlet başkanı siyasi olarak sorumsuzdur.
- Bakanlar Kurulu sorumludur.
- Yürütme yasamayı feshedebilir.

1924 Anayasası temel hak ve özgürlükler alanında bireyci ve liberal bir anlayışa sahiptir. Özgürlüklerin sınırı, başkalarının özgürlükleridir (m.68). Kişi dokunulmazlığı, düşünce, ifade, vicdan, din, basın, seyahat, sözleşme, mülkiyet, toplantı yapma, dernek kurma gibi klasik hakların çoğu *"Türklerin tabii hakkı"* olarak kabul edilmiştir (m.70). Anayasa'ya göre buradaki Türk kelimesi, Türkiye'de din ve ırk ayırt etmeksizin vatandaşlık bakımından herkesi ifade etmektedir (m.88). Ancak, "herkes" yerine Türk ifadesinin tercih edilmesi anlamlıdır. Seçme hakkı 18, seçilme hakkı ise 30 yaşını bitiren erkek Türk vatandaşlarına tanınmıştır (m.10-11). 1934'de kadınlara da seçme ve seçilme hakkı tanınmasıyla birlikte, seçme yaşı 22'ye çıkarılmıştır. Parasız ilköğretim hakkına yönelik düzenleme (m.87) dışında, sosyal haklarla ilgili tek bir madde bulunmamaktadır. Temel hak ve özgürlüklerin

yasama karşısında korunması için bir güvence olarak Anayasa Mahkemesinin kurulmadığı unutulmamalıdır. Nitekim uygulamada, Anayasa'da tanınan hakların büyük çoğunluğunun kâğıt üstünde kaldığı görülmüştür.

1924 Anayasası ilk hâlinde devletin dini olarak İslam dinini belirtmişse de, 1928 yılında yapılan değişiklikle bu madde Anayasa metninden çıkartılmıştır. 1937 yılında yapılan değişiklikle de devletin laik yapısı anayasa hükmü hâline getirilmiştir. Tek partinin altı ilkesinin (cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, inkılapçılık) devletin nitelikleri olarak anayasallaştırıldığı bu değişiklik, parti-devlet bütünlüğünün önemli bir göstergesidir.

1924 Anayasası döneminde tek partili rejimden çok partili hayata geçilirken Anayasa'da bir değişiklik yapılmamıştır. Ancak, kuvvetler birliği anlayışına dayalı bu Anayasa, çoğunluk dışında kalanların, başka bir ifadeyle muhalefetin korunmasını sağlayacak mekanizmalardan yoksundu. Çoğulcu değil çoğunlukçu bir demokrasi modeli öngörülmüştü. Meclis'te çoğunluğu elde eden parti herhangi bir denetim mekanizması olmaksızın istediği doğrultuda düzenleme yapabiliyordu. Bu durum uygulamada sıkıntılara yol açmış ve çoğunluk partilerinin diktatörlüğü tehlikesini gündeme getirmiştir. Demokrat Partinin antidemokratik uygulamaları artan bir ivme gösterirken, bu durumdan rahatsızlık duyan orta rütbeli bir grup subay, 27 Mayıs 1960'ta Türk Silahlı Kuvvetleri adına yönetime el koymuştur.

SIRA SİZDE 2

Çok partili hayata geçilirken anayasa değişikliği yapılması gerekir miydi? Tartışınız.

1961 ANAYASASI

Temsilciler Meclisine basından 12 kişi katılacaktır. Bunların 9'u Ankara, İstanbul ve İzmir'de bulunan Basın Teşekkülleri Yönetim Kurullarının seçtiği temsilcilerden, 3'ü ise diğer illerdeki siyaset ve fikir gazete ve dergilerinin tirajlarına orantılı olarak göndereceği delegeler tarafından seçilecek kişilerden oluşmuştur. (Temsilciler Meclisi Seçim Kanunu, madde 8)

Temsilciler Meclisinde üniversiteleri temsilen 12 kişi yer alacaktır. Temsilci gönderecek üniversiteler İstanbul Teknik Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, İstanbul, Ege ve Atatürk Üniversiteleridir. Bu üniversitelerden seçilecek temsilcilerin oranı ve seçilme usulleri ODTÜ ve Atatürk Üniversitesinden dörder delegenin de katılacağı Üniversitelerararsı kurul tarafından belirlenir. (Temsilciler Meclisi Seçim Kanunu, madde 16).

İlk aşamada 37 subaydan oluşan Millî Birlik Komitesi (MBK), 1 sayılı Kanun'la 1924 Anayasası'na göre TBMM'ye ait olan bütün yetkileri kendisinin kullanacağını belirtmiştir. Altı ay kadar sonra ise, anayasa ve seçim kanununu yapmak üzere iki kanatlı bir kurucu meclis oluşturulması yoluna gidilmiştir. Türkiye tarihindeki ilk kurucu meclis, o dönemde sayısı 23'e inmiş olan Millî Birlik Komitesi'nin yanı sıra Temsilciler Meclisi'nden oluşmaktadır. Temsilciler Meclisi üyelerini seçecek organ ve kuruluşların dağılımı ise 158 sayılı Kanun'la belirlenmiştir. Buna göre, Devlet başkanı (10 kişi), MBK (18 kişi), iller temsilcileri (75 kişi), CHP (49 kişi), CKMP (25 kişi), barolar (6 kişi), **basın (12 kişi),** Eski Muharipler Birliği (2 kişi), esnaf teşekkülleri (6 kişi), gençlik (1 kişi), işçi sendikaları (6 kişi), odalar (10 kişi), öğretmen teşekkülleri (6 kişi), tarım teşekkülleri (6 kişi), **üniversiteler (12 kişi),** yargı organları (12 kişi) belirler. Bu üyelerin yanı sıra bakanlar da Temsilciler Meclisi üyesi sayılmıştır. Üyelerin bir kısmının MBK tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak belirlenmesi, seçimlerin genel oy esasına göre ve tek dereceli yapılmamış olması ve son olarak Demokrat Partinin temsiline imkân verilmemiş olması yapılacak anayasanın bir uzlaşma metni olmasını engeller niteliktedir. Nitekim bu eksikliği giderme amacıyla hazırlanacak metnin halk oylamasına sunulması öngörülmüştür.

Kurucu Meclis, anayasa tasarısı hazırlanması için kendi arasından 20 kişilik bir Anayasa Komisyonu belirlemiştir. Bu Komisyon ise tasarısını hazırlarken, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ile Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden öğretim üyelerine hazırlatılan taslakların yanı sıra, son on beş yılda siyasi partilerce üretilmiş metinler, bazı anketler ve Fransız, Alman, İtalyan Anayasaları ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi metinlerinden de yararlanmıştır (TANÖR, s.374).

Anayasa görüşmelerinin önce Temsilciler Meclisinde, ardından MBK'de yapılacağı belirtilmiştir. Bir uyuşmazlık olması durumunda, iki meclisin eşit temsil edildiği bir karma kurul oluşturulacak ve bu kurulun kabul ettiği metin Kurucu Meclis

birleşik toplantısında üçte iki çoğunlukla karara bağlanacaktır. Bu hüküm, uyuşmazlık çıkması hâlinde sivil tarafın avantajlı olduğuna işaret etmektedir.

Kurucu Meclisin çalışma takvimi de sıkı kurallara bağlanmıştır. Buna göre, Anayasa'nın 27 Mayıs 1961 tarihine kadar bitmesi gerekmektedir. Bitmemesi durumunda 15 gün ek süre verilebilir. Ancak, bu süre içinde de bitmediği takdirde, yeni bir Temsilciler Meclisi oluşturulacaktır. Kurucu Meclis, ek süreye ihtiyaç duymadan zamanında anayasa metnini kabul etmiştir.

Anayasa'nın kabulünde son olarak halk oylaması yapılması öngörülmüştür. Oylama sonucunda hayır oylarının fazla olması durumunda genel seçimlerle oluşacak yeni bir Temsilciler Meclisinin kabul edeceği metnin halk oylamasına başvurulmadan yürürlüğe gireceği belirtilmiştir. 9 Temmuz 1961 günü yapılan halk oylaması öncesinde propaganda bakımından en azından hukuki olarak bir sınırlama getirilmemiş olması sonuçlara da yansımış, %80'in üstünde bir katılım oranının yakalandığı oylamada geçerli oyların %61,5'i anayasanın kabul edilmesi yönünde olmuştur.

Bu şekilde kabul edilen 1961 Anayasası 157 madde ve 22 geçici maddenin yanı sıra bir de başlangıç bölümü içeren oldukça kapsamlı ve ayrıntılı bir metindir. Bu metin özellikle üç alanda kendisinden önceki anayasalardan ayrılmaktadır. Bunlar temel hak ve özgürlükler, devlet iktidarının bölüştürülmesi ve anayasanın üstünlüğü ilkesinin koruma altına alınması olarak sayılabilir.

Temel Hak ve Özgürlükler Alanı

1961 Anayasası devlet karşısında bireyi ön planda tutmuştur. Daha önceki anayasalarda da büyük oranda yer alan klasik hak ve özgürlükler ayrıntılı olarak düzenlenmiş ve bu hakların öznesi "Türkler" değil "herkes" olarak belirlenmiştir. Siyasal hakların da ayrıntılı bir biçimde düzenlendiği 1961 Anayasası'nın en önemli katkılarından biri ise sosyal devlet ve sosyal adalet ilkelerinin yanı sıra sosyal haklara da yer vermiş olmasıdır. Temel hak listesi bakımından evrensel standartları yakalamış olan Anayasanın, temel hak ve özgürlüklerin korunması yönünde de özgürlükçü bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Temel hak ve özgürlüklerde sınırlama yapılması ancak anayasanın öngördüğü sebeplere bağlı olarak kanunla yapılabilir. Bu kanun, Anayasa'nın metnine ve ruhuna uygun olmalı ve hakkın özüne dokunmamalıdır (m.11).

1961 Anayasası temel hak ve özgürlükleri tanımanın yanı sıra, bunların etkin bir biçimde korunmasını sağlamaya yönelik olarak etkili bir idari yargı, etkili bir anayasa yargısı ve yargı bağımsızlığı konularına özel bir önem vermiştir.

İktidarın Paylaşımı ve İşleyişi

1961 Anayasası'nın, önceki anayasalardan önemli bir farkı egemenliğin kullanımını tek bir organa değil, birden çok organa ait yetki ve görev olarak kabul etmesidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, sadece yasama yetkisini kullanmaktadır ve artık Millet Meclisi (450 üye) ile Cumhuriyet Senatosu (150 üye) adı verilen iki kanattan oluşmaktadır. Her iki meclis de genel oy ile aynı seçmen topluluğu tarafından seçilmekle birlikte, Millet Meclisi üyeleri için 30 yaş üstü okuryazar olmak yeterli görülürken, senato için 40 yaş ve yükseköğrenim görme koşulu aranmıştır. Senato'da seçimle gelen üyeler dışında, cumhurbaşkanınca atanan 15 kontenjan üyesi, eski cumhurbaşkanları ve eski MBK üyeleri de bulunmaktadır. Bakanlar Kurulu, Millet Meclisine karşı sorumludur.

Yürütme yine siyasi olarak sorumsuz cumhurbaşkanı ve sorumlu bakanlar kurulundan oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı ve başbakanın TBMM üyeleri arasından

belirlenmesi bir zorunluluk olarak devam ederken, başbakana TBMM dışından bir bakan atama olanağı getirilmiştir. Yürütmenin uzantısı olan idareye yönelik düzenlemelerde ise yerinden yönetim ilkesi, yerel yönetim organlarının seçimle oluşması ile TRT ve üniversiteler gibi özerk kurumlar dikkat çekmektedir.

Bu özelliklerin yanı sıra, demokratik bir sistemde doğal karşılanmaması gereken bir asker ağırlığı göze çarpmaktadır. Yasama organının Senato kanadında MBK üyelerine yer verilmesi, askerî yargının Anayasa'da düzenlenmesi, Genelkurmay Başkanının Millî Savunma Bakanına değil Başbakana bağlı olması, yarı-sivil yarı-askerî bir Millî Güvenlik Kurulu oluşturulması ve bu Kurula Bakanlar Kurulu'na eş düzeyde işlevler yüklenmesi askerin siyaset üzerindeki önemli etkisine işaret etmektedir. Bu özellikler, yasamaya belirli bir üstünlük tanıyan parlamenter rejim olarak tanımlanabilecek 1961 Anayasası sisteminin demokratik ve özgürlükçü yapısı ile çelişmektedir (TANÖR, s.402).

Anayasanın Üstünlüğünün Korunması

"Kanunlar Anayasaya aykırı olamaz. Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır." Anayasa'nın 8. maddesinde yer alan bu düzenlemenin uygulanması etkili bir anayasa yargısını gerekli kılar. Nitekim 1961 Anayasa'nın en önemli yeniliklerinden biri de kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli Anayasa Mahkemesinin kurulmasıdır. 15 asıl 5 yedek üyeden oluşan Anayasa Mahkemesi üyeleri, Yargıtay, Danıştay gibi yüksek mahkeme yargıçları tarafından kendi üyeleri arasından ve cumhurbaşkanı ile TBMM tarafından seçilmekteydi. Bireylerin doğrudan Anayasa Mahkemesine başvuru imkânı bulunmamakla birlikte, Cumhurbaşkanı, TBMM'de temsilcisi olan siyasi partiler gibi sınırlı sayıda kişi veya grubun açacağı iptal davaları ya da mahkemelerce yapılacak itiraz başvuruları üzerine, Anayasa Mahkemesinin yapacağı inceleme sonrası kanun hükmünü Anayasaya aykırı bulması hâlinde iptal kararı vermesi mümkündür. O güne kadar millet iradesinin tek temsilcisi olarak kabul edilen TBMM tarafından çıkarılan bir kanunun yargıçlar tarafından iptal edilebilmesi egemenlik anlayışında da önemli bir gelişmeye işaret eder.

SIRA SİZDE 3

1961 Anayasası'nda yapılan değişiklikleri anayasa metninde tespit ederek, genel özelliklerini belirleyiniz.

İNTERNET

Anayasa metinleri için bakınız www.anayasa.gen.tr

Anayasa Değişiklikleri

1961 Anayasası, kendisinden önceki dönemde çoğunluk diktatörlüğüne dönüşen rejimin bir daha ortaya çıkmasını engelleme amacıyla birtakım denge mekanizmaları oluşturmuştur. Ancak, ikinci meclis (Senato), Anayasa Mahkemesi, daha güçlü bir idari yargı ve özerk kurumlar yürütmenin daha yavaş ve daha az etkin hareket etmesine yol açmıştır. Bu durumdan hoşnut olmayan siyasi iktidarın iradesinin, 1961 Anayasası'nın kazanımlarını törpüleme doğrultusunda olması şaşırtıcı değildir. Özellikle anayasanın yapım sürecine dahil edilmemiş olan Demokrat Parti çizgisindeki partilerin değişiklik talepleri makul görülebilirse de, anayasa yapım sürecinin asli aktörlerinden ordunun da anayasa değişikliği talebinde bulunması dikkat çekicidir.

1969-1974 yılları arasında yedi anayasa değişikliği yapılmış olmakla birlikte, bunlardan en geniş ölçekli olanı 1971 yılı değişikliğidir. Askerin siyasi hayata müdahale ettiği 12 Mart 1971 muhtırasının ardından elliye yakın maddede değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklik, sadece nicelik bakımından değil nitelik bakımından da çok önemlidir. Anayasa'nın temel hak ve özgürlükler, özerk kuruluşlar, asker-sivil ilişkileri, yargı yapılanması ve yargı bağımsızlığı gibi temel alanlarında yapılan değişiklikler 1982 Anayasası'na giden yolda ilk adımlar olarak görülebilir. Yürütmenin güçlendirilmesi, özerk kurumların yetkilerinin daraltılması ya da kaldırılması, temel hak ve özgürlüklerin daha kolay sınırlanabilir hale gelmesi, bu haklara ilişkin bazı güvencelerin kaldırılması, askerî yargının ve askerin siyasi hayattaki konumunun güçlendirilmesi, yargı bağımsızlığı ve hukuk devleti ilkelerinden ödün verilmesi bu değişikliklerin ana çizgisini oluşturur. Askere ilişkin hükümler dışında bu değişiklikler, Demokrat Parti çizgisindeki siyasi partilerin talepleriyle örtüşmektedir.

1982 ANAYASASI

12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir kez daha yönetime el koymasının ardından, en yüksek rütbeli beş komutanın oluşturduğu Millî Güvenlik Konseyi çıkardığı bir kanunla yasama ve tali kurucu iktidar yetkilerini kullanmaya başlamıştır.

Darbeden on ay kadar sonra yeni bir anayasa yapımı için Kurucu Meclis oluşturulmasına yönelik kanun kabul edilmiş ve 1961 Anayasası'nın hazırlık dönemine benzer biçimde bu Kurucu Meclisin de asker ve sivil iki kanattan oluşturulması esası benimsenmiştir. Ancak, sivil kanadı oluşturan Danışma Meclisi gerek yapısı gerekse yetkileri bakımından Temsilciler Meclisinden oldukça farklıdır. 160 üyeli Danışma Meclisinin 40 üyesi doğrudan, 120 üyesi ise valilerin önerdiği üçer aday arasından Millî Güvenlik Konseyi tarafından belirlenmiştir. Dolayısıyla kısmi de olsa seçimle değil, asker tarafından yapılan atama ile oluşmuş bir kuruldur ve Temsilciler Meclisi kadar geniş bir kitlenin temsili söz konusu değildir. Üstelik Danışma Meclisinin yetkisi Anayasa taslağını hazırlamakla sınırlıdır. Her konuda son karar yetkisi Millî Güvenlik Konseyindedir.

Sivil toplumun anayasa hakkında görüş bildirmesine de ciddi sınırlamalar getirilmiştir. Siyasi partiler feshedilmiş, eski siyasi parti yöneticilerinin görüş bildirmesine izin verilmemiştir. Dernek, topluluk, tüzel kişilik olarak da beyan yasağı getirilirken, vatandaşların sadece kendileri adına görüş bildirmelerine izin verilmiştir. Darbe sonrası Millî Güvenlik Konseyi Başkanı olan eski Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren'in Anayasa'yı tanıtma gezileri çerçevesinde yapacağı konuşmalar hakkında ise mutlak bir eleştiri yasağı getirilmiş ve bunlar hakkında yazılı ve sözlü herhangi bir beyanda bulunulması engellenmiştir (Millî Güvenlik Konseyinin 65, 70 ve 71 sayılı kararları). Bu koşullarda 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan halk oylamasına seçmenlerin %91,27'si katılmış ve Anayasa %91,37 oyla kabul edilmiştir. Katılım oranının yüksek olmasında bu oylamaya katılmayanlar için 5 yıl süreli seçme ve seçilme yasağı getirilmiş olmasının, kabul oranının yüksekliğinde ise ret kararı çıkması durumunda ne olacağının belirli olmamasının etkili olduğu düşünülebilir. 1982 Anayasası'nın yapım süreci bu yönden de 1961 Anayasası'nın yapım sürecinden farklılaşır. 1961 Anayasası halk oylamasına sunulurken, halk oylaması sonucunun olumsuz çıkması hâlinde ne olacağı belirlidir. Yeni bir Temsilciler Meclisi seçilecek ve bu Meclis tarafından hazırlanacak anayasa halk oylamasına sunulmaksızın kabul edilecektir. Oysa 1982 Anayasası'na ilişkin halk oylamasının olumsuz sonuçlanması halinde ne olacağı belirlenmemiştir. Askerî rejimin devam edeceğine yönelik kanı, bir an önce sivil yönetime geçmek isteyenleri Anayasa'yı onaylamak zorunda bırakmıştır.

SIRA SİZDE 4

1982 Anayasası ile 1961 Anayasası'nın yapım sürecinin benzer ve farklı yönlerini tespit ediniz.

1982 Anayasası'nın temel özelliklerine bakıldığında otorite-özgürlük dengesinde otoriteden yana olduğu, devlet organları arasında yürütmeyi, yürütme içinde de cumhurbaşkanını güçlendiren ve 1961 Anayasası'na göre daha az katılımcı bir demokrasi modelinin benimsenmiş olduğu görülür (Özbudun, 2005:57-66). Yasama tek meclise indirilerek kanun yapım süreci hızlandırılmıştır. Millî Güvenlik Kurulunun konumu güçlendirilmiş, askerî yargı detaylı bir şekilde Anayasada düzenlenmiştir. Üniversiteler ve TRT'nin özerkliklerine son verilirken, hukuk devleti ve yargı bağımsızlığını sağlamaya yönelik ilkelerden büyük ödünler verilmiştir. Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemler, Yüksek Askerî Şura ile Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu kararları, olağanüstü hâl kanun hükmünde kararnameleri yargı denetimi dışında bırakılırken, 12 Eylül 1980 ile 6 Aralık 1983 tarihleri arasında yapılan yasama işlemlerinin Anayasa'ya aykırılığının ileri sürülmesi yasaklanmıştır. Anayasa Mahkemesine başvuru yetkisine sahip olanların sayısı azaltılırken, Mahkemenin şekil bakımından yapacağı denetime ciddi sınırlar getirilmiştir. Temel hak ve özgürlükler alanında, başta siyasi haklar, sosyal haklar ve ifade özgürlüğü olmak üzere, birçok hak ve özgürlüğün kullanımı bizzat Anayasa'da sınırlandırılmış ve bunların kanunlarla sınırlanması daha kolay hâle getirilmiştir.

1982 Anayasası halk oylamasında yüksek bir oyla kabul edildiği hâlde, başından beri ciddi eleştirilerin hedefi olmuştur. Özellikle demokratik katılım yollarının tıkanıklığı, temel hak ve özgürlükler alanı, askerî rejimin izleri ve hukuk devleti ilkesini ihlal eden hükümler artan bir ivme ile eleştirilmiş ve zamanla bu doğrultuda anayasa değişiklikleri talep edilmiştir. Hâlen yürürlükte bulunan 1982 Anayasası'nda bugüne kadar 18 kez değişiklik yapılmış, TBMM tarafından kabul edilen bir tanesi ise halk oylamasında reddedilmiştir. Bunlar arasında en kapsamlı değişiklikler 1995, 2001, 2007 ve 2010 yıllarında yapılanlardır. Bütün bu değişikliklerden sonra, 1982 Anayasası ilk metninden oldukça farklıdır. Bu fark, temel hak ve özgürlükler alanında olduğu kadar, devletin temel organlarının yapısı ve işleyişi alanında da görülmektedir. Burada, özellikle temel hak ve özgürlükler, asker/sivil dengesi, hukuk devleti ilkesi ve hükûmet sistemi ile ilgili önemli bulduğumuz değişiklikler üzerinde durulacaktır.

Anayasa Değişiklikleri

1987-1993-1995-1999 Değişiklikleri

1987 yılında yapılan ilk değişiklikte (RG.18.05.1987) seçmen yaşı indirilmiş, milletvekili sayısı dört yüzden dört yüz elliye çıkarılmış, anayasayı değiştirme usulü nispeten kolaylaştırılmış ve en önemlisi 1980 öncesi dönemde siyaset yapmış olan birçok kişiye siyaset yasağı getiren hüküm yürürlükten kaldırılmıştır. Bu değişiklikte, dönemin iktidar partisi olan Anavatan Partisi (ANAP), siyaset yasaklarının kaldırılmasının halka sorulması gerektiğini ileri sürerek, bu düzenlemeyi paketten ayırıp halk oylamasına sunmuştur. Kampanya aşamasında ANAP "hayır" yönünde görüş belirtmiş, diğer partiler siyasi yasakların kaldırılması doğrultusunda kampanya yapmıştır. Sonuçta, %50,16 evet oyu ile yasaklar kaldırılmıştır.

1993 yılında halk oylamasına gerek duyulmadan yapılan ikinci değişiklik ile özel radyo ve televizyon kurulmasına engel olan hüküm değiştirilmiştir (RG.10.07.1993).

Aslında, o dönem TBMM'de daha geniş kapsamlı bir anayasa değişikliği çalışması yapılmışsa da diğer hükümler bakımından sonuca ulaşılamayınca acil olması nedeniyle bu hüküm paketten ayrılmış ve uzlaşma ile kabul edilmiştir.

1995 yılında halk oylamasına gerek duyulmadan yapılan üçüncü değişiklik ile 1982 Anayasası'nın başlangıç bölümünden başlayarak, temel hak ve özgürlükler, yasama, yürütme ve yargı alanlarında oldukça kapsamlı değişiklikler yapılmıştır (RG.26.07.1995). Ancak, bu değişiklikler özellikle siyasal katılım yollarını açma üzerinde yoğunlaşmış, birçok başka hükmün değiştirilmesi konusunda uzlaşma sağlanamamıştır.

Dernekler, vakıflar, sendikalar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve kooperatiflerin siyasi partilerle ilişkileri ve siyasi faaliyetlerine ilişkin yasaklar kaldırılmış, idarenin dernek ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının faaliyetlerine son verebilmesi zorlaştırılmış ve bu kararın 24 saat içinde yargıç onayına sunulması koşulu getirilmiştir. Kamu görevlilerine grev ve toplu sözleşme hakkı tanınmadan sendika kurma hakkı tanınırken, yükseköğretim eleman ve öğrencilerinin belli koşullarla siyasi parti üyesi olmalarının yolu açılmıştır.

Bir yanda siyasi partilerin yurt dışında faaliyette bulunmaları, kadın ve gençlik kolları ve vakıf kurmalarına ilişkin yasaklar kaldırılırken, diğer yanda yeni sınırlamalar getirilmiştir. Siyasi partilerin eylem ve faaliyetleri de denetim altına alınmış, ticari faaliyet yasağı getirilmiştir. Partilerin kapatılmasında "odak olma" unsurunun tespiti Anayasa Mahkemesinin takdirine bırakılmış, kapatılan bir partinin başka bir ad altında kurulması yasaklanmıştır. Partinin kapatılmasına neden olan üyelere beş yıl süreyle başka bir partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi olma yasağı getirilmiştir. Siyasi parti kapatma davalarında savunma hakkı için, Anayasa Mahkemesi'nin kapatılması istenen partinin genel başkanını veya onun tayin edeceği vekilini dinlemesi kuralı konulmuştur. Milletvekilinin parti değiştirmesinin milletvekilliğinin düşme sebebi olması kaldırılmıştır.

1999 yılında halk oylamasına gerek duyulmadan yapılan 4. değişiklikte (RG.18.06.1999) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları doğrultusunda Devlet Güvenlik Mahkemelerinin asker üyelerinin yerine sivil üye atanması usulü kabul edilmiştir. Böylece 1982 Anayasası'nın demokratik usullere aykırı bir biçimde askere tanıdığı ayrıcalıklardan biri kaldırılmıştır.

2001 Değişiklikleri (6. Değişiklik: RG.17.10.2001, 7. Değişiklik: RG.01.12.2001)

2001 yılında, Avrupa Birliği'ne uyum sağlama amacıyla kabul edilen 6. değişiklik paketi bugüne kadar yapılan en kapsamlı değişikliktir. Anayasanın başlangıç dahil 33 maddesinin (13, 14, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 31, 33, 34, 36, 38, 40, 41, 46, 49, 51, 55, 65, 66, 67, 69, 74, 87, 89, 94, 100, 118, 149 ile geçici 15. madde) değiştirildiği bu paketin amacı Avrupa Birliği'ne uyum doğrultusunda Kopenhag kriterlerini sağlamaktır.

1999 milletvekili seçimlerinin ardından TBMM bünyesinde yer alan partilerin ikişer temsilci ile yer aldıkları bir Partilerarası Uyum Komisyonu kurulmuş ve bu Komisyon Anayasa değişikliği çalışmalarına başlamıştır. 2001 yılına gelindiğinde 37 madde üzerinde anlaşmaya varılmış, ancak TBMM'de yapılan oylamada üç madde reddedilmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer 86. maddede milletvekillerinin emekliliklerine ilişkin düzenlemeyi halk oylamasına sunmaya karar verince bu hüküm paketten ayrılmış ve 33 maddelik değişiklik halk oylamasına gerek duyulmadan uzlaşma yoluyla kabul edilmiştir. Yine 2001 yılı bitmeden

yapılan 7. değişiklikte ise, 86. madde yeniden düzenlenmiş ve bu sefer cumhurbaşkanınca da onaylanarak halk oylamasına sunulmadan kabul edilmiştir.

2001 değişikliğinin en önemli kazanımı temel hak ve özgürlükler alanındadır. 1982 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükleri sınırlandırma rejimi tamamen değiştirilmiştir. 1982 Anayasası'nın getirdiği çifte sınırlama rejimine son verilmesi ile getirilen ek güvenceler Anayasa'nın özgürlükler konusuna genel yaklaşımını başka bir ifadeyle ruhunu değiştirmiştir. Benzer bir değişiklik, hakkın kötüye kullanımını düzenleyen 14. maddede de yapılmıştır. 2001 sonrasında, 1982 Anayasası'nın özgürlük-otorite ilişkisinde özgürlükten yana geçiş yaptığı ileri sürülebilir.

Temel hak ve özgürlükler ile ilgili düzenlemelerde yapılan olumlu değişiklikler şu şekilde özetlenebilir: Toplu olarak işlenen suçlarda hâkim önüne çıkarılma süresi 15 günden 4 güne indirilmiş, yakınlarına haber verme zorunluluğu getirilmiştir (m. 19). Arama, el koyma, konut dokunulmazlığı, haberleşmenin gizliliği gibi konularda, idare tarafından yapılan müdahalelerin 24 saat içinde hakim onayına sunulması ve hâkimin 48 saat içinde karar vermesi esası kabul edilmiştir (m. 20, 21, 22). Düşünce açıklamalarında ve basında, kanunla yasaklanmış dil kullanımını engelleyen hüküm yürürlükten kaldırılmıştır (m. 26 ve 28). Adil yargılanma hakkı anayasaya girmiştir (m. 36). Savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları dışında ölüm cezası kaldırılmıştır (m. 38). Taksirli suçlardan hüküm giyenlere de oy hakkı verilmiştir (m. 67). Türkiye'de oturan yabancılara karşılıklılık kaydıyla dilekçe hakkı tanınmıştır (m. 74). Siyasi parti kapatma davalarında odak hâline gelme durumunun tanımı yapılarak Anayasa Mahkemesinin bu konudaki takdir alanı daraltılmış, parti kapatma yerine devlet yardımından yoksun bırakma yaptırımı uygulanabilmesinin yolu açılmıştır. Anayasa Mahkemesinin bir partinin kapatılmasına karar verebilmesi için 3/5 nitelikli çoğunluk aranması da siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştırmaya yönelik bir başka adımdır (m. 69).

2001 değişikliğinin bir diğer önemli noktası, 12 Eylül 1980 ile 6 Aralık 1983 tarihleri arasında Millî Güvenlik Konseyi tarafından çıkarılan kanunların (838 yasama işleminin) Anayasaya uygunluk denetiminin yapılmasını engelleyen Geçici 15. maddenin 3. fıkrasının yürürlükten kaldırılmasıdır. Böylelikle, söz konusu tarihler arasında çıkarılan yüzlerce kanunun anayasaya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesi önüne taşınmasının yolu açılmış, hukuk devleti ilkesini zedeleyen önemli sorunlardan biri ortadan kaldırılmıştır.

Değişiklikler kapsamında, askerî müdahalelerin siyaset üzerinde etkisini sürdürme işlevini de gören Millî Güvenlik Kurulunun üye yapısı değiştirilerek sivil üyelere sayıca üstünlük sağlanmış ve kararlarının tavsiye niteliğinde olduğu vurgulanarak "öncelikle dikkate alınma" yerine "değerlendirileceği" belirtilmiştir. Bu yaklaşım 12 Eylül ruhunun Anayasa'dan ayıklanması bakımından önemli bir gelişmedir.

Bütün bu değişiklerin uygulamaya geçmesi ilgili kanunlarda da kapsamlı değişiklikler yapılmasını gerektirmiştir. Nitekim Anayasa değişikliğini takip eden dönemde "uyum paketi" adı verilen bir dizi kanunla çeşitli kanunlarda değişiklik yapılarak Anayasa'nın yeni ruhunun kanunlara yansıtılmasına çalışılmıştır. Bu değişikliğin kapsamı çok geniş olmakla birlikte, eksik bıraktığı hususlar da bulunmaktadır. Ancak en önemli getirisi, 12 Eylül'ün temel hak ve özgürlüklere yaklaşımından uzaklaşma yönünde irade gösterilmiş olmasıdır.

2002 Değişikliği (8. Değişiklik: RG.31.12.2002)

Bu değişiklik, Kasım 2002'de yapılan milletvekili seçimleri sonucunda ortaya çıkan sorunun çözümüne yöneliktir. Seçimden birinci parti konumunda çıkan Adalet ve

Kalkınma Partisinin Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan mevzuat nedeniyle aday olamamış, dolayısıyla milletvekili seçilememiştir. Parlamentoda bulunan iki partinin uzlaşması ile hem seçim engeline ilişkin maddede (m. 76) hem de ara seçime ilişkin maddede (m. 78) değişiklik yapılarak iktidar partisi genel başkanının başbakan olmasının önündeki anayasal engel kaldırılmıştır.

2004 Değişikliği

2004 yılında yapılan 9. değişiklik, Avrupa Birliği'ne uyum amacıyla iktidar ve muhalefet partilerinin uzlaşması ile kabul edilmiştir (RG.22.05.2004). Değiştirilen hükümler arasında, ölüm cezasının tamamen kaldırılması, (m. 15, 17, 38, 87), kadınerkek eşitliğini sağlamada devletin pozitif yükümlülüğü (m. 10) ve temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası andlaşmaların kanunların üstünde olduğuna dair düzenlemeler (m. 90) dikkat çekmektedir. Yükseköğretim Kurulunun oluşumundan Genelkurmay Başkanlığı kontenjanının çıkarılması (m. 131), Devlet Güvenlik Mahkemelerinin anayasal dayanağının kaldırılması (m. 143) ve Silahlı Kuvvetlerin Sayıştay tarafından denetimine getirilen sınırlamaların kaldırılması (m. 160) Anayasa'dan orduya sağlanan bazı ayrıcalıkların ayıklanması bakımından önemlidir.

2007 Değişiklikleri (13. Değişiklik: RG.18.05.2007, 14. Değişiklik: RG.16.06.2007, 15. Değişiklik: RG.16.10.2007)

13. değişikliğin amacı, seçilme yaşını 25 yaşa indiren değişiklik ile bağımsız adayların birleşik oy pusulasında yer almasını düzenleyen değişikliğin yapılacak genel seçimlerde uygulanmasının sağlanmasıdır.

2007 yılında yapılan asıl değişiklik, cumhurbaşkanı seçiminde yaşanan krizi aşma amacıyla yapılan 14. değişikliktir. Cumhurbaşkanı seçimi sürecinde toplantı yeter sayısının ne olması gerektiği yönündeki tartışma, yapılan ilk oylamanın Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi ile sonuçlanınca bir yandan seçimlerin yenilenmesi kararı alınmış, bir yandan da Anayasa Mahkemesi tarafından verilen kararı ortadan kaldıracak doğrultuda bir anayasa değişikliğine gidilmiştir. Bu değişiklik ile hem toplantı yeter sayısının ne olduğu hakkında açık düzenleme yapılırken hem de cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi esası getirilmiştir. Yasama döneminin dört yıla indirildiği bu değişiklikte, cumhurbaşkanının süresi de beş yıl olarak belirlenmiş ve ikinci kez seçilebilmesinin önü açılmıştır.

Parlamenter sistemin gereği olarak yetkisiz ve sorumsuz olan cumhurbaşkanına bu sistemle bağdaşmayan pek çok yetki tanınmış olması, yürütme içinde cumhurbaşkanını güçlendiren 1982 Anayasası'nın en çok eleştirilen yanlarından biri olmuştur. Buna bir de cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi esasının getirilmesi cumhurbaşkanını daha güçlü hâle getirecektir. Yüzde elli oy oranına sahip cumhurbaşkanının, muhtemelen daha az bir oy oranına sahip iktidar partisi karşısında kendi iradesini ön plana çıkarmak istemesi olağan karşılanacaktır. Cumhurbaşkanının tarafsızlığı üzerine kurulu bir sistemde, seçilmek için cumhurbaşkanının halka ne vaat edeceği ve bu vaatlerini başka bir siyasi görüşten gelen iktidar partisi hükûmeti sırasında nasıl gerçekleştireceği belli değildir. Bütün bu soru işaretleri yeni düzenlemelerle hükûmet sisteminde daha köklü değişiklikler yapılmasının düşünüldüğünü göstermektedir.

Bu değişiklik, cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan krize bir tepki olarak kısa bir sürede yapılmıştır. Bu nedenle de bazı özensizlikler dikkat çekmektedir. Örneğin, yasama dönemi dört yıla indirildiği hâlde, meclis başkanının süresini düzenleyen 94. maddede buna paralel değişiklik yapılması unutulmuştur. Değişiklik met-

ni halk oylaması ile kabul edilmeden önce 11. cumhurbaşkanının yeni seçilen TBMM tarafından seçilmiş olması, geçici hükümlerde 11. cumhurbaşkanının seçimine ilişkin düzenlemeleri anlamsız kılmış, bu doğrultuda halk oylaması öncesinde halk oylamasına sunulan metin üzerinde değişiklik yapılmak zorunda kalınmıştır (15. değişiklik).

Bu değişiklik, TBMM içinde bir uzlaşmaya dayanmamakla birlikte, halk oylaması sonucunda %68,95 evet oyuyla kabul edilmiştir.

2008 Değişikliği (16. Değişiklik: RG.23.02.3008)

2008 yılında yapılan bu değişikliğin amacı üniversitede türban yasağının aşılmasıdır. Ana muhalefet partisi CHP'nin muhalefetine rağmen, AKP ve MHP'nin uzlaşması ile halk oylamasına gerek kalmaksızın TBMM tarafından kabul edilen ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından onaylanan bu değişiklik CHP'nin başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir (RG.22.10.2008). Anayasa Mahkemesinin bu kararı yetkisini aştığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.

2010 Değişikliği (17. Değişiklik: RG.13.05.2010)

2001 değişikliğinden sonra 1982 Anayasası'nda en kapsamlı değişiklik 2010 yılında yapılmıştır. İki geçici madde (geçici 18 ve 19) ile birlikte toplam 26 maddede (10, 20, 23, 41, 51, 53, 54, 74, 84, 94, 125, 128, 129, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 156, 157, 159, 166, geçici 15) değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliğin asıl ağırlık noktasını Anayasa Mahkemesi (AYM) ile Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun (HSYK) yapısı ve yetkilerinin değiştirilmesi oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, askerî yargının görev alanını daraltan düzenlemeler ile geçici 15. maddenin 12 Eylül dönemine cezai, mali ve hukuki yargı bağışıklığı getiren hükmünün yürürlükten kaldırılması 12 Eylül rejimin izlerinin silinmesi bakımından önem taşımaktadır.

Bu paket kapsamındaki bazı değişiklikler, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde yer alan bazı hükümlerin anayasaya eklenmesi ya da bu sözleşmelere aykırı olan bazı hükümlerin anayasadan çıkarılması biçimindedir. Bunlar arasında özellikle Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO) Sözleşmelerine uyum sağlama amacıyla sendika hakkında iş kolu ayrımı yapan, grev ve lokavt hakkını gereksiz sınırlayan hükümlerin yürürlükten kaldırılması ile memurlara toplu sözleşme hakkı getiren düzenlemeler önemlidir (m. 51, 53, 54, 128).

1982 Anayasası'nın hukuk devleti ilkesini zedeleyen bazı hükümlerinde sınırlı da olsa değişiklik yapılmış, kısmen yargı denetimi kabul edilmiştir. Örneğin, Yüksek Askerî Şuranın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç her türlü ilişik kesme kararına karşı yargı yolu açılmıştır (m. 125). HSYK'nın kararlarına karşı yargı yolu kapalı iken, sadece meslekten çıkarma kararlarına karşı yargı yolu açılmıştır (m. 159). Uyarma ve kınama cezaları ile ilgili disiplin kararlarının yargı denetimi dışında bırakılmasına olanak sağlayan hüküm kaldırılmıştır (m. 125). Öte yandan, idari yargı tarafından verilen kararlardan rahatsız olan hükûmet, uygulamayı değiştirmek amacıyla yargı yetkisinin yerindelik denetimi biçiminde kullanılamayacağını "hiçbir surette" ibaresiyle pekiştirmiştir (m. 125). Hukuk devleti ilkesi bakımından bir önemli değişiklik ise yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığına yöneliktir. Bu doğrultuda, Askerî Yargıtay ve Askerî Yüksek İdare Mahkemesinin kuruluşu, işleyişi, mensuplarının disiplin ve özlük işlerinin kanunla düzenlemesine ilişkin esaslardan "askerlik hizmetinin gerekleri" ibaresi çıkarılmıştır (m. 156, 157). Askerî yargının görev alanının daraltılması (m. 145) ise, 1961 Anayasası'ndan itibaren sürekli genişleyen askerî yargı alanının demokratik bir hukuk devletinde

olması gereken standartlara getirilmesi bakımından oldukça önemlidir. Özellikle, sıkıyönetim hâllerinde askerî mahkemelerin görevli kılınmasına imkân veren düzenlemenin kaldırılması sivil rejimin güçlenmesi bakımından dikkate değer bir gelişmedir. Yüce Divan sıfatıyla Anayasa Mahkemesi tarafından yargılanacak kişiler arasına TBMM Başkanı'nın yanı sıra, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı eklenmiş ve bu kararların yeniden incelenebilmesi olanaklı kılınmıştır (m. 148).

Anayasa Mahkemesinin görevleri arasına bireysel başvuru yolunun eklenmesi ve artması beklenen iş yükü nedeniyle de mahkemenin yapısı ve çalışma usulünün değiştirilmesi 2010 değişikliğinin en önemli konularından biridir. Herkese Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurma hakkı getirilen bu düzenleme ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılan başvuru sayısının azaltılması amaçlanmıştır. Buna paralel olarak, mahkemenin üye sayısı 17'ye çıkarılmış, yedek üyelik kaldırılmıştır. 14 üyenin belirlenmesinde cumhurbaşkanı son söze sahip olmayı sürdürürken üç üye TBMM tarafından belirlenecektir. Cumhurbaşkanının bu alandaki yetkilerinin devam etmesinin yanı sıra, TBMM tarafından seçilecek üyelerde nitelikli çoğunluk, başka bir ifadeyle uzlaşma aranmaması eleştirilmiştir.

Benzer bir durum HSYK için de geçerlidir. HSYK'ya ilişkin hükümler sadece hakim ve savcılar ile ilgili görünmekle birlikte aslında yargı bağımsızlığının sağlanması ile ilgilidir. Yargının bağımsız ve tarafsız olması ise adalet mekanizması ile işi olan herkesi doğrudan ilgilendirmektedir. Bu çerçevede 1982 Anayasası yapıldığı günden beri, HSYK gerek yapısı gerekse işleyişi bakımından ciddi eleştirilere uğramış bir kurumdur. Özellikle Adalet Bakanının ve müsteşarının Kurul üyeliği ve HSYK kararlarına karşı yargı yoluna başvurulamaması en çok eleştirilen konular olmuştur. 2010 değişikliği ile HSYK'nın yapısı ve işleyişi yeniden düzenlenmiştir. İktidar partisi yeni düzenlemenin daha demokratik olduğunu savunurken, muhalefet ise yargının siyasallaşmasının önünün açıldığını ileri sürerek değişikliklere itiraz etmiştir.

2010 değişikliğinin 12 Eylül rejimiyle hesaplaşma anlamında en simgesel değişikliği geçici 15. maddenin kaldırılmasıdır. Askerî müdahaleyi yapan generaller başta olmak üzere o dönem görev yapanlar için getirilen yargı bağışıklığını kaldıran bu hükmün 12 Eylül 2010 günü yapılan halk oylaması ile kaldırılmış olması anlamlı bir tesadüftür.

Bu Anayasa değişikliğinin yapım sürecine bakıldığında sadece iktidar partisi konumunda olan AKP'nin inisiyatifi olduğu görülmektedir. İktidar partisi, kendi çoğunluğuna dayanarak hazırlamış olduğu teklif metnini TBMM'den geçirmiş ve TBMM'deki diğer partilerin muhalefetine rağmen değişiklik halk oylamasında %57,88 evet oyu ile kabul edilmiştir. Muhalefet partileri değişikliklerin tamamına karşı olmadıkları hâlde, sürece dahil edilmedikleri, uzlaşma arayışında bulunulmadığı için de tepki göstermişlerdir.

2011 Değişikliği (18. Değişiklik: RG.29.03.2011)

Anayasa Mahkemesinin sporda tahkim kurulu kararlarına karşı yargı yolunu kapatan kanun maddelerinin anayasaya aykırı olduğuna karar vermesinin ardından, bu kararları etkisiz kılma amacıyla Anayasa'nın 59. maddesine yeni bir fıkra ilave edilmiştir. Buna göre, spor faaliyetlerinin yönetimine ve disiplinine ilişkin kararlarda zorunlu tahkim getirilmiş ve tahkim kurulu kararlarına karşı yargı yolu kapatılmış-

tır. Hukuk devleti ilkesinin istisnalarına bir yenisini ekleyen bu düzenlemenin Meclisteki tüm partilerin uzlaşması ile kabul edilmesi spor kamuoyunun gücünü göstermesi bakımından dikkate değerdir.

SIRA SİZDE 5

1982 Anayasası'nda yapılan değişiklikleri inceledikten sonra, Anayasanın temel özelliklerinde ne gibi değişiklikler olduğunu tespit ediniz.

12 Haziran 2011 seçimleri öncesinde yeni bir anayasa yapılması konusu siyasi partilerin önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Nitekim seçimleri takip eden dönemde yeni anayasa yapım çalışmaları başlamış ve bu amaçla TBMM'de temsil edilen siyasi partilerin eşit temsil edildiği bir "Anayasa Uzlaşma Komisyonu" oluşturulmuştur. 19 Ekim 2011'de göreve başlayan bu Komisyon'un çalışmaları halen devam etmektedir. Uzlaşma sağlanması halinde anayasacılık tarihimizde uzun bir aradan sonra sivil inisiyatifle bir anayasa yapılmış olacaktır.

Özet

AMAÇ 1

Osmanlı Devleti'nde anayasal gelişmeleri listeleyebilmek

Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan ilk anayasal nitelikte belge 1808 tarihli Sened-i İttifak'tır. Bu belgeyi 1839 tarihli Gülhane Hattı Hümayunu izler. Tanzimat döneminde başta 1856 tarihli Islahat Fermanı olmak üzere birkaç anayasal nitelikte ferman daha yayınlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası ise 1876 tarihli Kanun-i Esasi'dir. Uzun bir süre askıya alınan bu metin, 1908 yılında yeniden uygulanmaya başlamış, 1909 yılında da önemli değişiklikler geçirmiştir.

AMAÇ 2

1921 Anayasası'nın özelliklerini özetleyebilmek

1876 tarihli Kanuni Esasi yürürlükten kaldırılmamıştır. 1921 Anayasası kısa çerçeve niteliğinde bir anayasadır. Osmanlı Devleti resmen sona ermediği hâlde, aynı topraklar üzerinde bir Türkiye Devleti'nden söz etmektedir. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu belirten ilk anayasadır. Kuvvetler birliği ve meclis hükûmeti sistemi kabul edilmiştir. Cumhuriyetin ilanı bu anayasada değişiklik yapılarak gerçekleşmiştir.

AMAÇ 3

1924 Anayasası'nın temel özelliklerini sıralayabilmek

Kuvvetler birliği ve meclis hükûmeti sistemi benimsenmiş olduğu hâlde, yasama ve yürütme arasında işlevsel bir ayrım yapılmıştır. Parlamenter sisteme kayış başlamıştır. Temel hak ve özgürlükler alanında bireyci, liberal bir anlayışa sahiptir. Sosyal haklar düzenlenmemiştir. 1937 yılında yapılan değişiklikle laiklik ilkesi anayasaya girmiştir. Anayasanın üstünlüğü ilkesi yer aldığı hâlde, bu ilke koruma mekanizmalarından yoksundur. Çoğunlukçu demokrasi modeli öngörülmüştür. Tek parti rejiminden çok partili hayata geçilirken anayasa değişikliği yapılmamıştır.

AMAÇ 4

1961 Anayasası'nın yapım sürecini ve temel özelliklerini açıklayabilmek

27 Mayıs 1960 askerî müdahalesinden sonra oluşturulan kurucu meclis tarafından hazırlanan metin halk oylaması ile kabul edilmiştir. Klasik hak ve özgürlüklerin yanı sıra sosyal ve ekonomik haklar ile siyasi haklar da ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Temel hak ve özgürlüklerin sayılması ile yetinilmemiş, bunların etkin bir biçimde korunmasını güvence altına almak için etkili bir idari yargı, anayasa yargısı ve yargı bağımsızlığı konularına özel önem verilmiştir. Seçimle gelen çoğunlukları frenlemeye yönelik olarak, ikinci meclis (Senato), Anayasa Mahkemesi kurulmuş, TRT, üniversiteler gibi bazı idari kuruluşlara özerklik tanınmıştır. Bununla birlikte, askerî yargının anayasallaştığı ve askerin sivil siyaset üzerinde etkisini gösterebileceği mekanizmaların anayasaya girdiği görülür. 1961 Anayasası'nda daha sonra yapılacak değişiklikler, yürütmenin ve askerin rolünün güçlendirilmesi doğrultusunda olmuştur.

AMAÇ 5

1982 Anayasası'nın yapım sürecini özetleyip bugüne kadar geçirdiği değişiklikleri saptayabilmek

1982 Anayasası'nda 1961 Anayasası gibi biri sivil diğeri askerlerden oluşan iki kanatlı bir kurucu meclis tarafından hazırlanmış ve halk oylaması ile kabul edilmiştir. Ancak, bu süreç demokratik özellikler bakımından 1961 sürecinin dahi gerisindedir. 12 Eylül rejiminin izlerinin silinmesi doğrultusunda 1982 Anayasası 18 kez değiştirilmiştir. Anayasanın başlangıç kısmı dahil pek çok hükmünde köklü değişiklikler yapılmıştır. Bunlar arasında, katılımcı demokrasinin önünü açan 1995 değişiklikleri, temel hak ve özgürlükler rejimini değiştiren 2001 değişikliği, cumhurbaşkanı seçimini değiştiren 2007 değişikliği ve Anayasa Mahkemesi ile HSYK'nin yapısını ve yetkilerini değiştiren 2010 değişikliği dikkat çekmektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı-Türk anayasal sürecinde ilk anayasal nitelikte belgedir?

a. Sened-i İttifak
b. Tanzimat Fermanı
c. Islahat Fermanı
d. Kanun-i Esasi
e. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

2. Aşağıdakilerden hangisi 1876 Kanun-i Esasi ile padişaha tanınan yetkiler arasında **yer almamaktadır?**

a. Heyet-i Vükela üyelerini seçmek ve atamak
b. Heyet-i Âyan üyelerini seçmek ve atamak
c. Heyet-i Mebusan üyelerini seçmek ve atamak
d. Heyet-i Âyan Başkanını seçmek ve atamak
e. Heyet-i Mebusan Başkanını seçmek ve atamak

3. Millî egemenlik ilkesi ilk hangi anayasamızda yer almıştır?

a. 1876 Anayasası
b. 1921 Anayasası
c. 1924 Anayasası
d. 1961 Anayasası
e. 1982 Anayasası

4. Osmanlı-Türk anayasalarında en kısa anayasa hangisidir?

a. 1876 Anayasası
b. 1921 Anayasası
c. 1924 Anayasası
d. 1961 Anayasası
e. 1982 Anayasası

5. Aşağıdakilerden hangisi 1924 Anayasası'nın özelliklerinden biri **değildir?**

a. Meclis hükûmeti ile parlamenter sistem arasında karma bir sistem öngörülmüştür.
b. Devletin yönetim biçimi cumhuriyettir.
c. Laiklik ilkesi ilk kez anayasada yer almıştır.
d. Anayasanın üstünlüğü ilkesi kabul edilmiştir.
e. Çoğulcu demokrasi ilkeleri benimsenmiştir.

6. Sosyal devlet ilkesi ilk olarak hangi anayasamızda yer almıştır?

a. 1876 Anayasası
b. 1921 Anayasası
c. 1924 Anayasası
d. 1961 Anayasası
e. 1982 Anayasası

7. Aşağıdakilerden hangisi 1961 Anayasası döneminde Millet Meclisi'ni sınırlandıran kurum veya kurullardan biri **değildir?**

a. Cumhuriyet Senatosu
b. Anayasa Mahkemesi
c. Millî Güvenlik Kurulu
d. Özerk üniversiteler
e. Özerk TRT

8. 1961 ve 1982 Anayasalarının yapım süreçleri karşılaştırıldığında aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır?**

a. Her iki anayasa da askerî müdahale sonrasında yapılmıştır.
b. Her iki anayasa da kurucu meclis tarafından hazırlanmıştır.
c. Her iki anayasayı hazırlayan kurucu meclis iki kanatlıdır.
d. Her iki anayasanın hazırlanmasında da kurucu meclisin askerî kanadı son söz hakkına sahiptir.
e. Her iki anayasa da halk oylaması ile kabul edilmiştir.

9. Aşağıdakilerden hangisi 1982 Anayasasının özelliklerinden biri **değildir?**

a. Özgürlük-otorite dengesinde otoriteden yanadır.
b. Devlet organları arasında yürütme organını güçlendirmiştir.
c. Yürütme organı içinde cumhurbaşkanını güçlendirmiştir.
d. Yasama organı Millet Meclisi ve Senato adı altında iki kanattan oluşur.
e. Anayasa Mahkemesinin yetkileri 1961 Anayasasına göre sınırlandırılmıştır.

10. Aşağıdakilerden hangisi 1982 Anayasasında değişiklik yapılan konulardan biri **değildir?**

a. Siyasi partilerin kapatılması rejimi
b. Temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması rejimi
c. Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri
d. Askerî yargının görev alanının daraltılması
e. Anayasa Mahkemesinin yapısı

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise "İlk Anayasal Nitelikte Belgeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c	Yanıtınız yanlış ise "1876 Anayasası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise "1921 Anayasası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise "1921 Anayasası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e	Yanıtınız yanlış ise "1924 Anayasası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise "1961 Anayasası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "1961 Anayasası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. d	Yanıtınız yanlış ise "1961 ve 1982 Anayasası" konularını yeniden gözden geçiriniz.
9. d	Yanıtınız yanlış ise "1982 Anayasası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c	Yanıtınız yanlış ise "1982 Anayasası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

1876 Anayasası, büyük oranda padişahın kullanmakta olduğu yetkilerin anayasaya aktarılmasıdır. Yasama organının bir kanadının seçimle gelmesi esası benimsenmişse de, bu meclis padişah tarafından atanan kişilerden oluşan kurullar tarafından kuşatılmıştır. Asıl işlevi olan yasa yapma sürecinde dahi seçilmiş meclisin yetkili olmadığı görülür. Bununla birlikte, seçilmiş meclisin uygun görmediği yasaların kabul edilmesini engelleyebilme olanağına sahip olması, padişahın tek söz sahibi olmadığını göstermektedir. Yargı alanında bağımsız mahkemeler ile birlikte değerlendirildiğinde mutlakıyet rejiminden çıkılmıştır. Ancak, padişahın yetkilerinin tam olarak sınırlanmadığı tespit edilebilir.

Sıra Sizde 2

1924 Anayasası döneminde tek partili rejimden çok partili hayata geçilirken anayasa değişikliği yapılmamıştır. Çoğunlukçu bir demokrasi modeli öngören anayasada, TBMM'de çoğunluğu elde eden siyasi partiyi sınırlayacak herhangi bir denetim mekanizması öngörülmemişti. Bu eksiklik hem 1924 Anayasası döneminin demokratik olmayan uygulamalarında hem de 1960 askerî müdahalesinin gerekçelerinde görülmektedir. Nitekim 1961 Anayasası bu eksiklikleri gidermeye yönelik bir takım kurumlar oluşturacaktır. 1924 Anayasası döneminde Anayasa Mahkemesi gibi denge mekanizmalarının kabul edildiği Anayasa değişiklikleri gerçekleştirilebilmiş olsaydı çoğunluk partisinin uygulamaları frenlenebilirdi.

Sıra Sizde 3

1961 Anayasası döneminde yapılan anayasa değişikliklerinin ortak noktası zayıflatıldığı düşünülen yürütmenin güçlendirilmesidir. Bu doğrultuda, denge işlevi gören bazı kurumların yetkileri azaltılırken, yürütmeye kanun hükmünde kararname çıkarma gibi yeni yetkiler tanınmıştır. İkinci özellik, temel hak ve özgürlüklerin daha kolay sınırlanması ve yargı denetimi ve yargı bağımsızlığı konularında hukuk devleti ilkesine istisnalar getirilmesidir. Bu yaklaşım, 1982 Anayasası'na giden yolda ilk adımlar olarak değerlendirilebilir.

Sıra Sizde 4

Her iki anayasa kurucu meclis tarafından hazırlanmıştır. Her iki kurucu meclis de biri sivil diğeri asker kökenli iki kanattan oluşmaktadır. Her iki anayasa da halk oylaması ile kabul edilmiştir. Ancak, 1982'de Danışma Meclisinin tamamı atama yolu ile belirlenirken, 1961 Temsilciler Meclisinde dolaylı ve sınırlı da olsa bir seçim vardır. Meslek kuruluşlarının ve siyasi partilerin temsiline önem verilmiştir. Çalışmalar Demokrat Parti dışında diğer siyasi partilere açık yürütülmüştür. 1982 döneminde ise tüm siyasi partiler yasaklanmış, ayrıca propaganda olanakları da sınırlı tutulmuştur. Temsilciler Meclisi ile Millî Birlik Komitesi arasında bir çatışma olduğunda karma komisyon kurulması öngörülmüştür. Danışma Meclisi ise Millî Güvenlik Konseyinin hiyerarşik altı gibi çalışmıştır, her konuda son söz Millî Güvenlik Konseyinindir. 1982'de halk oylamasına katılmama yaptırıma bağlanırken, 1961'de serbest bırakılmıştır. 1961 Anayasası reddedildiği takdirde ne olacağı belirli iken, 1982 Anayasası'nın halk oylamasında reddedilmesi hâlinde ne olacağı belirsiz bırakılmıştır.

Sıra Sizde 5

1982 Anayasası, yapılan 18 değişiklikten sonra ilk halinden oldukça farklı özellikler göstermektedir. Otorite-özgürlük ilişkisinde otoriteden yana olan yapısı değişmiş, temel hak ve özgürlükler alanında önemli değişik-

likler yapılmıştır. Bu hâliyle Anayasa'nın, 1961 Anayasası kadar katılımcı bir demokrasi modeli öngördüğü kabul edilebilir. Devlet organları arasında yürütmenin, yürütme içinde de cumhurbaşkanının ağırlığı devam etmektedir. Hatta cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin kabul edilmesi ile hükûmet sisteminde bir değişiklik ihtimali güçlenmiştir. Millî Güvenlik Kurulu, Devlet Güvenlik Mahkemeleri, askerî yargının görev alanı, Yükseköğretim Kurulundaki asker üye gibi pek çok alanda yapılan değişiklikle askerin sivil siyaset üzerindeki etkileri azaltılmıştır. 1982 Anayasası'nın temel özelliklerinde köklü değişiklikler yapılmış olmakla birlikte, gerek özgürlükler gerekse demokratik hukuk devleti ilkeleri alanında daha yapılması gereken çok değişiklik olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Yararlanılan Kaynaklar

Aldıkaçtı, Orhan (1982). **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası,** İÜHFY no.655, İstanbul.

Gözler, Kemal (2010). **Türk Anayasa Hukukuna Giriş,** Bursa: Etkin.

Kaboğlu, İbrahim (2009). **Anayasa Hukuku Dersleri,** İstanbul.

Kili, Suna (ed.) (1998). **27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası,** İstanbul: Boyut.

Özbudun, Ergun (2005). **Türk Anayasa Hukuku,** Ankara: Yetkin Y.

Tanör, Bülent (2002). **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** YKY, İstanbul: Beta

Tanör, Bülent ve Yüzbaşıoğlu, Necmi (2011). **Türk Anayasa Hukuku,** İstanbul: Beta

Teziç, Erdoğan (2011). **Anayasa Hukuku,** İstanbul: Beta.

Yazıcı, Serap (1997). **Türkiye'de Askerî Müdahalelerin Anayasal Etkileri,** Ankara: Yetkin Y.

TÜRK SİYASAL HAYATI

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Osmanlının son döneminde öne çıkan ideolojileri ve bunların toplumsal hareketlerle olan ilişkisini açıklayabilecek,
- Cumhuriyetin resmî ideolojisi olan Kemalizmi tanımlayabilecek,
- Anadoluculuk, batıcılık, çağdaşlaşma ve modernizm kavramlarını tanımlayabilecek ve bunları birbirileriyle karşılaştırabilecek,
- Türkiye'deki düşünce akımlarından muhafazakârlık ve siyasal İslamı açıklayabilecek,
- Türkiye'deki düşünce akımları ve toplumsal hareketlerden sol ve sosyalizm, liberalizm ve feminizmi özetleyebilecek

bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- İmparatorluk Vatanseverliği
- Ulus Devlet
- Homojen Kimlik
- Değişim ve Gelenek
- Modernizm
- Liberalizm
- Sol Hareketler
- Sosyalizm
- Pozitif Ayırımcılık
- Feminizm
- Toplumsal Cinsiyet

İçindekiler

Türk Siyasal Hayatı → İdeolojik Çeşitlenmeler ve Toplumsal Hareketler

- GİRİŞ
- OSMANLI MİRASI: 19. YÜZYIL İDEOLOJİLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI
- CUMHURİYET DÖNEMİ: RESMÎ İDEOLOJİNİN İNŞASI
- ANADOLUCULUK
- BATICILIK, ÇAĞDAŞLAŞMA VE MODERNİZM
- MUHAFAZAKÂRLIK
- SİYASAL İSLAM
- SOL VE SOSYALİZM
- LİBERALİZM
- TOPLUMSAL CİNSİYET VE FEMİNİZM

İdeolojik Çeşitlenmeler ve Toplumsal Hareketler

GİRİŞ

İdeolojiler her şeyden önce belirli bir dünya görüşünü yansıtır. İdeoloji içinde yaşadığımız dünyanın, yani toplumsal gerçekliğin nasıl olduğunu, neden meydana geldiğini ve nereye gideceğini açıklamak ister. Toplumsal gerçeklik, her ideolojiye farklı görünür. Çünkü her ideoloji toplumsal gerçekliği açıklamak için belirli bir sebep-sonuç ekseni kurar. Dolayısıyla ideoloji, bir düşünce dizgesinden beslenir ve onun da ötesine geçerek, bir siyasal duruş, pozisyon, eylem planı, hatta yol haritası çizer. Bu haritalar toplumsal gerçekliğin ne tür bağlantılarla örüldüğünü, bunların doğru mu yanlış mı olduklarını ve "en iyi yol"un hangisi olduğunu anlatır. İdeoloji bu nedenle aynı zamanda bir inançlar, norm ve değerler dizgesidir. 19. ve 20. yüzyılda Türkiye'de hangi ideolojik çeşitlenmelerin oluştuğunu görebilmek için Osmanlı mirasından başlamak yararlı olacaktır.

OSMANLI MİRASI: 19. YÜZYIL İDEOLOJİLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ortaya çıkan fikir akımları hem tarihsel hem de coğrafi (toprak kayıpları) koşulların ürünüdür. Yeni toplumsal kompozisyonun yarattığı etki ve tepkilerden meydana gelmiştir. İdeolojiler ve beslendikleri fikir akımları birbirleriyle kısmen örtüşerek veya ayrışarak yeni toplumsal gerçekliği açıklamak istemiş ve buna göre bir yol haritası çizmeye çalışmıştır. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyetindeki ideolojilere yön veren birçok akımın ve ideolojinin tohumları atılmıştır, bu fikir akımları *Milliyetçilik, Osmanlıcılık, Panislamizm, Turancılık, Türkçülük,* başlıkları altında toplanabilir. Kuş bakışı bu başlıkları inceleyecek olursak ortak noktalarının İmparatorluğu içinde bulunduğu durumdan kurtarmak ve eski görkemli günlerdeki durumuna getirmek için "bir reçete sunmak" olduğunu görürüz. Ortak ideal, Osmanlı birliğini korumaktır. Bu ideale farklı yollardan varmaya çalışan ideolojilerin yönetim vizyonu farklılaştıkça birbirlerinden uzaklaşmış ve çatışma içine girmişlerdir.

Milliyetçilik

Milliyetçilik, 19. yüzyıldan itibaren dünyada dalgalar hâlinde yayılan bir ideoloji olarak Osmanlı Devleti'nin siyasetini etkilemiştir. Dünyada "her milletin bir devleti olması" fikrini temsil eden *Milliyetçilik* akımı, Osmanlı aydınlarının söylemini de dönüştürmüştür. 19. yüzyıl Milliyetçilik ideolojisi halkların yaşadıkları toprak üze-

rinde egemenlik kurması, vatandaşlık hakları ve ulusal kimlik, "halkların kendi kaderlerini tayin hakkı" gibi kavramlarla dünyayı etkilemiştir. Dolayısıyla milliyetçilik ideolojisi Emperyal gelenekteki Teba/Hükümdar ikiliğini sarsmıştır. Yeni milliyetçilik dalgalarıyla başa çıkmak için ortaya "imparatorluk vatanseverliği" kavramı ortaya çıkmıştır. Özetle "imparatorluk vatanseverliği" dağılma döneminde azınlıkların bağımsızlık faaliyetlerine tepki olarak gelişmiştir. Bu tepki çeşitli ideolojilerde kendini açıkça göstermektedir.

Osmanlıcılık

Osmanlıcılık ideolojisi milliyetçilik ideolojisiyle baş etmek ve "imparatorluk vatanseverliği"nin sonucu olarak elde kalan toprakların bütünlüğünü korumak ve dağılmasını önlemek için doğmuştur. Bu ideolojinin amacı Osmanlı sınırları içinde yaşayan bütün milletleri dil, din, ırk farkı gözetmeksizin aynı hak ve yetkilere sahip kılarak birlik ve bütünlüğü sağlamaktır. I. Meşrutiyet döneminde etkili olmuştur. Meşrutiyetin ilanıyla dernekleşmenin, partileşmenin ve toplumsal hayatta çok seslilik dönemi açılmıştır. Özellikle İttihat ve Terakki'nin tek parti yönetimini kurduğu 1914 yılına değin Osmanlı Devleti'nde birçok düşünce yan yana durabilmiştir.

SIRA SİZDE 1

İmparatorluk vatanseverliği ne demektir? Neden ortaya çıkmıştır?

Panislamizm

Panislamist düşünce Osmanlı birliğini korumak için "din"i merkeze koyan bir ideoloji üretmiş, Panislamizm, Müslüman liderlerinin en çok tuttukları görüş olmuştur. II. Abdülhamit (1876-1909) Müslüman dünyasında birliği bütün Müslümanlara yaymak için girişimlerde bulunmuştur. Fakat II. Abdülhamid'in projesinin başarısız olması, bu hareketin içinde bulunanları yeni bir arayışa sevk etmiştir. "Irk ve dil"i temel alan başka bir ideolojik akım *Türkçülük* yaklaşımını üretmiştir. Ayrıca bu dönemde millet kavramının eski anlamından (Osmanlı millet sisteminden gelen dinî aidiyet anlamından) çıktığını, millet kavramının kültür ve dil fikri ile birlikte tanımlandığını söyleyebiliriz. Örneğin Genç Osmanlılar "Türk" kelimesini, Millet-i Osmaniye, Millet-i İslamiye ile birlikte kullanmaktaydılar.

Türkçülük

Türkçülük akımı millî birlik düşüncesini dil ve kültür bağlamında ele almıştır. 1904'te *Osmanlıcılık* ve *İslamcılık* akımlarına karşı Türkçülüğü savunan Yusuf Akçura'nın, *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı kitapçığı yayımlanmış, bu kitapta "Türklük" merkezli somut bir siyasi bütünlük projesi çizmiştir. 1908'de "Türk diye anılan bütün kavimlerin geçmişteki ve günümüzdeki durum, etkinlik ve eserlerini öğrenmek ve öğretmek" amacıyla İstanbul'da Türk Derneği kurulmuştur. Ziya Gökalp, Akçura'dan farklı olarak Turan fikrini -ideal veya ülkü anlamında- kültürel ve siyasi bir ifade olarak kullanır.

Turancılık

Turancılık ideolojisi İmparatorluğun parçalanmasına karşı gelişen bir refleks, Türklük bilincini açan bir anahtar olmuştur. 15 Mart 1912'de kurulan Türk Ocağı, Türkçü ve Turancı hareketin ağırlık noktasıdır. 1912 ile 1930 yılları arasında bu örgüt, Türkiye'nin en etkili siyasi/ideolojik düşünce merkezi olarak hizmet vermiştir. İttihat ve Terakki hareketinin ideoloğu olan Ziya Gökalp, Turancı düşüncenin sözcüsü olmuş, Gökalp'in yanı sıra, hikâyeci Ömer Seyfettin de Turan fikrinin popüler söylemde yer etmesine destek olmuştur.

Millî Mücadele döneminde ise Turan ideolojisi geriye çekilmeye başlamış, daralan İmparatorluk topraklarında adım adım Anadolu merkezli bir Türk kimliği ifade bulmuştur. Türkçü ve Turancı kadrolar İttihat ve Terakki'nin siyasi gelişiminde önemli bir rol oynadığı hâlde, TBMM hükûmeti 1920'den itibaren Turancı akıma karşı tavır almıştır. Turancı düşüncenin tanınmış önderi Ziya Gökalp 1923'te *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde Turancılığı "uzak ideal/mefkûre" ilan ederek, Türkiye devletinin kuruluşunu esas alan yeni bir milliyetçilik tanımı getirmiştir. Hatta Mehmet Emin Yurdakul *Turana Doğru* adlı şiir kitabının yeni baskısında bazı şiirlerini değiştirerek *Turan* sözcüğünün yerine *vatan* sözcüğünü getirmiştir. Dönemin ünlü fikir insanları Ahmet Ağaoğlu, Halide Edip ve Yusuf Akçura, 1922 ve 1923'te çeşitli şekillerde Turancılık ideolojisini terk ettiklerini beyan etmişlerdir. Türkçü-Turancı ideoloji Cumhuriyet ile son bulmamıştır. 1930'larda yeniden canlanmıştır.

1930'larda yeniden güçlenen Türkçü-Turancı düşüncenin en radikal sözcüsü Hüseyin Nihal Atsız idi. Atsız 1931-1932'de *Atsız Mecmuay*ı, 1933-1934 ve 1943-1944'te de *Orhun*: Aylık Türkçü Mecmua'yı yayımladı. 1939'da *Bozkurt* dergisini çıkaran Reha Oğuz Türkkan ile 1943'te Samsun'da *Kopuz* adlı Türkçü dergiyi başlatan Fethi Tevetoğlu bu dönemin diğer Turancı fikir önderleri arasında bulunuyordu.

Konu ile ilgili Kaynaklar: Füsun Üstel, *Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, 1997; Günay Göksu Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a*, İletişim Yayınları, 2001,İstanbul; Jacob Landau, *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*, London 1981.

CUMHURİYET DÖNEMİ: RESMÎ İDEOLOJİNİN İNŞASI

Osmanlı Türkçülüğünden cumhuriyete giden süreç Millî Mücadele, Kurtuluş Savaşı ve cumhuriyetin ilanı aşamalarından geçerken "ulusal sınır" kavramının ortaya çıkışıyla, "ulusal egemenliğe" doğru ilerlemiştir. Coğrafi sınırlar askerî başarılarla güvenceye alınmış, "devletin ve vatanın kurtarılması" yeni kurulacak yapının en temel ideolojik dayanağı olmuştur. Özellikle Yunanlılara ve İngilizlere karşı kazanılan zafer sonucunda Mustafa Kemal liderliğini kabul ettirmiş, bu önderlik Osmanlı mirasından kalan Türkçülüğü ideolojik anlamda dönüştürmüştür. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında kendisini milliyetçi olarak tanımlayan ve bağımsızlığı savunan hareketin ideolojik anlamda cevaplaması gereken yeni sorular ortaya çıkmıştır: İtilaf Devletleri'nin işgaline karşı nasıl tepki verilecek? Bağımsız devletin sınırları nasıl oluşacak? Ulusal egemenlik ne anlama geliyor? Osmanlıdan miras kalan siyasi kurumlarla nasıl bir bağ kurulacaktır? Bu bağlamda Mustafa Kemal önderliğinde sorunları çözmenin somut koşullarını yaratmıştır.

Kemalizm

Kemalizm, Mustafa Kemal'in temelini attığı bir ideolojik yaklaşımdır, amacı bağımsız bir ulusal devlet ve yeni bir siyasi rejim kurmaktır. Yeni rejim, Türklerin laik cumhuriyetidir. Cumhuriyet rejimine geçiş, saltanatın kaldırılması ve ulusal egemenliğe dayalı halk hükûmetinin kurulması sürecini başlatmıştır. Mustafa Kemal bunun nasıl bir cumhuriyet olduğuna dair *Nutuk* adlı eserde tanımlamalar getirmiştir. Nutuk'taki *Milliyetçilik* (CHP'nin 2. Oku) kültürel ve mekânsal milliyetçiliktir, yani mevcut sınırlar içinde millî aidiyeti tanımlar; fetihçi ve yayılmacı değildir. Kemalizm, bu yönü ile toplumun büyük bölümü tarafından paylaşılan, "ulusal modernleşme ve ulus devlet"i idealize eden bir ideolojidir.

Önderlik vasfı ile karizmatik lider konumuna gelen Mustafa Kemal Atatürk, ulusal kalkınma dinamizmini sağlamak için millete özgüven aşılaması yapmıştır. Ulusa seslenişi soyut anlamda millet kavramını yüceltmeye, "millî vasıflar ve cevheri" açığa çıkarmaya yöneliktir. Nutuk'ta *Laiklik* (CHP'nin 5. Oku), ve hilafetin kaldırılması sürecinin sonuçları siyasal anlamda (din-devlet işlerinin ayrılması), toplumsal anlamda (dinsel kurumların toplumsal yaşama karışmaması) ve kültürel anlamda

"Kemalizm" terimi 1930'larda kullanılmaya başlanmıştır. 1934'te Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, Türk kültürü ve Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıtmaya yönelik olarak La Turquie Kemaliste (Kemalist Türkiye) dergisini yayımlamaya başlamıştır. Mustafa Kemal'in kurduğu bu düşünce sistemi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 9 Mayıs 1935'te toplanan IV. Kurultayı'nda kabul edilen 1935 Programı'nda da "Kâmâlizm" olarak geçmiştir.

(dinî düşüncenin yerini bilimin alması) olmak üzere üç seviyede tanımlamıştır; bu seviyeler zihniyet olarak rasyonelleşme sürecinin de ifadesidir.

Kemalizm Türkiye'de çoğu zaman adı açıkça konan bir resmî ideoloji olmuştur. Önce tek parti ve millî şef döneminde (1923-45/50) sonra da *Atatürkçülük* olarak 1980 sonrası Türkiye'sinde yeniden tanımlanmıştır.

Kemalist ideoloji Cumhuriyet Halk Partisi ile özdeşleşen Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Milliyetçilik, İnkılapçılık/Devrimcilik ve Laiklik ilkeleriyle kendini tanımlamıştır. Bunların en çarpıcı sonucu saltanat ve hilafetin kaldırılması olmuştur. Kemalizmde iktidar meşruiyetini dinî bir kutsallıktan değil "millî egemenlik"ten alacak şekilde tasarlanmış, vatandaş ile devlet "millî egemenlik" çerçevesinde bir araya getirilmiştir. Cumhuriyet ile birlikte Osmanlı Devleti'nin dinsel meşruiyetinin yerini "laik"lik almıştır. Bu pozisyon devrimcilik ilkesiyle tutarlılık içindedir çünkü Kemalizm geleneksel dinî, sosyal ve kültürel kodları ülkenin ilerlemesinin önünde bir engel olarak görmüştür. Buradan hareketle, topluma ve devlete hâkim olan bu değerlerin (kalkınma ve çağdaşlık adına) kökten değiştirilmesi planlanmıştır.

Resim 5.1

Harf devrimi, Solda: Boş zamanlarında alfabe öğrenen bir sokak satıcısı görüyoruz. Sağda: Yeni harfler Postane'nin bahçesinde sergileniyor.

Kaynak: *National Geographic Dergisi Arşivi, Türkiye sayısı (1929)*

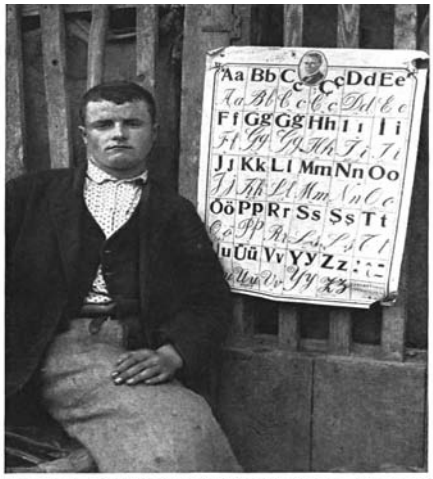

IN LEISURE MOMENTS THIS SHOPKEEPER STUDIES HIS A-B-C'S

THE NEW ALPHABET DISPLAYED NEAR STAMBOUL POST OFFICE

Kemalizm, Türkiye'nin ancak Batı'nın medeniyetine uyum sağladığı ölçüde sağlıklı bir alternatif ortaya koyabileceğine inanıyordu. Gelenekle ve geleneği çağrıştıran ögelerle bağların koparılmasını esas alan Kemalizm devrimcilik ilkesinden ötürü, gelenekte birincil derecede belirleyici olan İslam diniyle gerilim yaşadı. Zira yapılan yeniliklerin neredeyse tamamı, İslam diniyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgisi bulunan konulardı (kılık kıyafet devrimi, alfabe devrimi, Bkz. Resim 5.1.). Yeniliklere 'bağlı kalmak' ve onları 'korumak', Kemalizm için devrimci olmanın bir gereğiydi. Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti Kemalist ideolojiyle beraber Osmanlı kurumsal yapısından (saltanat, hilafet, geleneksel meşruiyet) ve çok parçalı/çeşitli (heterojen) bünyeden kopmuş ve (homojen) tek parça bir ulus kimliğine geçiş iradesi göstermiştir. Homojenliği inşa etmek için de hemen hemen her milliyetçilik akımının yaptığı gibi kolektif belleğe hitap eden simge ve köken anlatılarından faydalanmıştır. Milliyetçilik ideolojisi bunun en temel dayanağı olmuştur. Çünkü milliyetçilik halkın genelini bir 'ulusal mit' etrafında birleştirir; bireyi değil, grup değerlerini yüceltir, böylelikle de kitlelerin devlete bağlılığını ve sadakat hissini

arttırır. Bu ideolojinin ürettiği homojen kimlik kalıbı sayesinde kitleleri tek vücut halinde, "tek bayrak, tek millet, tek dil" olarak ele alıp, kitlelere yön veren tek parti sistemine ya da hâkim parti sistemine de elverişlidir. Özetle Kemalizm sosyal ve siyasi alanda bir reform hareketine yol açmıştır. Kemalizm dört teorik varsayım üzerinde durmuştur:

1. Hükümdar otoritesi üzerine kurulu meşruiyet anlayışı yerine, kanun ve yasalara bağlı meşruiyet anlayışı,
2. Ümmet toplumundan bir ulus devletine geçiş,
3. Teba/Halk-Kral/Sultan ikiliğinden oluşan siyaset yerine ulusun egemenlik kurduğu bir siyasal alan inşa etmek,
4. Dünyayı analiz ederken dinî yaklaşımdan, pozitif (olgusal) anlayışa geçmek.

SIRA SİZDE 2

Ülkemiz örneğinde İmparatorluk ile ulus devlet arasındaki en önemli ideolojik farklılık(lar) nedir?

ANADOLUCULUK

Anadoluculuk, hem bir ilimcilik hem kalkınmacılık hem ahlakçılık ve maneviyatçılık hem de felsefi anlamda Türk hümanizmasını gerçekleştirecek bir ideoloji ve toplumsal harekettir. Burada yeni bir tarz milliyetçilik savunulmaktadır. İlk Anadoluculuk hareketi 1923-1925 arasında Mükrimin Halil Yinanç ve onun çıkardığı *Anadolu* dergisi etrafında oluşmuştur. Anadoluculuk akımının üç çeşidi vardır.

Mavi Anadoluculuk

1940'lar ve 1950'lerde ortaya çıkan Mavi Anadoluculuk akımına göre "Batılılaşma aslında öze dönmek demektir çünkü Batı medeniyetinin kaynağı da Batı Anadolu'daki ve Orta Asya'daki kültürdür". Özellikle Sabahattin Eyüboğlu, Halikarnas Balıkçısı, Melih Cevdet Anday, Azra Erhat gibi isimlerden oluşan Mavi Anadolucular için başta Antik Felsefe'nin doğduğu İyonya olmak üzere Anadolu tüm medeniyetlerin beşiğidir ve tüm medeniyetler buradan doğmuş ve yükselmiştir. Mavi Anadolucular kimlik inşasında İslami ögelere değil, Anadolu sembollerine ağırlık vermişlerdir.

İslamcı Anadoluculuk

İslamcı Anadoluculuk, 1939 sonrası dönemde ortaya çıkan bir harekettir. Özellikle *Hareket* dergisi (1939-49) etrafında gelişen fikirlere Hüseyin Avni Ulaş, Nurettin Topçu öncülük etmiştir. Mekânın manevi gücüne vurgu yaparak mekânın ırkı millete dönüştürmesinden söz etmişlerdir. İslamcı Anadoluculukta "vatan" fiziksel olduğu kadar ahlaki değerler sisteminin sınırlarını çizmektedir. Bu değerler, dinî ve kutsal bir mekânı vatanlaştırmıştır.

Türkçü Anadoluculuk

Türkçü Anadoluculuk, Etnik Anadoluculuk olarak da adlandırılan bu akım, Anadolu'yu dünyaya değil "öze" ve "yerel olana" açılan bir kapı olarak görür. Türkçü Anadoluculuğun fikir önderlerinden Remzi Oğuz Arık'a göre milliyetçilik idealinin ağırlık merkezi olarak vatan kavramının kabul edilmesi bir "realite"dir. Bu realiteyi oluşturanlar Türk kütlesi ve Türkmen kütlesidir. Bu "esas kütle" memleketin dil, nüfus, toprak, sınır, siyaset, eğitim, ekonomi, sağlık gibi bütün devlet çalışmalarının belkemiğini meydana getirir.

Örneğin Türkiye'de 2000'li yıllarda sol ideolojiye daha yakın tanımlanan, kendini sağ milliyetçilikten ayırt eden *Ulusalcılık* akımı ortaya çıkmıştır. Ulusalcılık akımına göre, Atatürk'ün öngördüğü tam bağımsızlık, millî sanayinin gelişmesi, dışa bağımlılıktan kurtulma gibi hedefler terk edilmiş, devletin temel kuruluş ilkelerinden sapılmıştır ve millî çıkarlar korunmamaktadır. Ulusalcılık yaklaşımına göre Avrupa Birliği üyeliğine girebilmek için uluslararası platformda millî davalardan ve diplomasideki "kırmızı çizgi"lerden tavizler verilmemelidir çünkü ülkenin içişlerine Osmanlı Devleti'nin yıkılışındaki gibi yabancı devletlerce karışılmaktadır. Ulusalcılar, "ulus devletin üniter yapısının korunması gerektiğini, ülkeyi etnik unsurlara ayrıştırmanın, ülkenin "mozaik" olduğunu söylemenin, Atatürk'ün ilkelerine ters düştüğünü, bunun emperyalizmin ülkeyi bölmek için uyguladığı bir oyun olduğunu" savunurlar. Ulusalcılık çeşitli etnik toplumsal kimliklerin birlikteliğini simgeleyen "mozaik"e karşı çıkması ile Milliyetçi Hareket Partisi söylemine yaklaşır, "tek devlet, tek bayrak ve tek dil" fikrini desteklemesiyle Kemalist ideoloji ile örtüşür. Bunun yanında laik, sosyal, hukuk devletini savunması ve tam bağımsızlıktan yana olmasıyla sol söylemle de yakınlaşmaktadır.

BATICILIK, ÇAĞDAŞLAŞMA VE MODERNİZM

"Batılılaşmak/Modernleşmek/Çağdaşlaşmak" kavramları değişik açılardan Türkiye'nin düşünsel/ideolojik haritasında nazik bir yer tutar. "Batı" hem model alınan hem de tehdit olarak görülen bir ideolojik imgedir. Batı, kimi ideolojik söylemlerde Avrupa-Avrupalılaşma-Avrupalılaştırma bazı söylemlerde ise çağdaşlaşma, modernleşme vs. gibi terimlerle karşımıza çıkar. Batı, Osmanlılar tarafından ileri olarak kabul edilmekle birlikte Batı'nın ahlakı, tehlikeli sınıf çatışmaları ve emperyalist eğilimlerin ortaya çıkışı gibi pek çok nedenden dolayı eleştirilmiştir. Bu nedenle Batı, hem gelişme aracı hem de bir tehdit kaynağı olarak görülmüştür. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ile Türkiye'nin ulus-devlet kurma aşamasında kendi modernleşmelerini kendilerinin yaratması gündeme gelmiştir. Çağdaşlaşma kavramı bu bakımdan modern olmayı "çağın gelişmelerine açık olmak ve uyum sağlamak" anlamıyla Batıcılıktan farklı bir akım şeklinde gündeme getirilmiş; modernleşmeyi sadece Batı'ya endekslememek için teknik bir çerçeve sunmayı amaçlamıştır.

Batıcıların programı olarak da bilinen ve 1912 yılında İçtihat dergisinde yayınlanan "Pek Uyanık Bir Uyku" adlı makalede serdedilen şu görüşlerin önemli bir kısmı Cumhuriyet devrinde hayata geçirilmiştir: "Fes kaldırılacak ve yeni bir başlık kabul edilecek, tekkeler ve zaviyeler kaldırılarak gelirleri eğitim bütçesine eklenecek, sarık, cübbe vs. giymek hakkı yalnız din adamlarına verilecek, yaşlılar için amelî okullar açılacak, arazi ve Evkaf kanunlarından başlanarak bütün kanunlar ıslah edilecekti." (Safa, 1996:51-55).

Türkiye'deki düşünce dünyasında Batı ile nasıl bir ilişki kurulacağı "Kültür ve Medeniyet" tartışmasında gizlidir. Bu tartışma Ziya Gökalp'in modernleşme ideolojisinde önemli yer tutar. Gökalp'in kültür/hars ve medeniyet ayırımına göre hars, ulusal kültürdür. Medeniyet ise farklı toplumların bir arada geliştirdikleri bir bütündür. Batı uygarlığının kültürü alınamaz çünkü her ulusun kültürü kendine özgüdür. Sonuç olarak Gökalp'in fikriyatı durumu bir ikilik olarak görür.

Cumhuriyet kesin bir kararla bu ikiliğe son vererek yalnız Batı yoluna gider. Mustafa Kemal Atatürk'te Batılılaşma fikri, Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından itibaren çağdaşlaşmanın, çağdaş bir devlet ve toplum olmanın temelini oluşturmuştur. Dolayısıyla Kemalizm diğer reform algılarından farklı olarak salt bir modernleşmeden ziyade, toplumun ve devletin yapısında temelden değişikliklerin zorunlu olduğuna inanmış, "kültür/hars" ve "medeniyet" tartışmalarını bir yana bırakarak Batı medeniyetinin bir bütün olarak alınmasından yana olmuştur. Kemalist yaklaşıma göre Çağdaşlaşma, siyasal bilimler açısından sanayileşmeye eşlik eden siyasal ve toplumsal değişiklikler olarak tanımlanır. Atatürk, "uygarlığı bir milletin devlet hayatında, fikir hayatında ve ekonomik hayatta gösterdiği ilerlemenin bileşkesi" olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Kemalizm bilimi tek araç olarak görmeyi çağ-

daşlaşmanın en başat niteliği saymakta, dinî (İslamiyet'i) bir araç, bu hedefe ulaştırıcı bir yöntem olarak görmemektedir.

Modernizmin temelde dayandığı iki anahtar kavram, yenilik ve değişimdir. Bu algıya göre geleneksel sanatlar, edebiyat, toplumsal kuruluşlar ve gündelik pratikler artık vadesini doldurmuştur ve bu yüzden bunların bir kenara bırakılıp "yeni" bir kültür inşa edilmesi gereklidir. Modernizm ticaretten felsefeye bütün eski yöntemleri sorgular. Böylelikle geleneksel kültürün ögelerinin yeni ve daha iyi olanla değiştirilebilir olduğunu savunur. Modernizme göre 20. yüzyılın ortaya çıkardığı yeni değişiklikler ve yenilikler kalıcıdır, aynı zamanda "yeni" oldukları için "iyi" ve "güzeldir". Türkiye örneğinde modernleşme modelinin Batı'dan alınmasından ötürü tüm "iyiliğin ve gelişmenin" Batıdan kaynaklandığı fikri hâkimdir. Kemalizm "çağdaş uygarlık seviyesi"ne ulaşmayı hedeflerken Batı kültürünün, yaşam biçiminin, iktisadi ve siyasal yapısının yüzyılların süzgecinden geçerek bugünkü ideal hâline geldiğini varsayarak, Doğu'ya da bunu bir nihai seviye olarak sunmuştur. Bunun sonucunda modernleşme sürecindeki toplumlarda, modernleşmeyi sahiplenen kesimler ile geleneksel yaşam biçimini savunanlar arasında bir gerilim yaşanmıştır. Modernlik vurgusu, geleneksel yapıların "eskiliğine" karşı "yeniyi" temsil etmesinden de kaynaklanmaktadır. Modernleşmeyi savunan kesimler bu farkı, "çağdaş-çağ dışı" ayırımına indirgeyerek, modernliğin tercih edilmesindeki "isabeti" ortaya koymaktadırlar. Bu ayrım *Modernleşme* ve *Çağdaşlaşmayı* Batı üzerinden tanımlayan ve evrensel laik perspektife oturtan yaklaşımlar ile Muhafazakârlık ve İslamcı yaklaşımlar arasında bir gerilim doğurmuştur.

MUHAFAZAKÂRLIK

Muhafazakârlık, kelime olarak "düzeni korumak", "var olanı muhafaza etmek" fikri üzerine oturur. Değişime kuşku ile bakar. Muhafazakâr ideolojiye göre değişim tercih edilir bir durum değildir ama eğer değişim kaçınılmaz ise toplumda geçmişten gelen geleneksel kurumlar (aile, eğitim ve kültür) muhafaza edilerek değişmelidir. Değişim sürecinde lider (otorite, baba figürü/temsili) süreci yönetir, "değişerek aynı kalma" ilkesine sahip çıkar. "Değişerek aynı kalma" düşüncesi ideolojik olarak muhafazakârlığın ilk savunucusu İngiliz düşünürü Edmund Burke'a aittir. (1729-1797). Muhafazakârlık en kısa anlamı ile "mevcut hukuki durumu (statüko) muhafaza etmek, toplumdaki radikal değişimlere "kuşkulu yaklaşma" şeklinde tanımlanır. Muhafazakâr ideoloji için gelenek en önemli yapıtaşıdır. Gelenekler zamanının sınavını geçerek günümüze kadar gelmiştir ve kök salmıştır dolayısıyla bir anda değişemezler.

Muhafazakârlık mevcut hukuki durumu (statüko) korumak, toplumdaki radikal değişimlere kuşkulu yaklaşma şeklinde tanımlanır.

Türkiye muhafazakârlığının gelişimi, Türkiye modernleşme tarihinde ortaya çıkar. Türkiye modernleşme tarihinde modern olanın algılanışı, modern ve modern olmayan ikilemlerinin yaratılması, muhafazakâr düşüncenin gidişatını da etkilemiştir. Muhafazakâr düşüncede modernleşmek, Batı'nın teknolojisinden faydalanmaktır. Türk muhafazakârlığının teknolojiyle problemi yoktur. Modernleşmeye çalışırken korunmak istenen ögeler "din ve kültür" olmuştur. Muhafazakârlara göre modernleşmenin tek bir yolu yoktur; her ülke kendi kültürüne, tarihine, toplumsal yapısına bağlı olarak değişebilir. Fakat dinî duygulardan yoksun bir toplumda muhafazakâr düşünce barınamaz. Bu ideolojide amaç bilim ve maneviyatı dengeli bir şekilde bir arada tutabilmektir.

Türkiye'deki muhafazakâr ideolojiyi kabaca üçe ayırabiliriz: Kültürel, İslamcı ve Milliyetçi Muhafazakârlık.

Kültürel Muhafazakârlık

Kültürel muhafazakârları diğer muhafazakârlık türlerinden ayıran en büyük özellik, düşüncelerini siyasal değil kültürel düzlemde ifade etmeleridir. Kültürel muhafazakârlar olarak Mustafa Şekip Tunç, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Peyami Safa, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Yahya Kemal ve Ahmet Hamdi Tanpınar önemli figürlerdir. Bu düşünürler "geçmiş kültürlerin yok oluşa terk edilmemesi, dinin ve kültürel kurumların toplumsal yaşam için işlevsel olduğunu" vurgular.

İslamcı Muhafazakârlık

İslamcı Muhafazakârlığı diğer muhafazakârlık türlerinden ayıran en büyük özellik, düşüncelerinde dinî duygu ve anlayışa daha çok yer vermeleridir. Sait Halim Paşa, Ahmet Cevdet Paşa gibi isimler İslamcı muhafazakâr olarak nitelenebilir. Özellikle Tanzimat düşünürleri arasında özgün bir yere sahip olan Ahmet Cevdet Paşa, entelektüel birikimi, olaylara yaklaşımı ve düşünceleriyle tipik bir İslamcı muhafazakâr olarak kabul edilebilir. Onun sistemleştirdiği bu düşünce Namık Kemal, Ali Suavî, Ahmet Mithat Efendi başta olmak üzere birçok milliyetçi düşünürü etkilemiştir. Cevdet Paşa gibi birçok İslamcı muhafazakâr olmakla birlikte, Mehmet Âkif Ersoy ve Necip Fazıl Kısakürek gibi isimler günümüze etki etmiştir. Özellikle M. Akif Ersoy'un temsil ettiği çizgi, ümmet kavramını kavim kavramının önüne almaktan yanadır; yani Müslümanlığı üst kimlik olarak tanımlama yoluyla, ulusal düzeyde ümmetçi, evrensel boyutta ise İslam olan milletlerin dayanışmasını savunur.

Türkiye'de 1950 sonrası ağırlık kazanan muhafazakârlık yorumları, yüksek bir antikomünizm dozu ile toplumu büyük ölçüde etkilemiş ve harekete geçirmiştir. 1960'ların sonunda daha çok Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983), O. Yüksel Serdengeçti ve M. Şevket Eygi örneklerinde gördüğümüz popüler muhafazakâr söylemin şekillendiğini görüyoruz. Şüphesiz bu dili en iyi şekilde kullanabilen ve Türkiye'deki antikomünist propagandanın entelektüel figürlerinden biri Necip Fazıl Kısakürek'tir. Kısakürek, 2000'li yıllarda siyasi ağırlık kazanan "Muhafazakâr Demokrat" kesimi derinden etkilemiştir.

Milliyetçi Muhafazakârlık

Milliyetçi muhafazakârları diğer muhafazakârlık türlerinden ayıran en büyük özellik, düşüncelerini siyasal ve kültürel düzlemde ifade etme yolunu tercih ederek, millî duyguları daha çok önemsemeleridir. "Millî bünye", "millî hissiyat" ve "millî öz" ve kavim anlamında Türklük bu akımın başlıca temelidir. Milliyetçi muhafazakârlar olarak, Nurettin Topçu, Mümtaz Turhan, Erol Güngör, Sâmiha Ayverdi, Ekrem Hakkı Ayverdi'yi örnek gösterebiliriz. Türkiye'de 1970'lerdeki milliyetçi siyasete 1969'da kurulan Milliyetçi Hareket Partisinin ideolojisi damgasını vurmuştur. MHP çizgisinin esasını İslam dininin şekillendirdiği Türk milliyetçiliğini temel alan gelenekçi-muhafazakârlığı simgeleyen Dokuz Işık temsil etmektedir. Ülkücüler, idealizmin (ülkücülük) doruk noktalarına ulaştığı antikapitalist, antikomünist bir siyaseti savunmuştur. Dokuz Işık arasında milliyetçilik en önemli yere sahiptir. Milliyetçi Muhafazakârlık söyleminde kendini "ideolojiler-üstü" tanımlama gibi bir tavır da karşımıza çıkar. MHP'nin kurucu lideri Alparslan Türkeş bir sözünde "Biz ne sağcıyız ne solcu biz milliyetçiyiz" diyerek politik pozisyonunun merkez olduğunu ifade etmiş, milliyetçiliği âdeta siyaset-dışı bir kategori olarak tanımlamıştır.

Kuş bakışı bakacak olursak Batı Muhafazakârlığı ile benzer bir şekilde Türkiye'deki muhafazakârlar da güçlü bir devletten yanadırlar. Devlet geleneği, değer-

lerin başında gelmektedir. Devlet daima Türk muhafazakârlarınca kutsal bir kurum olarak algılanmıştır.

Muhafazakârlığın modernleşme ile nasıl bir ilişkisi vardır?

SIRA SİZDE 3

SİYASAL İSLAM

Türkiye'de *Siyasal İslam* modern siyasal alanın kuruluşu ile ortaya çıkan ve söylemini konjonktüre göre güncelleyen, iktidarı toplumsal destek yoluyla sağlamaya çalışan modern bir ideolojidir. Siyasal İslamcı akımın birinci nesli, bağımsız seçimler yoluyla siyasal iktidarın meşruiyetini sağlayan ve genel çerçevesiyle modern siyasal alanı kuran 1908 devrimi/ II. Meşrutiyet ile başlamakta ve Cumhuriyet döneminde çok partili hayata geçiş ile sonlanmaktadır. İlk nesil İslamcı söylemin doğuşu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki geleneksel idari yapının 19. yüzyıl başından itibaren dağılışı ve buna paralel mevcut olan İslam anlayışının dönüşüme uğramasını ifade etmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrasında tek parti modelinden çok partililiğe geçiş, Demokrat Partinin İslam'ın popülist söylem ile bütünleşmesini de getirmiştir. Demokrat Parti döneminin 1960 askerî darbesi ile sonlanması aynı zamanda, Türkiye'de sosyal sınıfların ayrışmasına işaret eder. DP dönemi boyunca ve devamında sanayileşme, tarımda makineleşme ve buna bağlı kentleşme sürecinde toplumsal sınıflar netleşmiş ve belirli ideolojiler etrafında gruplaşmalar olmuştur. Türkiye'nin çok partili hayata geçişinden itibaren siyasal yelpazede merkez sağı temsil eden DP'den sonra gelen Adalet Partisi'nde yaşanan bölünmeler sonucu Türkiye'de sağ akımda, sosyoekonomik sınıflar kendi içinde İslamcı ve milliyetçi gruplara ayrışmıştır.

Türkiye'de siyasal İslamcılığın ikinci nesli, Millî Nizam Partisinin faaliyete geçmesi ile başlamaktadır. Millî Nizam Partisi, Demokrat Parti dönemi ve sonraki on yıl içerisinde Türkiye'nin toplum yapısındaki dönüşümün ürünüdür. Millî Nizam Partisi, Türkiye'de siyasal İslamcı söylemi parti programı olarak benimseyen ve belirli bir sosyopolitik, ekonomik ve kültürel taban etrafında seçmen kitlesini örgütleyebilen ilk parti olma özelliği taşımaktadır. Millî Nizam Partisinin veya genel adıyla Millî Görüş'ün harekete addettiği 'millî' kimlik, İslam'ın öngördüğü millet kavramı içerisinde anlamlandırılması gereken bir durumdur. Siyasal İslamcı hareketin 1980 öncesi her iki siyasi oluşumunun adında 'millî' sözcüğünü kullanarak, "nizam ve selamet" kavramlarını siyasete sokarak, sol akımlara karşı kendi söylemini sloganlaştırmıştır. 1960-80 döneminde Türkiye'de sağ siyasetin ideolojisi aşırı milliyetçi ve İslami söylemlere kaymıştır. Bu bağlamda 12 Eylül 1980 askerî darbesi sonrasında siyasal ve toplumsal alanda belirli bir güç kazanan bir ideoloji vardır: *Türk-İslam Sentezi*. Bu sentezin başlıca amacı, Müslümanlığı üst kimlik olarak tanımlama yoluyla, ulusal düzeyde ümmetçi, evrensel boyutta ise İslam olan milletlerin dayanışmasını savunmaktır. Türk-İslam sentezi, 1970 yılında kurulan Aydınlar Ocağı tarafından kavramsallaştırılmış ve programlaştırılmış bir hâlde Türkiye'nin siyasal gündemine girmiştir. İslam üst kimliğinin millî bir boyutta ortaya atılmasının başlıca iki sebebi olabilir. Bunlardan birisi, Cumhuriyet döneminden itibaren başlayan ve 1960 sonrası dönemde kurumsallaşan "modern vatandaşlık" kavramına alternatif bir seçenek yaratmak; ikincisi ise aynı dönemde ağırlık kazanan radikal sol akımlara alternatif olmak.

DİKKAT

Türk-İslam Sentezi, Turgut Özal iktidarı döneminde de gündemde kalmayı sürdürmüştür. Bu husustaki en önemli dönüm noktası, 12 Eylül yönetiminin kurduğu Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu'nun 1986 yılının Haziran ayında toplanarak bir rapor benimsemesidir. Toplantıya Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Başbakan Turgut Özal, Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ, YÖK Başkanı İhsan Doğramacı ve Yüksel Kurul üyeleri katılmış ve burada "kültür unsurlarının ve kültür politikasının tespitinde uygulanacak yöntem ve sorumluluklar" başlıklı rapor görüşülmüştür. Bu rapora göre Türklük ve İslam öğelerinin milli kültürün iki ana dayanağı olduğu milli kültür politikası belirlenmiştir. Bu çerçeve Kemalizm ile uyumlu hale getirilmeye çalışılmış ve "Atatürkçülük" yeniden tanımlanmıştır.

SOL VE SOSYALİZM

Sosyalizm, iktidar ve üretim araçlarının halk tarafından kontrol edildiği bir toplum fikrine dayanır. "Sol siyaset" kavramının kökeni Fransız İhtilali dönemine dek geri gider. İhtilal sonrası kurulan parlamentoda özgürlüklerin destekçisi olan halkçılar genellikle başkan koltuğunun solunda oturmaktaydılar. Değişimlere karşı çıkmakta olan zenginler, burjuva kişiler ise sağda otururlardı. Bugün Fransız parlamentosunda bu gelenek hâlâ devam etmektedir.

Solculuk, mevcut sosyal hiyerarşiyi, eşitsizliği kaldırmak isteyen ve zenginliğin ve imtiyazların adaletli dağılımını destekleyen bir politik harekettir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde sosyalist gruplar olmasına rağmen bunlar geniş kitle örgütlerine dönüşememişlerdi. Bu gruplar genelde küçük ve sosyalist düşüncenin taşıyıcıları oldular. Özellikle Selanik ve İstanbul merkezli idiler. Bir kısmı Türkiye Komünist Partisine (TKP) katılmıştır. Özellikle de Şefik Hüsnü'nün liderlik ettiği Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) bunlardan biridir.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, Türkiye uzun bir süre "ithal ikameci sanayileşme politikası" izlemiştir. 1954 yılı ve sonrasındaki döviz bunalımı yıllarında, ithal ikamesi sermaye birikiminin en önemli kaynağı olmuştur. 1960 sonrasında ise ithal ikamesi, planlar ve diğer yasal-kurumsal düzenlemelerle resmîleşmiştir. 1963-1967 döneminden sonra, 1970'li yıllardan itibaren ithal ikamesinin ikinci aşaması olan ara ve sermaye malları ikamesi aşamasına geçmiştir. Dönem boyunca petrol krizinin yarattığı olumsuz gelişmelere rağmen stratejide herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Sol ideoloji Türkiye'de etkili olmuş diğer siyasal düşünce akımları ile karşılaştırıldığında, uluslararası - evrensel düşünce kaynaklarıyla ilişkisi en dolaysız olan akımdır. Türkiye'de sol ideoloji milliyetçi ve muhafazakâr ideolojiyle şu bakımlardan ters düşer: Evrenselcidir ve seküler bir toplumsal yapıyı savunur. Dolayısıyla sol yaklaşımın odağında din, ırk, milliyet, cinsiyet vb. kavramlar yerine insan, eşitlik ve emek kavramları vardır. Şunu da unutmamak gerekir ki sol ideoloji kendi içinde çok fazla çeşit barındırır. Dolayısıyla sol görüşün milliyetçiliğe karşı olmayan çeşitleri de vardır. Ulusalcı-milliyetçi fikirlerin benimsendiği ve temelinde "millet" kavramının bulunduğu sol görüşler tarih boyunca görülmüştür ve günümüzde de bulunmaktadır. Milliyetçi-sol bir oluşum olarak Türk Solu ve Ulusal Parti örnek verilebilir.

1950'de kurulan tek yasal sosyalist parti Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Vatan Partisi'dir; bu parti adli kovuşturmaya uğratılarak kapatılmıştır. TKP ise 1950'lerin başında bir ayrışma yaşadıktan sonra yeniden canlanmış ve Sovyetler Birliği Komünist Partisinin takipçisi olma yoluna girmiştir. 1960'lı yıllarda sol ideoloji Devlet Planlama Teşkilatı programları doğrultusunda başlayan "ithal ikameci sanayileşme" politikasının neticesinde Türkiye'de ekonomik sınıfların ortaya çıkması ve 1961 Anayasasının getirdiği ortamda örgütlenmeye başlamıştır. Ayrıca 1950'lerde başlayan köyden kente göç akımı 1960 ve 70'lerde de devam etmiş ve şehrin çeperlerine eklemlenen varoşlar sol düşüncenin örgütlenme sahalarından biri olmuştur.

KİTAP

Dönemin ekonomik politikalarıyla ilgili daha fazla bilgi için Bkz: Şevket, Pamuk, "İthal İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye, 1947-1979", Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, içinde, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 1987, s. 37-69.

1960'ların en önemli olaylarından biri bir sosyalist partinin, Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP), kuruluşu ve ülke genelinde yarattığı etkidir. 1960 ile 1970 arası, TKP'nin ülke içindeki kadroları TİP'i desteklemişlerdir. TİP, 13 sendikacı tarafından 14 Şubat 1961'de yapılan bir basın açıklamasıyla kurulmuştur. Aynı dönemde kendi başına bir sosyalist parti kurma girişimleri bulunan Mehmet Ali Aybar ve arkadaşları, partiye katılmışlardır. Millî Demokratik Devrim-Sosyalist Devrim tartışmalarının başlangıcı yine bu döneme denk düşer. Türkiye İşçi Partisi (TİP) 1965 seçimlerinde TBMM'ye 15 milletvekili sokabilmiş ve Türk siyasal hayatına kalıcı yenilikler getirmiş önemli bir siyasal oluşumdur. TİP'in bir diğer vurgu yaptığı konu da antiemperyalizmdir. TİP liderleri daha barışçıl ve bağımsız bir dış politika anlayışını benimsemiş ve Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" anlayışı doğrultusunda Türkiye'nin komşularıyla olan ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Resim 5.2

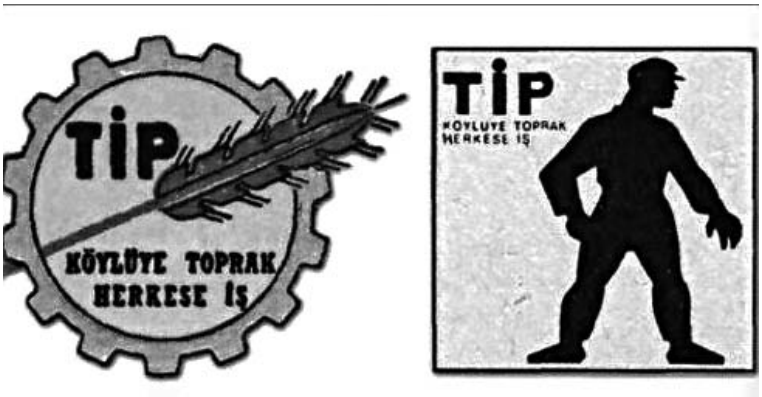

Türkiye İşçi Partisi Posteri

Kaynak: *İstanbul-BİA Haber Merkezi, 12 Şubat 2011, (Abdurrahman Atalay'ın 1988'de yayınlanan Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi)*

Türkiye'de soğuk savaş yılları, sol aydınların dikkatlerini dış politikaya yöneltmeleri açısından önemlidir. Sol ideoloji Türkiye'nin izlediği ekonomi-politikayı eleştirmiş, izlenen çizgiyi Batılı güçlü devletlerin çıkarlarına hizmet etmek olarak görmüştür. Bu dönemde ortaya çıkan örgütlerden biri, 1950'de İstanbul'da kurulan "Türk Barışseverler Cemiyeti"dir. Başkanlığını Behice Boran'ın yaptığı bu dernek, Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesini ve NATO'ya girmek istemesini kınamasıyla dikkat çekmiştir.

1960-80 arası dönemde Türkiye'de sosyalist ideolojinin yaygınlaşmasında en etkili olmuş bir diğer grup Yön Hareketi'dir. Yön Hareketi ismini ilk olarak 20 Aralık 1961'de yayınlanmış Yön Dergisi'nden alır. Yön Dergisi kurulurken 27 Mayıs'ın da coşkusuyla dönemin bütün entelektüellerinden destek görmüştür. Derginin yayın hayatı Haziran 1967'ye kadar sürmüş ve derginin yayınları özellikle askerî-bürokratik elit ve üniversite gençliği-entelektüel gruplar üzerinde etkili olmuştur. Derginin imtiyaz sahibi ve başyazarı daha çok "Türkiye'nin Düzeni" adlı eseriyle bilinen Doğan Avcıoğlu'dur.

1960'larda sol ideolojinin örgütlenmesinde hangi ekonomik ve siyasi koşullar etkili olmuştur?

SIRA SİZDE 4

LİBERALİZM

Liberal kavramını ilk kullanan yazarlardan Adam Smith, "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde "liberal ihracat ve ithalat sistemi"ni anlatır. Zamanla kullanımı yaygınlaşan kavram yüzyılın ortalarına ve sonlarına doğru siyaset sözlüğüne iyice yerleşerek "laissez faire laissez passer" (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) ifadesinin yerini almış ve düşünce özgürlüğünü, ifade özgürlüğünü, basın özgürlüğünü ve serbest ticaret anlamına gelmiştir (Tunçay, 1969).

Tarihsel olarak dünyada 17. yüzyılda ortaya çıkan liberalizm, bireyciliği, bireysel hak ve özgürlükleri, özel mülkiyeti ve devlet müdahaleciliğinden uzak serbest piyasa sistemini temel alır. Ancak liberalizm, sadece entelektüel bir pozisyon değil, aynı zamanda siyasal ve sosyal eylemlere ve devlet politikalarına yön vererek, bir doktrin ve ideoloji hâline dönüşmüştür. Liberal düşüncenin odağında "özerk birey" yer alır. Özgür düşünen ve özgürce eylemde bulanan birey; hiçbir amacın aracı olarak kullanılmaz; o, kendi başına bir amaçtır. Liberalizmin bu derece önem atfettiği "özerk birey", Türk siyasal düşüncesinde genellikle olumsuz bir kategori olarak algılanır. Birey; cemaati, toplumu ya da partiyi "bozan", "bölen" veya en azından "çözen" bir öge olarak görülür. Bu nedenle liberalizmin parolası olarak kullanılan "bırakınız yapsınlar" çağrısı, Türkiye'nin hem solcularını hem de sağcılarını rahatsız eden bir çağrıdır.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde Ocak 1946'da Celal Bayar'ın önderliğinde kurulan ve 1950'de iktidara gelmesinden sonra Adnan Menderes'in önderliğini devraldığı Demokrat Parti ana hatları bakımından liberal bir program önermiş, özellikle din özgürlüğü ile iktisadi özgürlük vaad etmiştir. Bununla beraber, Demokrat Parti ilk yıllardaki özgürlükçü tutumunu zamanla terk ederek, baskıcı bir yönetim kurmuştur. Burada ilginç olan noktalardan biri, çok partili siyasete geçildikten sonraki dönemde "merkez"de veya "orta sağ"da sayılan partiler genellikle programlarında kimi liberal temalara yer vermekle beraber, uygulamada bunu gerçekleştirmemiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinde 1994 yılına kadar kendisini doğrudan doğruya "liberal" olarak tanımlayan bir parti kurulmamıştır.

Demokrat Partinin kapatılmasından sonra onun siyasi mirasını üstlenen Adalet Partisi bürokratik "merkez"e karşı "çevre" güçlerini temsil eden özelliği dolayısıyla sistem içindeki genel rolü bakımından zaman zaman "liberal" bir parti olarak algılanmış ise de kendinden önceki Demokrat Parti gibi, o da daha ziyade kalkınmacı-popülist bir söylemle var olmuştur. Bu yaklaşım çoğunluğu ve "millî irade"'yi kutsayarak vurgular. Aynı durum 1980 sonrasında kurulan Doğru Yol Partisi (DYP) için de esas itibarıyla geçerlidir. Özellikle Süleyman Demirel'in liderliği bu partileri (herhangi bir) doktriner çizgiden uzak tutmuştur. Buna karşılık 1983 yılında Anavatan Partisini (ANAP) kuran Turgut Özal (1927-1993) liberal temalardan daha fazla etkilenmiştir. Özal döneminde ANAP'ın iktisadi liberalizm ve "araçsal devlet" tezleri üstündeki vurgusu daha belirgindir. Bununla beraber, ANAP tam bir liberal parti sayılmamaktadır. Çünkü ANAP'ın ilk döneminde, bir koalisyon özelliği gösteren kurucu kadroları ve toplumsal tabanı muhafazakâr-milliyetçidir; liberal ekonomi ve din özgürlüğü konusunda gösterdiği duyarlılığı genel olarak sivil ve siyasi özgürlükler söz konusu olduğunda geri planda kalmıştır. ANAP'ın Özal sonrası döneminde ise ekonomik liberalizm söylemi korunmuş olmakla beraber, parti gitgide daha fazla devletçi "merkez"e yaklaşmıştır. Bununla beraber, Özal'ın kendisinin cumhurbaşkanlığı döneminde (1989-93) daha liberal bir söylem geliştirdiği söylenebilir.

"Liberal" sıfatını ilk (ve halen tek) kullanan parti 1994 yılında kurulan Liberal Partidir; parti daha sonra adını Liberal Demokrat Parti (LDP) olarak değiştirmiştir. Bununla beraber, liberalizmin bir entelektüel grubun genel siyasi doktrinini oluşturduğu ilk örnek Liberal Düşünce Topluluğu (LDT) bir grup akademisyen ve hukukçu tarafından 1992 yılında kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Avukat Kazım Berzeg ile akademisyenler Mustafa Erdoğan ve Atilla Yayla'nın öncülüğünde kurulan top-

luluk Türkiye'de liberalizmi kapsayıcı bir fikir sistemi olarak benimseyen ve faaliyetlerini entelektüel alana taşıyan bir kuruluş olmuştur.

Türk siyasal düşüncesinde liberal söylem nasıl algılanmış ve partiler tarafından nasıl kullanılmıştır?

SIRA SİZDE 5

TOPLUMSAL CİNSİYET VE FEMİNİZM

Toplumsal cinsiyet ve feminizm endüstriyel kapitalist toplumlarda mevcut erkek egemen yapıları sorgulayan bir yaklaşımdır; erkek egemenliğini sürekli kılan toplumsal ve siyasal yapıları çözümlemeyi amaçlar. Ataerkillik yani erkek egemen toplumu eleştiren feminizm, kadının toplumdaki yerinin iyileştirilmesini ve toplumda gerçek bir eşitlik durumunun sağlanmasını hedeflemiştir. "Feminizm" eşitsizliğin yeniden üretildiği toplumsal yapıları sorgular. Bu sorgulama kadının karşılıksız ev-içi emeğine dayalı heteroseksüel tek eşli evlilik, erkek emeğini merkeze alan iş gücü piyasası, askerlik ve vergi vermeye dayalı vatandaşlık temelli ulus-devlet yapılarına ilişkin analizler yapmayı mümkün kılar.

Ataerkil toplumsal yapıları sorgulayan Feminist ideoloji Türkiye'de 1981 ile 1984 arasında, İstanbul Cağaloğlu'nda Yazko dergisi bünyesinde küçük bir grup kadının tartıştığı, öğrendiği, o zamanlar yayınlanan Somut gazetesinin bir sayfasında dile getirdiği bir kavram olarak popüler söyleme girmiştir. Birkaç yıl sonra (1983) o kadınların kurduğu Kadın Çevresi, dünyadan feminist yazarların kitaplarını Türkçe'ye kazandırmış, Türkiye'deki kadınlar, bu kitapları okuyarak hayatlarını başka bir gözle görmeye başlamıştır. 1986'da BM'nin "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi" Sözleşmesi'nin Türkiye tarafından imzalanması için kampanya başlatılmıştır. Çeviri ve kitaplarla feminist kuram üzerine bir çalışma yapılırken, 1986 yılında artık kadınlar olarak harekete geçme -kampanyalar- dönemi gelmiştir. Türkiye'nin de imzaladığı Uluslararası Ayrımcılığa Karşı Sözleşme'ye uyulmasını isteyen kadınlar bir imza kampanyası başlatmışlar ve sonuç 4000 imzalı Kadınlar Dilekçesi olmuştur. Bu kampanyanın bir ürünü olarak Haziran 1987'de Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği kurulmuştur. Kadınlar Dilekçesi'nin ardından, 1986'da "Dayağa Karşı Yürüyüş" gerçekleştirilir ve bu yürüyüş sonrasında Dayağa Karşı Kampanya başlatılır. Bu kampanyanın somut bir hedefi de vardır: Bir kadın sığınağı açmak. Kampanya gerçekten de somut kazanımlara ulaşır. 1988'de kampanya sırasında dinlenen kadınların deneyimlerinin yer aldığı bir kitap basılır: "Bağır Herkes Duysun". Kampanyanın sonuç verici olduğunu göstermesi bakımından önemli olan bu kitap, bilinç yükseltme tekniğinin birçok kadında uygulanmış hâlini andırır.

Feminist hukuk anlayışı "cinsiyetlendirilmiş kamu" anlayışının kamu alanında atılan her adımın farklı cinsiyetten vatandaşlara eşitsiz sonuçlar doğurduğunu göstermeyi ve ortaya çıkan eşitsizlikleri gidermek için yeni tür bir 'kamu sorumluluğu' anlayışı geliştirmeyi amaçlamıştı. Bu anlayış gereği eşitlik kavramının içeriği değişmiş; eşitlik sağlamak için kamu alanını düzenleyen kural ve uygulamaların kadınların da toplumsal fırsatlardan eşit yararlanmasını sağlayacak şekilde, 'olumlu ayrımcılık' politikaları ile yeniden yapılanması anlayışı gelişmiştir. Bu gelişimlerin bir sonucu olarak, Türkiye'de Anayasa'nın eşitlikten ne anladığını tanımlayan 10. maddesi, 2004 yılında değiştirilmiş ve 'devlet kadın erkek eşitliğini sağlamakla yükümlüdür' ifadesi eklenerek daha önce geçerli olan 'cinsiyet körü' eşitlik anlayışının yerine kamuda cinsiyet eşitliği ilkesinin fiilen gerçekleştirilmesi gerekliliğini kabul eden bir içerik benimsenmiştir.

Türkiye, eğitimde toplumsal cinsiyet duyarlılığının sağlanmasını öngören iki uluslararası belgeye imza atmış bulunmaktadır: Bunlardan biri Pekin Eylem Planıdır, plana göre eğitimin her düzeyi için toplumsal cinsiyete duyarlı öğretim programlarının oluşturulacaktır. Pekin Sonuç kararlarının 'Kızlar ve Eğitim' bölümünde, kalıplaşmış cinsiyet rollerinin ısrarla kullanılmasının kızların okula erişimini ve okula devamını engellediği vurgulanmaktadır. Ayrıca bu doküman, imzası olan ülkelere "erkek çocuklar ve yetişkin erkeklerin değişen toplumsal cinsiyet rolleri ve sorumlulukları çerçevesinde, eğitim materyallerini ısrarla muhafaza edilen kalıplaşmış cinsiyet rollerinden arındırmak için politikalar geliştirmekle sorumlu" tutmuştur.

SIRA SİZDE 6

Toplumsal cinsiyet ve feminist yaklaşıma göre olumlu/pozitif ayırımcılık neden gereklidir?

Özet

AMAÇ 1

Osmanlının son döneminde öne çıkan ideolojileri ve bunların toplumsal hareketlerle olan ilişkisini açıklayabilmek

Bu ünitede ele aldığımız Türkiye'deki "-İzmler" olarak da adlandırabileceğimiz ideolojilerin geçmişi Osmanlı mirasına dayanmaktadır. Bu fikir akımları Osmanlı topraklarının dağılmasına yol açan milliyetçilik dalgasıyla gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Osmanlının son döneminde öne çıkan ideolojiler şunlardır: Milliyetçilik, Osmanlıcılık, Panislamizm, Türkçülük ve Turancılık. Bunların ortak noktaları İmparatorluğu içinde bulunduğu durumdan kurtarmak ve Osmanlı birliğini korumaktır. Milliyetçilik, 19. yüzyıldan itibaren dünyada dalgalar hâlinde yayılan bir ideoloji olarak Osmanlı devletinin siyasetini etkilemiştir. Milliyetçilik ideolojisi Emperyal gelenekteki Teba/Hükümdar ikiliğini sarsmıştır. Osmanlıcılık ideolojisi elde kalan toprakların bütünlüğünü korumak ve dağılmasını önlemek için doğmuştur. Bu ideolojinin amacı Osmanlı sınırları içinde yaşayan bütün milletleri dil, din, ırk farkı gözetmeksizin aynı hak ve yetkilere sahip kılarak birlik ve bütünlüğü sağlamaktır. Panislamist düşünce Osmanlı birliğini korumak için "din"i merkeze koyan bir ideoloji üretmiştir. Türkçülük akımı ise millî birlik düşüncesini dil ve kültür bağlamında ele almıştır. Turancılık ideolojisi İmparatorluğun parçalanmasına karşı gelişen bir refleks, Türklük bilincini açan bir anahtar olmuştur. İttihat ve Terakki hareketinin ideoloğu olan Ziya Gökalp, Turancı düşüncenin sözcüsü olmuştur.

AMAÇ 2

Cumhuriyetin resmî ideolojisi olan Kemalizmi tanımlayabilmek

Osmanlı topraklarının çözülmesi, Anadolu direniş hareketinin elde ettiği askerî başarılar sonucunda Kemalizm cumhuriyetin resmî ideolojisi hâline gelmiştir. Batıcılık, modernleşme ve çağdaşlaşma sürecini başlatan Kemalist ideoloji Türkiye için belirli bir ulusal kimlik ve değişim süreci tanımlamış ve yol haritası çizmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Kemalist ideolojiyle beraber Osmanlı kurumsal yapısından (saltanat, hilafet, geleneksel meşruiyet) ve çok parçalı/çeşitli (heterojen) bünyeden kopmuş ve (homojen) tek parça bir ulus kimliğine geçiş iradesi göstermiştir. Homojenliği inşa etmek için de hemen hemen her milliyetçilik akımının yaptığı gibi kolektif belleğe hitap eden simge ve köken anlatılarından faydalanmıştır.

Kemalist ideoloji Cumhuriyet Halk Partisi ile özdeşleşen Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Milliyetçilik, İnkılapçılık/Devrimcilik ve Laiklik ilkeleriyle kendini tanımlamıştır. Özetle sosyal ve siyasi alanda bir reform hareketine yol açan Kemalizm dört teorik varsayım üzerinde durmuştur. Bunlar: Hükümdar otoritesi üzerine kurulu meşruiyet anlayışı yerine, kanun ve yasalara bağlı meşruiyet anlayışı; ümmet toplumundan bir ulus devletine geçiş; Teba/Halk-Kral/Sultan ikiliğinden oluşan siyaset yerine ulusun egemenlik kurduğu bir siyasal alan inşa etmek ve dünyayı analiz ederken dinî yaklaşımdan, pozitif (olgusal) anlayışa geçmektir.

AMAÇ 3

Anadoluculuk, Batıcılık, Çağdaşlaşma ve Modernizm kavramlarını tanımlayabilmek ve bunları birbirileriyle karşılaştırabilmek

Anadoluculuk, ilimcilik, kalkınmacılık, maneviyatçılık ve felsefi anlamda Türk hümanizmasını gerçekleştirecek bir ideoloji ve toplumsal harekettir. Mavi Anadoluculuk, İslamcı Anadoluculuk ve Türkçü Anadoluculuk olmak üzere üç çeşidi vardır.

Türkiye'nin düşünsel/ideolojik haritasında "Batı" hem model alınan hem de tehdit olarak görülen bir ideolojik imgedir. Batı, kimi ideolojik söylemlerde Avrupa-Avrupalılaşma-Avrupalılaştırma bazı söylemlerde ise çağdaşlaşma, modernleşme gibi terimlerle karşımıza çıkar. Türkiye'deki düşünce dünyasında Batı ile nasıl bir ilişki kurulacağı "Kültür ve Medeniyet" tartışmasında gizlidir. Ziya Gökalp'in kültür/hars ve medeniyet ayırımına göre hars, ulusal kültürdür. Medeniyet ise farklı toplumların bir arada geliştirdikleri bir bütündür. Batı uygarlığının kültürleri alınamaz çünkü her ulusun kültürü kendine özgüdür. Sonuç olarak Gökalp'in fikriyatı durumu bir ikilik olarak görür. Cumhuriyet kesin bir kararla bu ikiliğe son vermiştir. Mustafa Kemal Atatürk'te Batılılaşma fikri, Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından itibaren çağdaşlaşmanın, çağdaş bir devlet ve toplum olmanın temelini oluşturmuştur. Modernleşme ve "değişim" Batıcı bir akım çerçevesinde tanımlanmıştır.

AMAÇ 4

Türkiye'deki düşünce akımlarından muhafazakârlık ve siyasal islamı açıklayabilmek

Muhafazakârlık en kısa anlamı ile "mevcut hukuki durumu (statüko) muhafaza etmek, toplumdaki radikal değişimlere "kuşkulu yaklaşma" şeklinde tanımlanır. Muhafazakâr ideoloji için gelenek en önemli yapıtaşıdır. Türkiye muhafazakârlığının gelişimi, Türkiye modernleşme tarihinde ortaya çıkar. Türkiye modernleşme tarihinde modern olanın algılanışı, modern ve modern olmayan ikilemlerinin yaratılması, muhafazakâr düşüncenin gidişatını da etkilemiştir. Muhafazakâr düşüncede modernleşmek, Batı'nın teknolojisinden faydalanmaktır. Modernleşmeye çalışırken korunmak istenen ögeler "din ve kültür" olmuştur. Bu ideolojide amaç bilim ve maneviyatı dengeli bir şekilde bir arada tutabilmektir. Türkiye'deki muhafazakâr ideolojiyi genel olarak Kültürel, İslamcı ve Milliyetçi Muhafazakârlık olmak üzere üçe ayırmak mümkündür.

Siyasal İslam ise modern siyasal alanın kuruluşu ile ortaya çıkan ve söylemini konjonktüre göre güncelleyen, iktidarı toplumsal destek yoluyla sağlamaya çalışan modern bir ideolojidir. 1950'lerle birlikte DP iktidarı ile başlayan süreçte Batıcılık eleştirisi yapan ve din/kültür/gelenek muhafazasını savunan ideolojiler ortaya çıkmıştır. Millî Nizam partisi, Türk İslam Sentezi, Siyasal İslam gibi akımlar Türk milliyetçiliğinin İslam ile bağını kurarak yeniden dinî siyasal alana taşıdılar.

AMAÇ 5

Türkiye'deki düşünce akımları ve toplumsal hareketlerden sol ve sosyalizm, liberalizm ve feminizmi özetleyebilmek

Sosyalizm, iktidar ve üretim araçlarının halk tarafından kontrol edildiği bir toplum fikrine dayanır. Solculuk, mevcut sosyal hiyerarşiyi, eşitsizliği kaldırmak isteyen ve zenginliğin ve imtiyazların adaletli dağılımını destekleyen bir politik harekettir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde sosyalist gruplar olmasına rağmen bunlar geniş kitle örgütlerine dönüşememişlerdi. Türkiye'de sol ideoloji evrenselci olması ve seküler bir toplum yapısını savunması yönleriyle milliyetçi ve muhafazakâr ideolojilere ters düşer. Sol ideoloji kendi içinde çok fazla çeşit barındırır. 1950'de kurulan tek yasal sosyalist parti Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Vatan Partisidir; bu parti adli kovuşturmaya uğratılarak kapatılmıştır. 1960'lı yıllarda uygulanan ekonomik politikalar neticesinde Türkiye'de ekonomik sınıfların ortaya çıkması, 1950'lerde başlayan köyden kente göç akımının 1960'larda da devam etmesiyle şehrin kenarlarında varoşların oluşması ve 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlük ortamı gibi ekonomik, sosyal ve siyasi koşullar sol ideolojinin örgütlenmesinde etkili olmuştur. Bu dönemde, Türkiye İşçi Partisi (TİP) 1965 seçimlerinde TBMM'ye 15 milletvekili sokarak Türk siyasal hayatında önemli bir başarı sağlamıştır. 1960-80 arası dönemde Türkiye'de sosyalist ideolojinin yaygınlaşmasında en etkili olmuş bir diğer grup Yön Hareketi'dir.

Tarihsel olarak dünyada 17. yüzyılda ortaya çıkan liberalizm, bireyciliği, bireysel hak ve özgürlükleri, özel mülkiyeti ve devlet müdahaleciliğinden uzak serbest piyasa sistemini temel alır. Liberalizm "birey" kavramı üzerine bina edilen bir ideoloji olduğu için diğer ideolojilerden farklı bir çerçeveye oturmaktaktadır. Birey, özgürlük, özel alan gibi anahtar kavramlara dayanan liberalizm Türkiye'de genel olarak sadece ekonomiye özgü bir siyaset olarak algılanmış, "özerk birey" kavramı ise olumsuz karşılanmıştır.

Toplumsal cinsiyet, feminizm akımları ataerkil (erkek egemen) düzeni sorgulayarak cinsiyet eşitliğini siyasal alanın temel sorunlarından biri olarak görmüştür. Bu çerçevede ortaya çıkan hareketler şimdiye dek adaletsiz bir hak paylaşımına maruz kalan cinse ve kesimlere "pozitif/ olumlu" ayırımcılık uygulanması gibi çözümler gündeme getirmiştir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı'nın son döneminden kalan düşünsel miras ile bağlantılı **değildir?**

a. Türkçülük
b. Turancılık
c. İslamcılık
d. Milliyetçilik
e. Ulusalcılık

2. Aşağıdakilerden hangisi Anadoluculuk akımının çeşitlerinden **değildir?**

a. Mavi Anadoluculuk
b. İslamcı Anadoluculuk
c. Türkçü Anadoluculuk
d. Milliyetçi Anadoluculuk
e. Liberal Anadoluculuk

3. Turan fikrini bir ülkü/ mefkure olarak ele alan düşün insanı kimdir?

a. Yusuf Akçura
b. Ziya Gökalp
c. Ahmet Ağaoğlu
d. Halide Edip Adıvar
e. Nurettin Topçu

4. Muhafazakâr ideolojinin ana kavramı nedir?

a. Değişerek aynı kalmak ve geleneği muhafaza etmek
b. Sürekli yeniye odaklanıp eskiye sünger çekmek
c. Çağdaş uygarlık seviyesini yakalamak
d. "Birey"in özgürlüğünü tesis etmek
e. Batıyı eleştirmek

5. Kemalizm laikliği kaç anlamda tanımlamıştır?

a. 1
b. 2
c. 3
d. 4
e. 5

6. Aşağıdaki kavramlardan hangisi Türk-İslam Sentezi ile ilgili **değildir?**

a. Milli kimlik
b. Maneviyat
c. Kültür
d. Gelenek
e. Toplumsal Cinsiyet

7. Aşağıdakilerden hangisi Sol ideolojinin en önde gelen anahtar kavramıdır?

a. Atatürkçülük
b. Feminizm
c. Emek ve İnsan
d. Modernizm
e. Milliyetçilik

8. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de kadın erkek eşitliğini sağlamak konusunda tartışılan konulardan **değildir?**

a. Okul müfredatının gözden geçirilmesi
b. Pozitif ayırımcılık uygulaması
c. Kadına karşı şiddet ile ilgili sivil kampanyalar
d. Atatürkçülüğün yeniden tanımlanması
e. Kız çocuklarının okula gönderilmesine yönelik kampanyalar

9. Türkiye'deki popüler söylemde liberal ideoloji nasıl yorumlanmaktadır?

a. Bölücü ve parçalayıcı
b. Kolektivist
c. Ümmetçi
d. Solcu
e. Devletçi

10. Türkiye'de hem sağ hem sol ideolojiyi etkileyen en önemli akım hangisidir?

a. Türk-İslam sentezi
b. Muhafazakarlık
c. Feminizm
d. Milliyetçilik
e. Liberalizm

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlış ise "Osmanlı Mirası: 19. Yüzyıl İdeolojilerinin Ortaya Çıkışı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise "Anadoluculuk" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise "Osmanlı Mirası: 19. Yüzyıl İdeolojilerinin Ortaya Çıkışı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "Muhafazakârlık" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c	Yanıtınız yanlış ise "Kemalizm" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. e	Yanıtınız yanlış ise "Siyasal İslam" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Sol ve Sosyalizm" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. d	Yanıtınız yanlış ise "Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a	Yanıtınız yanlış ise "Liberalizm" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d	Yanıtınız yanlış ise "Muhafazakârlık, Siyasal İslam ve Sol ve Sosyalizm" konularını yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

İmparatorluk vatanseverliği, elde kalan toprakların bütünlüğünü korumak ve dağılmasını önlemek için doğmuştur. Bu ideolojinin amacı Osmanlı sınırları içinde yaşayan bütün milletleri dil, din, ırk farkı gözetmeksizin aynı hak ve yetkilere sahip kılarak birlik ve bütünlüğü sağlamaktır.

Sıra Sizde 2

Türkiye Cumhuriyeti ulus devlet olarak Osmanlı kurumsal yapısından farklıdır. Osmanlıda saltanat, hilafet, ümmet, geleneksel meşruiyet ve çok parçalı/çeşitli (heterojen) bünye vardır. Türkiye (homojen) ise tek parça bir ulus kimliği ve ulusal egemenlik üzerine bina edilmiştir. Kolektif belleğe hitap eden simge ve köken anlatılarından faydalanmıştır. Milliyetçilik ideolojisi ulus devletin en temel dayanağı olmuştur.

Sıra Sizde 3

Muhafazakârlık, kelime olarak "düzeni korumak", "statükoyu muhafaza etmek" fikri üzerine oturur. Değişime kuşku ile bakar. Muhafazakâr ideolojiye göre modernleşme tercih edilir bir durum değildir ama eğer modernizm kaçınılmaz ise toplumda geçmişten gelen geleneksel kurumlar (aile, eğitim ve kültür) muhafaza edilerek değişmelidir. Değişim sürecinde lider (otorite, baba figürü/temsili) süreci yönetir, "değişerek aynı kalma" ilkesine sahip çıkar.

Sıra Sizde 4

1960'lı yıllarda sol ideoloji Devlet Planlama Teşkilatı programları doğrultusunda başlayan "ithal ikameci sanayileşme" politikasının sonucunda olgunlaşmış, Türkiye'de ekonomik sınıfların ortaya çıkması ve 1961 Anayasasının getirdiği ortam ile örgütlenmeye başlamıştır. Ayrıca 1950'lerde başlayan köyden kente göç akımı 1960 ve 70'lerde de devam etmiş ve şehrin çeperlerine eklemlenen varoşlar sol düşüncenin örgütlenme sahalarından biri olmuştur.

Sıra Sizde 5

Liberalizmin önem atfettiği "özerk birey", Türk siyasal düşüncesinde genellikle olumsuz bir kategori olarak algılanır. Birey; cemaati, toplumu ya da partiyi "bozan", "bölen" veya en azından "çözen" bir öge olarak görülür. Örneğin Demokrat Parti ana hatları bakımından liberal bir program önermiş, özellikle din özgürlüğü ile iktisadi özgürlük vaad etmiştir. Bununla beraber, Demokrat Parti ilk yıllardaki özgürlükçü tutumunu zamanla terk ederek, baskıcı bir yönetim kurmuştur. Adalet Partisi bürokratik "merkez"e karşı "çevre" güçlerini temsil eden özelliği dolayısıyla sistem içindeki genel rolü bakımından "liberal" bir parti olarak algılanmış ise de kendinden önceki Demokrat Parti gibi, o da daha ziyade kalkınmacı-popülist bir söylemle var olmuştur.

Sıra Sizde 6

Eşitsiz sonuçlar doğuran koşullar gereği eşitlik kavramının içeriği değişmiş; eşitliği sağlamak için kamu alanını düzenleyen kural ve uygulamaların kadınların da toplumsal fırsatlardan eşit yararlanmasını sağlayacak şekilde, 'olumlu ayrımcılık' politikaları ile yeniden yapılanması anlayışı gelişmiştir.

Yararlanılan Kaynaklar

Ansiklopedi (2001-2009). **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Serisi**, İtanbul: İletişim Yayınları, 9 cilt.

Georgeon, François (1990). "Kemalist Dönemde Türkiye'de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış" *(1919-1938)*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 17, Cilt: VI, Mart.

Giritli, İsmet (1997). "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 37, Cilt: XIII, Mart.

Landau, Jacob (1981). **Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation**, London.

Özdoğan, Günay Göksu (2001). **Turan'dan Bozkurt'a**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, Şevket (1987). "İthal İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye, 1947-1979'', **Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu**, içinde, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Safa, Peyami (1996). **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ankara.

Tunçay, Mete (1969). **Siyasal Düşünceler Tarihi**, C.II, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, Sevinç Matbaası.

Üstel, Füsun (1997). **Türk Ocakları**, İstanbul: İletişim Yayınları.

TÜRK SİYASAL HAYATI

6

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Din ve devlet ilişkileri alanında Osmanlıdan Cumhuriyet dönemine devreden mirası özetleyebilecek,
- Tek parti döneminde (1923-1950) din ve devlet ilişkilerini ve bu alanda gerçekleştirilen reformları ifade edebilecek,
- Demokrat Parti dönemi ve 27 Mayıs sürecinde (1950-60) din ve devlet ilişkileri alanında atılan adımları özetleyebilecek,
- 1965-80 arası dönemde din devlet ilişkilerini açıklayabilecek,
- Türkiye'deki İslami oluşumlarla ilgili genel bilgileri ifade edebilecek,
- 1980 sonrası dönemden günümüze kadar olan süreçte din ve devlet ilişkilerini ve bu alandaki dönüşümleri açıklayabilecek

bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Devlet
- Din
- Laiklik
- İslamcılık
- Sünni-Hanefi İslam
- Alevilik
- Tarikat
- Cemaat

İçindekiler

Türk Siyasal Hayatı → Din, Devlet, Laiklik

- GİRİŞ
- OSMANLIDAN DEVREDEN MİRAS
- TEK PARTİ DÖNEMİNDEN DEMOKRAT PARTİYE DİN DEVLET İLİŞKİLERİ (1923-1950)
- DP DÖNEMİ VE 27 MAYIS SÜRECİNDE DİN DEVLET İLİŞKİLERİ (1950-1965)
- İSLAMİ OLUŞUMLARLA İLGİLİ BİR SINIFLANDIRMA DENEMESİ
- 1965-1980 ARASI DÖNEMDE DİN DEVLET İLİŞKİLERİ
- 1980-1997 ARASI DÖNEMDE DİN DEVLET İLİŞKİLERİ
- 1997 SONRASI DÖNEMDE DİN DEVLET İLİŞKİLERİ

Din, Devlet, Laiklik

GİRİŞ

29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok farklı ilkelere dayalı bir devlet hâline gelmişti. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinin en önemli nedeninin dinsel tutuculuk olduğuna inandıkları için laikliği, modernleşme sürecinin en temel unsurlarından birisi olarak görmekteydiler. Türkiye Cumhuriyeti fikri birdenbire ortaya çıkmamış, özellikle 19. yüzyıldan itibaren gelişen Osmanlı modernleşmesinin yarattığı düşünce akımlarından beslenmişti. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformlarla ilgili tartışmalar, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun aydın çevrelerinde başlamıştı.

Özellikle İslam ve modernleşme ilişkisinin nasıl olması gerektiğine dair son derece hararetli tartışmalar yürütülmekteydi. Aydınlar ve devlet seçkinleri, Osmanlının sorunlarına dair çözüm önerilerinde, genel olarak batıcılık, milliyetçilik ve İslamcılık akımları etrafında kümelenmekteydiler. Bu üç akımın da İslam'ın modernleşmeye, çağın gereklerine karşı olmadığı, uyum sağlayabileceği yönünde ortak görüşleri olmakla beraber, bunun nasıl gerçekleşeceği konusunda değişik önerileri vardı. Bu akımlardan batıcılığın laiklik, laikleşme konularında diğer akımlardan daha radikal önerileri söz konusuydu. Bu tartışmaları kısaca anımsamadan önce, bu bölümde sıklıkla karşımıza çıkacak kimi kavramları kısaca tanımlamalıyız.

Temel Kavramlar

İlgili tartışmalarda sürekli karşımıza çıkan kavramlar; laik, laiklik, laikleşme, seküler, sekülarizm ve sekülerleşmedir. Seküler kelimesi, "yüzyıl, çağ, dünya" gibi anlamları olan Latince *saeculum*'dan türemiştir. Seküler sözcüğünün bugün aldığı anlamları kavrayabilmek için öncelikle sekülerleşme ve sekülarizm kavramlarını tanımlamalıyız. Sekülerleşme, toplumsal ve kültürel alanların, dinsel kurum ve sembollerin hâkimiyetinden uzaklaşması anlamına gelmektedir. Sekülerleşme, dinîn etkisinin azaldığı bir değişimi işaret eder. Sekülarizm ise eğitim ve devlet alanlarının dinî ilkelere dayandırılmamasını savunan siyasal doktrin olarak da tanımlanabilir. Seküler kavramı, kişilerin sekülarizm yanlısı olduklarını vurgulamak için kullanılabildiği gibi asıl olarak, sekülerleşmenin getirdiği süreç ve kurumları tanımlamak için kullanılır: "seküler eğitim" veya "seküler devlet" gibi.

Ülkemizde ise "laik" kelimesi ve ondan türetilen kavramlar çok daha sıklıkla kullanılmaktadır. Bunun nedeni, bu kavramların ve onları doğuran süreçlerin Fran-

sız toplumuyla ilgili olması ve Osmanlı aydınlarının da Fransız modernleşme süreçlerinden etkilenmeleridir. Fransızca *"laique,"* sözcüğü, halka ait anlamına gelen ve kilise hiyerarşisi dışında kalan geniş kesimleri ifade eden bir anlama sahipti. Buradan türetilen *"laicite"* sözcüğünü Fransızlar, sekülarizm kavramına karşılık olarak kullanmaktadır. Burada altı çizilmesi gereken nokta laikliğin 1789 Fransız Devrimi'nden sonra, din ve devlet alanlarının ayrılmaları değil; dinîn devlet tarafından kontrolü olarak tecrübe edilmesidir. Türkiye Cumhuriyeti de Fransız laiklik tecrübesini model olarak aldığı için "seküler" sözcüğünden türeyen kavramlar değil, "laik" sözcüğü ve onun akrabası kavramlarla daha iyi anlaşılabilir.

Türkiye'deki laiklik anlayışı, devletin farklı dinî yorumlar karşısında tarafsız olmasını değil bir dinî yorumu aktif biçimde öne çıkarmasını getirmiştir. Oysa ABD Anayasası, devletin din alanında örgütlenmesini veya herhangi bir dinî anlayışı savunmasını yasakladığı için devlet, farklı dinî tecrübeler karşısında tarafsız kalmış; Fransız "laik" geleneğinden farklı olarak "seküler" bir devlet ortaya çıkabilmişti. Türkiye'deki laiklik tartışmalarında bazı çevreler, "Anglo-Sakson seküler geleneği" olarak tanımladıkları ABD örneğini, Fransız laiklik anlayışına alternatif olarak önermektedirler.

SIRA SİZDE 1

Ülkemizde Fransız kaynaklı laiklik kavramı ve uygulamasının tercih edilmesinin nedenleri nelerdir?

OSMANLIDAN DEVREDEN MİRAS

Osmanlı Devleti'nde din devlet ilişkilerinde iki temel unsur öne çıkıyordu: Ulema (Din adamları tabakası) ve dinî hiyerarşinin başı olan şeyhülislam. Bu unsurlar devlet bürokrasisi içerisinde konumlanmışlardı. Padişahlar, halife ünvanına sahip olmak gibi kimi özelliklerini de kullanarak, kendi yönetimleri için doğrudan dinsel meşruiyet üretebiliyorlardı. Yine bir takım uygulamalarına özellikle şeyhülislam makamından destek alarak dinî bir meşruiyet sağlayabiliyorlardı. Fakat padişahların gerek ulema gerekse şeyhülislama göre çok daha güçlü bir konumda olduklarını unutmamak gerek. Şeyhülislamların padişahların taleplerini kabul etmedikleri durumlar çok sınırlıydı.

Namık Kemal (1840-1888): Genç Osmanlıların önemli temsilcilerinden Namık Kemal, doğa yasasını Tanrı yasası sayarak, insanın Tanrı vergisi hürriyetleri olduğuna ve bunların dokunulmazlığına vurgu yapıyor; İslami kaynaklardan hareketle hürriyetçi bir duruş oluşturmaya gayret ediyordu. Namık Kemal'in liberalizmi İslami kaynaklardan yola çıkarak yerlileştirmek istediği görülmektedir.

Yine Osmanlı gelenekleri içerisinde, şeriat hukukunun dışında örfi hukuk veya kanunnameler adı verilen devlete ait bir hukuk alanı da mevcuttu. Padişahın kanunnamelerinin gerekçesi, *din-u-devlet* denilen ve Fransız kökenli devlet aklı (reason d'etat) kavramına benzeyen, devlet yönetiminin kendine özgü zorunlulukları olduğu inancıydı. Bazı gözlemciler, Osmanlıdaki bu özelliklerin, Türkiye'deki laik devlet uygulamalarına zemin hazırladığını savunurlar. Buna göre, ulemanın Osmanlı devlet bürokrasisi içerisinde konumlanması, daha sonra Cumhuriyet devrindeki Diyanet İşleri Başkanlığıyla devamlılık göstermiştir. Yine Osmanlı, kanunname geleneğiyle oluşan laik hukuk anlayışı, Cumhuriyet dönemindeki laiklik uygulamalarını da kolaylaştırmıştır.

Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Ziya_G%C3%B6kalp

Osmanlı İmparatorluğu'nun yöneticileri, özellikle 19. yüzyılda, belli alanlarda modernleşmenin zorunlu olduğunu kabullenmişlerdi. Özellikle hukuk ve eğitim alanındaki modernleşme hamleleri, bir sekülerleşme boyutu da içeriyordu. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı Tebası'na yaşam, onur ve mülkiyet garantisi vermişti. Ferman, daha önce Millet Sistemi içerisinde kendi dinsel hukuklarına bağlı kesimlere, daha evrensel haklar tanınması bakımından bir ilkti. Hukuk alanının dinsellikten uzaklaşması veya sekülerleşmesi anlamında da son derece önem-

li bir dönüm noktasıydı. Bu yönde bir başka önemli adım da 1856'da kabul edilen Islahat Fermanı'yla, Müslüman ve gayrimüslim vatandaşların kamu istihdamı, vergi ve askerlik konularındaki eşitliğine yapılan vurgudur. Böylece millet sistemine dayalı dinsel kaynaklı çok hukukluluktan, tek hukuklu vatandaşlık rejimine doğru yol alınmaktaydı.

Tüm bunlar yapılırken hem devlet adamları hem de Genç Osmanlılar gibi aydın kümeleri, modernleşme adımlarını İslami söylem ve sembollerle meşrulaştırma yoluna gittiler. Yine II. Abdülhamid (1876-1908), eğitim ve idare alanlarındaki ciddi modernleşme hamlelerini İslami söylem içerisinden meşrulaştırmaya önem gösteriyordu. Bazı gözlemciler, Osmanlının son döneminde ortaya çıkan ve daha sonra İslamcılık akımı içerisinden ilerleyen bu arayışların muhafazakâr modernleşme kavramıyla açıklanabileceğini savunuyorlardı. Modernleşmeye karşı çıkmamakla beraber, onu yerlileştirmeyi hedefleyen bu akımın, günümüze kadar etkin olmaya devam ettiğini söylemek mümkündür.

DİKKAT

Osmanlı dönemindeki diğer etkili akımlardan Batıcılık mensupları, laiklik konusuna daha fazla önem vermekle beraber, din karşıtı bir söylem kullanmamaya özen göstermişlerdi. Bu akımın din konusundaki tezleri, daha sonra Cumhuriyeti kuran kadroları ciddi biçimde etkilediği için de önemlidir.

Batıcıların özellikle bilimsel yöntemlerin sosyal bilimlere ve toplumsal alanlara da uygulanabileceği ve kesin sonuçlar üretebileceğine dair pozitivist bir anlayışa yatkın oldukları görülüyor. Bu nedenle, dinîn alanının giderek gerilemesi ve bunun yerini modern bilim ve önerilerinin alması gerektiği yönündeki inançlarıyla sekülarizme yakın durmaktaydılar. Bu bakış açısı, Jön Türkler olarak bilinen ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluşunda önemli roller üstlenen isimlerde de yaygındı. Bu isimler, "gerçek, saf, akla uygun, millî İslam" gibi vurgularla, dinîn bireysel alana çekilmesini ve ilerlemeye ve toplumsal istikrara destek sağlamasını savunuyorlardı.

KİTAP

Dönemin fikir akımları ve tartışmaları için bkz: Mardin, Şerif (1996), Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İstanbul. Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), İstanbul.

TEK PARTİ DÖNEMİNDEN DEMOKRAT PARTİYE DİN DEVLET İLİŞKİLERİ (1923-1950)

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması, Türkiye'de yeni bir cumhuriyet rejiminin kurulmasına yol açmıştı. Kurtuluş Savaşı için farklı toplum kesimlerinin seferber edilmesinde, İslam'dan kaynaklanan din kardeşliği söyleminin kullanılması son derece etkili olmuştu. Farklı sınıfsal, bölgesel ve etnik kesimlerden gelen unsurların seferber edilebilmeleri için "savaşın İslam'ı ve özellikle hilafeti kurtarmak için verildiği" vurgusu sıklıkla yapılacak, TBMM 23 Nisan 1920'de dualarla açılacaktı. Güncel siyasal gerilimleri ustalıkla kullanan Mustafa Kemal'in saltanatın kaldırılması için yaptığı hamle, Mecliste temsil edilen çok farklı kesimlerden destek alacaktı. Saltanatın kaldırılarak Cumhuriyet'in kurulmasına destek veren isimler arasında din adamları da mevcuttu.

Ziya Gökalp (1976-1924): İttihat ve Terakki Cemiyetinin en önemli ideoloğu olan Gökalp, Cumhuriyeti kuran kadroları da ciddi ölçüde etkilemişti. Gökalp, Halk İslam'ının hurafelerle dolu olduğunu ve reforma tabi tutulması gerektiğini savunuyordu. Ona göre, İslam'ı gerçek kimliğine kavuşturmak, aklı rehber edinen aydınların göreviydi ve devlet de bu aydınları yetiştirmek suretiyle dinde reformu mümkün kılmalıydı. Yukarıda özetlenen din anlayışının Kemalist aydınlarca da sahiplenilmeleri tesadüf sayılmamalıdır. Kemalistler, özellikle Batıcı ve Milliyetçi düşünce akımlarının tesirinde yetişmişlerdi.

Resim 6.1

Meclis Dualarla Açılıyor

I. Mecliste (1920-23) Mustafa Kemal etrafında toplananlar için Birinci Grup, onlara muhalif olan isimlere ise İkinci Grup deniliyordu. İkinci Grup üyeleri, Hilafetin kaldırılmayacağıyla ilgili güvence istediler ve bu güvence kendilerine bir yasa maddesiyle verildiğinde saltanatın kaldırılmasına destek sundular. Böylece saltanat, 1 Kasım 1922'de kaldırıldı. Saltanat kaldırıldığında mevcut padişah Vahdettin, sultanlık unvanını kaybetmekle beraber hâlen halife olarak resmî bir konuma sahipti. Bu düzenlemeyle getirilen bir başka yenilik, halifenin Meclis tarafından seçileceğiydi. Padişah Vahdettin yurt dışına kaçınca TBMM toplanarak Abdülmecid Efendi'yi halife seçti. Bu seçim, TBMM'nin halifeyi bile seçecek yetkiye sahip kılındığının bir göstergesiydi.

1921 Anayasası, halk egemenliğine vurgu yapan, cumhuriyet rejimine geçişi kolaylaştırıcı maddelere sahipti. 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edildiğinde, hilafet makamının korunuyor olması, yeni rejime muhalefet edebilecek kesimleri zayıf durumda bıraktı. Bir başka ifadeyle tüm bu adımlar aynı anda ve yanlış zamanda atılsalardı belki daha sert bir muhalefetle karşılaşacaklardı. Belki de bu nedenlerle Mustafa Kemal ve arkadaşları, hilafeti kaldırmayı daha sonraya bıraktılar. 3 Mart 1924'de kabul edilen 431 sayılı Yasa'yla sadece hilafet kaldırılmıyor, Osmanlı Hanedanı da ülke dışına çıkarılıyordu. Bu Yasa, Türkiye'de din-devlet ilişkilerinin yeni dönemde alacağı şekil bakımından son derece belirleyiciydi. Hilafet makamı, dinî mahiyeti olan bir kurumdu ve kaldırılması Cumhuriyet yönetiminin laiklik yönündeki adımlarının en önemlilerindendi.

Hilafetin kaldırıldığı gün Meclis iki önemli yasa daha kabul etti. Bunlardan birincisi ile Şeriye ve Evkaf Vekâleti (Din ve Vakıf İşleri Bakanlığı) kaldırılıp yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Reisliği (Başkanlığı, DİB) ile Vakıflar Umum Müdürlüğü kuruldu. Şeriye ve Efkaf Vekaletinin kaldırılması, din işleriyle ilgilenen ayrı bir bakanlığın olmaması anlamına da geliyordu. Bu gelişmelere paralel olarak şeyhülislamlık makamı da kaldırıldı. Kabul edilen ikinci yasa ise "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" idi. Ülkede eğitim ve öğretim birliğini sağlamak amacıyla çıkartılan bu yasayla bütün okullar Maarif Vekâletine (Eğitim Bakanlığına) bağlandı. Maarif Vekâleti de kısa bir süre sonra bütün medreseleri kapattı. Önceleri Şeriye ve Evkaf

Vekâletine bağlı olarak şer'i işlere bakan mahkemeler de 8 Nisan'da kaldırıldı ve bu tür davaları görme yetkisi Adalet Bakanlığının nizami mahkemelerine devredildi. Tüm bu düzenlemeler, 1924'te kabul edilen yeni Anayasa'da da karşılık bulmuş, böylece yeni cumhuriyet rejiminin anayasası da hayata geçmişti. DİB'in kurulması, din ve devlet işlerinin ayrılmasından ziyade, dinîn devlet tarafından denetiminin amaçlandığını gösteriyordu. Bu uygulama, yukarıda anımsattığımız Fransız laiklik tecrübesinden izler taşıyordu.

Cumhuriyeti kuran kadrolarda, gerici bir ayaklanmayla, modernleşme yolundaki kazanımların tersine çevrilebileceği yönünde bir endişe vardı. Bu kadrolardaki "irtica korkusunu" anlamadan bu dönemde izlenen siyasetleri kavramak zordur. Sözgelimi İsmet İnönü, tarihimizde 31 Mart Vakası (1909) olarak bilinen ayaklanmaya şahit olmuş, onu bastıran askerler arasında yer almıştı. Hem İnönü'de hem de diğer Kemalist kadrolarda köklü bir irtica korkusunun oluşmasında ve daha sonraki yıllarda bu endişelerinden kaynaklanan kimi sertlik politikaları izlemelerinde, Osmanlının çözülme sürecindeki tecrübelerinin rolü azımsanamaz.

Laiklik ilkesinin anayasada yerini bulması hemen gerçekleşmedi. 1924 Anayasası'nın 2. maddesinde, "Türkiye Devletinin dinî, dinî İslamdır" ifadesi yer alıyordu. Bu ifade 1928'de Anayasa'dan kaldırıldı ama yerine laiklik ilkesinin konulması için 1937 yılını beklemek gerekecekti. Buraya kadar aktarılan değişiklikleri devlet yapısının laikleştirilmesi olarak tanımlayabiliriz. İslam dinînin, toplumun semboller dünyasındaki ve özellikle gündelik yaşamındaki ağırlığı anımsandığında, bu alanda yapılan değişiklikler de toplumsal yapının laikleştirilmesi olarak tanımlanabilirler.

İlk önemli adım, başta fes olmak üzere her türlü başlığın yasaklanması ve memurların şapka giymelerinin zorunlu hâle getirilmesidir. Mustafa Kemal, 30 Ağustos 1925'te Kastamonu'ya yaptığı ziyaret sırasında şapka giyerek halka şapka giymeyi öğütledi. 25 Kasım 1925'te çıkan bir yasayla memurlara şapka giyme zorunluluğu getirildi ve diğer bütün başlıklar yasaklandı. Bu yasanın çıkmasından beş gün sonra, 30 Kasım 1925'te bir başka yasayla tarikatların dinsel tören, toplantı ve eğitim yerleri olan tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı; türbedarlıklar ile şeyhlik, müritlik, dervişlik gibi unvanlar yasaklandı. Giyim kuşamı değiştiren ve tarikatları hedef alan bu iki yasaya karşı, ülkenin çeşitli yörelerinde bazı tepkiler olduysa da bu tepkiler Gezici İstiklal Mahkemesinin aldığı sert tedbirler sonucunda kısa sürede bastırıldı.

Hukuk alanında yapılan en önemli düzenlemelerden birisi de 17 Şubat 1926 tarihinde Medeni Kanun'un kabulüdür. İsviçre'den alınan Medeni Kanun'la kişiler, aile, miras ve eşya hukuku alanlarında geçerli olan dine dayalı hukuk kuralları, yerini laik ve çağdaş hukuk kurallarına terk etti. Lozan Antlaşması (1923) sonucunda Türkiye'de yaşayan gayrımüslim azınlıklara kimi haklar tanındı: "Türk hükûmeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir" denilmiş, ayrıca azınlık okullarına da bazı güvenceler verilmişti.

3 Aralık 1934'te de bazı kisvelerin giyilemeyeceğine dair kanunla dinî giysilerin toplum içinde kullanımı yasaklandı ve din adamlarının dinî giysilerini sadece görevleri sırasında ve ibadet yerlerinde giyebilecekleri hükme bağlandı. 27 Mayıs 1935'te Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun'la hafta sonu tatili cuma gününden, cumartesi günü öğleden sonra başlamak üzere pazar gününe alındı. 26 Aralık 1925'te saat ve takvim, 20 Mayıs 1928'de rakamlar değiştirildi. Bunları 1 Kasım 1928'de Arap harflerinin yerine Latin harflerine dayalı yeni alfabenin kabul edilme-

si izledi. Buna göre 1 Aralık 1928'den başlayarak gazete, dergi ve kitap dışındaki bütün yayınlar Latin harfleriyle yayımlandı. Latin alfabesine geçişin en önemli sonuçlarından birisi, Osmanlı geçmişiyle olan tarihsel bağların ciddi biçimde zayıflamasıydı. İlerleyen yıllarda yeni kuşaklar Osmanlıca bilmedikleri için Osmanlı geçmişi ve geleneğiyle olan bağlar zayıflamaya başladı. Gelenekle bağların zayıflaması, dinî alanda da olumsuz etkilerini kısa sürede hissettirmeye başlayacaktı.

Din bilgisi ve Arapça diline hâkimiyeti olan isimlerin, yeni kuşaklara din eğitimi vermelerinin önünde ciddi engeller söz konusuydu. Kapatılan medreselerin yerine yenilerinin açılmaması nedeniyle bu alanda önemli bir boşluk doğdu. 1924 yılında sadece İstanbul Üniversitesine bağlı bir İlahiyat Fakültesi açılmıştı ve bu kurum eğitimli din adamlarına duyulan ihtiyacı karşılamaktan uzaktı. Bu fakülte 1933 yılında Edebiyat Fakültesi içerisine alınarak, İslami Tetkikleri Enstitüsüne çevrildi ve 1941'de de tamamen kapatıldı. Bu arada 1932'den itibaren camilerde ezan ve Kuran, Türkçe okundu. Türkçe Kuran ilk olarak 23 Ocak 1932'de İstanbul'da Yerebatan Camii'nde okundu ve kısa sürede İstanbul'un başka camilerine de yayıldı. "Tanrı uludur" şeklinde başlayan Türkçe ezanı ilk kez 30 Ocak günü Fatih Camii'nde Hafız Rıfat Bey okudu. 3 Şubat 1932'deki Kadir Gecesi'nde Ayasofya Camii'nde Türkçe ezan ve Kuran okundu. Ceza Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle Arapça ezan ve kamet okumak yasaklandı.

1928 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesine bağlı bir komisyondan dinde reform konulu bir taslak hazırlamaları istenildi. İlgili komisyon raporunda Türkçe ibadet savunuluyor, ibadet yerlerinde müzik kullanımı, camilere sandalye konulması ve ayakkabıyla girilmesi gibi önerilerde bulunuluyordu. Bu raporun önerileri yaşama geçirilmediyse de raporu hazırlayan kimi aydınların meseleye nasıl baktıklarına dair önemli bir belge olarak tarihe geçti.

Yukarıda aktarılan köklü değişimlerin kimi toplumsal tepkiler yaratmaları kaçınılmazdı. Bu tepkiler patlak verdikçe, Kemalist yönetici kadro, irtica endişesiyle çok sıkı tedbirler aldı ve hızla İstiklal Mahkemelerini devreye sokarak, muhalefeti etkisizleştirmeyi başardı. Kimi durumlarda da irtica korkusunu kullanarak, farklı nedenlerle muhalefeti seçen isimleri tasfiye etme yoluna gitti. 13 Şubat 1925'te Bingöl'de patlak veren ve dinî gerekçeleri de olan Şeyh Sait isyanını bastırmak için, 4 Mart 1925'de Hükûmete geniş yetkiler tanıyan Takrir-i Sükûn Kanunu uygulamaya sokuldu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) da ayaklanmayla ilişkisi olduğu ve "din ve mukaddesat-ı dinîyeyi" kullandığı gerekçeleriyle 3 Haziran 1925'te kapatıldı.

28 Ekim 1925 tarihli "Şapka Devrimi" de Rize, Erzurum, Kayseri, Maraş, İzmir gibi yerlerde bir dizi kalkışmaya yol açtı ve İstiklal Mahkemeleri, gözdağı vermek için bazı idam kararları aldı. 1930'da Mustafa Kemal'in izin vermesiyle 12 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) da benzer suçlamalara maruz kalacaktı. SCF dindar kesimlerde heyecan yaratınca, "rejim düşmanları ve mürtecilerin toplanma yeri" olduğu gerekçesiyle hedef hâline geldi ve 16 Kasım 1930'da kapatıldı. Yine 1930 tarihli Menemen Olayı, Türkçe ezan uygulamasına tepki olarak patlak veren Bursa Ulucami (1933) ve İskilip Olayı (1935) da bu dönemdeki tepkilere örnek olarak gösterilebilir.

Dinde reform getiren çok önemli dönüşümler, Mustafa Kemal'in rızası olmadan hayata geçme şansı bulamazlardı. Mustafa Kemal, zaman ve zeminin uygun olduğu koşullarda ilgili reformların, gerekli güvenlik tedbirleriyle beraber hızla devreye sokulmalarının takipçisi olmuştu. Mustafa Kemal'in, Ziya Gökalp'in açtığı yolda, akılcı, hoşgörülü, ilerlemeye karşı olmayan ve mümkün olduğunca Türkçeye dayalı bir dinî hayat arzuladığı ve bunu pratiğe geçirmeye çalıştığı açıktır.

1940'ların başında yukarıda bahsedilen doğrultuda ve dinde reform konusunda kimi radikal öneriler getirilmişse de bu önerilere bizzat CHP içerisinden itirazlar getirilmiş, İslam konusunda daha yumuşak bir tutuma ihtiyaç olduğu savunulmuştur. 1946'da Mecliste din eğitimi konusu ele alınarak bir dizi yenilik devreye sokuldu. Bu görüşmelerde bazı hükûmet üyeleri dinî eğitim konusunda olumlu görüş bildirirken, kimi üyeler de yükselen komünizm tehdidi karşısında dinîn önemin-den bahsettiler. 1947 CHP Kurultayında "laikliğin liberalleştirilmesi" kararı alındı. Yine aynı yıl hacca gideceklere döviz tahsis edildi. 1949'da ilkokul 4. ve 5. sınıflara isteğe bağlı din dersleri konuldu. Din adamı ihtiyacının karşılanması için Ankara Üniversitesine bağlı bir İlahiyat Fakültesi kurulmasına karar verildi. Milli Eğitim Bakanlığı da hızlandırılmış imam hatip kursları açmaya başladı. DP iktidarından kısa süre önce, 1 Mart 1950 tarihinde, "Türk büyüklerine ait olan" veya "sanat değeri olan türbelerin" yeniden açılmalarına karar verildi.

1940'ların ikinci yarısında CHP'nin din konusunda yumuşayan tutumuyla, 14 Mayıs 1950 sonrasındaki DP iktidarı arasında, çok ciddi bir kopuştan ziyade, bir tür sürekliliğin mevcut olduğu da unutulmamalıdır.

DİKKAT

Hukuk alanının laikleştirilmesi için yapılan reformları sıralayınız.

SIRA SİZDE 2

Cumhuriyet dönemindeki dönüşümleri anlamak için bkz: Tunçay, Mete, (1981) T.C'de Tek Parti Hükûmetinin Kurulması (1923-1931), Ankara.

KİTAP

DP DÖNEMİ VE 27 MAYIS SÜRECİNDE DİN DEVLET İLİŞKİLERİ (1950-1965)

1946'da kurulan DP'nin İslam dinîne yaklaşımı, CHP'ye göre daha ılımlı ve hoşgörülüydü. Partinin "dine hürmetkâr" duruşu, 1950-60 arası yapılan seçimlerde aldığı yüksek oyların en önemli nedenlerinden birisiydi. DP liderleri, sıklıkla kendilerinin de Atatürkçü ve laik olduklarını vurgulamışlar, CHP'den farklarını da "millete mal olmuş ve olmamış devrimler" ayrımı üzerinden ortaya koymuşlardı. Buna göre, söz gelimi, Türkçe ezan uygulaması milletin kabul etmediği bir uygulamaydı. DP, bu uygulamayı 16 Haziran 1950'de ortadan kaldırdı. Meclis, Türkçe ezan uygulamasını kaldırırken CHP grubu da muhalefet göstermemiş, bu karara sessizce destek vermişti.

DP, modernleşmeye karşı bir parti değildi. Başbakan Menderes ve arkadaşları, dindar kesimlerin, gelişmeye, kalkınmaya karşı olmadıklarını; tam tersi bu süreçlere aktif destek verebileceklerini savunuyorlardı. CHP seçkinlerinin dindar kitleleri gericilik kaynağı olarak görme tavırlarını paylaşmıyorlardı. Bu nedenle DP'nin ideolojik duruşuna muhafazakâr modernleşme diyebiliriz. Bu, modernleşmeye karşı olmamakla beraber, modernleşmenin muhafazakâr değerlerle harmanlanmasını savunan bir duruştu. Hatırlanacağı gibi böyle bir duruşun ilk işaretleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıldaki tartışmalarda, özellikle İslamcılık akımı içerisinde görülmüştü.

Hatırlanacağı gibi CHP 1945'ten sonra din politikalarında belli bir yumuşama göstermişti. DP, CHP'nin başlattığı bazı uygulamaları daha da geliştirme yoluna gitti. CHP'nin ilkokullarda başlattığı seçmeli din dersleri uygulamasına DP yeni bir kural ekledi. Buna göre çocuklarının din dersi almasını istemeyen aileler, bunun için okul idaresine dilekçe vermek zorunda olacaklardı. 1956 yılında seçmeli din

dersi uygulaması, ortaokullara da taşındı. DP, din adamı ihtiyacının devam ettiğinden hareketle 1951 yılında, Ankara, İstanbul, Adana, Isparta, Maraş, Konya ve Kayseri'de birer imam hatip okulu açılmasına karar verdi. 1959'da da ilahiyatçı yetiştirmek amacıyla Yüksek İslam Enstitüleri kurulması kararlaştırıldı. DP, Cumhuriyet tarihinde ilk kez, 1953 yılında, radyoda dinî konuların ele alındığı bir Ahlak Saati programı başlattı ve programa DİB'ten isimler davet edildi.

DP'nin dindar kesimlere hoşgörülü yaklaşımıyla, örgütlü İslamcı gruplara karşı dikkatli ve mesafeli tavrı karıştırılmamalıdır. DP'yi yönetenler, CHP'nin laiklik politikalarını sert bulmakla beraber, kendileri de laiklik ilkesini benimsemişlerdi. Parti içerisinde İslamcı taleplerle ortaya çıkan, gruplaşmaya çalışan kadroları tasfiye etmekte tereddüt etmedikleri gibi dışarıda da aşırı gördükleri davranışları bastırma yoluna gittiler. DP'nin kuruluş sürecinde partinin dindar kesimleri temsil etmediğini düşünen bir gurubun 1948'de Millet Partisini (MP) kurması da bununla ilişkilidir. MP daha dindar kadrolardan oluşuyordu ve CHP'ye karşı daha sert muhalefeti savunuyordu. Buna rağmen "milletin" DP'ye destek verdiğini de unutmamalıyız. MP 1954'te, yani DP iktidarı döneminde, laiklik karşıtı politika izlediği gerekçesiyle, yargı kararıyla kapatılacaktı.

1952 yılında Malatya'da, gazeteci Ahmet Emin Yalman'a başarısız bir suikast girişiminde bulunuldu. Suikastı düzenleyen genç, Necip Fazıl Kısakürek'in liderliğinde çıkarılan Büyük Doğu dergisindeki yazılardan etkilendiğini söyleyince, gericilik tartışmaları yeniden alevlendi. Başbakan Adnan Menderes, "Memlekette vicdan hürriyetine tecavüz kimsenin haddi değildir...Malatya hadisesi dinî türlü maksatlara alet etmek isteyenlerin, hatta toplu hâlde çalışma kararında olduklarını göstermiştir" diyerek tepkisini ortaya koymuştu. DP liderliği harekete geçme ihtiyacı hissetti ve İslamcı isim ve gruplara yönelik bazı operasyonlar gerçekleştirildi. Daha önce Menderes'le iyi ilişkileri olan Kısakürek, bir yazısından dolayı 9 ay ceza aldı. Bu dönemin en tartışmalı isimlerinden Said Nursi de yine aynı yıl benzer bir soruşturmaya uğradı. Nursi, 1959 yılında da benzer bir soruşturmanın konusu olacaktı. İleride Nursi'nin başlattığı Nurcu hareketi ayrıca ele alacağız.

Samsun milletvekili Hasan Fehmi Ustaoğlu, "Milletin Atatürk inkılabına medyun bulunduğu iddiası asla doğru değildir" türünden ifadeler taşıyan bir yazısı üzerine DP'den ihraç edildi. Cevat Rıfat Atilhan liderliğindeki İslam Demokrat Partisi de laiklik karşıtı faaliyetleri gerekçesiyle 3 Mart 1952'de kapatıldı. Ayrıca 23 Ocak 1953'te Milliyetçiler Derneği kapatıldı ve derneğin önemli isimlerinden, aynı zamanda DP milletvekilleri olan Tahsin Tola ve Sait Bilgiç partilerinden ihraç edildiler. Ticaniler adıyla bilinen bir gurubun Atatürk heykellerine yönelik saldırılar gerçekleştirmeleri nedeniyle DP, 1951 yılında "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" çıkararak Atatürk'e yönelik suçlara karşı ağır yaptırımlar tespit etti.

DP liderlerinin laikliğe bağlı isimler olmalarına rağmen, parti tabanında dinî hassasiyetleri yüksek isimlerin olması bazı gerilimleri kaçınılmaz hâle getirmekteydi. DP'de devlet dinînin İslam olduğunun anayasaya yeniden yazılmasını talep eden isimler başarılı olamadılar. Yine de çeşitli tarikat ve cemaatlere, özellikle Nurculuğa yakın isimlerin DP kadrolarında kendilerine yer bulabilmeleri, CHP liderliğiyle devlet içinde etkileri devam eden sivil ve askerî bürokrasiyi ciddi ölçülerde rahatsız etmekteydi.

27 Mayıs 1960'da bir askerî darbe yoluyla DP'nin devrilmesinde "irtica tehdidi" algısının büyük payı vardı. Darbenin, ordu ve yargı bürokrasisi dışında, özellikle üniversiteler ve eğitimli çevrelerde de ciddi desteği vardı. Yeni anayasa tartışmalarında din ve laiklik önemli gündem maddeleri olmayı sürdürdü. Bu tartışmalarda

başlıca iki rakip kanat söz konusuydu: Tek Parti döneminde oluşturulan ve dinîn denetimini esas alan laiklik anlayışının tavizsiz sürdürülmesini savunanlarla, özellikle ABD'de uygulanan, din ve devlet alanlarının ayrılmasını ve devletin dinî özgürlüklere müdahale etmemesini savunanlar, iki rakip kampa bölünmüşlerdi. Sonuçta tek parti döneminde ortaya çıkan laiklik anlayışının yeni anayasaya da aynen geçirilmesini talep edenlerin istediği oldu.

Bu dönemde muhafazakâr kesimlerin laiklik karşıtlığından ziyade, "doğru laiklik" vurgusuyla kendi alternatiflerini ortaya koydukları gözlendi. Bu tutum, daha sonraki on yıllarda da özellikle merkez sağ çevrelerce sahiplenilecekti. Bu dönemde bahsedilen laiklik anlayışının en öne çıkan savunucusu, hukuk profesörü Ali Fuat Başgil olacaktı. Darbeden hemen sonra MBK, dine karşı olmadığını vurgulama ihtiyacı hissetti. 25 Temmuz 1960 tarihli 35 numaralı bildirisinde, "Hürriyetin ve vicdanın hazinesi olan kutsal dinîmizi, gerici siyasal eylemlerin aleti hâline sokmaksızın, saf ve lekesiz kılmak, MBK'nın en büyük amacıdır" denilecekti.

MBK'nin darbeden sonra çok partili siyasi hayatın yeniden başlatılmasıyla ilgili gizli açık kimi düzenlemeleri de olacaktı. Çankaya Köşkü'nde 5 Eylül 1961'de yapılan bir toplantıda siyasi partilerden İslam'ı siyasal amaçlarla kullanmamaları istenilmişti. Darbeden sonra kurulan merkez sağ Adalet Partisinin (AP) ilk genel başkanı General Ragıp Gümüşpala olacaktı. Gümüşpala, AP içinde kimi "aşırı" unsurları "şeriat istemekle" suçlamış, bunların "ateşle oynadıklarını" söyleyerek gözdağı verme ihtiyacı hissetmişti. Yine dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, AP'nin 1964 Kongresi'nde Süleyman Demirel'in parti genel başkanlığına seçilmesi için ağırlığını koymuştu. Bunun nedeni de Gürsel'e göre, "Demirel'in laik ve Atatürkçü olmasıydı."

DP liderlerinin laiklik anlayışlarını kısaca özetleyip CHP'den farklarını ortaya koyunuz.

SIRA SİZDE 3

Başgil, A. Fuat (1962) Din ve Laiklik, İstanbul.

KİTAP

Demirel, Tanel (2011) Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi, İstanbul.

KİTAP

İSLAMİ OLUŞUMLARLA İLGİLİ BİR SINIFLANDIRMA DENEMESİ

Gündelik hayatımızda Hanefilik, Sünnilik, Alevilik, tarikat, cemaat, siyasal İslam, radikal İslam, İslamcı parti gibi terimleri sıklıkla duyuyoruz. Burada İslami oluşumlar denilince akla gelebilecek belli başlı grupları ve bazı önemli kavramları özetlemeye çalışacağız. Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut İslami oluşumlardan Cumhuriyet'e devredenler olduğu gibi Cumhuriyet döneminde çıkan yeni İslam yorumları da söz konusuydu. 1960 Anayasası'yla beraber siyasal İslamcı partilerin güçlenmesiyle tablo daha da karmaşıklaştı. 1980 sonrasında ise başka ülkelerdeki İslamcı hareketlerden etkilenen kimi gruplar, Türkiye'de de radikal İslamcılık kapsamına girebilecek yapılar oluşturdular.

Osmanlı döneminde Halk İslam'ı ve Kent İslam'ı şeklinde genel bir ayırım yaparak başlayabiliriz. Halk İslam'ında yazılı metinlerden çok, o dinî anlayışı temsil eden seçkin kişilerin din yorumları belirleyiciydi. Çoğunluğu okuma yazma bilmeyen bir toplumda, dinî metinlerden ziyade, dindar kişilerin dinî temsil etmeleriyle

oluşan yorumlar daha önemliydi. Halk İslam'ı kapsamına çok sayıda İslami tarikatın yerel motifler kazanarak serpilmiş yorumları sokulabileceği gibi sözlü aktarımla ve dedelik kurumunun babadan oğula geçmesiyle kendisini var eden Alevilik de sokulabilir.

Aleviler, Dördüncü Halife Ali'ye büyük bir bağlılık gösterirler. Orta Asya kaynaklı din yorumları, Anadolu'da mevcut dinler ve On iki İmam Şiiliğinden etkilenerek zaman içinde şekillenen Alevilik, Orta Doğu'daki Nusayri Aleviliği veya Şiilik kollarından ciddi farklılıklar göstermekteydi. Kadın ve erkeklerin beraber ibadet ettikleri Alevilik, Orta Asya'dan gelen göçmenler arasında yaygın olan cinsiyet eşitliğinden de etkilenmişti. Orta Doğu'da Şiilik, kendi yazılı kaynakları ve bunları yorumlayan ulemasını oluştururken Alevilik sözlü kültür üzerinden gelişti. Aleviliğin, zaman zaman devlet iktidarına karşı meydan okumayı getiren itirazcı bir kültürü de oluşacaktı. Anadolu'da patlak veren çok sayıda isyan Aleviliğin adaletçi söylemlerinden etkilenmişti. Alevilerin büyük çoğunluğu Türk kökenli olmakla beraber yaklaşık % 20'sinin Kürtlerden oluştuğu düşünülmektedir. Alevilerin Türkiye nüfusunun % 15-20 arası bir bölümünü oluşturduğu yönünde tahminler vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yüzyıllarında Sünnilik veya Alevilik arasındaki sınırlar net biçimde belirlenmiş değildi. Sıradan bir Anadolulu, iki anlayıştan da izler taşıyan dinî inanış ve pratiklere sahip olabilirdi. Zamanla Osmanlı İmparatorluğu Hanefi mezhebine dayalı Sünni İslam'ı daha çok benimseyerek, medreseler yoluyla resmî din anlayışı hâline getirdi. Tarikatların özellikle İstanbul gibi büyük kentlerde serpilen kolları, kitap merkezli İslam anlayışından etkilendiler ve belli yönleriyle Halk İslam'ından uzaklaştılar. Örneğin Bektaşilik, Alevilikle ortak yönler barındırmasına rağmen, Şeyh ve mürit ilişkilerine dayalı silsilesi bakımından klasik tarikat yapılarına daha fazla benzeyen ve oldukça kentli unsurlar taşıyan bir İslam anlayışı geliştirdi. Alevilerin geleneksel liderlerine dede denilirken Bektaşilere Çelebi veya Baba deniliyordu. Yine Nakşibendiliğin taşra kollarından farklı olarak kent örgütlenmeleri, çok daha farklı biçimlere büründü ve tıpkı Bektaşilik gibi devlet seçkinlerinden müritler kazanma başarısı gösterebildi. Osmanlı döneminde etkinliği olan Kadirilik, Rifailik, Cerrahilik, Halvetilik, Mevlevilik gibi tarikatları da unutmamak gerekiyor. İşte Cumhuriyet kurulduğunda yukarıda bahsettiğimiz yapıların büyük bölümü faal hâldeydi. İstanbul'da bu dönemde yaklaşık 250 tekkenin bulunduğu bilinmektedir. 1925 yılında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapanmasına Dair Kanun'la bu yapılara kilit vuruldu. Fakat toplumda sosyolojik bir karşılığı bulunan bu yapılar var olmaya devam ettiler.

Osmanlı döneminden devreden bir başka akım da modern koşullara bir tepki olarak doğan ve dinde reform yapılması gereğini savunan İslamcılık anlayışıdır. Mehmet Akif gibi aydınların temsil ettiği bu akım, Cumhuriyet devrinde ciddi biçimde dışlandı. Oysa bu akıma mensup isimler, modernleşme ihtiyacı ve İslam inancı arasında sentez arayışlarıyla öne çıkmaktaydılar. Bir yoruma göre, bu İslamcı aydınların etkisizleşmeleriyle Halk İslam'ının daha zayıf örneklerinin önü açıldı.

1940'lı yıllardan itibaren İslamcılık iki eksen üzerinden bir canlanma yaşamaya başladı. Temel din eğitiminin gerilemesi nedeniyle camiler etrafında ve Kuran kursları üzerinden bir çaba söz konusuydu. Bunun yanında Cumhuriyet'in modern kurum ve yaşamıyla uzlaşmak zorunda olan veya uzlaşmayı isteyen kesimlere hitap eden ve modernlik ve İslam arasında ikna edici ve anlaşılır sentezler yaratabilen oluşumlar da giderek güçlenmekteydi. Söz gelimi Anadolu'nun dindar bir ailesinden gelen bir gencin, Cumhuriyet'in modern eğitim kurumlarında kendisine verilmek istenilen değerlerle, taşradan getirdiği değerler arasında bir çatışma yaşaması kaçınılmazdı.

Nakşibendiliğin belli kolları, söz gelimi Mehmet Zahit Kotku etrafında gelişen İskender Paşa kolu hem temel din eğitimini vermek hem de eğitimli, modern kesimlere cazip gelebilecek bir İslam anlayışı geliştirmek bakımından oldukça başarılı oldu. Yine Said Nursi liderliğindeki Nur Hareketi, sadece öğrencilere değil, esnafa, tüccarlara ve memurlara hitap eden müspet bilimlerle barışık bir İslam anlayışını formüle edebildi. Bir başka örnek de tamamen modern Türkiye'ye özgü olan ve Süleyman Hilmi Tunahan tarafından geliştirilen Süleymancılıktır. Bu cemaat, temel din eğitimi verme amaçlı Kuran kursları ve öğrenci yurtlarıyla yaygınlaştı.

Nakşibendilik, Kadirilik, Süleymancılık, Nurculuk ve Kolları

İslam dünyasının farklı bölgelerinde etkin olan ve ulus-aşırı ağları sayesinde sömürgecilik karşıtı mücadelelerde de yerini alan Nakşibendi tarikatı ve onun farklı kolları, Osmanlı döneminde de hem siyaset hem de gündelik hayatta ağırlığını hissettirmekteydi. Nakşibendiliğin, pasif bir dindarlıktan ziyade, aktif ve mücadeleci bir Müslümanlığı savunması ve modernleşme süreçlerinde de varlığını sürdürebilmesi, devlet seçkinleri ve aydınlar arasında olduğu kadar, toplumun geleneksel kesimleri arasında da etkinlik kurabilmesini sağlıyordu. Nakşilik, 14. yüzyılın ortalarında Buharalı Mehmed Bahaüddin Nakşibend tarafından kurulmasından bu yana, sadece farklı tabaka ve sınıflardan değil, çok farklı coğrafyalardan insanları da ortaklaştırabilen bir tarihsel birikim oluşturdu. Bugün Türkiye'de Nakşibendi tarikatı şemsiyesi altında toplanabilecek irili ufaklı çok sayıda cemaat vardır.

Bunlardan günümüz Türkiye'sinde en etkili olanının İskender Paşa Cemaati olduğunu söyleyebiliriz. Cemaat, Mehmet Zahit Kotku etrafında gelişti. Kotku'nun en önemli önceliği İslam'ın temel bilgilerini yeni kuşaklara aktarmaktı. Kotku, sıradan insanlara ulaşabildiği gibi dönemin üniversite hoca ve öğrencilerine cazip gelen bir dil de kurabiliyordu. Müritleri arasında daha sonra Türkiye siyasetinde etkili olacak, Necmeddin Erbakan ve Turgut Özal gibi isimler dikkati çekiyordu. Sanayileşme ve kalkınma meselelerine önem veren Kotku'nun bağlıları arasında çok sayıda mühendis mevcuttu. Erbakan liderliğinde siyasal hayata katılan Milli Nizam Partisinin (1970) de Kotku'nun tavsiyesiyle kurulduğu bilinmektedir.

Mehmet Zahit Kotku (1897-1980): Kafkas göçmeni bir ailenin oğlu olarak 1897'de Bursa'da doğan Mehmet Zahit Kotku, zamanla Nakşi Gümüşhanevi tekkesine bağlandı. 1952 yılında tekkenin şeyhi olan Kotku, 1958 yılından itibaren faaliyetlerini Fatih İskender Paşa Camiinde sürdürdüğü için bağlıları İskender Paşa cemaati olarak tanınmaya başladılar.

Kotku 1980 yılında vefat ettiği zaman yerine ilahiyatçı damadı Prof. Dr. Esad Coşan geçti. Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) iktidarına denk gelen bu süreçte, cemaat bağlılarının sayısını artırmakla kalmadı iş hayatı, siyaset ve bürokraside de etkisini hissettirdi. 28 Şubat 1997'de dönemin Refah Partisini ve İslami oluşumları hedef alan süreçte İskender Paşa cemaati, yurt dışına açılmaya yöneldi. Avustralya'dan ABD'ye farklı coğrafyalarda etkili olmaya çalışan cemaatin lideri Coşan, geçirdiği bir trafik kazası nedeniyle 2001 yılında Avustralya'da vefat etti. Ardından oğlu Nureddin Coşan şeyhlik görevini üstlendi.

Nakşibendilikten ilham alan ve farklı kesimlere hitap eden başka cemaatler de söz konusu. Bunlardan en etkilileri, Erenköy Cemaatidir. Cemaat 1950'lerde Erenköy'e yerleşen Mahmud Sami Ramazanoğlu etrafında gelişti. Ramazanoğlu'nun bağlıları genelde üst gelir gurubuna mensup, eğitimli tüccarlardı. Nakşibendiliğe bağlı olup önemli bir ağırlığı olan bir başka grup da Menzil Dergahı etrafında toplanan cemaattir. Adını Adıyaman'a bağlı Menzil Köyü'nden alan cemaat ilk olarak Seyyid Abdülhakim Hüseyni etrafında gelişti ve daha sonra onun oğlu olan, 1938 doğumlu Şeyh Mehmet Reşit Erol zamanında da etkinliğini giderek arttırdı. Mehmet Reşit Erol'un 1996'da vefatıyla şeyhlik Abdülbaki Erol'e geçti. Nakşibendiliğe bağlı İsmail Ağa Cemaati ise taşradan büyük şehirlere gelerek merkezi çevreleyen

yerleşimlerde var olma çabasına giren, nispeten yoksul yeni kentliler arasında etkili olmasıyla dikkat çekmektedir. Modern hayata karşı geleneksel kıyafet ve yaşam tarzının savunulmasını önemseyen cemaat üyeleri, çarşaflı ve sarıklı, cübbeli bağlılarıyla en fazla göze çarpan İslami oluşumlardandır. Mahmut Ustaosmanoğlu'nun şeyhliğini yaptığı cemaat, Fatih'teki İsmail Ağa Camii etrafında serpildiği için bu isimle anılmaktadır. Nakşibendiliğin kolları, yukarıda kısaca özetlenenlerden çok daha fazladır. Örneğin Hazneviler, Türkiye Kürtleri arasında etkili bir başka Nakşibendi cemaatidir.

Süleyman Hilmi Tunahan (1888-1959): Balkanlar'da, Silistre'de 1888 yılında dünyaya gelmiştir. Tunahan, Cumhuriyet devrinde "imanı kurtarmaya" öncelik vererek, Kuran kursları yoluyla faaliyette bulunan benzer oluşumlar içerisinde en etkili olanlardan birisidir. Aşağı yukarı aynı dönemlerde Mehmet Zahit Kotku ve Said Nursi gibi "imanı kurtarmak" kaygısıyla yola çıkan Tunahan, modern Türkiye'de ayakta kalmayı başaran bir İslami cemaatin temellerini atmıştır.

Türkiye'de etkili olan bir başka tarikat da Kadiriliktir. 12. yüzyılda Şeyh Abdülkadir Geylani tarafından kurulan ve İslam dünyasındaki en köklü tarikatlardan olan Kadiriliğin, Osmanlıdan bu yana çok sayıda ve birbirlerinden ciddi ölçülerde farklılaşan tekkeleri olmuştur. Yaygın kanaat bugünün Türkiye'sinde Kadiri tekkelerinin, özellikle Nakşibendi ve Nurcu gruplarla kıyaslandıklarında, nispeten daha etkisiz olduklarıdır. Kadirilik etkisinde oldukları bilinen belli başlı gruplar, Dr. Haydar Baş liderliğindeki İcmalciler, Kadiri Muhammediye, Galibiler ve Tillocular olarak bilinen cemaatlertir.

Türkiye'ye özgü koşullarda ortaya çıkan İslami cemaatler içerisinde en ilginçlerinden birisi şüphesiz Süleyman Hilmi Tunahan etrafında gelişen Süleymancılıktır. Süleymancılığı, geleneksel tarikat yapısındaki şeyh-mürid hiyerarşisi ve gelenekleri üzerinden tanımlamak kolay değildir. Süleymancılık, çok fazla yazılı kaynağı olmayan ve gücünü Kuran öğretme misyonundan alan bir İslami oluşumdur. Eğitimli kesimlerden ziyade taşradaki geleneksel dindar aileleri etkileyebilen Süleymancılık, son derece muhafazakâr bir Sünni İslam yorumuna sahiptir. Faaliyetlerini "Kurs ve Okul Talebelerine Yardım Dernekleri" adı altında yürütmeye çalışan Süleymancılar, daha çok Ege ve Akdeniz bölgelerinde taban buldu. Tunahan'dan sonra Süleymancıların lideri olan ve AP'tan üç dönem milletvekilliği de yapan Kemal Kaçar ve diğer etkili isimlerin, 12 Eylül rejiminden ciddi bir darbe görmedikleri söylenebilir.

Said Nursi (1873-1960): Bitlis'in Hizan kasabasına bağlı Nurs köyünde doğan Kürt kökenli Said Nursi, 87 yıllık yaşamına, II. Meşrutiyeti, işgali, Kurtuluş Savaşı'nı, tek parti ve çok parti dönemlerini sığdırmıştı. Nursi, Kürtler arasında yaygın olan Nakşibendi tarikatı etkisiyle yetişmişti. 1925'ten sonra geliştirdiği İslam yorumunu Nur Risaleleri olarak bilinen külliyatta toplandı. Bu risaleler etrafında günümüzde Nurculuk şemsiyesi altında toplanabilecek çok sayıda cemaat ortaya çıktı.

Günümüz Türkiye'sinde Nurculuk şemsiyesi altında irili ufaklı çok sayıda İslami oluşum bulunmaktadır. Tüm bu grupları ortaklaştıran yön, Said Nursi'nin düşünsel mirasından ve hayat tecrübesinden ilham almalarıdır. 1930'lardan sonra Said Nursi'nin dönemin koşullarını dikkate alarak oluşturduğu İslam yorumunun, kısa süre içerisinde Türkiye'nin en etkili İslami cemaatlerini üretmesi, sosyolojik açıdan izaha muhtaçtır.

Osmanlı dönemindeki siyasal mücadelelerde aktif olarak yer alan Said Nursi, bir dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti ile de yakın ilişkiler kurmuştu. Nursi, hem 31 Mart (1909) Ayaklanması'na hem de 1925'deki Şeyh Sait isyanına karışmakla suçlandı. Bu nedenlerle Kemalist seçkinlerce "irticanın yaşayan simgesi olarak algılandı" ve yaşadığı sürece takip edilerek baskı altında tutuldu. Kurtuluş Savaşı'na destek veren ve Mustafa Kemal tarafından Ankara'ya davet edilen Said Nursi'nin burada umduğu ortamı bulamadığı ve siyaset yoluyla İslam'a hizmet edilemeyeceği kanaatine vardığı söylenir. Artık Yeni Said devrine hazırlanmaktadır. Nursi, 1926 öncesi dönemini "Eski Said," sonrakini "Yeni Said" diye ikiye ayırır. Yeni Said'in önceliği, İslam'ı günün koşullarında var edebilmekti.

Sıklıkla sürgün edilen Said Nursi, cumhuriyet rejiminin laiklik anlayışının boşluklarını maharetle kullanmayı bildi. Tutuklandığı zamanlarda, "Benim siyasetle ilgim yok. Sadece ibadet ediyor, dinîmle meşgul oluyorum. Dinle meşgul olmak yasak mı?" şeklinde savunmalar veriyordu. Dine karşı olmadıklarını her fırsatta vurgulama ihtiyacı duyan yöneticiler, bu yanıt karşısında zor durumda kalabiliyorlar-

dı. Sahiden de Nursi'nin kendisi direkt siyasal eyleme yönelik çağrılardan uzak duruyordu. Böylece Kemalizm'in din konusundaki boşluklarından yararlanmayı başarıyordu.

Said Nursi'nin İslami mesajının bu denli çok alıcı bulabilmesini, cumhuriyet rejiminin, İslam'ın kamusal rolünü azaltmasına rağmen, gündelik hayatta meydana gelen bu boşluğu dolduramamasıyla izah edenler vardır. Said, cumhuriyet rejiminin okullarında eğitim gören gençleri, müspet bilim övgüsüyle yanına çeker. Said, Cumhuriyet kurumlarıyla yükselmek isteyen ama dinî değerlerinden de kopamayan kesimlere cazip gelebilen din yorumuyla daha önce ele aldığımız muhafazakâr modernleşme çerçevesine yerleştirilebilir. Said'in bir başka özelliği Halk İslam'ıyla beslenen ama az çok eğitimli esnaf veya tüccar kesimini de yakalayabilmesiydi.

Nursi, devrinin tarikat devri olmadığını vurguladığı gibi kendisini de şeyh olarak görmeyi reddetmişti. Asıl mesajının Nur Risaleleri olduğunu ve otoritesinin oradan kaynaklandığını ısrarla vurgulayarak, metin merkezli bir dinî yorum ortaya koydu. Nursi'ye göre bağ (rabıta) kurulması gereken kaynak onun risaleleriydi. Bu, klasik tarikat yapısındaki, şeyhine bağlanan mürit ilişkisinden uzak bir anlayıştı. Nurcular, dersane adını verdikleri evlerde bir araya geliyor, burada Nur Risalelerini tartışıyorlardı. Dersane, sadece topluca yapılan bir tartışma mekânı olmanın ötesine geçerek grup kimliğini pekiştiren bir dinamik de sağlıyordu. Nurculuğun gelişmesinde sayıları binlerle ifade edilen dersanelerin önemi azımsanamaz. Said'in yazdığı risaleler, bir grup izleyeni tarafından el yazısıyla çoğaltılarak ülkenin farklı bölgelerine ulaştırılıyordu. Said, bu izleyenlerine Nur Talebeleri adını vermişti. DP iktidarında artık Nur Risalelerini bitirmiş, siyasal yaşamla yeniden ilgilenmeye başlamıştı. DP döneminde nispeten daha rahat hareket eden Nursi, yine de kovuşturmaya uğramaktan kurtulamaz. 1960'da Urfa'da vefat eder.

Nurculuğun Kolları

Said Nursi'den farklı biçimlerde etkilenen çok sayıda topluluğun tam bir dökümünü sunmak oldukça güçtür. Uzunca bir süre Nursi'nin risaleleri Osmanlıca çoğaltılarak ülke içerisine dağıtılmıştı. Risalelerin Latin alfabesiyle ve matbaa yoluyla çoğaltılmaları özellikle yeni nesle ulaşmak bakımından kaçınılmazdı. Fakat Yazıcılar ismiyle anılan bir grup buna karşı çıkınca Nur hareketindeki ilk ayrılıklardan birisi gerçekleşecekti. Nurcuların diğer İslamcı oluşumlardan önemli bir farkı, gazete ve dergi yayıncılığına verdikleri önemdi.

Özellikle 1970 yılından itibaren yayımlanmaya başlayan Yeni Asya gazetesi, AP yanlısı ve komünizm karşıtı çizgisiyle dikkat çekecekti. Genel olarak Nurculuğun MNP-MSP-RP çizgisinde temsil edilen İslamcı partilere mesafeli durduğu ve DP-AP-DYP-ANAP çizgisindeki merkez sağ geleneğe destek vermeyi tercih ettikleri söylenebilir. Zamanla "Yeni Asyacılar" ismi, Nurculuğun ana gövdesi için kullanılır oldu. MSP kurulduğunda ciddi sayıda Nurcu bu partiyi desteklemişti. Parti, 1973 seçimlerinden sonra CHP'yle koalisyona gidince özelikle Yeni Asyacıların başlattığı bir karşı kampanya sonucunda Nurcuların büyük bölümü MSP'den koptular.

Gülen Cemaati, 1970'lerin başında, Nur Dersaneleri yerine Işık Evleri adıyla yeni bir yapılanmaya gitmiş, 1978 yılındaysa Sızıntı isimli bir dergi çıkarmaya başlamıştı. Bu dergi, "bilimsel kanıtlarla imanı kuvvetlendirmek" yolunu izleyerek Nursi'nin mirasını canlandırdı. Cemaat, Gülen'in Sahabe'nin hayatını anlattığı, güncel siyasetten uzak vaazlarını kaset hâline getirerek takipçilerinin sayısını artırdı. Gülen cemaati, en başından itibaren başarılı öğrencilere yatırım yapmayı seçmiş, böy-

Fethullah Gülen: 1941 yılında Erzurum'da doğan Gülen, çeşitli illerde vaizlik yaptı. Nurcu gelenekten beslenen Gülen, İzmir'de vaizlik yaptı. 70'li yıllarda geniş bir kesimi etkilemeye başlayarak, diğer Nurcu çevrelerden ayrıştı. 1980 sonrasında giderek büyüyen bir eğitim altyapısı oluşturan Gülen cemaatinin, hem devlet içinde hem de iş dünyasında son derece etkili takipçileri oluşmaya başladı. 50'den fazla kitabı olan Gülen, 1999'dan sonra ABD'de yaşamaya başladı.

lece "Bir elinde Kuran, bir elinde bilgisayar" olan bir altın nesil yetiştirme amacını izlemişti. 1980 sonrasında ANAP'ı destekleyen ve Turgut Özal'ın teşvik ettiği Gülen Cemaati, Refah Partisinin (RP) etkisini artırdığı 1990'ların başında daha da görünür hâle geldi. 1980'lerde Nurcuların bir bölümü ANAP iktidarıyla yakınlaşırken Yeni Asya çizgisi DYP'yi desteklemeyi tercih etti. RP'ye mesafeli duran Nurcu çevrelerin büyük bölümü AKP'ye açık destek verdiler.

KİTAP

Modern Türkiye'de din ve toplumsal değişimi ve İslami yapıları anlamak için bkz: Mardin, Şerif (1992) Bediüzzaman Said Nursi Olayı/Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim, İstanbul. Çakır, Ruşen (1990), Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslami Oluşumlar, İstanbul.

1965-1980 ARASI DÖNEMDE DİN DEVLET İLİŞKİLERİ

İslami talepleri olan çevreler 1960-65 arası dönemde savunmaya çekilmişlerdi. Bir an önce çok partili yaşama geçilmesini istedikleri için orduyu kızdırmak istemiyorlardı. Bu kesimlerin de verdikleri oy desteğiyle Adalet Partisi, 1965 seçimlerinden %52,9 oy alarak büyük bir zaferle çıktı. 27 Mayıs Anayasası'nın getirdiği kimi özgürlüklerin üzerine AP iktidarı da eklenince, İslami çevreler yeni bir dinamizm kazanmışlardı. AP lideri Demirel, tam bir denge siyasetçisiydi. Demirel'in AP'ye destek veren daha kentli ve modern kesimlerle, daha dindar ve milliyetçi kesimleri dengelemesi gerekiyordu.

AP iktidarında din devlet ilişkileri bakımından atılan önemli adımlardan birisi, 1967 yılında liselere de seçmeli din dersinin konulması oldu. Bu adım, laik çevrelerin tepkisini çekti. Bazı basın organları, Demirel'in Hacıbayram Camiine cuma namazına gitmesini gericilik olarak eleştirmekteydi. CHP lideri İnönü, AP'yi sıklıkla irtica tehdidi konusunda uyarıyor; "İrtica komünizm kadar tehlikelidir" şeklinde demeçler veriyordu. Demirel'in bu türden uyarılara karşı cevabı da genellikle aynıydı: "Din ve vicdan hürriyetini irtica olarak göstermeye siyasi baskı denir." Fakat AP yönetimi, aşırı bulduğu kimi İslamcı çevrelere karşı tedbir almak konusunda DP'den geri kalmadı. 11 Nisan 1967 tarihinde yasa dışı Hizb-üt Tahrir Örgütüne üye on kişi tutuklandı. 1968 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencisi Hatice Babacan, derslere başörtüsüyle girmeye kalkınca, okuldan uzaklaştırıldı. Bunun üzerinde İslamcı basının yoğun desteğiyle üniversite boykotu gerçekleştirildi. Tüm bu girişimlere rağmen, AP Hükûmeti sürece müdahale etmedi.

Bu dönemde yaşanan bir olay, yargı çevrelerinin irtica konusundaki hassasiyetini ortaya koyması bakımından ilginçti. 1967'de Adalet Yılı açış konuşmasını yapan Yargıtay Başkanı İmren Öktem, gericiliği sert bir dille eleştirmiş, İslamcı basın tarafından da din karşıtlığıyla suçlanmıştı. Öktem'in 3 Mayıs 1969'daki cenaze töreninde, imamın cenaze namazını kıldırmayı reddetmesi üzerine olaylar çıktı.

1970 yılında Milli Görüş çizgisindeki ilk siyasal İslamcı parti olan Milli Nizam Partisi (MNP) kuruldu ve kısa sürede önemli bir oy desteği elde etti. İstanbul ve Batı bölgelerinde yerleşik iş çevrelerinin devletten himaye gördüğüne ve Anadolu sermayesinin ihmal edildiğine inanan muhafazakâr iş çevreleri de partiye destek verdi. Erbakan, Anadolu'da yerleşik bu iş çevrelerini örgütlemeyi başararak, 1968 yılında Türkiye Odalar Birliğinin başkanlığına seçilmiş, bu gelişmeden ürken Demirel, Erbakan'ı bu görevden uzaklaştırmıştı. Bu mağduriyet, Erbakan'ın dindar çevrelerde popülerleşmesine vesile olmuştu. Aslında Erbakan, milletvekili olmak için önce AP'ye müracaat etmiş ama Demirel'den veto yemişti. Bunun üzerine Konya'dan bağımsız aday olarak 1969 seçimlerine katılmış ve yüksek bir oy oranıyla seçilmeyi başarmıştı.

MNP, 12 Mart 1971 Muhtırası'nın ardından kapatıldı. İsviçre'ye giden Erbakan, bir görüşe göre, askerlerin davetiyle yeniden ülkeye döndü ve 11 Ekim 1972'de kurulan Milli Selamet Partisinin (MSP) başına geçti. MSP, 1973 seçimlerinde % 11,8 oy alarak 48 sandalye kazanmayı başardı. MSP, en yüksek oylarını Elazığ, Kahramanmaraş, Sivas, Çorum, Yozgat, Malatya, Tokat gibi Orta ve Doğu Anadolu illerinden almıştı. Seçimlerden birinci çıkan CHP ve MSP'nin Ocak 1974'de bir koalisyon hükümeti kurmaları, bazı muhafazakar ve milliyetçi çevrelerin sert tepkilerine neden oldu. Adalet, İçişleri, Ticaret ve Sanayi bakanlıklarının yanında, Diyanet İşleri de MSP'nin yönetimine bırakılmıştı. MSP, bu dönemde çok sayıda İmam Hatip okulunun açılması için çaba gösterdi. MSP'nin Genel Af konusunda CHP'yle anlaşması, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) gibi milliyetçi çevrelerin ve Nurcu çevrelerin sert tepkisi ile karşılaşacaktı. Bu zor koalisyon Eylül 1974'te son bulduğunda MSP ve Erbakan, artık tüm Türkiye'nin tanıdığı siyasi aktörler hâline gelmişlerdi.

CHP-MSP koalisyonundan sonra "Birinci Milliyetçi Cephe" olarak bilinen ve AP, MSP, MHP ve Cumhuriyetçi Güven Partisinden (CGP) oluşan yeni koalisyon hükûmeti, Mart 1975'te kuruldu ve 1977 genel seçimlerine kadar sürdü. 1977'de MSP'nin oyu %8,6'ya, sandalye sayısı da 24'e düşmüştü. MSP'nin kaybettiği oyları, % 6,4 oy alan MHP'ye kaptırdığı görülecekti. Bu iki parti de Orta ve Doğu Anadolu illerinden ciddi oy alıyor; birinin kaybı diğerinin kazancı hâline gelebiliyordu. MSP'nin bu seçimde Kürtlerin çoğunlukta olduğu illerden yüksek oy almasıyla, Kürtlerin Milli Görüş hareketi içerisinde artarak devam edecek etkileri de belirginlik kazanmış oluyordu. Seçimlerden sonra AP, MHP ve MSP, İkinci Milliyetçi Cephe koalisyon hükûmetini kurdular.

Resim 6.2

Necmettin Erbakan ve Bülent Ecevit

Kaynak: *http://www.internethaber.com/hic-yayinlamayan-kareleriyle-erbakan-foto-galerisi-21677-p29.htm*

DİKKAT

1980'e giden süreçte din eğitimi alanındaki gelişmeler de önemli bir ivme kazanmıştı. 1978-79 Eğitim Yılında İlahiyat Fakültelerinde okuyan öğrencilerin sayısı 951'e ulaşmıştı. Sayıları 7'ye ulaşan Yüksek İslam Enstitülerinde eğitim görenler de 4804 kişiydi. 1978-79 Eğitim Yılında, İmam Hatip ortaokul ve liselerinde okuyan öğrencilerin toplam sayısı ise 178.013'tü. Diyanet İşlerinin denetiminde ilk kez 1949'da açılan Kuran kurslarının sayısı, 1978-79 Eğitim Yılında, 1464'e ulaşmışken buralara giden öğrenci sayısı da 61.250'ydi. Bunların % 75'ini ise 13-16 yaşları arasındakiler oluşturuyordu.

KİTAP

Milli Selamet Partisi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: Sarıbay, Ali Yaşar (1985), Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: Milli Selamet Partisi Örnek Olayı, İstanbul.

Alevilerle İlgili Tartışmalar

Alevilerin büyük çoğunluğu Kurtuluş Savaşı'na destek verdiler. Daha sonra kurulan laik cumhuriyet rejimini de benimsediler. Mustafa Kemal, 1919'da Hacıbektaş postnişini Cemaleddin Çelebi'yi ziyaret ederek desteğini alacaktı. Cemaleddin Çelebi, yeni TBMM'de Kırşehir milletvekili oldu. Ölümünden sonra kardeşi Veliyyuddin Çelebi (Ulusoy) milletvekili seçildi. Bu dönemde bazı Kemalist aydınlar, "gerçek Türk İslam'ının Alevilik" olduğunu savunan araştırmalar yürütmekteydi. Buna rağmen 1925'te Bektaşi tekkelerinin de kapatıldığını, bunlara bir ayrıcalık tanınmadığını görüyoruz. Alevilerle ilgili bir başka sorun, DİB tarafından tanınmamaları ve bu kurumda temsil edilmemeleriydi. DİB, aslında laiklik ilkesiyle çelişir biçimde, İslam'ın Sünni-Hanefi yorumunu temsil ediyordu.

Alevilerin önemli bir kısmı, 1950 seçimlerinde DP'ye destek verdiler. Yine Alevilerle ilgili tartışmaların başlaması da aynı döneme rastlıyordu. Bu dönemde Alevileri tanıtan kitaplar yayımlanmaya da başlandı. Bu kitaplar arasında en tartışma yaratanlardan birisi, Halil Öztoprak'ın 1951'de yazdığı, *"Kuranda Hikmet, Tarihte Hakikat: Alevilerde Namaz"* kitabıydı. Kitabın tezleri DİB yöneticilerini kızdırdı. 1957'de 67 İl Müftüsü kitaba karşı bir bildiri yayımlayarak yakılmasını, yazarın da idamla yargılanmasını istediler. Yazar, yapılan yargılama sonucunda beraat etti.

27 Mayıs Darbesi'nden sonra MBK'nin lideri ve Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Alevilerin DİB'te temsiline sıcak baktığını ifade etmişti. Gürsel'in bu yönde girişimlerde bulunulması talimatları bir sonuç getirmedi. Bu dönemde DİB yöneticileri, "Aleviliğin bir inanç olmaktan ziyade siyasi bir yorum olduğunu ve artık Alevi-Sünni meselesinin kalmadığı tezini işliyorlardı." Zamanla Aleviliğin Sünnilik içerisinde eriyeceğine dair bir beklentileri de vardı. Bu yaklaşımın tipik bir örneğini dönemin DİB Başkanı İbrahim Elmalı, 1966'da gösterir. Elmalı, "Alevi-Sünni meselesi kalmadı. Alevilik, dinî değil siyasidir," diyerek Aleviliğin DİB Teşkilatı'nda temsiline niye karşı olduğunu ortaya koyuyordu. Bu yaklaşım, basında ciddi tartışmalar yaratıyordu. Aynı yıl yüzlerce Alevi, hükûmete bir dilekçe vererek, Alevilerin DİB'de temsilini talep ettiler ve kendilerine karşı ayrımcılık yapıldığını savundular. Aleviler, Cumhuriyet tarihinde ilk kez bu türden bir girişimde bulunmuşlardı.

1960'ların ikinci yarısından itibaren Aleviler ve Sosyalist hareket arasında sıcak bağlar gelişti. Alevi tarihi, Pir Sultan Abdal gibi önemli şahsiyetler, sosyalist tezler ışığında yeniden yorumlanıyordu. Türkiye İşçi Partisi de (TİP) Alevilerden destek görmüştü. TİP, parti programına Alevi mezhebinden olanların ayrım gördüklerini yazmıştı. 1966'da Aleviler Cem Dergisi adıyla bir süreli yayın çıkararak, günümüze kadar varlığını sürdürecek önemli bir yayın girişiminde bulundular. Aynı yıl, Alevilere hitap eden Birlik Partisi kuruldu. Alevilerin, DİB ve Yüksek Din Şurası'nda temsil edilmelerini savunan parti, mezhepçilik yaptığı suçlamalarına maruz kaldı. Seçimlerde %1,6 sınırını aşamayan parti kısa süre sonra tarih oldu. Alevilerin büyük çoğunluğu Ecevit liderliğindeki CHP'ye ve değişik sosyalist gruplara destek vermeyi tercih ettiler.

1970'lerden itibaren Sünni ve Alevi grupların beraber yaşadığı Orta ve Doğu Anadolu illerinde siyasal kavgalarla mezhep çatışmaları iç içe girecekti. Çorum ve Kahramanmaraş'ta Alevilere yönelik katliamlar yaşandı. 1980 Askerî Darbesi'ni yapanlar, Alevi Bektaşilerin bir inanç gurubu olarak sorunlarını görmezden geldiler.

1990'larla beraber, Alevi kimliğiyle ilgili talepler yeniden ve bu sefer çok daha güçlü biçimde gündeme gelecekti.

1980-1997 ARASI DÖNEMDE DİN DEVLET İLİŞKİLERİ

12 Eylül 1980 Darbesi'ni gerçekleştirenlerin en önemli gerekçelerinden birisi de daha önceleri olduğu gibi irtica tehdidiydi. Darbecilerin "sabırlarını en fazla taşıran girişim" olarak gösterdikleri olay, 6 Eylül 1980'de MSP'nin düzenlediği Konya Mitingi'ydi. Darbeden sonra sol, milliyetçi ve İslamcı çevrelerden on binlerce kişi tutuklanarak yargılandı. Bu arada Erbakan ve çok sayıda MSP'li, Ankara Sıkıyönetim Mahkemesinde ana davalar kapsamında yargılandılar. 14 Şubat 1985'de MSP davasından delil yetersizliği gerekçesiyle beraat eden Erbakan ve dava arkadaşları, artık enerjilerini siyasal hayata verebilirlerdi. Erbakan, 1987 yılında, 1983 yılında kurulan Refah Partisinin (RP) liderliğini üstlendi.

12 Eylül Darbesi'ni gerçekleştiren askerler, kültür alanında birtakım değişiklikler yaparak, özellikle gençliğin sol ideolojilere yönelmesini önlemeye çalıştılar. Darbecilerin, Aydınlar Ocağı tarafından geliştirilen Türk-İslam Sentezini destekledikleri görülecekti. Türk İslam Sentezi, İslam'ı Türk milliyetçiliğiyle sentezleyen ona antikomünist ve devletçi bir içerik kazandıran bir yorumdu. Darbeciler, özellikle eğitim ve kültür kurumlarında bu sentezden yararlanma yoluna giderek, rejime itaat eden ve siyasete uzak bir gençlik yetiştirilebileceğine inandılar. Bu yönde atılan en önemli adım, din derslerinin seçmeli olmaktan çıkarılması ve zorunlu hâle getirilmesiydi.

Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP), 1983 seçimlerinde iktidara geldi. Özal, MSP tabanının yakından tanıdığı bir isimdi. Kardeşi Korkut Özal, MSP'de bakanlık yapmıştı. Özal'ın, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı yaptığı dönemde teşkilata dindar kimlikleriyle bilinen isimleri alarak kadrolaşmaya gittiği, o dönemin laik çevrelerince sıklıkla dile getirilen bir eleştiriydi. Bu isimler, laik basın tarafından "Takunyalılar" olarak adlandırılıyorlardı. Turgut Özal, 1977 seçimlerinde MSP İzmir milletvekili adayı olmuş, kazanamamıştı. Nakşibendiliğin İskender Paşa koluna bağlı olduğu söylenen Özal, MSP'nin genç ve yetenekli kadrolarından bazı isimleri de ANAP'a transfer etmiş, böylece partisinde "Mukaddesatçılar" olarak bilinen dindar bir grubun oluşmasına vesile olmuştu.

Özal'ın İslamcılığa katkısı, dolaylı yollardan olacaktı. Geleneksel tarikat ve cemaatlerin özellikle devlet bürokrasisi ve iktisadi hayat içerisinde önlerini açması, zamanla bu kesimlerin ciddi bir iktisadi ve siyasi güç oluşturmalarını getirdi. Bu güç, eğitim alanına ve özellikle yazılı ve görsel medyaya yönelince, İslamcı veya Muhafazakâr diye adlandırılan ciddi bir entelektüel çevre oluşmuş, bunların görüşleri de kamuoyunda giderek daha fazla görünür olmaya başlamıştı. İktisadi güç, eğitim ve medya alanlarında güç birikimini getirince, son adım da siyasal alana yönelmekti. 1990'ların ortasında RP, daha sonra da Adalet ve Kalkınma Partisinin (AKP) yelkenlerini şişiren bu gücün oluşmasında Özal'ın dolaylı ve dolaysız etkileri olmuştur. Söz gelimi Özal, ANAP'a destek veren Gülen cemaatine mensup isimlerin iktisadi hayatta başarılı olmaları için kimi kolaylıklar sağlamıştı. Yine başta İskender Paşa cemaati olmak üzere, çok sayıda İslami grup, ANAP döneminde iş hayatına yönelerek şirketleştiler. ANAP döneminde İslami oluşumların özellikle Kuran kursları, dershaneler, öğrenci yurtları gibi yapılar üzerinden eğitim alanında etkin olmaları teşvik edildi.

Refah Partisinin Yükselişi

1983'de kurulan RP'nin, 11 yıl sonra İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığını kazanacağını, bundan bir yıl sonra da Erbakan'ın "Cumhuriyet tarihinin ilk İslamcı Başbakanı" olacağını hayal etmek zordu. RP, girdiği her seçimde istikrarlı biçimde oyunu artırmayı bildi. İlk sandık heyecanı, RP'nin %4,4 oy aldığı 1984 Yerel Seçimlerinde yaşandı. 1987 Genel Seçimlerinde RP oy oranını %7,1'e çıkarmıştı. 1989 Yerel Seçimlerinde RP oylarını %9,8'e yükseltmeyi başararak, Konya, Şanlıurfa, Sivas, Van ve Kahramanmaraş il belediyelerini kazandı. RP'nin Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ile üçlü ittifak kurarak girdiği 1991 seçimlerinde alınan toplam oy %16,2'ye ulaşmıştı. RP çıkarılan 62 milletvekilinin 40'ını kazanmıştı.

RP, 1991 seçimlerinden önce yürüttüğü kampanya ile sosyal meseleleri gündeme getirerek kent yoksullarına yönelmişti. Bu strateji özellikle İstanbul'da başarılı sonuçlar verdi. En çarpıcı başarı 1994 Yerel Seçimlerinde geldi: Türkiye genelinde %19,09 oy alan RP, İstanbul, Ankara, Konya, Kayseri, Diyarbakır ve Erzurum büyükşehir belediyelerini kazandı. Bu dönemde İstanbul'un RP'li yeni başkanı Recep Tayip Erdoğan da kamuoyunun yakından tanıdığı bir isim hâline geldi. Erdoğan'ın anketlerde önde görünmesiyle beraber irtica tartışmaları yeniden gündeme oturdu. Erdoğan başkan seçildikten sonraki ilk Belediye Meclisi toplantısında açılışı Fatiha ile yapmak istedi. Erdoğan'ın uzun zamandır savunduğu Taksim'e cami projesi, isteyen kız öğrencilere özel otobüs tahsis edebilecekleri, evlilik çağındaki gençlere maddi yardımda bulunacakları, belediye kokteyllerinde alkole izin vermeyecekleri ama belediye çalışanlarının kıyafetlerine karışmayacakları türünden mesajları, laik çevrelerde tedirginlikle karşılandı. Erdoğan, zamanla yerel yönetimlerin somut meseleleriyle daha fazla ilgilendi ve kamuoyunda başarılı bir belediye başkanı olarak algılanmaya başlandı.

RP'nin yükselişinin 1980'lerin ikinci yarısından itibaren görünürlükleri giderek artan radikal İslamcılıkla ilişkisi de önemlidir. Türkiye'deki İslamcıların İran İslam Devrimi, Filistin'deki İntifada hareketi ve Afganistan'daki direnişi ilgiyle izledikleri bu dönem, çeviri, dergi ve gazete eksenli yaygın bir canlanmanın ortaya çıkmasına yol açtı 1990'ların başında radikal İslamcı projelerden kaynaklanan hayal kırıklığı İslamcı aydınları daha farklı arayışlara yöneltirken RP'nin siyasal başarıları önemli bir kırılma yarattı. Yeni Müslüman aydınların ciddi bir gövdesi, özellikle RP'nin yerel yönetim başarıları ve ardından gelen koalisyon ortaklığının yarattığı kurumsal istihdam ve siyasal etki imkânlarını tercih ettiler.

Başörtüsü Meselesi

Başörtüsü meselesinin gündeme geldiği ilk olay, 1968 yılındaki Hatice Babacan'ın İlahiyat Fakültesine başörtüsüyle gelme girişimiydi. Başörtüsü veya "türban" meselesi, 1980'lerin ikinci yarısına damgasını vuracaktı. 26 Temmuz 1984'te Ege Üniversitesinden Doç. Dr. Nebahat Koru'nun derse başörtüsüyle girmesi olay yarattı. Koru Üniversiteden atılırken aynı yıl Uludağ Üniversitesinden bir başka öğrenci daha başörtüsü taktığı için üniversiteden uzaklaştırıldı. ANAP'ın sorunu çözme yönündeki çabaları ve YÖK'ün başlangıçta bu konuda net bir tavır üretemeyip çelişkili uygulamalarda bulunması, 1987 Ocak'ında Kenan Evren'in "Kızların başörtüsüyle okula gidemeyeceklerini" açıklamasına kadar devam etti. Bu açıklamadan hemen sonra YÖK, türban yasağının devam etmesi kararını aldı. Mayıs ayında Ankara 3. Bölge İdare Mahkemesi türban yasağını durdurdu. 1989 başında Anayasa Mahke-

mesinin üniversitelerde türbanı Anayasa'ya aykırı bulmasıyla sorun daha da karmaşık hâle geldi.

1990'larla beraber, türban sorunu "laik-İslamcı" çatışmasının ciddi bir sembolü oldu ve dokunulması zor bir tabu hâline geldi. Özellikle 28 Şubat (1997) sürecinden sonra kimi üniversitelerin ve YÖK'ün sert tutumlarıyla bu sorun daha da alevlendi. Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, Aralık 1999'da, "türbanın yükseköğretim kurumlarında serbest sayılan kıyafet kapsamında düşünülemeyeceğine" karar verdi. Bunun üzerine hukuki zeminde son çare olarak görülmeye başlanan AİHM'e yapılan başvurudan çıkan ilk değerlendirme de türbanın serbest kalmasını savunanlar için hayal kırıklığı oluşturdu. AİHM Temmuz 2004'te, kamusal alanda türban yasağıyla ilgili Türkiye aleyhine açılan davada, Türkiye'yi oy birliğiyle haklı bularak yasağın meşru temeli olduğuna işaret etti.

Milletvekili seçilen Merve Kavakçı'nın başörtüsü ile Meclis'e gelerek yemin etmesinin engellendiği 1999 yılından sonra "kamusal alan ve başörtüsü yasağı" konusundaki tartışmalar devam etti. Başörtüsü konusunda en son girişim MHP ve AKP'nin Şubat 2008 yılında birlikte hazırladıkları, üniversitelerde türbanı serbest bırakan anayasa değişiklik teklifiydi. Öneri, 411 milletvekilinin onayıyla Meclisten geçmesine rağmen, Anayasa Mahkemesi tarafından 5 Haziran 2008 tarihinde iptal edildi. İptal gerekçesinin, Anayasanın 2,4 ve 148. maddelerine dayandırılması da sorunu daha da içinden çıkılmaz hâle sokmuş görünüyor. 4. maddenin, "Anayasa'nın 1. maddesindeki Devletin şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki hüküm ile 2. maddesindeki Cumhuriyetin nitelikleri ve 3. maddesi hükümleri değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez" şeklindeki hükümleri, türban yasağını katı bir yoruma bağladığı için sorunun bundan sonra nasıl çözüleceği belirsizliğini koruyor. Buna rağmen, özellikle 2008 yılından sonra, başörtüsü sorunu üniversitelerde fiilen ortadan kalktı.

Erbakan'ın 13 Nisan 1994'de Parti Meclis Grubunda söylediği, "Türkiye'nin şu anda bir şeye karar vermesi lazım. Refah Partisi Adil Düzen getirecek. Bu kesin şart, geçiş dönemi yumuşak mı olacak, sert mi olacak, tatlı mı olacak, kanlı mı olacak. Altmış milyon buna karar verecek" sözleri gündeme damgasını vurdu. Bu arada MGK'nin Ekim 1995'de yaptırdığı, "irtica ve aşırı dinci akımlar" konulu bir araştırmanın, RP'nin bir sonraki seçimde iktidara gelme şansının yüksek olduğunu göstermesi de gerilimi arttırdı. Bu koşullar altında yapılan 24 Aralık 1995 Genel Seçimlerinden RP, %21,3 oy ve 158 milletvekili ile birinci parti olarak çıktı.

Doğru Yol Partisi (DYP) Genel Başkanı Tansu Çiller ve Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan, öncelik Erbakan'da olmak üzere dönüşümlü başbakanlık ilkesinde anlaşınca, Türkiye'nin 54, Erbakan'ın I. Hükûmeti kurulmuş oldu. Böylece Necmettin Erbakan, "73 yıllık Cumhuriyet'in ilk İslamcı Başbakanı" olarak tarihteki yerini aldı. Kamuoyunda bilinen adıyla Refahyol Koalisyonu, 28 Haziran 1996'da başlayacak ve fırtınalı bir yılın ardından 30 Haziran 1997'de sona ermek zorunda kalacaktı. Erbakan'ın başbakanlığı döneminde askerî ve sivil bürokrasinin kimi unsurları ve onların etkisindeki medya, hükûmeti sıkıştırmak için "irticanın hortladığını" kanıtlayan haberler yayımlamaya hız vermişlerdi. RP'nin "laiklik karşıtı rövanş" arayışında olduğu yönündeki eleştiriler, 11 Ocak 1997'de Başbakanlıkta çeşitli tarikat ve cemaat temsilcilerine verilen yemekle beraber doruğa çıktı. Erbakan'ın bu yemekte, "Allah-u Teala'nın yardımı ve sizlerin himmetiyle Başbakanlıkta size hizmet mümkün oldu" demesi gerilimi iyice tırmandırdı. Kısa bir süre sonra Sincan'ın RP'li Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ın düzenlediği Kudüs Gecesi'nde söylediği; "Laiklere zorla şeriat enjekte edeceğiz" sözleri ilginç gelişmelere yol açtı. 3 Şubat'da 20 tank Sincan caddelerinden geçerek RP'ye açık bir mesaj vermiş oldu.

1997 SONRASI DÖNEMDE DİN DEVLET İLİŞKİLERİ

Bu koşullar altında, 28 Şubat 1997 tarihinde yapılan MGK toplantısında, Erbakan Hükûmeti'nden bir dizi kararı uygulaması istendi. 28 Şubat Kararları olarak bilinen kararların çıkış noktası, 1. maddede özetlenmişti: "Demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ni hedef alan rejim aleyhtarı faaliyetler karşısında ödün verilmemelidir. Anayasa'nın 174. maddesinde koruma altına alınan Devrim Kanunlarının ödün verilmeden uygulanması esastır. Hükûmet, icraatında Devrim Yasaları'na uygunluğu sağlamakla görevlidir." 2. maddede, "Yasaları ihlal eden dergahlar kapatılmalıdır" deniliyor, 4. maddede ise, "Anayasa'nın 163. maddesinin kaldırılmasının yarattığı hukuki boşluklar, irticai akımların ve laikliğe aykırı tutumların güçlenmesine yol açmıştır. Bu boşlukları telafi edecek yasal düzenlemeler getirilmelidir" deniliyordu.

İzleyen maddelerin çoğu, eğitimle ilgiliydi: 5. maddede, "Eğitim politikalarında yeniden Tevhidi Tedrisat Kanunu ruhuna uygun bir çizgiye gelinmesi" talep ediliyordu. İzleyen maddede de " Temel eğitim 8 yıla çıkarılmalıdır" deniliyordu. 7. madde, "İmam-hatip okulları toplumdaki bir ihtiyacı karşılamak üzere kurulmuşlardır. Bu ihtiyacın fazlası olan imam hatip okulları, meslek okullarına dönüştürülmelidir. Ayrıca kökten dinci grupların kontrolünde olan Kuran kursları kapatılarak, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda düzenlenmelidir," deniliyordu. 14. maddede, "İrticai faaliyetlere karıştıkları için TSK'deki görevlerine son verilen subay ve astsubayların belediyelerde istihdam edilmelerinin önüne geçilmesi" talep ediliyordu. 16. maddede, "Tarikatların denetimindeki finans kuruluşları ve vakıflar aracılığıyla ekonomik güç haline gelmeleri dikkatle izlenmelidir," 17. maddede ise " Laiklik aleyhtarı yayın çizgisi olan TV kanalları ve özellikle radyo kanallarının verdikleri mesajlar dikkatle izlenmeli ve bu yayınların Anayasa'ya uygunluğu sağlanmalıdır" deniliyordu.

28 Şubat müdahalesinden sonra Refahyol Hükûmeti devrildi. Türkiye 2002'ye kadar koalisyon hükûmetleriyle yönetildi. Bu koalisyonlar, 28 Şubat'ı gerçekleştirenlerin taleplerini büyük ölçüde yerine getirdiler. Kuran kurslarına 12 yaş sınırı getirildi ve bu kursların açılmaları zorlaştırıldı. Sekiz yıllık zorunlu eğitim kapsamında imam hatip ortaokulları kapatıldı. Ayrıca imam hatip mezunlarının kendi alanları dışındaki bölümlere girmeleri zorlaştırıldı. Böylece bu okullar yarı yarıya öğrenci kaybettiler. Bu okullara 1996-1997'de yeni kayıt olan 64 bin 299 öğrenci sayısı, 1997-1998'de 55 bin 712'ye, 1998-1999'da 38 bin 135'e geriledi.

SIRA SİZDE 4

28 Şubat Kararlarının doğrudan eğitimle ilgili olan iki maddesini sıralayınız

28 Şubat müdahalesi, siyasal İslam'ın yükselişini durdurmak için yapılmış, "irticayla savaşın gerekirse binyıl süreceği" vurgulanmıştı. Milli Görüş'ün üçüncü partisi olan RP de "laik cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle" 16 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı ve Erbakan dahil bazı üyelerine beş yıl siyaset yasağı konuldu. Milli Görüşçüler, Fazilet Partisiyle (FP) yollarına devam kararı aldılar. 1999 Genel Seçimlerinde oyların %15'ini alan FP'yi TBMM'de başörtüsü krizi bekliyordu. Başörtülü vekil Merve Kavakçı'nın yemin etmesi engellendi ve vekilliği düşürüldü. Bazı partiler ve sivil-askerî bürokrasinin hakim unsurları, başörtülü milletvekilini laikliğe karşı bir meydan okuma olarak görüyor, taviz vermeye yanaşmıyorlardı. FP de yine "laikliğe karşı eylemlerin odağı haline geldiği" gerekçesiyle 22 Haziran 2001'de kapatıldı.

FP'nin kapatılmasıyla bu hareket içerisinde "Yenilikçiler" ve "Aksaçlılar" diye bilinen iki grup arasındaki rekabet, ayrışmayla sonuçlandı. Erbakan liderliğindeki kanat, Recai Kutan'ın genel başkanı olduğu Saadet Partisini (SP) kurarken Yenilikçiler, 14 Ağustos 2001'de Adalet ve Kalkınma Partisini (AKP) kurdular. Bu arada parti kurucusu ve lideri Erdoğan, 1997 yılında Siirt'te düzenlenen bir mitingde okuduğu bir şiir nedeniyle "halkı sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik ettiği" gerekçesiyle 10 ay hapis cezasına çarptırıldı. 2002 Genel Seçimlerinde oyların %34'ünü alan AKP, TBMM'de 363 sandalyelik bir temsil oranına erişti. Bu sırada Tayyip Erdoğan siyasi yasaklıydı ve 58. Hükûmet, Abdullah Gül tarafından kurulacaktı. Kısa süre sonra TBMM, Erdoğan'ın siyasi yasağını kaldırdı. Böylece Erdoğan 59. Hükûmetin Başbakanı oldu.

"Milli Görüş gömleğini çıkardık" diyen Erdoğan liderliğindeki AKP, kendisini Muhafazakâr Demokrat olarak tanımladı. Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini hızlandıran AKP, özellikle ilk döneminde çatışmacı siyasetten uzak durdu. AKP'nin iktidara gelişi, askerin siyasi hayata yaptığı demokrasi dışı müdahalelerin, toplum tarafından kabul görmediğini ve istenilenin tersi sonuçlar doğurabildiğini bir kez daha gösterdi.

AKP, laiklik tartışmalarında daha çok Anglo-Sakson modeli olarak bilinen, devletin dinî alana müdahale etmediği ılımlı bir laiklik anlayışı savunuyordu. Parti programında, "Partimiz, dinî insanlığın en önemli kurumlarından biri, laikliği ise demokrasinin vazgeçilmez şartı, din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak görür. Laikliğin, din düşmanlığı şeklinde yorumlanmasına ve örselenmesine karşıdır" diyerek bu bakışın işaretlerini veriyordu. Yine izleyen maddede, "Esasen laiklik, her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça icra etmelerini, dinî kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını ancak inançsız insanların da hayatlarını bu doğrultuda tanzim etmelerini sağlar. Bu bakımdan laiklik, özgürlük ve toplumsal barış ilkesidir" denilerek, bu bakış açısı destekleniyordu. Yine Erdoğan çeşitli konuşmalarında "kendisinin laik olmadığını ama devletin laik olmasını desteklediğini" vurgulayarak, kendi laiklik anlayışını ortaya koydu.

Bu ilkelere rağmen AKP, iktidara geldikten sonra Diyanet İşleri Başkanlığında (DİB) yukarıdaki ilkeler doğrultusunda değişiklikler yapmadı. Tam tersine DİB'in toplumsal hayat içerisindeki etkisi daha da arttı. AKP döneminde bütçe içindeki payı daha da artan DİB'in 2012 bütçesindeki payı, %22,4 artışla 3 milyar 891 milyon TL'ye çıkarıldı. Diyanetin bütçeden aldığı pay %1,1 oldu. Avrupa Birliği Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığının bütçelerinin toplamı, Diyanet İşleri Başkanlığına ayrılan bütçe büyüklüğünün ancak bir miktar üzerine çıkabildi.

Alevilerin uzun süredir dillendirdikleri talepler konusunda DİB, statükocu bir tavır benimsedi. En genel anlamıyla Alevilerin DİB içerisinde temsilleri veya DİB'in tamamen kaldırılması, Cemevlerinin ibadethane olarak tanınmaları ve zorunlu din derslerinin kaldırılması şeklinde özetlenebilecek bu talepler, AKP'nin Alevileri temsil eden kimi kuruluşlarla yaptığı ortak buluşmalarda ele alınmakla beraber, buradan somut sonuçlar çıkmadı.

I. Erdoğan Hükûmeti döneminde Cumhurbaşkanlığı görevini sürdüren Ahmet Necdet Sezer'le ciddi gerilimler yaşanacaktı. Bu gerilimlerin önemli bir kısmı, kamusal alan tartışmalarıyla ilişkiliydi. Yine Sezer, AKP'nin 28 Şubat sürecinde yapılan düzenlemeleri ortadan kaldırmasına direnç gösterdi. AKP liderlerinin çoğunun eşleri başörtülüydü. Başörtülülerin kamusal alanda görülmelerinin tabu olması nedeniyle sorunlar yaşanıyordu. Bir göreve atanan bürokratın niteliklerinden ziyade,

eşinin örtülü olup olmadığı tartışılıyordu. Sezer, bazı atamaları bu gerekçelerle veto ederken YÖK de üniversitelerde rektör atamalarında benzer bir tutum sergiliyordu. Askerler de başörtüsü nedeniyle AKP'lilerin bulunduğu kimi ortamlarda bulunmamayı tercih ediyor, böylece gerilim daha da derinleşiyordu.

Sezer'in görev süresinin dolduğu 2007 yılında en önemli gerilim noktası yeni cumhurbaşkanının kim olacağıydı. Eşi başörtülü bir cumhurbaşkanı görmek istemeyen çevreler, harekete geçti. 27 Nisan 2007'de Genelkurmay Başkanlığı web sitesinde sert bir bildiri yayımlandı. Bildirinin temel çıkış noktası, laiklik konusundaki endişelerdi: *"Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir. Özetle, Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk'ün, "Ne mutlu Türküm diyene!" anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır. Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığa olan bağlılığı ile inancı kesindir."*

Bu bildiri karşısında AKP, taviz vermeyen bir duruş sergiledi ve böylece umulan baskı ortamı oluşmadı. Bu türden antidemokratik arayışlar, bir kez daha seçmenlerin önemli bir bölümünü rahatsız edecek ve 22 Temmuz 2007'de yapılan seçimleri AKP, %46 gibi yüksek bir oranla kazanacaktı. Yeni Meclis, 28 Ağustos 2007'de Abdullah Gül'ü cumhurbaşkanı seçerek bu süreci sonlandırdı.

AKP için bir başka sınav, parti hakkında 14 Mart 2008'de açılan kapatma davası olacaktı. Gerekçe yine aynıydı: "Laikliğe aykırı eylemlerin odağı durumun gelmek." Başsavcı, Cumhurbaşkanı Gül ile Başbakan Erdoğan'ın da aralarında olduğu 71 kişinin siyasetten 5 yıl uzaklaştırılmasını istedi. 30 Temmuz'da açıklanan kararla AKP kıl payı kapatılmaktan kurtuldu. Fakat burada ilginç olan 11 üyenin 6'sının kapatılması yönünde oy kullanmasıdır. Yakın zamanda yapılan bir düzenlemeyle gerekli oy sayısı 7 olarak belirlenmişti. 11 üyenin 10'u ise partinin hazine yardımının yarısının kesilmesi lehine oy kullandı. Partinin, laiklik karşıtı eylemlerin odağı hâline geldiği kabul edildi ama kapatılma cezası için gerekli oy çoğunluğu sağlanamadı.

2007'de AKP'nin adayı Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesi ve partinin kapatılmaktan kurtulmasıyla, AKP kendisini daha da güvende hissetti. 2010 yılına gelindiğinde AKP, sivil ve askerî bürokrasi içerisinde kendisine karşı darbe arayışında olan kesimleri denetim altına almayı başardı. 2011 Genel Seçimlerinde oylarını %50'ye taşıyan parti, yeni anayasa yapımı sürecine hız verdi. Bu yeni süreçte daha rahat hareket eden AKP'nin 28 Şubat süreci sonucu ortaya çıkan düzenlemeleri tek tek ortadan kaldırdığı görülecekti.

KİTAP

Adalet ve Kalkınma Partisi hakkında daha geniş bilgi için bkz: Özbudun, Ergun ve Hale, William (2010), Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı. Yavuz, Hakan (2010), Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri, İstanbul.

Özet

AMAÇ 1

Din ve devlet ilişkileri alanında Osmanlıdan Cumhuriyet'e devreden mirası özetleyebilmek

Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformlarla ilgili tartışmalar 19. yüzyıldan itibaren gelişen Osmanlı modernleşmesinin yarattığı düşünce akımlarından beslenmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun yöneticileri özellikle hukuk ve eğitim alanlarında modernleşme hamleleri gerçekleştirdiler. Bu reformlar aynı zamanda bir sekülerleşme boyutu da içeriyordu. Bu dönemde ortaya çıkan İslamcı, Batıcı ve Milliyetçi düşünce akımları dinîn modernleşme sürecindeki yeri konusunda önemli tartışmalar yürüttüler.

AMAÇ 2

Tek parti döneminde (1923-1950) din ve devlet ilişkilerini ve bu alanda gerçekleştirilen reformları ifade edebilmek

Cumhuriyet rejiminin oluşumu sürecinde ve sonrasında din ve devlet ilişkileri alanında önemli adımlar atıldı. Bunların en başında saltanat ve hilafetin kaldırılması gelmektedir. Bunları eğitim ve hukuk alanındaki diğer düzenlemeler takip etti. Bunlar arasında Şeriye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılıp yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı ile Vakıflar Umum Müdürlüğü kurulması, şeyhülislamlık makamının kaldırılması, ülkede eğitim ve öğretim birliğini sağlamak amacıyla Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılması, hukuk alanında Medeni Kanun'un kabul edilmesi sayılabilir. Devlet yapısının laikleştirilmesine yönelik bu düzenlemelerin yanında toplumsal alanın laikleşmesine yönelik düzenlemeler de gerçekleştirildi. İlk önemli adım, başta fes olmak üzere her türlü başlığın yasaklanması ve memurların şapka giymelerinin zorunlu hâle getirilmesiyle atıldı. Arkasından tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı; hafta sonu tatili cuma gününden, cumartesi günü öğleden sonra başlamak üzere pazar gününe alındı. Saat, takvim ve rakamlar değiştirildi. Bunları Arap harflerinin yerine Latin harflerine dayalı yeni alfabenin kabul edilmesi izledi.

Laiklik ilkesinin anayasada yerini bulması ise kademeli olarak gerçekleşti. 1924 Anayasası'nın 2. maddesinde, "Türkiye Devletinin dinî, dinî İslamdır" ifadesi yer alıyordu. Bu ifade 1928'de Anayasa'dan kaldırıldı, laiklik ilkesinin Anayasaya konulması ise 1937 yılında gerçekleşti. Bu köklü değişimler kimi toplumsal tepkilere yol açtı. 1945 sonrasında ise CHP'nin din anlayışında kısmi bir yumuşama oldu. 1946'da Mecliste din eğitimi konusu ele alınarak bir dizi yenilik devreye sokuldu.

AMAÇ 3

Demokrat Parti dönemi ve 27 Mayıs sürecinde (1950-60) din ve devlet ilişkileri alanında atılan adımları özetleyebilmek

Demokrat Partinin İslam dinîne yaklaşımı, CHP'ye göre daha ılımlı ve hoşgörülüydü. DP Türkçe ezan uygulamasına 16 Haziran 1950'de son verdi. DP, din adamı ihtiyacının devam ettiğinden hareketle 1951 yılında, Ankara, İstanbul, Adana, Isparta, Maraş, Konya ve Kayseri'de birer imam hatip okulu açılmasına karar verdi. 1959'da da ilahiyatçı yetiştirmek amacıyla Yüksek İslam Enstitüleri kurulması kararlaştırıldı. Buna karşılık DP özellikle örgütlü İslamcı çevrelere tavizsiz davrandı. Bu dönemde Millet Partisi ve İslam Demokrat Partisi laiklik karşıtı politika izledikleri gerekçesiyle kapatıldı. Ayrıca, DP tarafından 1951 yılında "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" çıkarılarak Atatürk'e yönelik suçlara karşı ağır yaptırımlar getirildi. DP liderlerinin laikliğe bağlı isimler olmalarına rağmen, parti tabanında dinî hassasiyetleri yüksek isimlerin olması bazı gerilimleri kaçınılmaz hâle getirmekteydi. Çeşitli tarikat ve cemaatlere yakın isimlerin DP kadrolarında kendilerine yer bulabilmeleri, CHP liderliğiyle devlet içinde etkileri devam eden sivil ve askerî bürokrasiyi ciddi ölçülerde rahatsız etmekteydi. 27 Mayıs 1960'da bir askerî darbe yoluyla DP'nin devrilmesinde "irtica tehdidi" algısının büyük payı vardı. Yeni anayasa tartışmalarında din ve laiklik önemli gündem maddeleri olmayı sürdürdü.

AMAÇ 4

Türkiye'deki İslami oluşumlarla ilgili genel bilgileri ifade edebilmek

Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut İslami oluşumlardan Cumhuriyet'e devredenler olduğu gibi Cumhuriyet döneminde çıkan yeni İslam yorumları da söz konusudur. Osmanlı döneminde Halk İslam'ı ve Kent İslam'ı şeklinde genel bir ayırım yapılabilir. Halk İslam'ında yazılı metinlerden çok, o dinî anlayışı temsil eden seçkin kişilerin din yorumları belirleyiciydi. Halk İslam'ı kapsamına çok sayıda İslami tarikatın yerel motifler kazanarak serpilmiş yorumları sokulabileceği gibi sözlü aktarımla ve dedelik kurumunun babadan oğula geçmesiyle kendisini var eden Alevilik de sokulabilir. Zamanla Osmanlı İmparatorluğu, Hanefi mezhebine dayalı Sünni İslam'ı daha çok benimseyerek, medreseler yoluyla resmî din anlayışı hâline getirdi. Tarikatların özellikle İstanbul gibi büyük kentlerde serpilen kolları, kitap merkezli İslam anlayışından etkilendiler. Osmanlı döneminde etkinliği olan tarikatlar arasında Nakşibendilik, Kadirilik, Rifailik, Cerrahilik, Halvetilik, Mevlevilik vardır. Cumhuriyet kurulduğunda bu yapıların büyük bölümü faal hâldeydi. 1925 yılında Tekke, Zaviye ve Türbeler kapatılmasına rağmen toplumda sosyolojik bir karşılığı bulunan bu yapılar var olmaya devam ettiler. Bugün Türkiye'de Nakşibendi tarikatı şemsiyesi altında toplanabilecek irili ufaklı çok sayıda cemaat vardır. Bunlar arasında İskender Paşa Cemaati, Mahmud Sami Ramazanoğlu etrafında gelişen Erenköy Cemaati ve Menzil Dergahı etrafında toplanan cemaat örnek verilebilir. Türkiye'de etkili olan bir başka tarikat da Kadiriliktir. Türkiye'ye özgü koşullarda ortaya çıkan İslami cemaatlerden bir diğeri de Süleyman Hilmi Tunahan etrafında gelişen Süleymancılıktır. Süleymancılık, çok fazla yazılı kaynağı olmayan ve gücünü Kuran öğretme misyonundan alan bir İslami oluşumdur. Günümüz Türkiye'sinde Nurculuk şemsiyesi altında irili ufaklı çok sayıda İslami oluşum bulunmaktadır. Tüm bu grupları ortaklaştıran yön, Said Nursi'nin düşünsel mirasından ve hayat tecrübesinden ilham almalarıdır.

AMAÇ 5

1965-80 arası dönemde din devlet ilişkilerini açıklayabilmek

İslami talepleri olan çevreler, 1960-65 arası dönemde savunmaya çekilmişlerdi. Bu kesimlerin de verdikleri oy desteğiyle Adalet Partisi, 1965 seçimlerinden büyük bir zaferle çıktı. 27 Mayıs Anayasası'nın getirdiği kimi özgürlüklerin üzerine AP iktidarı da eklenince, İslami çevreler yeni bir dinamizm kazandılar. AP iktidarında din devlet ilişkileri bakımından atılan önemli adımlardan birisi, 1967 yılında liselere de seçmeli din dersinin konulması oldu. Bu adım, laik çevrelerin tepkisini çekti. 1970'lerde ortaya çıkan bir diğer önemli gelişme de MNP ve MSP gibi partiler üzerinden siyasal İslamcılığın etkisini artırması oldu. 1970 yılında Millî Görüş çizgisindeki ilk siyasal İslamcı parti olan Milli Nizam Partisi kuruldu ve kısa sürede önemli bir oy desteği elde etti. MNP, 12 Mart 1971 Muhtırası'nın ardından kapatıldı. 11 Ekim 1972'de Milli Selamet Partisi kuruldu. MSP, 1973 seçimlerinde 48 sandalye kazanmayı başardı. Seçimlerden birinci çıkan CHP ve MSP 1974'te bir koalisyon hükûmeti kurdular. MSP, bu dönemde çok sayıda imam hatip okulunun açılması için çaba gösterdi. CHP-MSP koalisyonundan sonra "Birinci Milliyetçi Cephe" olarak bilinen ve AP, MSP, MHP ve Cumhuriyetçi Güven Partisinden (CGP) oluşan yeni koalisyon hükûmeti, Mart 1975'te kuruldu ve 1977 genel seçimlerine kadar sürdü. 1977'de MSP'nin oyu ve sandalye sayısı düşmüştü. MSP'nin kaybettiği oyları MHP'ye kaptırdığı görülecekti. Seçimlerden sonra AP, MHP ve MSP, İkinci Milliyetçi Cephe koalisyon hükûmetini kurdular.

AMAÇ 6

1980 sonrası dönemden günümüze kadar olan süreçte din ve devlet ilişkilerini ve bu alandaki dönüşümleri açıklayabilmek

1980 Darbesi'ni yapanlar İslam'ı Türk milliyetçiliğiyle sentezleyen, ona antikomünist ve devletçi bir içerik kazandıran Türk İslam Sentezi üzerinden, din ve laiklik konularında önemli değişiklikler gerçekleştirdiler. Bu yönde atılan en önemli adım, din derslerinin seçmeli olmaktan çıkarılması ve zorunlu hâle getirilmesiydi. ANAP döneminde izlenilen politikalar İslamcı yapıların gelişmesine katkı yaptı. Bu dönemde, 1983'te kurulan Refah Partisi girdiği her seçimde istikrarlı biçimde oyunu artırarak önemli bir siyasi aktör hâ-

line geldi ve 1995 Genel Seçimlerinden de birinci parti olarak çıktı. 1996 yılında Erbakan başbakanlığında Refahyol Koalisyon Hükûmeti kuruldu. Bu dönemde askerî ve sivil bürokrasinin kimi unsurları ve onların etkisindeki medya, hükûmeti sıkıştırmak için "irticanın hortladığını" kanıtlayan haberler yayımladılar. Bu dönemde ayrıca başörtüsü sorunu din devlet ilişkilerinde önemli bir sorun alanı olarak öne çıktı. Bu koşullar altında, 28 Şubat 1997 tarihinde yapılan MGK toplantısında, Erbakan Hükûmeti'nden bir dizi kararı uygulaması istendi. 28 Şubat müdahalesinden sonra Refahyol Hükûmeti devrildi. Türkiye 2002'ye kadar koalisyon hükûmetleriyle yönetildi. Bu koalisyonlar, 28 Şubat'ı gerçekleştirenlerin taleplerini büyük ölçüde yerine getirdi. 28 Şubat müdahalesi, siyasal İslam'ın yükselişini durdurmak için yapılmıştı. 1997 sonrası dönemde Refah Partisi ve daha sonra da Fazilet Partisi laiklik karşıtı faaliyetleri gerekçesiyle kapatıldı. FP'nin kapatılmasıyla bu hareket içerisinde "Yenilikçiler" Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde 14 Ağustos 2001'de Adalet ve Kalkınma Partisini kurdular.

Kendimizi Sınayalım

1. Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda laikliği en fazla savunan düşünce akımı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Batıcılık
b. Milliyetçilik
c. İslamcılık
d. Genç Osmanlılar
e. Osmanlıcılık

2. Aşağıdakilerden hangisi hukuk alanının laikleşmesi yönündeki adımlara bir örnek **değildir?**

a. İsveç Medeni Hukuku'nun kabul edilmesi
b. Şer'i işlere bakan mahkemelerinin kaldırılması
c. Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması
d. Şapka Kanunu
e. 1937 yılında laiklik ilkesinin Anayasaya konulması

3. Aşağıdakilerden hangisi eğitim alanının laikleştirilmesi yönündeki adımlardan **değildir?**

a. Medreselerin kapatılması
b. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesi
c. Hilafetin kaldırılması
d. Latin Alfabesinin kabul edilmesi
e. Bütün okulların Maarif Vekâleti'ne bağlanması

4. Seçmeli din dersi uygulamasını başlatan parti hangisidir?

a. DP
b. AP
c. ANAP
d. CHP
e. CGP

5. Aşağıdaki partilerden hangisi "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun"u çıkarmıştır?

a. CHP
b. SHP
c. AP
d. ANAP
e. DP

6. Aşağıdakilerden hangisi DP döneminin bir uygulaması **değildir?**

a. Türkçe ezan uygulamasının kaldırılması
b. Din derslerinin zorunlu hale getirilmesi
c. Millet Partisi'nin kapatılması
d. İslam Demokrat Partisi'nin kapatılması
e. Yüksek İslam Enstitüleri'nin kurulması

7. Aşağıdaki gruplardan hangisi klasik İslami tarikat sınıflamasına **girmez?**

a. Kadirilik
b. Nakşibendilik
c. Mevlevilik
d. Süleymancılık
e. Rifailik

8. Aşağıdaki partilerden hangisi laiklik karşıtı faaliyetleri gerekçe gösterilerek **kapatılmamıştır?**

a. Saadet Partisi
b. Milli Selamet Partisi
c. Refah Partisi
d. Milli Nizam Partisi
e. Fazilet Partisi

9. Aşağıdakilerden hangisi 28 Şubat (1997) kararlarındandır?

a. Temel eğitimin 12 yıla çıkarılması
b. Temel eğitimin 8 yıla çıkarılması
c. RP'nin kapatılması
d. Din derslerinin seçmeli hale getirilmesi
e. Ezanın Türkçe okunması

10. Aşağıdakilerden hangisi Aleviliğin bir özelliği **değildir?**

a. Orta Asya'dan gelen konar göçer grupların kültürlerinden etkilenmiştir.
b. Cemevlerinde ibadet edilir.
c. Şeyh-Mürit ilişkisine dayalı bir hiyerarşi vardır.
d. Dördüncü Halife Ali'ye büyük bir bağlılık gösterirler.
e. Kadın ve erkekler beraber ibadet ederler.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise "Osmanlıdan Devreden Miras" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız yanlış ise "Tek Parti Döneminden DP'ye Din Devlet İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise "Tek Parti Döneminden DP'ye Din Devlet İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d	Yanıtınız yanlış ise "Tek Parti Döneminden DP'ye Din Devlet İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e	Yanıtınız yanlış ise "DP Dönemi ve 27 Mayıs Sürecinde Din Devlet İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b	Yanıtınız yanlış ise "DP Dönemi ve 27 Mayıs Sürecinde Din Devlet İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise "İslami Oluşumlarla İlgili Bir Sınıflandırma Denemesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise "1997 Sonrası Dönemde Din Devlet İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise "1997 Sonrası Dönemde Din Devlet İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c	Yanıtınız yanlış ise "İslami Oluşumlarla İlgili Bir Sınıflandırma Denemesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Osmanlı aydınları, Fransız Devrimi ve Aydınlanma felsefesinin etkisindeydiler. Fransa'da ortaya çıkan ve devletin dinî, denetim altında tutmasını esas alan laiklik ve laikleştirme politikalarından etkilendiler. Yine Fransız aydınlarının bir kısmında yaygın olan pozitivist felsefenin etkisiyle dinîn özel alana geriletilmesini savundular. dinîn millî ve akla dayalı bir içerik kazanması için devlet öncülüğünde reform yapılmasını savundular.

Sıra Size 2

Önceleri Şeriye ve Evkaf Vekâletine bağlı olarak şer'i işlere bakan mahkemeler 1924'te kaldırıldı ve bu tür davaları görme yetkisi Adalet Bakanlığının nizami mahkemelerine devredildi. Laiklik ilkesinin anayasada yerini bulması hemen gerçekleşmedi. 1924 Anayasası'nın 2. maddesinde, "Türkiye Devletinin dinî, dinî İslamdır" ifadesi yer alıyordu. Bu ifade 1928'de Anayasa'dan kaldırıldı ama yerine laiklik ilkesinin konulması için 1937 yılını beklemek gerekecekti. Hukuk alanında yapılan en önemli düzenlemelerden birisi de 17 Şubat 1926 tarihinde Medeni Kanun'un kabulüdür. İsviçre'den alınan Medeni Kanun'la kişiler, aile, miras ve eşya hukuku alanlarında geçerli olan dine dayalı hukuk kuralları, yerini laik ve çağdaş hukuk kurallarına terk etti.

Sıra Size 3

DP, din alanının katı biçimde denetlenmesinden ziyade, daha serbest bırakılmasını savunan bir yumuşak laiklik anlayışı savunuyordu. DP'liler bunu, "dine hürmetkâr" oluşlarına bağlıyorlardı. "DP, millete mal olmamış devrimlere" sıcak bakmadığı için Türkçe ezan gibi uygulamaları kaldırdı. Yine de bazı İslamcı oluşumların aşırı bulduğu girişimlerine de engel oldu. DP'nin laiklik anlayışının Anglo-Sakson laiklik anlayışından izler taşıdığı da söylenebilir.

Sıra Size 4

28 Şubat Kararlarının 5. ve 6. maddeleri doğrudan eğitimle ilgilidir. Bu maddelerde eğitim politikalarında yeniden Tevhidi Tedrisat Kanunu ruhuna uygun bir çizgiye gelinmesi (5. Md.) ve temel eğitimin 8 yıla çıkarılması (6. Md.) öngörülüyordu.

Yararlanılan Kaynaklar

Başgil, A. Fuat (1962). **Din ve Laiklik,** İstanbul.

Çakır, Ruşen (1994). **Ne Şeriat Ne Demokrasi,** İstanbul.

Çakır, Ruşen (1990). **Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslami Oluşumlar,** İstanbul.

Demirel, Tanel (2011). **Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi,** İstanbul.

Mardin, Şerif (1992). **Bediüzzaman Said Nursi Olayı/Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim,** İstanbul.

Özbudun, Ergun ve Hale, William (2010). **Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı,** İstanbul.

Sarıbay, Ali Yaşar (1985). **Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: Milli Selamet Partisi Örnek Olayı,** İstanbul.

Tunçay, Mete, (1981). **T.C'de Tek Parti Hükümetinin Kurulması (1923-1931),** Ankara.

Yavuz, Hakan (2010). **Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri,** İstanbul.

TÜRK SİYASAL HAYATI

7

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Türkiye'de ordu - siyaset ilişkisinin gelişim dinamiklerini özetleyebilecek,
- Türkiye'de gerçekleşen askerî müdahalelerin kapitalist gelişme süreçleri ve sınıf ilişkileriyle olan bağlarını açıklayabilecek,
- Türkiye'de ordunun zaman içinde kendi özerk gücünü artırdığı alanları ve bunlarla ilgili düzenlemeleri sıralayabilecek,
- 2000'li yıllarda yaşanan sivilleşme politikalarını ve bunların arkasındaki dinamikleri açıklayabilecek

bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Askerî Müdahaleler
- Millî Güvenlik Devleti
- Türkiye'de Kapitalist Gelişme
- Hegemonya Projesi
- Popülizm
- 27 Mayıs
- MBK
- Sosyal-Millî Güvenlik Devleti
- Planlama
- İthal İkameci Sanayileşme
- 1961 Anayasası
- 12 Mart
- Yönetilemezlik Krizi
- 12 Eylül
- Neoliberalizm
- Otoriter Devletçilik
- 1982 Anayasası
- Kürt Sorunu
- 28 Şubat
- AKP
- Sivilleşme

İçindekiler

Türk Siyasal Hayatı → Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi

- GİRİŞ: ANALİZ ÇERÇEVESİ
- TARİHSEL ARKA PLAN
- 27 MAYIS 1960 DARBESİ
- 12 MART 1971 MUHTIRASI
- 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ
- 1990'LAR VE NEOLİBERAL MİLLİ GÜVENLİK DEVLETİ
- AKP DÖNEMİ

Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi

GİRİŞ: ANALİZ ÇERÇEVESİ

Türk siyasal hayatının en belirleyici unsurlarından birisi ordunun siyasal hayatta oynadığı roldür. Açık askerî müdahaleler ve sonrasındaki askerî rejimler, muhtıralar, askerî yetkililerin beyanları üzerinden siyasal gündeme müdahaleler, "sivil" rejimler altında hâkimiyetini sürdüren Millî Güvenlik Devleti formu ve onun yasal, kurumsal, ideolojik her türlü düzenlemesi, sıkıyönetim ve olağanüstü hâl gibi istisna yönetim tarzlarının olağanlaşması, OYAK, askerî sanayi, askerî harcamalar gibi sacayakları üzerinden iktisadi hayatın içinde varoluş vb. tüm bunlar bize Türk siyasal hayatını ordunun rolünü anlamadan anlamanın mümkün olmadığını göstermektedir.

Hiç şüphe yok ki her bir askerî müdahale başarılı olduğu oranda ordunun gücünü artıracak düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Ali Bayramoğlu'nun merkezîleşme ve özerkleşme kavramları üzerinden tarif ettiği şekilde ordu kendi politik, yasal, idari, iktisadi vs. gücünü artırmış ve pekiştirmiştir (*Merkezîleşme, ordunun içinde yetki ve gücün her seviyede tek elde toplandığı bir askerî yapıyı anlatmaktadır. Özerkleşme ise devlet yapısı içinde ve siyasal iktidar karşısında, ordunun iç ve dış siyaset konularında doğrudan bir siyasal rol oynamasına ve bunu mümkün kılan düzenlemelere işaret etmektedir.*). Ancak darbelerin oluşum nedenleri de yarattığı sonuçlar da sadece bunun üzerinden anlaşılamaz. Her bir askerî müdahale kendi tarihsel-toplumsal bağlamı içinde değişik sosyopolitik ve sosyoekonomik düzenler inşa etmiştir. Bu yeni düzenlerin ne olacağı ve nasıl şekilleneceği tek başına ordunun irade, karar ve eylemleriyle gerçekleşmemiş, sosyal ve siyasal aktörlerin müdahil olduğu güç ilişkileri içinde belirlenmiştir. Aynı zamanda her bir askerî müdahale sonrasındaki sosyopolitik ve sosyoekonomik düzenlemeler farklı toplumsal ve siyasal aktörler üzerinde değişik (güçlendirici veya zayıflatıcı) etkilerde bulunmuştur.

Bu bölümde, Türkiye'de ordunun siyasal hayat içinde oynadığı rol yukarıdaki çerçeve içinde ele alınacaktır. Bir yandan, askerî müdahaleler öncesi dönemlere bakarak darbelerin gerçekleşme koşulları ve nedenleri, hangi toplumsal kesimlere dayandıkları ortaya konmaya çalışılacak. Diğer yandan da her bir askerî müdahale sonrasında hem ordunun kendi güç alanlarını ve mekanizmalarını nasıl daha da artırdığına hem de inşa ettiği sosyal, politik, iktisadi yapının hangi toplumsal ve siyasal aktörleri güçlendirip hangilerini zayıflattığına bakılacaktır.

TARİHSEL ARKA PLAN

Modern Türkiye tarihinde ordunun oynadığı siyasal rol Osmanlı'nın son dönemlerine kadar geri gider. Modernleşme süreciyle birlikte, devlet yapısıyla beraber ordunun örgütlenme, eğitim, teknoloji vb. yapıları da değişime uğradı. Aynı zamanda subaylar siyasallaşarak ülkenin gündeminde etkin aktörler hâline geldiler. Bu dönem aynı zamanda uzun ve büyük savaşlar dönemi olması, orduyu siyasal, toplumsal, iktisadi hayatın daha da merkezine yerleştirdi.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte, Ali Bayramoğlu'nun özerkleşme ve merkezîleşme süreci üzerinden tarif ettiği hâliyle bir "savaş yönetim modeli" yerleşti. Ordu, sadece askerî işlerle değil, iç ve dış siyasetin tüm konularıyla ilgili bir aktör oldu. 1923-1927 arası siyasi elitler arası mücadele büyük oranda silahlı kuvvetlerin kontrolü üzerinden yürüdü. Bu sürecin sonunda Mustafa Kemal ekibinin muhalif paşaları tasfiye etmesiyle birlikte Türkiye'de asker-sivil ilişkileri tek parti rejimlerinde sıklıkla rastlanan formuna kavuştu. Tek parti ve ordu arasındaki ilişkiler bir uyum ilişkisi olarak kuruldu.

27 MAYIS 1960 DARBESİ

Cumhuriyet tarihinin ilk açık darbesi olan 27 Mayıs 1960 askerî darbesi ile merkezinde ordunun yer aldığı otoriter siyasal rejim niteliksel bir sıçrama gösterdi. Hiyerarşi dışı bir askerî darbenin yapıldığı 27 Mayıs 1960'tan 15 Ekim 1961 seçim sonuçlarına göre oluşan meclisin açıldığı 25 Ekim 1961'e kadar geçen süre askerlerden oluşan Millî Birlik Komitesi (MBK) güdümünde bir askerî rejim dönemiydi (*Başlangıçta 38 üyeli bir yapı olan MBK, 13 Kasım 1960'ta 14 radikal üyenin tasfiyesinden sonra 24 ve bir üyenin ölümüyle de 23 üyeli bir yapıya döndü.*).

Demokrat Parti Dönemi: Darbeye Giden Süreç

27 Mayıs darbesini anlamak için öncelikle Demokrat Parti (DP) dönemini anlamak gerekir çünkü 27 Mayıs askerî darbesi açıkça DP iktidarına, onun uygulamalarına ve temsil ettiklerine karşı gerçekleştirilmiştir.

DP'ye 1950'lerdeki üç seçimi kazandıran (*1950 seçimlerinde DP % 55,2 CHP % 39,6, 1954 seçimlerinde DP % 58,4 CHP % 35,1, 1957 seçimlerinde ise DP % 48,6 CHP % 41,4 oranında oy almıştır.*) **hegemonya** projesi dört sacayağı üzerine oturuyordu: Ekonomik kalkınma, patronaja dayalı yeniden dağıtım, muhafazakâr modernleşme ve millî iradenin gerçekleşmesi olarak demokrasi. Aslında DP, dünya ekonomisinin getirdiği sınırlamalar dâhilinde CHP'nin zaten 1946-47'den itibaren uygulamaya koyduğu tarım ve ticaret merkezli ekonomik kalkınma stratejisini sahiplendi. Bununla birlikte, CHP'den farklı olarak, DP patronaj ilişkileri yoluyla büyüyen ekonomik pastadan özellikle köylülere ve kısmen de kentlerdeki ücretli işçilere pay dağıttı (*Ekilebilir hazine arazilerinin dağıtımı, tarım girdilerine yönelik sübvansiyonlar, görece ucuz krediler ve tabii ki tarım ürünlerine verilen görece yüksek fiyatlar köylülüğe yönelik yeniden dağıtım politikaları iken, kentlerde 1950'ler boyunca sayısı hızla artan işçilere yönelik de bireysel iş ilişkileri ve sosyal güvenlik alanında iyileştirmeler yapan politikalar devreye sokuldu.*). Üçüncü sacayağında ise tek parti döneminin hızlı ve yukarıdan kültürel modernleşmeciliği yerine dini, geleneksel değerlerin değişimini tedrici modernleşme sürecinin olağanlığına bırakan ve din temelli muhafazakârlığı da laikliğin sınırlarını zorlamayacak şekilde politik olarak kullanan muhafazakâr modernleşmeci çizgi yer alıyordu. Son olarak ise DP'nin demokrasi vaadi, 1950 seçimlerinin unutulmaz "Yeter! Söz Mille-

Hegemonya, farklı sınıfsal veya sınıf-bağlantılı toplumsal güçlerin belirli bir sınıfın siyasi, entelektüel ve ahlaki önderliği altında örgütlenmesidir. Hegemonya projesi de hakim ve tabi sınıfların yanı sıra doğrudan sınıfsal olmayan konuların muhatabı toplumsal grupların desteğini almaya çalışan ulusal-popüler eylem programlarıdır.

tindir!" sloganında ifadesini bulan, seçimlerden çıkacak çoğunluğun iradesine eşitlenen bir millî irade söylemine dayalıydı. Bu unsurları birbirine eklemleyen ise **popülist** siyaset tarzıydı.

Popülizm, siyasetin çatışma eksenini iktidar bloğu karşısında halk (veya millet) bloğu şeklinde kuran, bu bloklar altında farklı sınıfsal ve diğer toplumsal kesimleri dizen, bunu da ideolojik söylemler kadar patronaj ilişkilerine dayalı yeniden dağıtım mekanizmalarıyla gerçekleştiren bir siyaset tarzıdır.

DP de söylemlerinde, Türkiye'de bugüne kadar iktidar bloğunu hep askerî-sivil bürokrasinin ve onunla organik ilişki içindeki aydınların oluşturduğunu, devlet gücünü de hep bu blokun kullandığı iddiasını ileri sürüyor ve bunun karşısında kendisinin geride kalan tüm millet bloğunu temsil ettiğini iddia ediyordu. DP, millet bloğunun altında hem ticaret burjuvazisi, büyük toprak sahipleri gibi hakim sınıfları hem de küçük ve orta köylülük, işçi sınıfının bazı kesimleri gibi tabi sınıfları topluyor, aynı zamanda kendini kültürel olarak dışlanmış hissedenleri de içeriyordu. DP'nin başarısı "tanıdık, bildik bir kültür ikliminde maddi değişimden istifade etmek isteyen kitlelerde uyandırdığı ümitvarlık ve iyimserlikte" yatıyordu (Taşkın, 2006).

DP, bu projeyle 1950 (%55.2 oy) ve 1954 (%58.4 oy) seçimlerinden açık bir zaferle çıktı. Hiç şüphe yok ki bunda ekonomik büyümenin ve pastadan pay dağıtmanın ve/veya pay alma ümidinin büyük etkisi vardı. Ekonomik büyümenin arkasındaki faktörler dünya piyasalarında tarım ürünleri fiyatlarının konjonktürel yüksekliği, dağıtılan hazine arazileri sayesinde ekili arazinin artması, dış kaynaklarla finanse edilen ucuz kredi politikasının sağladığı tarımda makineleşme ve karayolu gibi altyapı yatırımlarıydı. Ekonomik büyüme patronaja dayalı yeniden dağıtım mekanizmalarının da görece sorunsuz devam ettirilmesini sağlayan unsurdu.

1950'lerin ikinci yarısı ise gitgide derinleşen bir iktisadi ve siyasi kriz dönemiydi. 27 Mayıs darbesini mümkün kılan koşullar ancak bu kriz dinamiğinin değerlendirilmesiyle anlaşılabilir çünkü darbenin toplumsal destek tabanı 1950'ler boyunca gelişen ve kriz yıllarının hoşnutsuzlarını oluşturan kentli orta sınıflar, işçi sınıfı ve sanayi burjuvazisi gibi toplumsal kesimlerdi.

1954 yılından itibaren tarım-ticaret merkezli büyüme stratejisini mümkün kılan unsurlar ya ortadan kalktı ya da sınırlarına vardı. Bu tarihten itibaren, DP iktidarı, ekonomik büyümeyi makroekonomik istikrarsızlık üreten enflasyonist politikalarla, devletin hem iktisadi teşekkül hem de altyapı yatırımlarıyla sağlamaya çalıştıysa da büyüme hızı ciddi biçimde düştü. Ayrıca, ödemeler dengesi sorununu çözmek için dış ticaret rejiminde korumacı bazı önlemler alarak fiilen ithal ikameci sanayileşmeye (İİS) zemin hazırlandı. Ancak enflasyonist ve plansız politikalar 1950'lerin ikinci yarısında sanayi burjuvazisi, ithalatçı tüccarlar, ekonomi bürokrasisinin bir kısmı ve dönemin etkin entelijansiyasından oluşan bir İİS koalisyonunun DP'den hoşnutsuzluğunu da beraberinde getirdi. 1958'de IMF, OECD gibi uluslararası kurumların baskıları altında devalüasyona gidilmekle birlikte hem içeriden hem dışarıdan talep edilen planlı bir ithal ikameciliğin kurumsallaştırılmaması DP'ye yönelik önemli bir eleştiriydi.

İktisadi kriz DP'nin projesinin tıkanmasında önemli bir etkendi. Ancak DP'nin hegemonya kapasitesinin daralması daha ziyade, yeni kentli toplumsal kesimlerin taleplerini içerememesinin ve kendisine yöneltilen eleştiriler ve muhalefet karşısında otoritaryanizme daha fazla sarılmasının sonucuydu. Her ne kadar burjuvazinin İİS yanlısı kesimlerinin DP'ye eleştirileri bulunsa da bu kesimler darbeye kadar DP iktidarından tamamen kopuşu da göze alamadı. 1950'lerde gelişen orta sınıflar ve işçi sınıfı üzerinde hegemonya kurmakta ise DP gitgide daha fazla zorlandı. Bu kesimler ekonomik kriz üreten plansız, enflasyonist politikalardan ve otoriter uygulamalardan rahatsızdı.

1954 sonrası döneme bakıldığında, DP'nin, toplumsal ve siyasal muhalefet karşısında otoriter eğilimlerini çok daha açıkça sergilediği görülür. Özellikle aydınlar, basın, üniversite öğretim üyeleri ve öğrencileri, sendikalar ve muhalefet partisi CHP'ye karşı otoriter bir siyaset tarzı izlendi. Demokrasiyi seçimlerden çıkan "millet iradesi = çoğunluğun iradesi" olarak gören DP kendisine her türlü muhalefeti de millet iradesine muhalefet olarak kodlayarak baskıcı politikaları meşrulaştırmaya çalıştı. Zaten kurumsal-yasal dayanağa sahip olmayan üniversite ve yargı özerkliği iyiden iyiye ortadan kaldırıldı. Yargı, üniversite mensuplarının ve bürokratların iş güvenliğine müdahale edildi, üniversite profesörlerine siyaset yasağı getirildi. 1954 seçimlerine giderken basından gelen eleştirilere karşı ağır cezalar getiren yasal değişiklikler ilerleyen yıllarda da devam etti. Basın özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü hapis cezalarını da içeren yollarla iyice kısıtlandı. Yerel sendikaların kapatılması, toplu sözleşme ve grev hakkının tanınmaması gibi uygulamalarla sendikalar da bu süreçten nasibini aldı. Siyasal muhalefete yönelik baskı da 1953'ten itibaren boy gösterdi. 1953'te CHP'nin bütün mal varlığının Hazine'ye aktarılması, Temmuz 1953'te Atatürk devrimlerine karşı olduğu gerekçesiyle Millet Partisinin kapatılması, 1955 yazında Karadeniz gezisine çıkan CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in Sinop'ta tutuklanarak İstanbul'a getirilmesi ilk akla gelen uygulamalardandır. DP'nin ilk defa ciddi oy kaybına uğradığı 1957 seçim sürecinde baskılar daha da arttı. Milletvekili adaylarının bir sonraki seçimlerde parti değiştirmesinin engellenmesi, seçim dönemleri dışında siyasi partilerin açık hava mitinglerinin yasaklanması, anti-komünizm retoriğinin ana muhalefet partisi CHP'yi de içerecek şekilde yoğun kullanımı bu uygulamalardan bazılarıdır. Ekim 1958'de muhalefetin "kin ve husumet" cephesine karşı bir Vatan Cephesi kurulması çağrısı siyasal kamplaşmayı artıran önemli bir etken oldu. Nihayetinde, Nisan 1960'ta DP Meclis grubu bir bildiri yayımlayarak CHP'yi "silahlı ve tertipli ayaklanma" hazırlamakla, bir kısım basını da bunu desteklemekle suçladı ve bu suçları soruşturmak üzere Meclis'te hepsi DP'li olan 15 kişilik bir *Tahkikat Komisyonu* kuruldu. Komisyon partilerin tüm etkinliklerini, komisyon faaliyetleriyle ilgili yayınları ve Meclis'te komisyonla ilgili görüşmeleri ve bunlar hakkındaki yayınları yasakladı. CHP'den gelen tepkilere DP 27 Nisan'da Komisyona, her türlü yayını yasaklama, basımevini kapatma, her türlü siyasal etkinliğe yönelik önlem ve karar alma gibi yeni olağanüstü yetkiler tanıyarak cevap verdi. 28 Nisan 1960'ta buna tepki olarak gelişen öğrenci gösterilerinin ardından ise sıkıyönetim ilan edildi.

1950'lerin ikinci yarısı aynı zamanda DP karşıtı toplumsal muhalefetin yeni bir hegemonya projesi çerçevesinde kendi politik, ideolojik dilini de bulduğu bir dönemdi. Nisan 1954'te yayına başlayan *Forum* dergisi, DP'nin basına yönelik otoriter tavrını eleştiren 28 milletvekilinin DP'den ayrılarak Aralık 1955'te kurdukları *Hürriyet Partisi* (*1957 seçimlerinde % 3,8 oy aldıktan sonra parti 1958 sonrasında CHP ile birleşmiştir.*) ve nihayetinde özellikle 1957 seçimleri öncesinden başlayan ideolojik-politik yenilenme arayışı ile CHP bu sürecin en önemli aktörleriydi. Ocak 1959'daki XIV. CHP Kurultayında yayımlanan *İlk Hedefler Beyannamesi*'nde yeni hegemonya projesinin tüm unsurları ortaya serilir: Düşünce ve ifade özgürlüğü, din ve inanç özgürlüğü, basın hürriyeti, toplanma ve dernek kurma hürriyeti, grev hakkı, sendika ve mesleki teşekküller kurma hakkı, kanun önünde eşitlik, yargı bağımsızlığı ve anayasa mahkemesinin kurulması, iki meclisli parlamenter yapı, nispi temsile dayalı seçim sistemi, planlı kalkınma, fertleri maddi ihtiyaçların baskısından kurtarmak, sosyal hakların tanınması. Politik söylemdeki bu yenilenme CHP'nin artan seçim başarısında karşılığını buldu. 1957 seçimlerinde CHP oylarını % 6 kadar artırırken DP ise % 10 civarında oy kaybetti.

27 Mayıs'a gelindiğinde darbeyi kaçınılmaz kılacak düzeyde bir hegemonya krizinden bahsetmek mümkün değildir. Mevcut durum sistem içi iki merkez partinin liderliğinde iki hegemonya projesi arasında bir denge hâlidir. Eğer siyasal süreç kendi seyrinde aksa belki de bir sonraki seçimlerde iktidar demokratik yollarla el değiştirecektir. Ancak, Türk siyasal hayatının önemli bir aktörü daha bu sürecin aktif müdahillerindendir: Ordu.

1950'lerdeki hangi gelişmeler 27 Mayıs darbesine zemin hazırlamıştır?

SIRA SİZDE 1

Darbenin Gerçekleşme Süreci, Nedenleri ve MBK'nin Yapısı

DP lideri Menderes'in, iktidara geldikten sonra hep bir tehdit olarak gördüğü orduyu kontrol altında tutma stratejisi yüksek rütbeli subayları ve komuta heyetini kendine yakın isimlerden oluşturmaktı. Ancak darbe hiyerarşi dışı bir darbe olarak örgütlendi, dolayısıyla da Menderes'in stratejisi başarısız oldu. Ordu içinde darbe fikirleri ve örgütlenmeleri 1953'e kadar uzanmakla beraber asıl 1950'lerin ikinci yarısında ivme kazandı. Birbirinden ayrı kurulmuş darbeci kliklerin zaman içinde birleşmesiyle oluşan ve özellikle alt ve orta rütbeli subaylardan oluşan yapı 27 Mayıs 1960 sabahı darbeyle siyasal iktidara el koydu. Hiyerarşi dışı bu darbe hemen başa o sırada izinde olan Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Cemal Gürsel'i getirdi. Geçici anayasa olarak da anılan 1 sayılı yasanın 1. maddesiyle MBK yeni genel seçimlerle oluşacak meclise iktidarı devredinceye kadar tüm egemenlik haklarını devraldı, 13 Aralık 1960'ta ise 157 sayılı yasa ile oluşturulan Temsilciler Meclisi, MBK ile birlikte kurucu meclisin bileşenleri olarak ilan edildi. Bu dönem zarfında kurulan üç hükûmet aslen sivillerden oluştu (*Askerî rejim altında kurulan hükûmetlerde Millî Savunma, İçişleri ve Ulaştırma bakanlıkları askerlere tahsis edilmiştir. Mülki idarede de sıkıyönetimin geçerli olduğu İstanbul ve Ankara'nın yanı sıra İzmir, Ağrı, Bitlis ve Van valileri asker kişilerden atanmıştır.*).

MBK içinde rahatsız olunan ve yerleştirilmesi istenen şeyler konusunda belirli bir yönelim olmakla birlikte kendi içlerinde farklılıklar ve bölünmeler de vardı. Temel bölünmenin yeni bir anayasa ve seçim kanunu hazırlandıktan sonra seçimlere giderek iktidarı devretmeyi düşünen "ılımlılar" ile sosyoekonomik ve siyasi-idari yapısal reformlara girişmek üzere daha uzun süre iktidarda kalmayı hedefleyen radikaller arasında olduğu söylenebilir. Bu gruplar arasındaki mücadelede radikaller ilk aylar içinde güçlü hâle gelse de 13 Kasım 1960'ta radikallerden 14 kişilik bir grubun MBK'den tasfiye edilmesiyle askerî rejim yeni bir evreye girdi. Artık 27 Mayıs öncesinde oluşan CHP liderliğindeki yeni toplumsal blok ve onun öngördüğü hegemonya projesi rejimin rotasını çok daha güçlü şekilde belirleyecekti.

Peki ordudaki subayları darbe yapmaya sevk eden sebepler nelerdi? Hiç şüphe yok ki enflasyonist baskılar altında sabit gelirli subayların sosyoekonomik durumunun kötüleşmiş olması, ordunun modernleştirilmesi yönünde reform beklentisi içinde olan özellikle alt ve orta rütbeli subayların bu konudaki hayal kırıklığı, ordunun siyasal yapı içindeki konumunun arka plana atılmış olması DP karşıtı darbeci eğilimleri besleyen unsurlardı. Gerçekten de MBK iktidarı hem memur ve subayların maaşlarında iyileştirmeye gitti hem de Türkiye'nin en büyük holdinglerinden biri hâline gelecek Ordu Yardımlaşma Kurumunu (OYAK) kurdu. Ayrıca iç örgütsel yapıyı yeniden düzenlemek üzere iki ay içinde orduda kapsamlı bir tasfiye yaptı. Ancak subayları darbeye sevkeden temel neden dar ekonomik ya da kurumsal-mesleki çıkarları değildi. Asıl belirleyici unsur DP'nin siyasal, iktisadi ve sosyal uygulamaları karşısında duydukları derin rahatsızlıktı.

27 Mayıs sabahı Ankara radyosundan okunan bildiride darbenin nedenleri ve ne yapılacağı konusunda vurgulanan noktalar şunlardı: "Demokrasinin içine düştüğü buhran ve müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla", "partileri içine düştükleri anlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak, idareyi... seçimi kazananlara devretmek", "bu teşebbüs hiçbir şahsa veya zümreye karşı değildir", "NATO ve CENTO'ya inanıyoruz ve bağlıyız".

Halka 27 Mayıs'ı anlatmak üzere yapılacak konferanslarda kullanılmak üzere hazırlanan *ESASLAR* başlıklı yayımda "27 Mayıs inkılap hareketi niçin yapıldı?" bölümünde de nedenler şöyle sıralanmaktadır:

1. "Partizan bir idare kurulması ve hukuk devleti vasfının ortadan kalkması
2. Plansız bir yatırım politikası ve suistimaller
3. Enflasyonist bir mali politika ve hayat pahalılığı
4. Fikir hayatı üzerine baskı ve basın hürriyetini tehdit
5. Tek parti diktatoryasının kurulması ve Büyük Millet Meclisinin meşruluğunu kaybetmesi"

Askerî Rejimin Politikaları: Sosyal-Millî Güvenlik Devleti'nin İnşası

Darbeyi bu gerekçelerle gerçekleştirenlerin askerî rejim süresince icraatı da bu durumu teyit eder. Darbeci subayların 1950'lerin ikinci yarısında DP karşıtı muhalefetin fikirlerinden açıkça etkilendiği ve yukarıda tarif ettiğimiz yeni hegemonya projesi doğrultusunda icraatlara soyundukları da aşikârdır.

Daha 14'lerin tasfiyesinden önce "hükûmetin çalışma programına esas teşkil etmek üzere" MBK'nin oy birliğiyle kamuoyuna açıkladığı "*Millî Birlik Komitesi'nin Direktifi*" ve "*Millî Birlik Komitesi'nin Memleket Meseleleri Hakkında Temel Görüşleri*" adlı resmî yayınlar şunları öngörmektedir: Özel teşebbüse müdahale etmeyecek dengeli bir devletçilik yoluyla sanayileşme, toprak ve tarım reformu, adil vergi sistemi; işçilerin sosyal haklarının sağlanması, istihdamın artırılması, sosyal adalet ilkesine uygun bir sağlık politikası; demokratik hukuk nizamı, yeni anayasa ve seçim kanunu; ordunun yapısının modernleştirilmesi.

Bu doğrultuda, 27 Mayıs askerî rejiminin en temel iki icraatı Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) kurulması ve devlet yapısını ve devlet-toplum ilişkilerini yeniden düzenleyen 1961 Anayasası'nın hazırlanması oldu. 1950'lerin ikinci yarısından itibaren bir planlama teşkilatının kurulması DP karşıtı muhalefetin de uluslararası kurumların da gündemindeydi. Daha 20 Haziran 1960'ta, ilk darbe hükûmeti ekonomik ve mali kararlarını açıklarken planlama teşkilatının kurulacağını ilan etti. 30 Eylül 1960'ta da 91 sayılı yasa ile DPT kuruldu. Planlama ve DPT'den bir yandan kapitalist ekonomik gelişmenin krizsiz işlemesini sağlama, diğer yandan da sosyal planlama ve sosyal adalet vurgusu ile tabi sınıfların desteğini alma işlevlerini görmesi bekleniyordu.

1961 Anayasası ise 27 Mayıs rejiminin en temel icraatıydı. Kurucu Meclisin iki kanadı Temsilciler Meclisi ve MBK'nin çalışmalarıyla şekillenen anayasa hiç şüphe yok ki yapılış süreci açısından demokratik meşruiyete sahip değildi. Temsilciler Meclisi meslek odaları, yargı, basın, üniversite, sanayi ve ticaret odaları, sendika, tarım teşekkülleri temsilcilerinin ve açık olan iki parti (CHP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi -CKMP-) temsilcilerinin yanı sıra MBK, Devlet Başkanı ve Hükûmet tarafından atananlardan oluşuyordu. Temsilciler Meclisinde CHP çizgisi hakimdi

ve Anayasa Komisyonunun hazırladığı taslak Meclisten tartışmalı geçse de MBK sürece çok kati müdahalelerde bulunma ihtiyacı hissetmedi. Sonuçta, 1961 Anayasası hem görece demokratik hem de militarist tonlar içerdi. Bir yandan, hem temel hak ve özgürlükler, sendikal, sosyal ve siyasi haklar açısından siyasal alanı genişletiyordu, hem de yargı, üniversite özerkliği, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, çift meclis, yasamanın güçlendirilmesi yoluyla yürütmenin eylemlerine denetim getiriyordu. Anayasa ile tabi toplumsal sınıfların ve grupların desteğinin alınması umuluyordu.

Diğer yandan ise, Anayasa askerî vesayet rejimini ve devletin militarizasyonunu kurumsallaştırdı. 27 Mayıs 1960 sonrasında TSK'nin merkezîleşmesi ve özerkleşmesi yönünde önemli adımlar atıldı. Merkezîleşme adına bozulmuş olan rütbe piramidi ve emir komuta hiyerarşisi toplu emekliye sevklerle düzeltilmeye çalışıldı. Özerkleşme yönünde ise birçok hamle yapıldı. Askerî bürokrasi yürütmenin üçüncü başı olarak sayıldı. Genelkurmay Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı (1949 sonrası böyleydi) yerine tekrar Başbakan'a karşı sorumlu kılındı. Millî Güvenlik Kurulu (MGK) anayasal bir organ olarak kuruldu. Bu dönemde kurul sivil üyelerin çoğunlukta olduğu sivil-asker karma bir kurul olup görevi de millî güvenliği ilgilendiren her türlü konuda Bakanlar Kuruluna "tavsiyede bulunmak"tı.

Oluşum süreci, nedenleri ve icraatları dikkate alındığında 27 Mayıs darbesinin inşa ettiği sosyal, iktisadi ve siyasal düzeni ve arkasındaki siyasal rasyonaliteyi nasıl tanımlayabiliriz? 27 Mayıs planlamaya ve İİS'ye dayalı kapitalist projeyi sosyal/millî güvenlik devleti çerçevesinde yönetme arzusunda bir darbedir. Aslında darbecilerde de darbeyi destekleyen toplumsal bloğun büyük kısmında da hakim olan, kapitalist ekonomik gelişmenin rasyonel planlandığı zaman sosyal sınıf çatışmalarına yol açmayabileceğine dair bir çeşit modernist-kalkınmacı iyimserlikti. Bu mantığa göre, planlı kalkınma ve sosyal adalet politikaları ile sosyal, sınıfsal çatışmalar önlenirse görece demokratik bir siyasal yapı da söz konusu olabilirdi. Bu 27 Mayıs'ın inşa ettiği güvenlik devletinin sosyal ayağı iken MGK'de hem yürütmenin sapmalarına hem de toplumsal mücadelelerin yükselmesine karşı bir emniyet supabı olarak millî güvenlik ayağını oluşturur. Ancak, Anayasa tartışmaları sırasında temel mantığın radikal toplumsal çatışmaları engellemek olduğu kendilerine açıkça söylense de Türkiye burjuvazisi ve onun sağ siyasal temsilcileri bu formülasyona asla ikna olmayacaktır. Özellikle sosyal devlet, sosyal adalet, planlamanın ne ifade ettiği ve özgürlükler, grev ve toplu sözleşme hakkı gibi konularda muhalefet edildi. 1960'ların toplumsal ve siyasal dinamiği ve 12 Mart askerî müdahalesinin niteliği bu gerilim üzerinden şekillenecekti.

1960'lara damgasını vuracak bir diğer gerilim konusu ise DP'lilerin yargılanması meselesi idi. Öncesindeki krizin niteliği itibarıyla, 12 Mart ve 12 Eylül darbeleriyle karşılaştırıldığında 27 Mayıs'ın şiddet dozu görece düşük kalsa da gayrihukuki ve gayrimeşru Yassıada mahkemelerinin verdiği kararlar ve infaz edilen üç idam toplumsal ve siyasal hafızada derin yaralar açtı. Yassıada'da toplanan ve Yüksek Adalet Divanı adı verilen özel mahkeme 14 Ekim 1960'tan 15 Eylül 1961'e kadar faaliyet gösterdi. Toplam 592 kişi sanık olarak yargılandı. 228 kişi hakkında ölüm cezası istendi, 15 kişi hakkında idam cezası verildi, bu cezalardan üçü infaz edildi: Adnan Menderes (Eski Başbakan), Fatin Rüştü Zorlu (Eski Dışişleri Bakanı) ve Hasan Polatkan (Eski Maliye Bakanı). 31 önde gelen DP yöneticisi ömür boyu hapse mahkûm edilirken, 418 kişi de 6 ay ile 20 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırıldı.

SIRA SİZDE 2

1961 Anayasası'nda hem militarist hem görece demokratik unsurların bulunmasını nasıl açıklarsınız?

12 MART 1971 MUHTIRASI

Hem Anayasa'nın referandumda %61,7 oyla kabul edilmesi hem de 15 Ekim 1961 seçim sonuçları 27 Mayısçıların umduğu gibi olmadı. CHP birinci parti çıkmasına rağmen tek başına iktidar olamadı ve 1961-1965 arası dönem dört zayıf koalisyon hükûmeti ile geçti. Bu durum darbeci eğilimlerin ve bu eğilimleri bertaraf etme hamlelerinin yoğun olduğu bir dönemi beraberinde getirdi. Daha seçimlerin hemen ardından darbeci bir ekibin imzaladığı 21 Ekim (1961) Protokolü ancak İnönü'nün başbakanlığının ve Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanlığının parti liderlerince kabul edildiği Çankaya Protokolü (24 Ekim 1961) ile aşılabildi. Zayıf koalisyon hükûmetlerinin ordu içindeki radikallerin beklentilerini tam olarak karşılamaktan uzak kalması sürekli yeni darbe girişimlerini gündemde tutuyordu. Albay Talat Aydemir liderliğinde önce 22-23 Şubat 1962'de ardından da 20 Mayıs 1963'te gerçekleşen darbe girişimleri Başbakan İnönü'nün, diğer parti liderlerinin ve yüksek komuta heyetinin karşı koymaları ve darbecilerin iç anlaşmazlıkları sayesinde başarısız oldu. İkinci girişimden sonra Aydemir dâhil 7 idam cezası infaz edildi ve tüm harp okulu öğrencileri, darbeci tüm subay ve askerler tutuklandı.

1965 seçimleri, Demirel liderliğindeki AP'yi % 52,87 oranında oyla tek başına iktidara getirdi (*Seçimden ikinci parti olarak çıkan CHP ise ancak % 28,75 oranında oy alabilmişti.*). AP'nin hegemonya projesi, DP ile başlayan merkez sağ siyasetin dönemin koşullarına uyarlanmış hâliydi. AP de sağ popülist bir siyaset tarzını izleyerek Türkiye'de iktidar blokunu CHP, yüksek bürokratlar, aydınlar, üniversite ve yargı elemanlarından ve kısmen de ordu mensuplarından oluşan bir yapı olarak tarif ediyordu. Bunun karşısında kendisinin temsile soyunduğu kesimler ise sanayi burjuvazisi, ticaret burjuvazisi, büyük toprak sahipleri, esnaf köylüler, işçi sınıfının uysal kesimleri, milliyetçi-dindar muhafazakâr kesimlerdi. DP'den farklı olarak AP sanayileşme merkezli bir kalkınma stratejisi izliyor, ekonomide özel sektörü ön plana alıyor fakat İİS'ye uygun biçimde devletin ekonomiye müdahalesini de öngörüyordu. DP gibi devletin kendisini değil bugüne kadar devlet gücünü kullananları eleştiriyor ve devleti hem paternalist bir ilişki içinde millete hizmet götürecek bir aygıt hem de DP'den çok daha fazla bekası korunacak bir aygıt olarak görüyordu. Anti-komünizm dozu yüksek bir milliyetçilik ile laiklik sınırlarını zorlamayacak şekilde dinî kimliğin yaşanmasını destekleyen bir muhafazakârlığı birleştiriyordu. Demokrasiyi de seçimlerden çıkan çoğunluk iradesi olarak görüyordu.

AP orduyla ilişkilerini ise Ümit Cizre-Sakallıoğlu'nun "tarafsızlaştırarak yakınlaşma" olarak adlandırdığı strateji üzerinden kurdu. AP, anti-komünizm, asker cumhurbaşkanı seçimi, ordunun teçhizat, silah, lojman, kışla taleplerinin karşılanması, özlük haklarının düzenlenmesi üzerinden orduyla yakınlaşmaya çalıştı. Bunun karşılığında da millî iradeye yani parlamenter sürece müdahale edilmemesini bekledi. AP'ye göre, askerler görüşlerini MGK zemininde dile getirebilirdi. Aynı zamanda gerekli otoriterleşme sivil siyasal rejim altında da gerçekleştirilebilirdi. Bu strateji DP'den farklı olarak orduyla daha uyumlu bir ilişkiyi öngörüyordu. Her ne kadar AP'nin stratejisi ilk etapta bir yakınlaşma getirdiyse de aslında ordunun özerkliğini artırma sonucunu da doğurdu. Sonuçta, ordu içinde darbeci eğilimlerin oluşması engellenemedi.

Muhtıra Öncesi Kriz Dinamikleri

Sivil-asker ilişkileri üzerine en tanınmış yazarlardan olan muhafazakâr sosyal bilimci Samuel P. Huntington, 1969'da yayımlanan "Değişen Toplumlarda Siyasal Düzen" kitabında geniş toplumsal kitlelerin siyasallaşmasının ve artan taleplerin devletin üzerine aşırı yük bindirdiğini, bunun da yönetilemezlik krizine yol açtığını, düzeni korumak üzere ise orduların müdahalelerinin gerektiğini ileri sürer. Darbeleri meşrulaştıran bu muhafazakâr gerçekçiliğin belirli bir açıklayıcılık gücü vardır. Daha eleştirel gerçekçi bir perspektiften yazan Claus Offe'ye göre bu tarz muhafazakâr kriz kuramındaki "yönetilemezliğin" altında yatan emek ve sermayenin politik-hegemonik talepleri üzerinden işleyen sınıf mücadelesidir. 12 Mart'ı doğuran kriz dinamikleri buna uymaktadır.

Türkiye'de 1960'ların özellikle ikinci yarısı toplumsal ve siyasal hareketlerin ivme kazandığı bir dönemdi. İşçiler, öğretmenler, aydınlar, üniversite gençliği bu dönemde daha çok siyasallaştı, hak ve talep mücadelesi içine girdi. 27 Mayıs rejimi altında 1961'de kurulan ve parlamenter yollarla sosyalizme geçişi savunan Türkiye İşçi Partisi (TİP), nispi temsil sistemi sayesinde, 1965 seçimlerinde meclise 15 milletvekili ile girdi ve etkili bir muhalefet yürüttü. Üniversite gençliği, yükseköğretim ve genel ülke sorunları üzerinden hızla siyasallaştı, 1969'a gelindiğinde TİP teorik ve pratik açıdan yetersiz bulunarak Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu (Dev-Genç) kuruldu. İşçi sınıfının politik hareketinin krize girdiği 1971-72 döneminde de gençlik hareketi oldukça zayıf denebilecek bir silahlı mücadele serüvenine girdi. İşçi hareketine baktığımızda da siyasetler üstü ve uzlaşmacı sendikacılık çizgisini izleyen Türk-İş karşısında, 1967'de, sınıf ve kitle sendikacılığını ilke edinen ve sosyalist harekete yakın Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kuruldu. Özellikle özel sektörde örgütlenen ve güçlü bir mücadele pratiği sergileyen DİSK'le beraber grevler arttı, bunun yanı sıra fabrika işgalleri, kitlesel protestolar gibi eylem türleri de kullanılmaya başlandı. AP'nin, 1970'te, işkolu barajlarını aşırı yükselterek DİSK'i tasfiye etmeyi hedefleyen yasa değişiklikleri karşısında, 15-16 Haziran'da işçiler DİSK'in kendisini bile aşan kitlesel eylemlerle sokağa döküldü. Eylemler ancak sıkıyönetim ilanıyla durdurulabildi. Daha sonra yasa değişikliği TİP'in başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi'nden geri döndü.

Türkiye toplumundaki sol siyasallaşma hareketi içinde toplumsallığı pek olmayan bir damar ise Türkiye'de radikal dönüşümün ancak askerlerin katkısıyla gerçekleşeceğini düşünüyordu. Doğan Avcıoğlu'nun sol Kemalist Yön Dergisi (1961-67) ve Devrim Gazetesi (1969), Türkiye'de kapitalizmin az gelişmişliği dolayısıyla köklü sosyoekonomik dönüşümün ancak aydınlar, öğrenciler ve askerlerden oluşan "zinde kuvvetler" eliyle gerçekleşeceğini söyler. Özellikle de 1969 sonrasında ordu içinde örgütlenmeye ve darbe yoluyla iktidarı ele geçirmeye yönelik bir strateji izler. Türkiye Komünist Partisi geleneğinden gelen Millî Demokratik Devrim hareketi ise darbeci bir iktidar stratejisi izlemese de Sovyetler Birliği Komünist Partisinin aşamalı devrim stratejisini takiben kapitalizmin az geliştiği ülkelerde demokratik devrimin gerçekleşmesinde ilerici subayların da bir rol oynayacağını kabul eder.

1960'ların sonuna doğru Türkiye toplumundaki bu siyasallaşma burjuvazisi, siyasi elitleri ve askerî elitleri ile tüm muktedirlerin gündemini bir tehdit olarak işgal etmekteydi. 1969 seçimlerinde %6'lık bir oy kaybına uğrasa da yine tek başına iktidar olan AP'nin bu siyasallaşma karşısında stratejisi "dikta veya faşizm yollarına başvurmadan devleti otoriter devlet hâline getirmekti." AP'ye göre 1961 Anayasa-

sı'nın devlet düzeni ile mevcut sosyal ve politik hareketlilik yönetilememekteydi. "Yasa, düzen, asayişin" ve "devlet otoritesinin" yeniden tesisi için yürütmeyi güçlendirecek, devlet düzeni ve rejimini koruyacak, demokratik hak ve özgürlükleri kısıtlayacak anayasal düzenlemeler gerekmekteydi.

Ancak, AP'nin "yönetilemezlik" tezi paradoksal biçimde kendisine zarar verdi. Zira bu tez aşağıda görüleceği gibi neredeyse bütün darbeci kliklerin de paylaştığı bir tezdi. Ancak darbeci klikler açısından bakıldığında bizatihi AP'nin kendisi bir yönetememe aczi içindeydi. Bu algıyı besleyen önemli gelişmelerden birisi, 1969 seçimlerinden sonra tek başına iktidar olmasına rağmen, AP'nin hem burjuvazi içindeki bölünmelere hem de parti içindeki bölünmelere engel olamamasıydı. İlk olarak, 1969 seçimleri öncesinde Necmettin Erbakan'ın küçük ve orta boy Anadolu sermayesinin desteğiyle TOBB başkanlığını kazanmasına Demirel TOBB seçimlerini iptal ederek müdahale etmişti. Bunun üzerine Erbakan 1969 seçimlerinde bağımsız milletvekili oldu ve Ocak 1970'te İslamcı sağın ilk bağımsız partisi Millî Nizam Partisi'ni kurdu. Yine 1970'te İİS politikasının yapısal ilk krizi ödemeler dengesi ve döviz sorunu şeklinde patlak verdi. AP, 10 Ağustos 1970'te bir ekonomik reform paketi açıkladı. Ancak paket yeni hoşnutsuzluklar doğurdu. Zaten 1969 seçimleri sonrasında hükûmet dışı bırakılan, büyük toprak sahipleri ve tarım sektörünü temsil kabiliyeti olan AP içi bir kanat sanayileşme merkezli ekonomik model ve 1970 paketinin öngördüğü tarım vergilerinden rahatsız oldu ve AP'den ayrılarak Aralık 1970'te Demokratik Parti'yi kurdu. Ekonomik paket sanayi burjuvazisini bir miktar ihracata yöneltmeyi hedeflediği için, ithal ikameci sanayi sektörlerine yeni yatırım yapmış olan büyük sanayi burjuvazisi de paketten memnun olmadı. Muktedirler arasındaki bu bölünmeler AP'nin yönetebilme kapasitesine dair şüpheleri daha da derinleştirdi.

Ama asıl mesele Türkiye toplumundaki siyasallaşma ve toplumsal mücadele pratiğiydi. MGK toplantılarında ele alınan konulara bakıldığında özellikle 1968'den itibaren iç güvenliğin, özellikle de işçi grevleri ve eylemleri, gençlik eylemleri, sol cereyanlar gibi başlıklar altında gündemi işgal ettiği görülür. Artık MGK'de bu sorunlar karşısında bir müdahalenin geleceği açıkça konuşulmaktadır. 25 Ocak 1970 MGK toplantısında, dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ordudaki rahatsızlıkları ve çözüm önerilerini dile getiren bir rapor sunar. 21 Kasım 1970'te yine Batur bu sefer Cumhurbaşkanı'na darbenin geldiğini söyleyen bir mektup daha sunar (*Batur şöyle demektedir: "…bu gidişe dur denilmezse Türkiye'nin kaderinde yazılı on yıllık devrenin bitmekte olduğu sonucunu zat-ı alinize ifade edebilirim".*). 28 Aralık 1970 MGK toplantısında bu mektup görüşülür. Demirel'in sıkıyönetim talebine askerlerden olumsuz yanıt gelir. Sebep ordunun hükûmetin aygıtı gibi gözükmesine engel olmaktır. 22 Şubat 1971 MGK toplantısında da Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, solun ordu üzerinden devleti ele geçirmeye çalıştığını ve orduyu otorite içinde tutmak gerektiğini söyler.

Darbeci Klikler Arası Mücadele ve Muhtıranın İçeriği

Yükselen sol toplumsal ve siyasal hareketlerin ve sosyoekonomik gelişmenin yönetilemediği konusunda neredeyse herkes hem fikirdir. Ancak yönetilemezliğin nereden kaynaklandığı ve çözümün ne olması gerektiği konusunda 12 Mart sürecine giderken ordu içinde her biri müdahaleyi öngören üç farklı akımın olduğu söylenebilir. Birincisi, Orta Doğu'da yaşanmış Baas tipi bir darbe ile kapitalizm dışı bir yolu savunanlardır. Bu Doğan Avcıoğlu'nun ideolojik çizgisidir. Son ana kadar Muhsin Batur ve Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler'in de irtibat içinde ol-

duğu görülen ve 9 Mart'ta yapılması planlanan böylesi bir darbe, Batur ve Gürler'in son anda geri çekilmeleriyle boşa çıkar. İkincisi, Muhsin Batur'un 27 Mayısçı modernist-kalkınmacı iyimserliği devam ettiren ve 27 Mayıs reformlarının hayata geçirilmesini talep eden akımdır. Asayiş ve düzen temel derttir fakat bunun ekonomik ve sosyal reformlarla sağlanacağı düşünülür. Üçüncüsü, Tağmaç'ın reformları değil yasa, asayiş, düzen söylemi üzerinden mutlak bir otoritaryanizmi savunan çizgisidir. Tağmaç'a göre, "toplumsal uyanış ekonomik gelişmeyi aşmıştır", "İhtilal sol olur, bu sefer 27 Mayıs değil 1917 olur", "bu anayasa ile memleket yönetilemez", "ekonomik-sosyal reformlar ordu işi değildir."

Büyük ihtimalle ordu içindeki bu bölünmüşlük açık bir darbenin yapılamamasının ve tam bir askerî rejim kurulamamasının da sebebidir. Bunun yerine 12 Mart 1971 tarihinde, genelkurmay başkanı ve üç kuvvet komutanının imzasıyla Cumhurbaşkanı Sunay'a ve Meclis ve Senato başkanlarına bir muhtıra metni verildi. Böylece, radikal 9 Mart darbe girişimi tasfiye edilmiş ve 12 Mart'ta Batur-Gürler (27 Mayısçı reformizm) ve Tağmaç (otoriterleşme) kanatlarının uzlaşısını yansıtan ve düzeni tesis etmeye yönelik bir muhtıra verilmiştir.

Muhtıra metni "Parlamento ve hükûmet"in ülkeyi "anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar" içine soktuğunu, "anayasanın öngördüğü reformları" hayata geçirmediğini" belirtiyordu. Meclislerin partiler üstü bir anlayışla hareket ederek "mevcut anarşik durumu giderecek ve anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükûmeti" oluşturmalarını, aksi takdirde TSK'nin "idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlı" olduğunu dile getiriyordu.

12 Mart Ara Rejiminin İcraatları

Muhtıranın ardından, Demirel, bunun anayasa ve hukuk devleti ile bağdaşmadığını söyleyerek istifa etti. 1973 seçimlerine kadar geçen süre zarfında, 1969 seçim sonuçlarına göre oluşan kompozisyonuyla (yani AP'nin hâkimiyetinde) Meclis açıktı ancak ordunun gözetimi altındaydı.

12 Mart ara rejimi sırasında ilk yapılan icraat hiyerarşi dışı eğilimlere gözdağı vermek oldu. 15 Mart'ta üç general ve sekiz albay ordudan atıldı. Sonra da 7 Temmuz 1971'de, sonradan sıkıyönetim mahkemesinde (eski 27 Mayısçı General) Madanoğlu Cuntası adıyla görülecek davaya yönelik tutuklamalar gerçekleştirildi.

Ordu içi bu temizlikten sonra, dışarıdaki sol harekete yönelik operasyon başladı. 17 Nisan'da 11 ilde sıkıyönetim ilan edildi. Bu, gündelik yönetimin fiilen askerlere geçmesi anlamına geliyordu. Sıkıyönetim altında grevler yasaklandı, basın özgürlüğü kısıtlandı, günlük gazetelere süreli kapatma cezaları verildi. Sonrasında gelen tutuklama ve işkencelerin hedefinde sosyalistler, devrimci gençlik örgütleri ve aydınlar vardı. Bu dönemde sıkıyönetim mahkemesi kararını AP hâkimiyetindeki meclisin onaylaması sonucunda üç devrimci genç (Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan) idam edildi. 12 Mart döneminde TİP Kürtçülükten, MNP ise İslamcılıktan kapatıldı.

AP hükûmetinin istifasından sonra, 26 Mart 1971'de Nihat Erim başbakanlığında ağırlıkla teknokratlardan oluşan I. Erim hükûmeti kuruldu. Bu hükûmetin yönelimi, 27 Mayısçı formülasyonun öngördüğü ekonomik ve sosyal reformları hayata geçirmekti. Aralık 1971'de kurulan II. Erim hükûmetinin de ömrü Mayıs 1972'ye kadar sürdü. Hükûmet öngörülen sosyal devlet ve sosyal adalet ilkelerine uygun reformları hayata geçiremedi. İİS politikalarının ilk yapısal krizi 1971-1973 arasında işçi ücretlerinin düşürülmesi, sıkıyönetim altında işçi hareketlerinin bastırılması

ve Avrupa'daki gurbetçi Türklerden gelen döviz ile kısa süreliğine aşıldı. Mayıs 1972'den sonra da AP kontrolündeki Ferit Melen ve Naim Talu hükûmetleri görev aldı. Bunun anlamı, muhtıra metnindeki reformist çizginin değil otoriter çizginin galip geldiğiydi.

12 Mart ara rejiminin en büyük icraatı ise Eylül 1971 ve Mart 1973'te gerçekleştirilen anayasa değişiklikleriyle 1960 sonrasında açılmış olan siyasal alanın daha otoriter bir devlet yapılanmasıyla kapatılması oldu. Bu dönemdeki anayasa değişiklikleriyle temel hak ve özgürlükler, basın ve ifade özgürlüğü, dernek kurma hakkı, özel hayatın gizliliği sınırlandı; kişi güvenliği sınırlandı ve hakim önüne çıkarılma süresi uzatıldı, doğal yargıç ilkesi bozuldu, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kuruldu, yargının yürütme üzerindeki denetimi sınırlandı; yargı bağımsızlığı törpülendi, Anayasa Mahkemesi'nin anayasa yargısı yetkisi şekil şartlarıyla sınırlandı; sendikaların ve siyasi partilerin faaliyet alanları daraltıldı, kamu çalışanlarının sendika hakkı engellendi; üniversitelerin ve Radyo ve Televizyon'un özerkliği kaldırıldı ve daha sıkı devlet denetimine tabi kılındı. Bu sınırlamalarda "devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü", "millî güvenlik", "kamu düzeni", "genel ahlak" gibi kavramlar devreye sokuldu. Bu anayasa değişiklikleri mecliste, zaten bu talepleri uzun zamandır dile getiren AP'nin desteğiyle çıktı.

12 Mart ara rejiminde yapılan anayasal değişikliklerle hem ordunun siyasal yapı içinde özerk gücünün artırılması hem de hiyerarşi dışı eğilimleri engellemek üzere merkezîleşme ve denetim mekanizmaları sağlandı. En önemli gelişme MGK'nın yapısıyla ilgili değişikliklerdi. Kuvvet temsilcileri yerine kuvvet komutanlarının kurulda yer alacağı düzenlendi. Bakanlar Kuruluna "yardımcılık etmek üzere... bildirir" ifadesi yerine daha güçlü "tavsiye eder" ibaresi geldi. Sıkıyönetim ilan gerekçeleri genişletildi. Askerî yargının alanı sivil yargı aleyhine genişletildi. Sivillerin askerî olmayan suçlardan askerî mahkemelerde yargılanması mümkün kılındı. Askerî Yüksek İdare Mahkemesinin (AYİM) kurulmasıyla da askerî kişilerin kamu idaresiyle tüm ilişkileri doğal yargı sürecinin dışına çıkarıldı ve tasfiye, emeklilik, terfi ve atamalarda orduya ciddi bir özerklik sağlandı. Yüksek Askerî Şura (YAŞ) kanunuyla şura âdeta bir "Ordu Konseyi" hâlini aldı ve komutan atama ve terfilerinde belirleyici güç askerlerin oldu. Son olarak da TSK'nin elindeki malların Sayıştay tarafından denetlenmesi engellendi. İdeolojik alanda, Kemalizmin subaylar tarafından farklı ideolojilerle harmanlanarak farklı yorumlarının geliştirilmesi karşısında, iç hiyerarşi ve bütünlüğü korumak üzere kitaplar, eğitimler yoluyla Atatürkçülük resmî olarak tanımlanmaya başlandı. Son olarak da OYAK, subayları orta sınıf yaşama ve kapitalist ekonomik sisteme dahil etme yoluyla çok daha fazla iç bütünlüğü koruyacak iktisadi bir aygıt olarak kullanıldı.

12 Mart rejiminin sonunda Türkiye kapitalizminin görece demokratik kalkınmacı-modernleşmeci hegemonyayla yönetilebileceğine dair iyimserlik yerini otoriter, militarist yöntemlerin daha yoğun şekilde kullanılacağı bir döneme bırakmıştır. G. O'Donnell'ın Latin Amerika'da işçi sınıfını disipline edip, teknokratik hükûmetlerle İİS'yi derinleştirmeyi hedefleyen darbeler için söylediği gibi, 12 Mart da Türkiye'nin ekonomik ve sosyal gelişiminin bürokratik-otoritaryanizm ile yönetilme girişimidir. 27 Mayıs ve 12 Mart ithal ikameciliğe dayalı içe dönük kapitalizmi yönetmenin iki farklı biçimine denk gelirken 12 Eylül bu sürecin nihayete ermesiydi.

SIRA SİZDE 3

12 Mart ara rejiminde ordunun özerk gücünü artırmak üzere hangi düzenlemeler yapılmıştır?

12 EYLÜL 1980 ASKERÎ DARBESİ

- 650 bin kişi gözaltına alınıp, 210 bin dava açıldı, 230 bin kişi yargılandı, 7 bin idam cezası istendi, 517 idam cezası verilip 50 kişi infaz edildi, 71 bin kişi TCK'nin 141, 142 ve 163. maddelerinden, 98 bin 404 kişi "örgüt üyesi olmak" suçundan yargılandı.
- 300 kişi kuşkulu bir şekilde öldü. 171 kişinin "işkenceden öldüğü" belgelendi. Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi. 144 kişi kuşkulu bir şekilde öldü. 14 kişi açlık grevinde öldü. 16 kişi "kaçarken" vuruldu. 95 kişi "çatışmada" öldü. 73 kişiye "doğal ölüm raporu" verildi. 43 kişinin "intihar ettiği" bildirildi.
- 1 milyon 683 bin kişi fişlendi, 388 bin kişiye pasaport yasağı kondu, 14 bin kişi yurttaşlıktan atıldı, 30 bin kişi "siyasi mülteci" olarak yurt dışına gitti.
- 30 bin kişi "sakıncalı" olduğu için işten atıldı, 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hâkimin işine son verildi.
- 937 film yasaklandı, 39 ton gazete, dergi, kitap imha edildi, 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istendi, Gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verildi. Gazetelerin yayını toplam 300 gün durduruldu. 23677 dernek kapatıldı.

12 Eylül 1980'de gerçekleşen askerî darbeden 6 Kasım 1983'te gerçekleşen seçimlere kadar süren askerî rejimin kısmi bir bilançosu yukarıda verilmiştir. 12 Eylül askerî darbesinin radikalliği sadece kullandığı baskı ve şiddetin dozundan değil sosyo-politik güç ilişkilerini, bunların nakşedildiği devletin kurumsal mimarisini yeniden yapılandırmasından kaynaklanır. Bu açıdan da yeni bir dönemin başlangıcına işaret eder. Hem şiddet ve baskı dozu hem de sonrasında inşa edilen otoriter-militarist devlet yapılanması darbecilerin ve darbeyi destekleyenlerin 12 Eylül öncesi kriz ve tehdit algılarından kaynaklanır.

12 Eylül Öncesi Organik Kriz

12 Eylül askerî darbesi, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren gitgide derinleşen sermaye birikim krizi (iktisadi kriz) ve hegemonya krizinin (siyasi kriz) bileşiminin, yani bir organik krizin hem sonucuydu hem de ona cevaptı. Söz konusu kriz neredeyse tüm kesimleriyle dönemin burjuvazisi, sağ siyasi elitleri ve askerî elitlerince devletin krizi olarak algılandı ve tarif edildi. Hakim sınıfların ve ordunun okuması "anayasal düzenin, yaşam ve mülkiyet güvenliğinin tehdit altında olduğu" şeklindeydi.

1970'lerin ortalarında dünya kapitalist ekonomisinin içine girdiği krizin Türkiye'deki tezahürü İİS'nin yapısal kriz dinamiklerinin derinleşmesiydi. Bu modelde sanayileşme için gerekli ithalatı karşılayacak döviz üretilemediği oranda kriz kendini döviz krizi olarak açığa vurdu. Bu buzdağının görünen yüzü idiyse sermayedarlar açısından kar oranlarının düşmesi buz dağının esas kısmını oluşturuyordu. 1977 sonrası döneme baktığımızda bütün sermaye örgütleri Türkiye'de işçi ücretlerinin yüksekliğini, sendikal hakları, toplu sözleşmeleri, işçi sınıfının hukuki kazanımlarını krizin asıl sebebi olarak tarif ediyordu.

Bu kriz illa otomatik olarak bir darbeyle sonuçlanmak zorunda değildi tabii ki. Ancak, Türkiye aynı dönemde, sınıfsal, toplumsal güç ilişkilerini yönetebilecek bir siyasal iktidarı da çıkaramadı. 12 Mart ara rejiminden sonra yapılan 1973 seçimlerinden CHP % 33,29 oyla birinci parti olarak çıkmış ancak 13 milletvekili eksikle tek başına hükûmet kuramamıştı. Bunun üzerine, MNP'nin devamı olarak kurulan Millî Selamet Partisi (MSP) ile koalisyon kurdu. Bülent Ecevit liderliğindeki CHP'ye seçimi kazandıran yeni siyasal çizgi, halkçılığın yeni bir yorumu ile işçi sınıfına, köylü-

lüğe, aydınlara, kentli orta sınıflara seslenebilmeyi başaran planlı kalkınma, ılımlı devletçilik, sosyal adalet ve özgürlükçülüğü birbirine eklemleyen sol popülist strateji idi. Aynı seçimlerde AP ise, 1970'teki bölünmelerin de etkisiyle, % 16'lık bir oy kaybına uğrayarak ancak % 29,82 oranında oy alabildi. Bu tarihten itibaren AP, yükselen işçi sınıfı hareketi, her ne kadar aşırı parçalanmış olsa da kitleselleşen devrimci sol siyaset ve CHP'nin sol popülist stratejisi karşısında radikal sağa daha çok yaklaşarak otoriter devletçi bir pozisyonu sahiplendi. Bunun sonucunda da CHP-MSP koalisyonun bozulmasının ardından 1975'te 1. Milliyetçi Cephe hükûmetini kurdu (*Bu hükûmet AP, MSP, MHP ve CHP'den kopan CGP'yi biraraya getiriyordu.*). 1977 seçimleri hem CHP'nin (%41,39) hem AP'nin (%36,89) oylarını artırdığı ama yine tek partili bir hükûmetin kurulamadığı bir seçim oldu. CHP ve AP arasındaki siyasi rekabet, özellikle AP'nin radikal sağa yanaşması, merkez sol ve sağ arasında bir koalisyonu da imkânsız kıldı. İlk önce Temmuz 1977'den Ocak 1978'e kadar süren 2. Milliyetçi Cephe hükûmeti (AP-MSP-MHP koalisyonu), ardından Ocak 1978-Kasım 1979 arasında bağımsız 11 milletvekilinin desteğiyle kırılgan CHP hükûmeti, son olarak da Kasım 1979-Eylül 1980 arasında AP azınlık hükûmeti kuruldu. Bu dönem zarfında CHP, emekçilerin önemli bir kısmının rızasını devşirebilmiş ancak Türkiye burjuvazisinin desteğini alamamıştı. Yeni halkçılık politikasının bir gereği olarak da CHP, her ne kadar 1978 başında IMF ile bir anlaşma yapsa da kendisine hem Türkiye burjuvazisi hem de uluslararası sermaye örgütleri tarafından dayatılan neoliberal istikrar politikalarına büyük oranda direndi. CHP aynı zamanda hem sağdan gelen hem de devletten gelen otoriterleşme eğilimlerine de karşı durmaya çalışıyordu. AP ise burjuvazinin desteğini almakla birlikte emekçi kesimler üzerindeki eski hegemonya gücünü yitirmiş ve çözümü devletin otoriterleşmesinde görüyordu. CHP'yi ordunun da talep ettiği DGM kanununun çıkarılması, sıkıyönetim yetkilerinin artırılması, olağanüstü hâl yasasının çıkarılması vb. konular üzerinden eleştiriyordu.

1970'lerin ikinci yarısında bir yandan sol hareketler ve işçi sınıfının mücadelesi yükselirken bir yandan da baskılar ve şiddet hayatın bir parçası hâline geldi. 1 Mayıs 1977 katliamı, Malatya, Sivas, Bingöl, Kahramanmaraş ve Çorum olayları, sağ ve solu temsil ettiği düşünülen sembolik isimlere yönelik suikastlar toplumdaki gerginliğin giderek artmasına yol açtı. Radikal milliyetçi hareket de "Komünizm ve anarşi" tehlikesine karşı devleti ve milleti korumak kaygısından hareket ettiği iddiasıyla şiddet olaylarının içinde aktif olarak yer aldı. Solun bazı grupları da bir strateji olarak silahlı mücadelenin içindeydi.

Aslında 1978'ten itibaren ülkede sıkıyönetim, dolayısıyla gündelik idarede askerlerin ağırlığı olsa da ordu bir darbe gerçekleştirme fikrine çoktan girmişti. Darbe ilk olarak 29 Eylül 1979'da gerçekleşmek üzere daha sonra da 11 Temmuz 1980 için planlanmış olsa da şartların olgunlaşması için iki defa ertelenmişti. Dolayısıyla şiddet, kaos ve kriz ortamı ordu açısından şartların olgunlaşması anlamına geliyordu.

SIRA SİZDE 4

12 Eylül darbesi neye karşı yapılmıştır?

Darbenin ve Askerî Rejimin Örgütlenmesi

12 Eylül 1980 sabahı emir ve komuta zinciri içinde Bayrak Harekâtı adı verilen müdahale gerçekleşti. Darbeciler kendilerine Millî Güvenlik Konseyi adını verdiler. Konseyde Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun yer alıyordu. Konsey Genel Sekreterliğine de Org. Haydar Saltık atandı.

12 Eylül darbesinin bildirisine bakıldığında şu unsurlar göze çarpar: "Türkiye Cumhuriyeti devleti... dış ve iç düşmanların tahrikiyle...haince saldırılar içindedir", "Devlet başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş", "siyasi partiler kısır çekişmeler içinde", "vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüş", "irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek...devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür." "Girişilen harekâtın amacı, ülke bütünlüğünü korumak, millî birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır." Metin açıkça tehdit olarak görülen toplumsal ve siyasal hareketlere karşı devleti korumak mantığı üzerine inşa edilmiştir. Bildiri metni aynı zamanda parlamento ve hükûmetin feshedildiğini, meclis dokunulmazlıklarının kalktığını, tüm yurtta sıkıyönetim ilan edildiğini, yurt dışına çıkışların yasaklandığını söylüyordu.

Siyasi partilerin, birkaçı dışında bütün derneklerin, DİSK ve MİSK'in faaliyetleri durduruldu, grev ve lokavtlar ertelendi. Sıkıyönetim ilan edildi. Millî Güvenlik Konseyi yasama yetkisini ve anayasada değişiklik yapma yetkisini üzerine aldı ve sadece 1981'in sonuna kadar toplam 268 yasa çıkardı. Bunlar özellikle asayiş, ceza kanunu ve yargılaması, ölüm cezasının infazı, TSK'nin ihtiyaçları ile ilgiliydi. Siyasi partiler ise Haziran 1981'de kapatıldı, Ekim 1981'de de bir yasayla hepsi feshedildi.

6 Haziran 1981'de yasası çıkan Kurucu Meclisin, Konseyin yanı sıra ikinci kanadı olan Danışma Meclisi 23 Ekim 1981'de açıldı. O güne tüm iktidarı Konsey tek başına elinde tutmuştu. Aslında Danışma Meclisi de neredeyse tamamen Konseyin seçtiği kişilerden oluştuğu için sonrasında da fiilen durumun değiştiği pek söylenemez.

12 Eylül Rejiminin Devlet, Toplum, Ekonomi İnşası

12 Eylül öncesi krizin sebebi olarak işçi sınıfının, gençliğin, sol hareketlerin toplumsal ve siyasal mücadelesi görüldüğünden, 12 Eylül darbesinin ve rejiminin temel derdi "sınıf-temelli siyasete son vermek" oldu. Bu, 24 Ocak kararlarında somutlanan yeni sermaye birikim rejimine geçişin de ön koşuluydu. 12 Eylül rejiminin en önemli icraatlarından biri 24 Ocak kararlarının mimarı Turgut Özal'ın ekonomiden sorumlu devlet bakanı olarak atanması ve sonrasında bu kararların hayata geçirilmesi oldu. İhracata yönelik sanayileşmenin teşviki, dış ticaretin liberalizasyonu, kamu harcamalarının kısılması, iç talebin kısılması, iş gücü piyasasının disipline edilmesi (sendikal faaliyetlerin askıya alınması, grev yasağı, ücret belirlenmesinde Yüksek Hakem Kuruluna yetki verilmesi), ücretler ve tarım ürünleri taban fiyatlarının maliyet olarak görülüp düşürülmesi devreye sokulan politikalardı.

Sınıf siyasetine son vermek, burjuvazinin siyasal gücünü tahkim etmek üzere işçi sınıfının ve bağlantılı demokratik toplumsal muhalefetin disipline edilmesi anlamına geliyordu. 12 Eylül rejimi bu doğrultuda hedefe işçi sınıfını, sendikaları, sol hareketleri, demokratik kitle örgütlerini, üniversiteleri, gençliği, Alevileri ve Kürtleri aldı. Darbeye ve rejime destek ise burjuvazinin tüm kesimlerinden kriz, kaos ve şiddet ortamı sonrasında yasa ve düzen talebindeki orta sınıflardan, basından ve Türkiye sağından geldi. Bu doğrultuda, devletin söz konusu toplumsal güçlere yönelik uyguladığı şiddet ve baskı kısa vadedeki disiplin stratejisi idiyse devletin kurumsal mimarisinin yeniden yapılandırılması da 12 Eylül'ün esas uzun soluklu stratejisi oldu.

Siyasal alanın daraltılması, siyasal demokrasi imkânlarının kısıtlanması ve buna uygun yeni bir devlet biçiminin kurumsallaştırılması ne Türkiye'ye has bir durumdu ne de sadece ordunun darbeci geleneğiyle ilgiliydi. Nicos Poulantzas daha 1978 yılında Avrupa'da kapitalizmin yeni girdiği evrede normal devlet formunun artık "otoriter devletçilik" olduğunu söylüyordu. Bu yeni devlet formunu siyasal demokrasinin kurumlarının radikal biçimde gerilemesi, 'formel' özgürlüklerin ciddi biçimde daraltılması, yasamadan yürütmeye ve kamu idaresinin üst katmanlarına güç transferi, yasalarla değil de hükûmet kararnameleriyle yönetim, hukuki düzende gerileme yaşanması ve devletin zor aygıtlarının daha fazla ön plana çıkması üzerinden tanımlıyordu. Daha sonra birçok araştırmacı da neoliberalizmin siyasetinin "demokrasinin değersizleştirilmesi" olduğunu vurgulayacaktı. Ancak birçok Latin Amerika ülkesi örneğinde olduğu gibi Türkiye'de de neoliberal kapitalizme geçiş ve neoliberal otoriter devletçiliğin tesisi darbeler yoluyla ve devletin militarizasyonu yoluyla oldu.

Askerî rejim, 1982 Anayasası ve çıkardığı tüm temel yasalar ile böyle bir devlet formunu kurumsallaştırmış ve siyasal alanın ve katılımın sınırlarını ciddi biçimde daraltmıştır. 12 Eylül rejimi siyasal partiler, seçim, sendikalar ve toplu sözleşme, grev ve lokavt, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Hakim ve Savcılar, DGM'ler, olağanüstü hâl vb. tüm temel alanlarda yeni yasalar çıkarmış veya mevcut yasaları ciddi değişikliklere uğratmıştır. Askerî rejim sırasında toplam 669 yasa çıkarılmış, bunların birçoğu da normal süreç ve mantığın tersine Anayasa'dan önce çıkarılmıştır.

1982 Anayasası metafizik, kutsal bir devleti toplum ve birey karşısında merkeze alarak yazıldı. Tüm temel, siyasal ve sendikal hak ve özgürlükler "devletin bekası", "millî güvenlik", "kamu düzeni" ve "genel ahlak" gibi keyfi yorumlara açık gerekçelerle son derece kısıtlandı. Vatandaşın sorumlukları ise topluma karşı olmaktan çok kutsal Devlet'e karşı tarif edildi. Toplumsal güçlerin nüfuz edemeyeceği güçlü devlet - güçlü hükûmet yaratmak adına yürütme özellikle yasama karşısında güçlendirildi. Yürütmenin içinde de karar alma mekanizmaları başbakan veya doğrudan başbakanlığa bağlı kurumlar, arttırılan yetkileriyle Cumhurbaşkanlığı veya Millî Güvenlik Kurulu gibi kurumlarda toplanarak daha da merkezileştirildi. Yasalar yerine kanun hükmünde kararnamelerle yönetim başladı. Yargı bağımsızlığının bozulması, yargının yürütme karşısında güçsüzleştirilmesi, yargı denetiminin etkisizleştirilmesi 1982 Anayasası'nın bir diğer temel yönelimiydi.

Vatandaşların sosyal ve ekonomik haklarını gözeten sosyal devlet geri plana itilirken karşısına vatandaşın devlete karşı ödev ve yükümlülüklerinin ağır bastığı "idari devletçilik" konuldu. Siyasal partilerle ilgili hükümler siyasal partilerin toplum ile bağ kurmasını ve katılımı engelleyecek, partileri devlet denetimine sokacak şekildeydi. Siyasal partilerin faaliyet alanları sınırlandı, kapatılmaları kolaylaştırıldı. Üniversite özerkliği ortadan kaldırıldı ve yükseköğretim tamamen Yükseköğretim Kurumunun (YÖK) denetim ve gözetimine sokuldu, devlet organları haline getirildi.

12 Eylül askerî rejiminin inşa ettiği otoriter devletin merkezinde ordu yer alıyordu. Askerî bürokrasi yürütmenin hükûmet ve cumhurbaşkanıyla beraber üçüncü başı olarak tarif edildi. MGK her açıdan güçlendirildi ve etkili kılındı. 1982 Anayasası'nda üyeler tek tek sayıldı, Jandarma Genel Komutanı eklendi ve asker ve sivil sayıları eşitlendi. MGK kararları "Bakanlar Kurulu tarafından öncelikle dikkate alınır" ibaresi ile "tavsiye eder" yerine "bildirir" ifadesi Anayasa'ya eklendi. Anayasa'daki bu düzenlemeler 1983 yılında çıkarılan Millî Güvenlik Kurulu Kanunu ile perçinlendi. Millî güvenlik kavramının içeriği her türlü sosyal, iktisadi, siyasi vb.

meseleyi içerecek şekilde aşırı genişletildi ve muğlaklaştırıldı. MGK Kanunu millî güvenlik kavramını "devletin anayasal düzenini, millî varlığının, bütünlüğünün, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanması" olarak tanımladı. Bu genişletilmiş içerik 1980 sonrasında MGK kararlarında kendini gösterdi, MGK tüm konularda söz söyler hâle geldi. MGK tüm söz konusu alanlarda takip, bilgi toplama, değerlendirme, temel esaslar tespit etme ve bunların uygulanmasını takip ve denetleme ve tedbirler alma ile yetkili kılındı. MGK Genel Sekreterliği, ki genel sekreter 2004 yılına kadar her zaman bir üst düzey asker olmuştur, adeta bir gölge kabine biçiminde örgütlendi ve buna uygun yetkilerle donatıldı.

Ordunun gücünü arttıran bir diğer düzenleme alanı sıkıyönetimdi. Sıkıyönetim komutanları artık başbakana değil genelkurmay başkanına karşı sorumlu kılındı. Sıkıyönetim kararları ve işlemleri yargı denetimi dışına alındı. Sıkıyönetimi ilanı kolaylaştırıldı.

Sivil rejime geçildikten sonra ise 1985 yılında Sayıştay Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle askerî alımlar denetlenemeyecek istisnalar arasında sayıldı. Aynı yıl, daha sonraki dönemde askerî alımlarda önemli bir bütçe dışı kaynak olarak kullanılacak olan Savunma Sanayi Destekleme Fonu kuruldu ve büyük oranda denetimden muaf kılındı.

Kısacası, 12 Eylül rejimi altında inşa edilen "sürekli darbe rejimi" neoliberalizm ile militarizmin eklemlenmesinin bir sonucuydu.

12 Eylül askerî rejimi nasıl bir devlet düzeni inşa etmiştir?

SIRA SİZDE 5

1990'LAR VE NEOLİBERAL MİLLÎ GÜVENLİK DEVLETİ

ANAP'ın 12 Eylül gölgesi altındaki ilk seçimde (1983) sergilediği hegemonya hamlesi 1980'lerin ikinci yarısında hızla çözüldükten sonra, 1990'lar tam bir siyasal hegemonya krizi dönemi oldu. Merkez sağ ve merkez solun krizi, siyasal partilerin toplumsallıklarını yitirerek devlet alanı içine çekilmesi, otoriter-militer devlet yapısının daha da güçlenmesi hegemonya krizinin dışa vurumlarıydı. 1990'lı yıllara damgasını vuran dört temel unsur birbirini girift ilişkiler içinde beslemiştir: neoliberal politikaların tetiklediği siyasal hegemonya krizi, Kürt sorununun militarizasyonu, siyasal İslamcılığın yükselişi, Millî Güvenlik Devleti ve siyasetin güvenlikleştirilmesi.

Siyasal Hegemonya Krizi

1991, 1995 ve 1999 yıllarında gerçekleşen genel seçimlerden birinci çıkan partiler %27 ile %21,3 arasında değişen oylar aldı, merkez sağın ve merkez solun kendi içindeki bölünmelerine ek olarak (ANAP ve DYP; SHP/CHP ve DSP), iki radikal sağ parti de (RP/FP ve MHP) parlamenter siyaset sahnesinde etkili oldu. Bu seçimler sonrasında kurulan hükûmetler zayıf koalisyon hükümetleri oldu. Aslında bu durum, yaşanan siyasal hegemonya krizinin sebebi değil septomuydu. Tablo, hiçbir siyasal partinin ülkenin sınıf siyaseti ve kimlik siyaseti eksenli sorunlarına ve bu sorunların muhataplarına seslenebilen hegemonya projeleri üretemediğinin, geniş toplumsal kesimlerden rıza devşiremediğinin resmiydi.

1990'lar Türkiye'sinde bu anlamda kimlik siyaseti sorunları, özellikle Kürt sorunu ve laiklik-dinî kimlik sorunu, merkezî önemde bir yer teşkil etmiştir. Bu açıdan bakıldığında da merkez sağ ve sol partiler, ordunun bu meseleleri militarize etme ve güvenlikleştirme hamleleri karşısında durmamış, hatta bu politikaların aktif des-

tekleyicisi hâline gelmişlerdir. Sonuçta, kimlik sorunlarını politikleştirememeleri kendi hegemonya ve temsil krizlerini derinleştirmiştir.

Neoliberal kapitalizmin siyaseten yönetilememe krizi anlamına gelen siyasal hegemonya krizinin yarattığı boşluk, ordu tarafından dolduruldu. Güvenlik paradigmasına dayalı yönetim zihniyeti tek yönetim formu olarak kendini hâkim kıldı ve krizin yarattığı boşluk Neoliberal Millî Güvenlik Devleti yapılanmasıyla dolduruldu.

Kürt Sorunu ve Millî Güvenlik Devleti

Charles Tilly'nin veciz ifadesiyle "savaş yapmak devleti yapmaktır". 1990'lar Türkiye'sinde Kürt sorununun militarizasyonu ordunun siyasal alan üzerindeki vesayetini yeniden üretebilmesinde belirleyici unsur olmuştur. Özellikle, 1992-1993 yıllarında Kürt sorununun militarizasyonunda bir eşik aşılmış, düşük yoğunluklu savaş stratejisi çerçevesinde bölgede 1987'den beri devam eden OHAL yönetiminin yanı sıra, formel-enformel ve legal-illegal bağlantılarıyla bir savaş aygıtı inşa edilmiştir. Köylerin boşaltılması, koruculuk sisteminin yaygınlaştırılması, JİTEM gibi yapıların kurulması, faili meçhul cinayetler, insan hakları ihlalleri özellikle ülkenin Kürtlerin yoğun yaşadığı çeperinde hayatın bir parçası hâline gelmiştir. Diğer yandan merkezde, Millî Güvenlik Devleti siyasetin güvenlikleştirilmesi ve militarizasyonu yoluyla siyaset yapabilmenin yollarını tıkamıştır.

Türkiye'de ordu her zaman iç siyasete müdahil oldu, her zaman iç düşmanları oldu ama Türk Silahlı Kuvvetleri 1990'lı yıllara kadar dış tehdit algılamasına göre konuşlanmıştı ve kendisi gibi konvansiyonel bir orduyla karşılaşmak üzere yapılandırılmıştı. 1990'lı yıllarda ise ulusal güvenlik siyaseti dış tehditten iç tehdide kaydı ve askerî stratejiler bunun üzerinden belirlendi. Bunun temel sebebi, PKK ile mücadelesi bağlamında Türk ordusunun öncelikli tehdit algısının değişmesiydi. Bu değişimin ilk yansıması ordunun yapısı ve mücadele stratejileri üzerinde oldu. Topyekûn savaş konseptini terk eden TSK 1990'lı yıllarda "düşük yoğunluklu savaş" yapılanmasına göre yeniden örgütlenmeye başladı. Malatya'da üslenmiş olan İkinci Ordu Komutanlığı güçlendirilmeye başlandı. Özel Harp Dairesi (ÖHD) lağvedildi ve yerine Özel Kuvvetler Komutanlığı (ÖKK) kuruldu. Ordunun gerilla mücadelesi karşısında hareket yeteneği kazanması için tümene dayalı yapı yerine kolordu-tugay-tabur yapısına geçildi. Hem ordu hem de polis güçleri arasında özel komando birlikleri ve özel harekât timleri kuruldu.

PKK ile savaşta bir diğer önemli stratejik değişim de "alan hâkimiyeti" stratejisinin uygulanmaya konması oldu. Alan hâkimiyeti konsepti doğrultusunda PKK'ya halk desteğini kesmek için kırsal bölgelerde nüfusun kontrolü ve desteği önemli hâle geldi. Burada iki temel politika devreye sokuldu. Birincisi, PKK'nin insan gücü, yiyecek ve istihbarat temini için bağımlı olduğu köy ve mezralar boşaltıldı. 1993'te alan hâkimiyeti stratejisine geçişle birlikte kayıplar, faili meçhul cinayetler ve yargısız infazlarda ciddi bir yükseliş yaşandı. Alan hâkimiyeti sistemine geçişle birlikte zaten uygulanmakta olan köy koruculuğu sistemi de biçim değiştirerek, devletin dost-düşman belirleme sistemi olarak kullanılmaya başlandı. Koruculuğun kabulü devlet yanlısı olmayı gösterirken, köylüler tarafından koruculuğun reddedilmesi bu köy ve köylülerin doğrudan PKK yanlısı ilan edilmesine yol açtı.

1990'larda ordunun PKK'ya karşı bir mücadele yürütüyor oluşu, ulusal düzeyde Millî Güvenlik Kurulunun ve millî güvenlik ideolojisinin merkeze yerleştiği bir devlet formunun kendini yeniden üretebilmesine yol açtı.

Siyasal İslamcılık ve 28 Şubat 1997 Askerî Müdahalesi

Ordunun siyasal alan üzerindeki vesayetini devam ettirmede kullandığı iç tehditlerden bir diğeri de siyasal İslamcı hareketin gelişimi oldu. Oluşan hegemonya krizinin yarattığı boşluğu Refah Partisi (RP), siyasal İslamcılık siyaseti üzerinden önce 1994 yerel seçimlerinde Ankara ve İstanbul gibi büyük kentleri kazandı, ardından da 1995 genel seçimlerinden %21,38 oyla birinci parti çıktı (*RP 1987 seçimlerinde %7,16 olan oy oranını 1991 seçimlerinde de %16,88'e çıkarmıştı. 1995 seçimlerinde sırasıyla ANAP %19,65, DYP %19,18, DSP %14,64, CHP %10,71 oranında oy aldı. Bu sonuçlar Türkiye'de siyasal alanın aşırı parçalı yapısını da gözler önüne sermekteydi.*). 1996'da DYP ile koalisyon kurarak hükûmet oldu. RP, neoliberal küresel kapitalizmin hem bazı kazananlarının hem de kaybedenlerinin desteğini İslami bir toplumsal ve siyasal düzenin adilliği söylemi üzerinden aldı. RP'nin siyasal İslamcı hegemonya projesi tekelci kapitalizmin, Batıcılığın (ABD ve AB karşıtlığı) ve Kemalizmin kültüralist ve ahlaki eleştirisi üzerine oturuyordu. Bunun karşısında, bireysel girişimcilerden oluşan eşitlikçi bir küçük burjuva toplum ütopyası olarak "adil ekonomik düzen" vadediyordu. Kimlik sorunları çerçevesinde liberal demokrasi yerine dinî cemaatlerin kendi dinî hukuklarıyla yönetileceği çok hukukluluk projesi de RP söylemleri arasında yer alıyordu. Böyle bir siyasal İslamcı hegemonya projesi, esnek üretim ve istihdam çerçevesinde ihracata yönelik piyasa ekonomisine eklemlenebilmiş küçük ve orta sermayeyi ve onun özellikle dindar-muhafazakâr kesimlerini (MÜSİAD), neoliberal küresel kapitalizmden en olumsuz etkilenen işçi sınıfının örgütsüz ve alt katmanlarını ve son olarak da toplumsal statüde yükselme umudu besleyen dindar-muhafazakâr meslek sahibi orta sınıfları mobilize etti.

Ancak, RP'nin iktidara gelişi ve iktidardaki bazı icraatları (kamusal alanda İslamileşmeye yönelik pratik ve sembolik hamleler, MÜSİAD ile kurulan organik ilişkiler, Orta Doğu'da İslami yönelimli devletlerle iktisadi ve siyasi iş birliği girişimleri, iktisadi ve siyasal olarak ABD ve AB hegemonyasına karşı uluslararası İslami alternatiflerin dillendirilmesi gibi) ordunun, burjuvazinin belirleyici kesimlerinin (TÜSİAD, TOBB, TİSK), örgütlü emeği büyük oranda temsil eden sendikaların (DİSK, Türk-İş) ve kentli orta sınıfların önemli bir kesiminin tepkisini çekti ve iç tehdit odaklı güvenlik siyasetine daha fazla sarılmalarına yol açtı. Böylesi bir toplumsal tabana dayanarak ve bu tabanı hem mobilize ederek hem de aktif rızasını devşirerek, 28 Şubat 1997'de ordu MGK kararları yoluyla siyasete müdahalede bulundu. Toplam 17 maddelik kararlar şu konuları içeriyordu: laiklik hassasiyetle korunmalı; tarikatlara bağlı yurt ve okullar MEB'e devredilmeli; 8 yıllık kesintisiz eğitim olmalı ve Kuran kursları MEB'e devredilmeli; dinî tesisler Diyanet İşleri Başkanlığı'nca incelenmeli; tarikatların faaliyetlerine son verilmeli; irticai sebeplerle ordudan atılan subayların orduyu dine karşı gösteren medya yayınları kontrol altına alınmalı; yine irticai nedenlerle ordudan atılan personelin başka kamu kurumlarında istihdamı engellenmeli; orduda olduğu gibi diğer kamu kurumlarında da dinci sızmalar engellenmeli; dinci kesimin mezhep ayrılıklarını körüklemesi engellenmeli; Belediyeler Yasası'na ve Kıyafet Kanunu'na aykırı uygulamalara engel olunmalı; silah ruhsat işlemleri yeniden düzenlenmeli; kurban derilerinin rejim aleyhtarlarınca toplanmasına müsaade edilmemeli; özel üniforma giymiş korumalar hakkında yasal işlem yapılmalı; "millet yerine ümmet kavramını" getirmeye çalışan girişimler yasal ve idari yollarla engellenmeli, Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun istismar edilmemeli.

Ordunun bu dönemdeki pozisyonunu anlamak açısından, 28 Şubat kararlarının yanı sıra, kamuoyunda gizli Anayasa olarak da anılan dönemin Millî Güvenlik Siyaset Belgesi de önemlidir. 1997'de basına sızan bu gizli belgede MGK'da yapılan son değişikliklere göre, Kürt hareketi ve İslamcılık eşit ve birinci derecede öncelikli iç tehdit sayılıyor, bunlardan sonra ırkçı milliyetçilik ve sol da iç tehdit unsurları olarak dile getiriliyordu. Dış tehdit olarak ise Yunanistan anılıyor ve diğer ülkelerle ilgili değerlendirmelerin de aynen devam ettiği belirtiliyor, Türki cumhuriyetlerle de ilişkilerin geliştirilmesi isteniyordu. Önemli bir nokta Türkiye'nin Batı'ya yönelik yüzünde hiçbir değişikliğe gidilmemesi, AB'ye tam üyelik hedefinin korunması, dünya ile bütünleşme doğrultusunda özelleştirmeler dahil ekonomik çabaların artırılması vurgulanıyordu. Ayrıca, adalet ve devlet yönetim sistemindeki eksikliklerin giderilmesi gerektiği ve kamusal alana kaymamak koşuluyla mahallî ve kültürel özelliklerin geliştirilmesine yönelik düzenlemelerin yapılabileceği dile getiriliyordu.

28 Şubat süreci, siyasal İslamcılığın siyasi, iktisadi gücünü, eğitim, medya alanlarındaki etkisini yok etmek ve Türkiye siyasetini de merkez partiler etrafında yeniden dizayn etmek üzere bir dizi müdahalelerde bulundu. Baskılar sonucunda, koalisyon hükûmeti Mayıs 1997'de dağıldı, Ocak 1998'de Refah Partisi, 1999 seçimlerinden sonra da halefi Fazilet Partisi kapatıldı.

Bu müdahale her ne kadar bir açıdan İslamcı partilerin ve sermayenin kısa vadede disipline edilmesine ve kendilerini sisteme eklemleyecek yollar aramalarına yol açsa da aslında var olan siyasal hegemonya krizini daha da derinleştirdi. 1999 seçimleri sonrasında oluşan üçlü koalisyon hükûmeti (DSP-MHP-ANAP) bu hegemonya krizini aşamadığı gibi sürdürülen neoliberal politikalar 2001 yılında ülke tarihinin en büyük iktisadi krizine yol açtı. Bu kriz, anti-kapitalist veya anti-neoliberal başka bir alternatifin yokluğunda, aynı zamanda Türkiye'de neoliberal kapitalizmin hem kendini kurumsal-yasal düzlemde daha da tahkim etmesi hem de siyasal hegemonya krizinin siyasal İslamcılıktan dönüşerek merkez sağa doğru yol almaya yönelen AKP tarafından aşılmasını da beraberinde getirdi.

SIRA SİZDE 6

Türkiye'de Millî Güvenlik Devleti'nin 1990'lı yıllarda kendisini yeniden üretebilmesinin ve hâkim kılabilmesinin arkasındaki faktörler nelerdir?

AKP DÖNEMİ

2002 seçimlerinde, siyasal İslamcı hareketin içinden çıkıp merkez sağa doğru yönelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), oyların %34'ünü alırken yüzde onluk barajın etkisiyle meclise sadece iki partinin girmesi sonucunda milletvekilliklerinin %65'ini aldı. Ardından 2007 seçimlerinde %46,58 ve 2011 seçimlerinde de %49,95 oranında oy alarak üçüncü defa hem de oylarını artırarak tek başına iktidar olmayı başardı. Bu hem Türkiye tarihinde bir ilkti hem de 1990'lar boyu süren siyasal hegemonya krizinin bir on yıllık dönem zarfında aşıldığı anlamına geliyordu.

AKP'nin Hegemonya Projesi

AKP bu başarıyı neoliberal, muhafazakâr ve otoriter bir popülist strateji sayesinde sağladı. AKP, büyük oranda Türkiye merkez sağının popülist strateji ve söylemini neoliberal kapitalizm koşullarında üreten bir hegemonya projesi geliştirmiştir. Bu hegemonya projesinin tutmasının ana sebebi ise neoliberal kapitalizm çerçevesinde yeniden dağıtım mekanizmalarını hayata geçirebilmiş olmasındandır. AKP'nin hegemonya projesi yakın zamana kadar şu unsurları birbirine eklemlemişti: a)

IMF ve Dünya Bankası menşeli neoliberal sermaye birikim stratejileri ve düzenlemeleri; b) neoliberal kapitalizmin sınırları çerçevesinde yoksulluk yönetişimine dayalı sosyal politika programı; c) bürokratik, özellikle askerî vesayete karşı sınırlı siyasal reformculuk ve bunun kaldıracı olarak AB üyelik projesi; ç) millî irade = çoğunluk iradesi = seçilmiş hükûmet = seçilmiş lider zincirlemesine dayalı çoğunlukçu demokrasi anlayışı; d) İslami toplum ve devlet yaratmaya yönelik İslamcılık projesi yerine muhafazakâr modernleşme stratejisi üzerinden dinî muhafazakârlaşma ve Sünni-Müslüman muhafazakâr kesimleri siyasi-iktisadi-kamusal sisteme dahil etme; e) ABD hegemonyasına dayalı dünya siyasal sistemini ve bölge politikalarını sahiplenme ve bu çerçevede bölgede yeni bir rol oynama.

AKP Döneminde Sivilleşme Reformları

2002 sonrası döneme bakıldığında ordunun siyasal alandan geri itilmesi yolundaki sivilleşme sürecinde üç faktörün kritik olduğu söylenebilir: sivilleşme iradesine ve gücüne sahip güçlü bir siyasal aktörün (AKP) varlığı, Kürt sorununun seyri ve uluslararası dinamikler (özellikle de AB üyelik süreci). Yine 2002 sonrasına baktığımızda üç alt dönem ayırt edilebilir. Birinci alt dönem 2002-2005, AB'ye adaylık sürecinin gerekleri üzerinden sivilleşme reformlarının atıldığı dönem. İkinci döneme (2005-2007), reform sürecinin yavaşlaması ve Kürt sorunu üzerinden daha devletçi-milliyetçi bir çizgide orduyla yakınlaşma denemesi damgasını vurdu. 2007 sonrası üçüncü dönem ise orduyla doğrudan ve açık bir politik mücadeleye girilerek ordunun fiilen de siyaset dışı kılınması dönemidir.

2002-2005 sonu arasındaki dönemde Türkiye iç siyasetinin en hararetli tartışma konusu AB'ye üyelik ve bağlantılı reform süreciydi. AKP bu dönemde, kendi geleneğinden farklı biçimde, açıkça AB'ye üyelik yanlısı bir pozisyon aldı. Bunun bir sebebi toplumda AB'ye yönelik inşa edilmiş ümitvarlığı kendisine rıza olarak devşirme arayışı idiyse bir diğer sebebi de ordu, yargı, cumhurbaşkanlığı ve YÖK gibi kurumlarda konuşlanmış Kemalist-ulusalcı-laikçi devlet elitleri karşısında mevzi kazanmaktı.

Daha AKP iktidarından önce, AB'ye adaylığın bir gereği olarak yapılan 2001 Anayasa değişikliklerinde MGK'ye Adalet Bakanı ve Başbakan yardımcılarının eklenmesi ile sayısal üstünlük siviller lehine değiştirilmişti. Ayrıca, MGK kararlarının "Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınacağı" ifadesi yerini "Bakanlar Kurulunca değerlendirilir"e bırakmıştı. Esas önemli değişiklik ise AKP iktidara geldikten sonra, 7 Ağustos 2003 tarihli 7. Uyum Paketi'nde gerçekleşti. MGK Genel Sekreteri'nin sivil olabilmesinin önü açıldı ve atamada yetki Başbakan'a geçti. 2004 Ağustosu'nda da ilk defa sivil bir genel sekreter atandı. Kurulun toplantı aralığı ayda birden iki ayda bire çekildi. MGK yasasında yapılan değişiklerle kurulun ve genel sekreterin yetkileri ciddi biçimde sınırlandırıldı. MGK Genel Sekreterliği gizli yönetmeliği yürürlükten kaldırıldı. Yine 7. Uyum paketiyle Sayıştay denetiminden muafiyet çekingen bir şekilde delindi ve TBMM talep ettiğinde ordu mal ve teçhizatlarına yönelik de denetim yapılabileceğinin önü açıldı. 2004'te YÖK ve RTÜK'teki asker üyeliklere son verildi. Bir diğer düzenleme de 2006'da sivillerin askerî mahkemelerde yargılanmasına son verilmesi oldu.

Kürt sorununun seyri de bu dönemde sivilleşme reformlarını mümkün kılan önemli bir unsurdur. PKK'nın 1999 sonrasından 2005'e kadar uzattığı ateşkeslerle bu dönemde göreli şiddetsizlik ortamı, Kürt hareketinin sorunun çözümü çerçevesinde hem AKP iktidarı hem de AB sürecinden beklenti içine girmesi ordunun sivilleşme reformlarına direneceği bir kartı kullanamamasına yol açmıştır.

Mart 2007'de Nokta dergisinde, eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Özden Örnek'in günlüklerinin yayınlanmasıyla aslında bu dönemde ordu içinde AKP'yi Cumhuriyet'e karşı İslamcı tehdidin bir devamı olarak gören kara, hava, deniz ve jandarma kuvvet komutanlarının içinde yer aldığı radikal bir kanadın 2003-2004'te darbe girişimleri hazırladığı ortaya çıktı. Konjonktürel olarak darbeyi Annan planının Kıbrıs'ta onaylanmasına bağlamaları ama planın Rum kesiminde reddedilmesi darbe girişimlerinin başarısızlığını kısmen açıklar. Bir diğer unsur, dönemin Genel Kurmay başkanı Hilmi Özkök'ün darbe karşıtı eğilimidir. Asıl neden ise günlüklerde de açıkça okunabildiği gibi, darbe girişimcilerinin içeride ve dışarıda destek bulamamış olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye tarihindeki "başarılı" olmuş darbe girişimleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye'nin değişen toplumsal yapısı da dikkate alındığında, darbenin toplumsal tabanı çok dardı. Ne burjuvazinin herhangi bir kesimi ne laiklik duyarlılığı olan kentli orta sınıfların dışında toplumun geniş kesimi ne ABD, AB gibi uluslararası güçlerin Türkiye'yi küresel neoliberal iktisadi ve politik düzenden koparma ihtimali olan bir darbeye destekleri yoktu.

AKP'nin bu dönemde bu girişimlerle açıktan mücadele edecek kadar kendini güçlü hissetmemesi, darbe girişimleri başarısız olsa da MGK güç yitimine uğrasa da ilerleyen yıllarda özellikle genelkurmay başkanlığının beyanları, açıklamaları vb. üzerinden ve kamuoyu yaratmaya çalışarak ordunun AKP iktidarına karşı hamlelerde bulunmasına da zemin yarattı. Mayıs ve Haziran 2005'te Fransa ve Hollanda'da AB Anayasasının referandumlarda reddedilmesi, siyasi olarak Türkiye'nin adaylığının da sorgulandığı bir sürece denk gelmişti. Bu durum, Türkiye iç siyasetinde AB üyeliği kartını bundan böyle geçersiz akçe kıldı. 2005 sonundan itibaren AKP iktidarı, Türkiye merkez sağının klasik bir hatasını tekrarlayarak ortak düşman üzerinden, yani Kürt sorunu bağlamında devletçi-milliyetçi-militarist bir çizgi üzerinden orduyla yakınlaşma stratejisini devreye soktu. Burada, özellikle Terörle Mücadele Kanunu'nda 2006 yılında yapılan otoriter değişiklikler çok önemliydi. Ancak bu strateji üzerinden yakınlaşma stratejisi orduyu daha güçlendirmekten başka bir etki yaratmadı ve bu stratejinin AKP açısından duvara çarptığı 2006 sonunda başlayıp 2007 ilkbaharında büyük krize dönen Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı adaylığına ordunun verdiği tepkiyle ortaya çıktı. 12 Nisan 2007'de Genelkurmay Başkanı "Cumhuriyetin ilkelerine ve laikliğe sözde değil özde bağlı" bir cumhurbaşkanı istediğini beyan etti. Ardından İstanbul, Ankara, İzmir gibi illerde laiklik ve yaşam tarzı hassasiyetine sahip orta sınıfların mobilize olduğu cumhuriyet mitingleri gerçekleşti. Bu sırada 27 Nisan 2007'de genelkurmayın web sayfasına konan bir bildiri gündeme e-muhtıra olarak düştü. Metinde laiklik karşıtı faaliyetler sıralanmakta, cumhurbaşkanı seçim sürecinin laikliğin sorgulanması için kullanıldığı, tüm bunların "irticacı" anlayışa cesaret verdiği ancak TSK'nın cumhuriyetin değerlerini koruma görevini eksiksiz yerine getireceği belirtilmekteydi.

Bu hamle karşısında AKP iktidarının ertesi gün gösterdiği tavır çok önemli bir kırılma anı oluşturdu. Hükûmet sözcüsü hukuk devletinin işlediği demokratik bir devlette başbakana bağlı genelkurmay başkanının bu tarz açıklamalar yapmasının kabul edilemez olduğunu belirtti. Ardından AKP seçimleri erkene çekerek sineyi-millet kartına yöneldi.

AKP 2007 seçimlerinden açık bir zaferle çıktı ve 28 Ağustos 2008'de Gül cumhurbaşkanı seçildi. 2008 başında polis operasyonlarıyla başlayan süreç sonrasında 20 Ekim 2008'de de Ergenekon davaları olarak bilinen davalar başladı. Şubat 2010'da ise 2003'teki bir darbe girişiminin ismine atıfla Balyoz davası başladı. AKP

2007 seçimlerine kadar ordu karşısında mevzi kazanmak üzerinden yürüttüğü stratejinin yerine, 2007 seçimlerinin verdiği güvenle orduyla açıktan mücadele stratejisine geçti. Ergenekon soruşturması kapsamında içlerinde eski kuvvet komutanları dahil olmak üzere çeşitli rütbelerde çok sayıda subay, gazeteci, siyasetçi, hukukçu, iş adamı, akademisyen tutuklandı ve yargılanmaya başlandılar. Bu kişiler Ergenekon isimli terör örgütünün üyesi olmakla ve Türkiye Cumhuriyeti hükûmetini devirmeye çalışmakla suçlandılar. AKP, ordu karşısında başlattığı hamlede geri adım atmayacağını, Ağustos 2010 YAŞ atamalarına yasal hakkına dayanarak müdahale ederek gösterdi. Başbakan darbe girişimlerine karıştığı iddia edilen 11 generalin terfisini veto etti. Ağustos 2011 YAŞ toplantılarında da genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarının istifa tehditlerine kulak asmayarak AKP iktidarı atamalar üzerinde yine yetkisini kullandı ve orduyu siyasal alandan uzak tutacak bir komuta heyeti atadı. Devam eden Ergenekon ve Balyoz davalarının yasal düzlemde nasıl sonuçlanacağından bağımsız olarak 2012'ye gelindiğinde AKP fiili güç ilişkileri içinde orduyu siyaseten dilsizleştirmiş, diğer bir ifadeyle sivilleşme konusunda önemli adımlar atmış görünüyor.

SIRA SİZDE 7

AKP döneminde gerçekleşen temel sivilleşme reformları nelerdir?

Türkiye'nin 21. yüzyılın ilk on yılında attığı sivilleşme adımlarını, ikinci on yılda demokratikleşmeye evriltip evriltemeyeceği ise önümüzdeki dönemin en önemli meselelerinden olacak.

Özet

AMAÇ 1

Türkiye'de ordu - siyaset ilişkisinin gelişim dinamiklerini özetleyebilmek

Türkiye'de ordu Osmanlı son dönemlerinden itibaren siyasal hayatın önemli aktörlerinden biri olmuştur. 27 Mayıs 1960 darbesi de yakın zamana kadar süregiden bir darbeler ve sürekli darbe rejimi koşullarını başlatmıştır. Bu süreçte her askerî müdahale sonrasında ordu kendi özerk gücünü artıracak düzenlemelere gitmiştir. Ancak darbelerin oluşum süreçlerine ve icraatlarına baktığımızda, her bir darbenin kendi tarihsel-toplumsal bağlamı içinde sosyopolitik güç ilişkilerince şekillendiği ve farklı sosyoekonomik ve sosyopolitik düzenler kurduğu görülmektedir.

AMAÇ 2

Türkiye'de gerçekleşen askerî müdahalelerin kapitalist gelişme süreçleri ve sınıf ilişkileriyle olan bağlarını açıklayabilmek

27 Mayıs darbesi İİS'ye ve planlamaya dayalı bir kapitalist modeli ağırlıkla sosyal devlet ve görece demokratik haklarla yönetebilme hamlesi iken, 12 Mart ara rejimi işçi sınıfının, gençliğin ve sosyalist hareketin yükselişi karşısında İİS'ye dayalı kapitalizmi bürokratik-otoriter bir devlet ile yönetme girişimidir. 12 Eylül, İİS'ye dayalı kapitalizmin krizi karşısında neoliberal politikaları devreye sokmak için yapılmış ve neoliberal otoriter-militarist bir siyasal yapı inşa etmiştir. İşçi sınıfının, gençliğin, devrimci sol hareketlerin, Kürtlerin, Alevilerin, kısacası toplumun siyasallaşan tüm kesimlerinin disipline edilmesi temel derdi olmuştur. 1990'larda Neoliberal Millî Güvenlik Devleti'nin kendini yeniden üretebilmesinde üç faktör belirleyicidir: Neoliberal politikaların toplumsal dışlayıcılığı dolayısıyla merkez sağ ve sol partilerin siyasal hegemonya krizine girmesi; bu boşlukta yükselen siyasal İslamcı hareketin ve RP'nin iktidar olmasının Batıcı, laik modernleşmeye ve küresel neoliberal kapitalizme ve onun uluslararası politik düzenine angaje toplumsal kesimlerin desteklediği 28 Şubat 1997 askerî müdahalesi; Kürt sorununun militarizasyonu. 2000'li yıllar ise neoliberal kapitalizmin siyasal hegemonya krizini aşan AKP'nin hegemonyasında, özellikle AB'ye üyelik kaldıracını da kullanarak sivilleşme reformlarının gerçekleştiği istisnai bir dönem olmuş ve nihayetinde AKP iktidarı kendisine yönelik darbe girişimlerini yargı sürecine taşımıştır.

AMAÇ 3

Türkiye'de ordunun zaman içinde kendi özerk gücünü artırdığı alanları ve bunlarla ilgili düzenlemeleri sıralayabilmek

27 Mayıs 1960 darbesi ile devletin militarizasyonunda bir eşik atlanmıştır. Erken cumhuriyet döneminde başlayan ordunun kendi içinde merkezîleşmesi ve devlet yapısı içinde özerkleşmesi süreci MGK'nın anayasallaştırılması ile yeni bir evreye girmiştir. Ordu yürütmenin üçüncü başı olarak tanımlanmış, MGK'nın yetkileri 2000'lere kadar sürekli artırılmıştır. Bu âdeta yürütme alanında bir çift başlılık doğurmuştur. Yargı alanında da aynı çift başlılık söz konusudur yakın zaman kadar. Askerî yargının alanı sürekli olarak sivil yargı aleyhine genişletilmiştir. OYAK, savaş sanayii, askerî harcamalar ayakları üzerinde yükselen askerî-iktisadi yapıda ordu yine özerk bir iktisadi varoluş alanını oluşturmuştur.

AMAÇ 4

2000'li yıllarda yaşanan sivilleşme politikalarını ve bunların arkasındaki dinamikleri açıklayabilmek

Sivilleşme demokratikleşmenin olmazsa olmaz koşuludur ancak yeterli koşulu değildir. AB'ye üyelik kriterleri bağlamında 2001 Anayasa değişiklikleriyle başlayan süreç AKP döneminde hız kazanmıştır. Özellikle 2005'in sonlarına kadar yapılan düzenlemelerle ordunun siyasal hayata müdahale mekanizmalarının yasal zeminleri önemli oranda zayıflatılmıştır. 2008 sonrasında ise sivilleşme fiilî güç dengelerinin dönüştürülmesi üzerinden gitmiştir. Ergenekon, Balyoz davaları, YAŞ kararları itibarıyla sivil iktidar kendi güç alanını ordu aleyhine genişletmiştir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi 27 Mayıs darbesini gerçekleştirenlere göre darbenin gerekçelerinden biri **değildir?**

a. Plansız ekonomik yatırımlar
b. Tek parti diktatoryası
c. Hukuk devletinin ortadan kalkması
d. Basına yönelik baskılar
e. Grev hakkının tanınması

2. Aşağıdakilerden hangisi 27 Mayıs askerî rejiminin icraatlarından biri **değildir?**

a. Yeni anayasanın yapılması
b. Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması
c. Neoliberal ekonomi politikaları
d. Millî Güvenlik Kurulu'nun kurulması
e. Yassıada (Yüksek Adalet Divanı) Mahkemeleri

3. Aşağıdakilerden hangisi 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında ordunun özerk gücünü artıran uygulamalardan birisidir?

a. Askerî Yüksek İdare Mahkemesi'nin kurulması
b. OYAK'ın kurulması
c. Savunma Sanayi Müsteşarlığı'nın kurulması
d. Millî Güvenlik Kurulu'nun kurulması
e. Başbakanlık Kriz Yönetmeliği

4. 12 Eylül 1980 askerî darbesini gerçekleştirenlerin içinde yer aldıkları yönetim organına ne ad verilmiştir?

a. Yüksek Askerî Şura
b. Millî Güvenlik Kurulu
c. Millî Birlik Komitesi
d. Millî Güvenlik Konseyi
e. Ordu Yardımlaşma Kurumu

5. Aşağıdakilerden hangisi 12 Eylül askerî darbesini gerçekleştiren beş komutandan biri **değildir?**

a. Org. Kenan Evren
b. Org. Nurettin Ersin
c. Org. Tahsin Şahinkaya
d. Org. Cemal Gürsel
e. Oramiral Nejat Tümer

6. Aşağıdakilerden hangisi 12 Eylül askerî rejiminin icraatlarından biri **değildir?**

a. Grevlerin yasaklanması
b. TÜSİAD'ın kapatılması
c. Neoliberal ekonomi politikaları
d. Yükseköğretim Kurumu'nun (YÖK) kurulması
e. Yürütmenin güçlendirilmesi

7. Aşağıdakilerden hangisi 1990'larda PKK'ya karşı savaşta ordu tarafından alınan önlemlerden biri **değildir?**

a. İç tehdidin öncelikli kılınması
b. Kolordu-tugay-tabur yapısına geçilmesi
c. Özel Kuvvetler Komutanlığı'nın kurulması
d. Sıkıyönetim ilan edilmesi
e. Düşük yoğunluklu savaş stratejisine geçilmesi

8. Aşağıdakilerden hangisi 28 Şubat 1997 MGK kararlarından birisidir?

a. IMF ile ilişkilerin askıya alınması
b. Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulması
c. Sekiz yıllık kesintisiz eğitime geçilmesi
d. Olağanüstü hal ilan edilmesi
e. MÜSİAD'ın kapatılması

9. 27 Nisan 2007'de genelkurmay web sayfasında yer alan e-muhtıra temelde neye karşıydı?

a. AB'ye üyeliğe
b. Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı adaylığına
c. Cumhuriyet mitinglerine
d. Kürt siyasal hareketine
e. Uygulanan neoliberal ekonomik politikalara

10. Aşağıdakilerden hangisi 2012 yılı itibariyle sivilleşme açısından hala reform yapılmamış konulardan birisidir?

a. YÖK'teki asker üyeliğe son verilmesi
b. Millî Güvenlik Siyaset Belgesi'nin varlığı
c. MGK Genel Sekreterinin sivil olabilmesi
d. MGK'da sivil üye sayısının askerlere göre çok olması
e. MGK Genel Sekreterliği Gizli Yönetmeliği'nin varlığı

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlış ise "Darbenin Gerçekleşme Süreci, Nedenleri ve MBK'nın Yapısı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c	Yanıtınız yanlış ise "Askerî Rejimin Politikaları: Sosyal-Millî Güvenlik Devleti'nin İnşası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. a	Yanıtınız yanlış ise "12 Mart Ara Rejiminin İcraatları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d	Yanıtınız yanlış ise "Darbenin ve Askerî Rejimin Örgütlenmesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "Darbenin ve Askerî Rejimin Örgütlenmesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b	Yanıtınız yanlış ise "12 Eylül Rejiminin Devlet, Toplum, Ekonomi İnşası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise "Kürt Sorunu ve Millî Güvenlik Devleti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise "Siyasal İslamcılık ve 28 Şubat 1997 Askerî Müdahalesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise "AKP Döneminde Sivilleşme Reformları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise "AKP Döneminde Sivilleşme Reformları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

1950'lerin ortalarından itibaren DP'nin izlediği tarım-ticaret merkezli büyüme stratejisi ve popülist yeniden dağıtım mekanizmaları tıkanır ve DP makroekonomik istikrarsızlık ve enflasyon yaratan büyüme politikaları izler. Dönemin sonuna doğru ekonomik kriz derinleşir. Yine 1950'lerin ikinci yarısında DP kendisine muhalif tüm kesimlere yönelik baskı politikalarını devreye sokar. DP'nin millî iradeyi hükûmetin iradesine eşitleyen çoğunlukçu demokrasi anlayışı otoriter siyasal yapıyı pekiştirir. İktisadi ve siyasi kriz ortamında, 1950'lerde niceliksel ve niteliksel olarak gelişen kentli orta sınıflar, işçi sınıfı ve kısmen de sanayi burjuvazisi yeni talepler üzerinden DP iktidarından uzaklaşır. DP'nin bu kesimlerin taleplerini içerememesi ve daha fazla otoritaryanizme sarılması darbenin zeminini ve toplumsal destek tabanını yaratmıştır.

Sıra Sizde 2

1961 Anayasası, hem temel hak ve özgürlükler, sendikal, sosyal ve siyasi haklar açısından siyasal alanı genişletiyordu hem de yargı, üniversite özerkliği, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, çift meclis, yasamanın güçlendirilmesi yoluyla yürütmenin eylemlerine denetim getiriyordu. Bu yolla Anayasa üzerinden tabi toplumsal sınıfların ve grupların desteğinin alınması umuluyordu. Buradaki siyasal mantığa göre, planlı kalkınma ve sosyal adalet politikaları ile sosyal, sınıfsal çatışmalar önlenirse görece demokratik bir siyasal yapı da sorun olmayabilirdi. Ancak diğer yandan ise Anayasa, özellikle Millî Güvenlik Kurulu üzerinden askerî vesayet rejimini ve devletin militarizasyonunu kurumsallaştırdı. Bu yapı da hem yürütmenin sapmalarına hem de toplumsal mücadelelerin yükselmesine karşı bir emniyet supabı olarak düşünülmüştü.

Sıra Sizde 3

12 Mart ara rejiminde yapılan anayasal değişikliklerle hem ordunun siyasal yapı içinde özerk gücünün artırılması hem de hiyerarşi dışı eğilimleri engellemek üzere merkezîleşme ve denetim mekanizmaları sağlandı. En önemli gelişme MGK'nın yapısıyla ilgili değişikliklerdi. Kuvvet temsilcileri yerine kuvvet komutanlarının kurulda yer alacağı düzenlendi. Bakanlar kuruluna "yardımcılık etmek üzere... bildirir" ifadesi yerine daha güçlü "tavsiye eder" ibaresi geldi. Sıkıyönetim ilan gerekçeleri genişletildi. Askerî yargının alanı sivil yargı aleyhine genişletildi. Sivillerin askerî olmayan suçlardan askerî mahkemelerde yargılanması mümkün kılındı. Askerî Yüksek İdare Mahkemesi'nin (AYİM) kurulmasıyla ve Yüksek Askerî Şura (YAŞ) kanunuyla tasfiye, emeklilik, terfi ve atamalarda orduya ciddi bir özerklik sağlandı. TSK'nin elindeki malların Sayıştay tarafından denetlenmesi engellendi. İdeolojik alanda, Atatürkçülük resmî olarak tanımlanmaya başlandı. Son olarak da OYAK, çok daha fazla iç bütünlüğü koruyacak iktisadi bir aygıt olarak kullanıldı.

Sıra Sizde 4

12 Eylül askerî darbesi, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren gitgide derinleşen sermaye birikim krizi (iktisadi kriz) ve hegemonya krizinin (siyasi kriz) bileşiminin hem sonucuydu hem de ona cevaptı. Söz konusu kriz neredeyse tüm kesimleriyle dönemin burjuvazisi, sağ siyasi elitleri ve askerî elitlerince devletin krizi olarak algılandı ve "anayasal düzenin, yaşam ve mülkiyet güvenliğinin tehdit altında olduğu" şeklinde tarif edildi. 12 Eylül öncesi krizin sebebi olarak işçi sınıfının, gençliğin, sol hareketlerin toplumsal ve siyasal mücadelesi görüldüğünden, 12 Eylül darbesinin ve rejiminin temel derdi "sınıf-temelli siyasete son vermek" oldu. Bu, burjuvazinin siyasal gücünü tahkim etmek üzere işçi sınıfının ve bağlantılı demokratik toplumsal muhalefetin disipline edilmesi anlamına geliyordu. 12 Eylül rejimi bu doğrultuda hedefe işçi sınıfını, sendikaları, sol hareketleri, demokratik kitle örgütlerini, üniversiteleri, gençliği, Alevileri ve Kürtleri aldı.

Sıra Sizde 5

12 Eylül askerî rejimi, neoliberal otoriter ve militarist bir devlet düzeni inşa etmiştir. Bu düzende, özgürlükler aşırı kısıtlanmış, yasama ve yargı karşısında sivil ve askerî kanatlarıyla yürütme güçlendirilmiş, zor aygıtları daha fazla belirleyici hâle gelmiştir. MGK üyelerin yapısı, kararlarının yaptırım gücü, müdahale alanları ve tüm bu alanlardaki değerlendirme, icra, takip, denetleme açısından aşırı güçlendirilmiştir. Sonuçta, demokrasi değersizleştirilmiştir. Topluma ve vatandaşa karşı devlet güçlü kılınmıştır.

Sıra Sizde 6

Millî Güvenlik Devleti'nin 1990'larda kendisini yeniden üretebilmesinde üç faktör etkili olmuştur. Birincisi, neoliberal politikalar ve merkez sağ ve soldaki parçalanmalar sonucunda hiçbir siyasal partinin güçlü destek alan hegemonya projeleri üretememesinin sonucunda ortaya çıkan siyasal hegemonya krizidir. Doğan bu boşluk ordu tarafından doldurulmuştur. İkincisi, Kürt sorununun demokratik siyasal süreçlerle çözümünün önünün kapatılması ve militarizasyonudur. Üçüncüsü, siyasal hegemonya krizi ortamında siyasal İslamcı Refah Partisi'nin iktidara kadar yükselişi karşısında rahatsızlık duyan toplumsal kesimlerin temsilciliğine ordunun soyunması ve siyasal alanı daha da güvenlikleştirmesidir.

Sıra Sizde 7

AB'ye üyelik kriterleri bağlamında, MGK Genel Sekreteri'nin sivil olabilmesinin önü açılmış ve 2004'te bir sivil atanmıştır. MGK toplantı aralığı iki ayda bire çekilmiştir. MGK'nin ve genel sekreterinin yetkilerinde ciddi kısıtlamalara gidilmiştir. Sayıştay denetimine yönelik engel kısmi olarak delinmiştir. YÖK ve RTÜK'teki asker üyeliklerine son verilmiştir. Sivillerin askerî mahkemede yargılanması kaldırılmıştır. 27 Nisan e-muhtırasına sert tepki verilmiş. Ekim 2008 ve Şubat 2010'da başlayan Ergenekon ve Balyoz davaları üzerinden 2003-2004 yıllarında kalkışılan ama başarısız olan darbe girişimleri yargı sürecine taşınmıştır. 2010, 2011 ve 2012 YAŞ toplantılarında terfi, atama ve emekliliklerde sivil iktidar belirleyici hakkını kullanmıştır.

Yararlanılan Kaynaklar

Akay, Hale (2009). **Türkiye'de Güvenlik Sektörü: Sorular, Sorunlar, Çözümler,** İstanbul: TESEV Yayınları.

Akça, İsmet - Balta Paker, Evren (2012). "Beyond Military Tutelage? Analyzing Military Politics under the Justice and Development Party Government", E.S. Canan-Sokullu (ed.), **Debating Security: Challenges and Changes for Turkey in the 21st Century,** Maryland: Lexington (basım aşamasında).

Akça, İsmet (2011). "1980'lerden Bugüne Türkiye'de Siyaset ve Hegemonya: Bir Çerçeve Denemesi", **İktisat Dergisi,** Sayı 515-516, Ocak-Haziran.

Akça İsmet (2004). "Kollektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", **Bir Zümre, Bir Parti. Türkiye'de Ordu,** der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları.

Akyaz, Doğan (2002). **Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi. Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine,** İstanbul: İletişim Yayınları.

Albayrak, Mustafa (2004). **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960),** Ankara: Phoenix.

Ataay, Faruk ve Ceren Kalfa (2009). "Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin Yükselişi" Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez (der.) **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm.** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aydınoğlu, Ergun (2007). **Türkiye Solu (1960-1980),** Versus Yay., İstanbul.

Balta Paker, Evren (2010). "Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye'de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası", Evren Balta Paker ve İsmet Akça (der.), **Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti.** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Batur, Muhsin (1985). **Anılar ve Görüşler. Üç Dönemin Perde Arkası,** İstanbul: Milliyet Yayınları.

Bayramoğlu, Ali (2001). **28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi,** İstanbul: Birey Yayıncılık.

Bayramoğlu, Ali (2004). "Asker ve Siyaset", **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu,** der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları.

Boratav, Korkut (2003). **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002.** 7. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Cizre, Ümit (2008). "The Justice and Development Party and the Military: Recreating the Past After Reforming it?", Ümit Cizre (ed.), **Secular and Islamic Politics in Turkey. The Making of the Justice and Development Party,** London & New York: Routledge.

Cook, Steven (2008). **Yönetmeden Hükmeden Ordular. Türkiye-Mısır-Cezayir,** İstanbul: Hayykitap.

Çelik, Seydi (2008). **Osmanlı'dan Günümüze Devlet ve Asker: Askeri Bürokrasinin Sistem İçindeki Yeri,** İstanbul: Salyangoz Yayınları.

Demirel, Tanel (2005), "Demokrat Parti", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm,** Ed. Murat Yılmaz, İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirel, Tanel (2002). "Cumhuriyet Döneminde Alternatif Batılılaşma Arayışları: 1946 Sonrası Muhafazakâr Modernleşmeci Eğilimler Üzerine Bazı Değinmeler", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık,** Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.

Doğan, Görkem (2008). "Türkiye'de Örgütlü Emek Hareketinin Tarihi Üzerine" in Y. Doğan Çetinkaya (ed.), **Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim,** Istanbul: İletişim Yay.

Doğru, Osman (1998). **27 Mayıs Rejimi: Bir Darbenin Hukuki Anatomisi,** Ankara: İmge Kitabevi.

Eroğul, Cem (2003). **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi,** Ankara: İmge Kitabevi.

Göker, Emrah (2006). "Sınıf Mücadelesi Neyi Açıklar?: Türkiye'de Kalkınma Sürecinde Devlet-Kapitalist Çekişmesi, 1958-1967", **İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar. Prof. Dr. Kemâli Saybaşılı'ya Armağan,** Yay. Haz. Burak Ülman, İsmet Akça, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Gülalp, Haldun (2003). **Kimlikler Siyaseti. Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri.** İstanbul: Metis Yayınları.

Hale, William (1996). **Türkiye'de Ordu ve Siyaset,** İstanbul: Hil Yayınları.

Huntington, Samuel P. (1968). **Political Order in Changing Societies,** New Haven and London: Yale University Press.

Keyder, Çağlar (1993). **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar,** İstanbul: İletişim Yayınları.

O'Donnell, Guillermo (1988). **Bureaucratic Authoritarianism: Argentina, 1966-1973, In Comparative Perspective,** Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Offe, Claus (2001). "Yönetilemezlik: Muhafazakâr Kriz Kuramlarının Yeniden Doğuşu", **Cogito,** no 27.

Özcan, Gencer (der.) (1998). **Onbir Aylık Saltanat. Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahyol Dönemi. Bir Koalisyonun Anatomisi.** İstanbul: Boyut Yayınları.

Parla, Taha (1993). **Türkiye'de Anayasalar.** İstanbul: İletişim Yayınları.

Poulantzas, Nicos (2000). **State, Power, Socialism,** London &New York: Verso.

Sunar İlkay (1983). "Demokrat Parti ve Popülizm", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt 8, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tanör, Bülent (2002). "Siyasi Tarih (1980-1995)", **Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-1995,** İstanbul: Cem Yayınevi.

Taşkın, Yüksel (2006). "Türkiye Sağı'nı Anlamak: Soğuk Savaş ve Sonrası İçin Bir İzah Denemesi", Yay. Haz. Burak Ülman ve İsmet Akça, **İktisat, Siyaset ve Devlet Üzerine Yazılar. Prof. Dr. Kemâli Saybaşılı'ya Armağan.** İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

TÜRK SİYASAL HAYATI

8

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- II. Meşrutiyet döneminde izlenen iktisat politikalarını özetleyebilecek,
- Erken Cumhuriyet döneminde iktisadi alanda yaşanan gelişmeleri açıklayabilecek,
- Çok partili sisteme geçişten sonraki dönemde iktisadi alanda izlenen politikaları özetleyebilecek,
- Ekonomide planlı kalkınma dönemine geçiş sürecini ifade edebilecek,
- 1980 sonrası dönemde ekonomide uygulanan neoliberal politikaları ve sonuçlarını açıklayabilecek

bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Ekonomi Politik
- Türkiye Ekonomisi
- İktisadi Düşünce Tarihi
- Liberalizm
- Korumacılık
- Sosyalizm
- Devletçilik
- Millî İktisat
- Burjuvazi
- Kapitalizm
- Planlama
- İthal İkameci Sanayileşme

İçindekiler

Türk Siyasal Hayatı → II. Meşrutiyet'ten 2000'li Yıllara Türkiye'de Ekonomi Politiğin Evrimi →

- II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ
- ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ
- ÇOK PARTİLİ SİSTEM
- PLANLAMA DÖNEMİ
- NEOLİBERALİZMİN YÜKSELİŞİ

II. Meşrutiyet'ten 2000'li Yıllara Türkiye'de Ekonomi Politiğin Evrimi

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Meşrutiyet Liberalizmi

1908'te yani ilkinden yaklaşık otuz iki yıl sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyet ikinci kez ilan edilir. Yorgun mutlakiyetçi Osmanlı monarşisi, Kanunuesasi'nin yürürlüğe girmesi ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla meşruti bir nitelik kazanır. Meşrutiyet'in ilanını sağlayan siyasal muhalefetin en önemli aktörlerinden olan Jön Türk hareketi liberal dönüşümleri amaçlamaktadır. Bu dönüşümler yalnızca siyasi alanla sınırlı değildir. Ülke ekonomisi ve iktisat anlayışı da meşrutiyet ile doğan liberal ortamdan etkilenir.

Meşrutiyet ilan edildiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda liberal düşünce yarım yüzyılı aşkın bir süredir gündemdedir. Tanzimat'la birlikte liberalizm siyasi ve iktisadi alanlarda birçok taraftar bulur. Aydınlanma Çağı Fransız düşüncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasal seçkinler ve entelektüeller üzerinde etki yapar. Liberal eğilimdeki Jön Türk hareketi, bir bakıma Osmanlı devlet geleneğine eleştiri niteliğindedir. Geleneğe tavır alan Jön Türklerin bu tavrı 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra iki ayrı yol izlemeye başlar. Bu yollardan birini Le Play'den esinlenen, teşebbüsüşahsi ve ademimerkeziyet görüşünü benimsemiş olan Prens Sabahaddin'in izlediği yol, diğerini ise Mehmet Cavit Bey ve arkadaşlarının izlediği yol oluşturur. Mehmet Cavit Bey ve diğer liberalizm taraftarları klasik iktisattan esinlenerek devletin ekonomideki rolüne eleştiri getirirler. Öte yandan Osmanlı devlet aygıtı da gelişmelerden etkilenir. II. Meşrutiyet'le beraber gündeme gelen bir diğer husus mali devlet yerine iktisadi devlet görüşünün desteklenmeye başlanmasıdır. Bu görüşe göre önemli olan fazla vergi toplamak yani fiskal amaçlar gütmek olmayıp toplumun çıkarlarını göz önüne alarak iktisadi girişimleri özendirmektir ki; bunun aynı zamanda uzun vadede vergi gelirlerini de artıracağı öngörülür.

Jön Türk hareketinin en önemli siyasal oluşumlarından olan ve Meşrutiyet'in ilanından sonra iktidarı önce kısmen paylaşan, ardından mutlak sahibi olan İttihat Terakki Cemiyeti (İT) ticaret sermayesinin de desteğine sahiptir. Bu kesim serbestleşmeden yanadır. Dersaadet Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası gümrüklerin hayatı pahalılaştırdığını, koruyucu politikaların ülke ekonomisine zarar verdiğini iddia eder. Benzer görüşleri savunan Mehmet Cavit Bey'e göre de "usulühimaye, amelenin en büyük düşmanı"dır. Koruyucu gümrükler arkasında ülkede birkaç fabrika kurularak gözler boyanmakta iki üç sermayedar zengin edilirken binlerce vatandaş

yoksullaştırılmaktadır. Mehmet Cavit Bey'e göre korumacı gümrük duvarları arkasında çarpık, cılız, rekabet gücü olmayan bir iktisat politikası yerine bilimsel yöntemlerle tarımda verim artırılarak ülke servet ve refaha kavuşabilir. Osmanlı Devleti tarıma, özellikle dış ticarete konu olan tarımsal ihraç ürünlerinin üretimine ağırlık vermelidir. Mehmet Cavit Bey, Meclis-i Mebusan kürsüsünden maliye nazırı olarak sanayileşme taraftarı olmadığını duyurur. Gelişme olanağı olmayan sektörlere yapılacak yatırımlar, himayecilik uygulaması yüzünden fiyatları yükseltecektir. Mehmet Cavit Bey'e göre en güçlü ulus mutlaka her şeyi üreten ulus olmayıp, iş bölümü doğrultusunda herhangi bir malı ötekilerden daha ucuza piyasaya sürendir. Uluslararası iş bölümünde Osmanlı Devleti'nin payına tarım sektörü düşmektedir. Bu nedenle Osmanlı Devleti tüm sermayesini tarıma kanalize etmelidir. Ucuz işçilik ve toprak fiyatları dikkate alındığında Osmanlı Devleti kısa sürede bir tahıl ambarına dönüşebilir. Mehmet Cavit Bey, bu bağlamda tarımsal üretimin dünya pazarlarına entegrasyonunu sağlayacak demiryolu, yol, liman gibi altyapı yatırımlarının da bir an evvel yapılması gerektiğini savunur.

II. Meşrutiyet döneminde liberal iktisadi düşüncenin yegâne savunucusu ve taraftarı Mehmet Cavit Bey değildir. Onun yanı sıra başyazarlığını kendisinin yaptığı *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası* (1908-1911)'nın diğer yazarları arasında serbest ticaret doktirinine sarsılmaz bir şekilde bağlı olan başkaları da vardır.

Tanzimat'taki öncülerde olduğu gibi Mehmet Cavit Bey için de yegâne amaç kapitalistleşmektir. Bu görüşü benimseyenlere göre bu ancak özel mülkiyete saygılı ve serbest ticareti kabullenmiş bir sistemde mümkün olabilecektir. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nda lonca ve gedik usulü iş özgürlüğünü ve sanayileşmeyi engellemektedir.

Mehmet Cavit Bey

Cavit Bey 1876'da Selanik'te doğdu. Babası tüccar Recep Naim Efendi'dir. İlk eğitimini doğduğu kent Selanik'te Şemsi Efendi Mektebi'nde alır. Ardından Fevzi Sıbyan Rüşdiyesi'ne devam eder. 1896 yılında Mektebi Mülkiye'den mezun olur. Ziraat Bankası muhasebe kaleminde çalışmaya başlar. 1902'de siyasi amaçlar nedeniyle memuriyetten ayrılır. Selanik'e dönerek Selanik Mektebi İdadisi'nin hem müdürlüğünü hem de ilmi servet yani iktisat dersi hocalığını 1907 yılına kadar sürdürür. Cavit Bey İttihatçıların kalesi olan Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin örgütlenmesinde etkin görevler alır. I. ve II. dönem Osmanlı Meclisi Mebusanı'na Selanik mebusu olarak girer. 1911'de maliye bakanı olarak ilk kez hükümette görev alır. Birinci Dünya Savaş ertesi kurulan Divan-ı Harb-i Örfî'de gıyaben yargılanıp 15 yıl kürek cezasına mahkum olur. Aralık 1919'da Avrupa'ya kaçar. Bu süreçte millî mücadeleye hizmet eder. 1921'de Londra Konferansı'na Ankara hükümeti delegasyonunun danışmanlarından biri olarak katılır. Temmuz 1922'de İstanbul'a geri döner. Haziran 1926'da Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik İzmir suikastı girişimi nedeniyle İstiklal Mahkemesi'nde yargılanır. 26 Ağustos 1926 günü asılarak idam edilir.

Meşrutiyet Liberalizminin Sonu

II. Meşrutiyet döneminde liberalizm yalnızca düşünce bazında gündeme gelmez, izlenen iktisat politikalarında da etkisini gösterir. Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla kalkınmasını amaçlayan İttihatçılar, bunun için ihtiyaç duyulan sermaye birikiminin ülkede bulunmaması karşısında, yabancı sermayeden yararlanmak zorunda olduklarının farkındadırlar. Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı sermayeye karşı muhalefet zayıf bir seyir izlerken aksine yabancı sermayeyi özendirme

politikası başarılı olur. Bunun somut yansıması şirketleşme alanında yaşanır. 1908-1913 yılları arasında yabancı sermayeyle kurulan anonim şirketlerin sayısında bir artış gözlenir. Aynı süreçte yabancılar gibi etkinliklerini artıran bir diğer unsur gayrimüslimlerdir. Buna karşın II. Meşrutiyet liberalizminin beraberinde getirdiği serbest rekabet koşulları altında Müslüman zanaatkârlar yoksullaşarak mesleklerini yitirirler. Lonca düzeni içinde sağlanan dayanışma ile varlığını sürdürebilen Müslüman esnaf, loncaların kaldırılmasından olumsuz etkilenir.

Bütün bu gelişmeler yani II. Meşrutiyet liberalizmi bir süre sonra muhalefetle karşılaşır. Bu muhalefet odaklarından biri Mizancı Murat Bey'dir. Ona göre liberal bir dış ticaret politikası ancak gelişmiş ekonomiler için söz konusudur. Geri kalmış ülkelerin ancak himayecilikle bir yerlere gelebileceklerini öne sürer. Ahmet Mithat Efendi ise *Ekonomi Politik* ve *Hallü'l Ukad* adlı kitaplarında Adam Smith'in serbest iktisat fikrini eleştirir. Ona göre Adam Smith'in teorisi sadece İngiltere'nin gerçekleriyle bağdaşabilir. Hemen bütün ham maddesini dışarıdan temin eden ve geniş bir deniz ticaret filosuna sahip olan bu ülke için serbest ticaretten başka başvurulacak bir yol yoktur.

Osmanlı iktisadi düşüncesinde serbest dış ticaret fikrine sistematik ilk eleştiriler bir Kazan göçmeni olan Musa Akyiğitzade'den gelir. List'ten oldukça etkilenen Musa Akyiğitzade ulusal çıkarlar gerektirdiği takdirde korumacı bir politika izlenebileceğini vurgular. Ancak Musa Akyiğitzade mutlak bir korumacılıktan yana değildir. "Bebek endüstri" ilkesini savunur. Dış rekabete karşı korunan iş kollarında zamanla fiyatların düşüp iç üretimin dışarıyla rekabet edebilir hale geleceğini belirtir. Musa Akyiğitzade'ye göre serbest ticaret ancak eşit durumdaki ülkeler arasında gerçekleşebilir.

Birinci Dünya Savaşı II. Meşrutiyet liberalizmini temelinden sarsacak etkiler yapar. Pazar mekanizmasının etkinliğini yitirmesi, liberalizmde aradığını bulamayan hükümeti ve aydın çevresini başka arayışlara iter. Bu yeni düşünce Alman kökenli "millî iktisat"tır. Düşünsel anlamda liberalizmin baş savunucusu Mehmet Cavit Bey'in karşısına dikilenler *Osmanlı Ziraat ve Ticaret* gazetesi yazarları olur. Ilımlı bir gümrük politikasını müdafaa eden gazete, Osmanlı ülkesinin Avrupa'ya hammadde satıp sonra da beş on misli fiyatla mamul madde olarak satın almasının gerçekçi olmadığını savunur. Korumacılığın sınaî kalkınmaya yarayacağı da ileri sürülür.

Mehmet Cavit Bey ve dolayısıyla liberal iktisat politikaları, Meclis-i Mebusan'da eleştirilere maruz kalır. Zohrap Efendi serbest dış ticaret politikasının ülke çıkarlarıyla bağdaşmayacağını, iktisadi bağımsızlığın ancak ılımlı bir himayecilikle gerçekleşeceğini vurgular. Ona göre uzun zamandır uygulanmakta olan liberal politikaların sonuçları ortadadır. İstanbul ticaretinin %60-70'i yabancıların elindedir. Artık savaşlarla fetih döneminin kapandığını söyleyen Zohrap Efendi'ye göre Batılı devletlerin yeni taktiği iktisadi olarak göz diktikleri ülkeyi işgal etmektir. Osmanlı Devleti, liberalizmden vazgeçmez ve himayecilik benimsenmezse deyim yerindeyse bir daha belini doğrultamayacaktır.

Millî İktisadın Kapsamı ve Kavramsal Çerçevesi

Savaşlar, isyanlar ve yükselen milliyetçi dalga II. Meşrutiyet liberalizminin sonunu getirir. Bilhassa Balkan Savaşları Meşrutiyet liberalizmine ağır darbe vurur. Bundan sonra İttihatçılar Anadolu ve Müslüman-Türk unsur merkezli bir siyasete yönelirler. Siyasette ve yönetimde İttihatçıların ülkeyi ele geçirip otoriter bir şekilde yönetmeleri ile kendini gösteren bu durum, ekonomide de liberal politikaların terk edilmeye başlandığı, yabancıların, özellikle gayrimüslim unsurların dışlandıkları, Müslüman-Türk unsurun ise imtiyazlı bir konum elde etmeye başladığı bir hâl alır. Başka bir deyişle bu dönemde izlenen millî iktisat politikası, ekonomide millî un-

surları yani Müslüman-Türk unsuru egemen kılmaya yönelik girişimleri içerir. Bu girişimler başlangıçta yabancı karşıtı görünümüne sahipken zamanla yabancı kavramı, içine gayrimüslim unsurları da alarak genişler.

Bu sürecin teorik çerçevesini Ziya Gökalp çizer. Gökalp'e göre millî iktisat, etnik homojenlikle sağlanabilir. Müslüman-Türk unsurun yalnızca asker ve memur; gayrimüslimlerin zanaatkâr ve tüccar oldukları bir toplum çağdaş devlete dönüşemez. Müşterek vicdana sahip olmayan bu iki unsur arasında gerçek bir iş bölümü yoktur. Yine Gökalp'e göre Müslüman-Türk unsur askerlik ve memurluğun yanı sıra iktisadi yaşama da atılarak millî iktisadı kuracaktır.

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında sermaye birikimi sorunu karşısında başvurulan çözüm yollarından biri, yabancı sermayenin özendirilmesi iken diğer bir yol klasik iktisadın öngördüğü tasarruf ile sermaye birikimini oluşturmaya çalışmaktır. Ancak bütün çabalara karşın 1908-1914 arası dönemde ülkede ihtiyaç duyulan sermaye birikimi Müslüman-Türk unsur içinde tasarruf yoluyla elde edilemez ve bir Müslüman-Türk girişimci sınıf yaratılamaz. Birinci Dünya Savaşı bu yöndeki çabaların istenen sonuçları vermesi açısından uygun bir zemin hazırlar. Savaş, devletin ekonomiye Müslüman-Türk unsur lehine sonuçlar verecek müdahalelerde bulunması için fırsatlar yaratır. İttihatçı hükümet "millî iktisat" ve "iktisadi uyanış" adı altında bir Müslüman-Türk girişimci sınıf yaratmaya yönelik politikalar izler ve sermaye birikimini hızlandıran spekülatif kazançlara göz yumulur. Bu politikanın somut yansıması olarak 1908-1913 döneminin aksine, 1914-1918 döneminde kurulan anonim şirketlerde Müslüman unsur öne çıkar.

Savaşın neden olduğu olağanüstü koşullar altında büyük kentlerin iaşesini örgütlemeyi amaçlayan İttihatçı hükûmet bu işi önce belediyelere verir. Ancak belediyelerin layıkıyla yerine getiremedikleri bu işi bir süre sonra doğrudan doğruya İT üstlenir. Sonradan iaşe bakanı olacak olan *Kara Kemal*'in denetiminde kurulan *"Heyet-i Mahsusa-i Ticariye"* İstanbul başta olmak üzere büyük kentlerin iaşesini üstlenir. Ekmek, şeker ve gaz yağı gibi temel tüketim maddelerinin temini ve dağıtımını örgütleyen Heyet-i Mahsusa-i Ticariye bünyesinde oluşan fonlar da İttihatçıların özlemini duydukları *"millî"* anonim şirketlerin kuruluşunda kullanılır.

Temel tüketim mallarının yokluğu ve kıtlığı karşısında hükûmet, önce *karne* uygulamasına başvurur. Ardından karaborsa ve stokçuluğun artması karşısında hükümet, *narh* uygulamasına geçer. Buna karşın iaşe sorunu Birinci Dünya Savaşı süresince çözümlenemez, aksine karaborsa ve istifçilikten yüksek gelirler elde eden bir sınıf yani harp zenginleri sınıfı türer.

İttihatçıların Müslüman-Türk unsuru ekonomide etkin ve egemen kılmaya yönelik girişimleri ile eş zamanlı olarak yine Birinci Dünya Savaşı sırasında yabancı sermayeyi denetim altına almaya yönelik, ancak yabancı çevrelerce yabancı düşmanlığı olarak nitelendirilen bir dizi girişim gündeme gelir. Bu düzenlemelere örnek olarak; İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlgası Hakkında İrade-i Seniye ile 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere kapitülasyonların kaldırılması, 15 Ekim 1914 tarihli Kavanin-i Mevcudede Uhud-i Atikaya Müstenid Ahkamın Lağvı Hakkında Kanun-ı Muvakkat ile Osmanlı mevzuatında kapitülasyonlardan kaynaklanan bütün hükümlerin geçerliliğini yitirmesinin ilanı, 13 Aralık 1914 tarihli Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkasım Şirketler ile Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat ile gerçek ve ticari nitelikteki tüzel kişilerin Osmanlı mevzuatı kapsamına alınması gösterilebilir. Ayrıca yine millî iktisat politikaları doğrultusunda, yabancı şirketlerin ayrıcalıklarına son verilir ve aynı tarihi taşıyan Temettü Vergisi Hakkında Kanun-ı Muvakkat ile o güne kadar gelir vergisi ödemekten

muaf olan yabancı şirketler de vergi mükellefi hâline getirilir. 8 Mart 1915 tarihli Memalik-i Osmaniye'de Bulunan Ecnebilerin Hukuk ve Vezaifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat yasası çıkarılır ve bu yasa ile iktisadi yaşama ilişkin önemli hükümler getirilir. Yapılan bu yasal düzenleme ile artık yabancı uyruklular Osmanlı uyruklular ile aynı vergi ve diğer ödentilerle yükümlü kılınır ve yabancıların Osmanlı topraklarında avukatlık, hekimlik, eczacılık, mühendislik ve öğretmenlik yapabilmeleri; okul açma, dergi ve gazete yayımlayabilme haklarının Osmanlı mevzuatına tabi olma şartı ile saklı kalacağı ifade edilir.

Yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisadi güçlerine karşı Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan tepki, yasal düzenlemelerin yanı sıra bazı somut uygulamalarla da gündeme gelir. Bu bağlamda yabancı şirketlerin işlettiği Aydın, Kasaba, Suriye, Mudanya demiryolları ve İstinye Tersanesi satın alınarak millileştirilir. Zonguldak limanının satın alınmasına karar verilir. Kabotaj ticaretinde tekel oluşturmuş olan Yunan bayraklı gemilerin bu alandaki üstünlüklerine karşı, kabotaj ticaretinin Osmanlı gemileriyle gerçekleştirilmesi, yani kabotaj hakkının Osmanlı bayraklı gemilere verilmesi kararlaştırılır.

Kapitülasyonlar

Osmanlı Devleti'nde yabancılara başta ekonomi alanında tanınmış ayrıcalıklar olan kapitülasyonların benzerlerini Osmanlılardan önce Anadolu'da, Selçuklu hükümdarları ve bazı Anadolu beylikleri de yabancılara tanımıştır. Osmanlı Devleti'nde yabancılara tanınan ilk kapitülasyonun Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransa'ya verildiği yönündeki yaygın görüşe karşın Osmanlı Devleti'nin bu tarihten önce daha Fatih Sultan Mehmet döneminde Venediklilere ticari ayrıcalıklar tanıdığı bilinmektedir.

XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca başta İngiltere, Fransa ve Hollanda olmak üzere birçok batılı devlete verilen kapitülasyonlar ile Osmanlı Devleti iktisadi, malî ve siyasi amaçlar güder. Kapitülasyonlarla yabancıların oldukça elverişli koşullarda ticaret yapmaları Osmanlı Devleti'nin provizyonist hedeflerine uygundur. Gerek transit ticaret, gerek ülkeden ihraç edilen mallardan alınan vergilerin devlet hazinesi için önemli bir kaynak olması kapitülasyonların fiskalist yönünü, kapitülasyonların kendi çıkar ve güvenliği için batılı devletler arasında bir denge sağlamak amacı ile verilmesi ise Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlardan umduğu siyasal amaçtır.

Kapitülasyonlar ile yabancı tüccarlar yalnızca ticari ayrıcalıklar değil, Osmanlı Devleti içinde uyrukları oldukları devletlerin hukuki nüfuz ve korumasını da elde ederler. Kapitülasyonlar Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar XIX. ve XX. yüzyıl başlarındaki bazı tek taraflı girişimlere karşın kaldırılmamış ve ancak Lozan Antlaşması ile geçerliliğini yitirmiştir.

Mehmet Cavit Bey'in temsil ettiği II. Meşrutiyet liberalizmi ile Birinci Dünya Savaşı sırasında uygulanan millî iktisat politikası arasındaki farklar nelerdir?

SIRA SİZDE 1

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ

İmparatorluktan Cumhuriyete "Millî İktisat"ta Süreklilik

İttihatçılar ile cumhuriyeti kuran ve bütün bir tek parti iktidarı süresince yani Kemalistler ile ve hatta ardından gelen Demokrat Parti (DP) iktidarı devrinde Türkiye'yi yöneten kesimler arasında ideolojik, kadrolar, politika üretme ve uygulama

gibi noktalarda benzerlikler ve süreklilik vardır. Pozitivizm, tıpkı İttihatçılar gibi, Kemalistleri de etkiler. İttihatçılar ile Kemalistler laiklik, halkçılık ve inkılapçılık ilkelerinde benzerlikler göstermekte ve bu konuda süreklilikten bahsetmek de mümkün olmaktadır.

Siyasal düşünce alanında var olan benzerlikler iktisat politikaları alanında da görülür. Erik Jan Zürcher bu durumu "cumhuriyetin sosyoekonomik politikaları, İttihatçıların 1913'te uygulamaya koymuş oldukları millî iktisat programının bir devamıydı" sözü ile dile getirir.

Bu sürekliliğe vurgu yapan bir diğer araştırmacı Çağlar Keyder, "... ulusal kalkınma tema ve amaçlarının bir çoğu"nun İttihatçılardan devralındığını söyler. Bilsay Kuruç da bu sürekliliği, "Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomide devleti ve özel girişimciliği birbirine bağlayabilen bir kavram vardı: Millî iktisat. Bu, Cumhuriyet rejimine daha eski yılların tartışmalarından ve deneyimlerinden aktarılmıştır." sözü ile dile getirir. Korkut Boratav, "1923-1929 döneminin, iktisat politikaları ve resmi iktisat görüşleri bakımından 1908-1922 dönemiyle şaşılacak bir süreklilik içinde olduğunu" belirtir.

Yahya Sezai Tezel, imparatorluktan ulus-devlete sürekliliği gözlenen veya İttihatçılardan Kemalistlerin devraldıkları ve 1920'lerde yürüttükleri millî iktisat politikaları ile amaçlananın ne olduğunu "Cumhuriyet kurulduğunda, Kemalist liderlerin içtenlikle inandıkları uzun dönemli siyasi program, yeni Türk devletinin içerdiği toplumsal yapı zemini üstünde özel mülkiyete, girişimciliğe ve piyasa ekonomisine dayalı bir kapitalist iktisadi gelişme sürecini gerçekleştirmeye yönelikti." sözleriyle dile getirir. Nitekim bu konuda benzer bir görüşü Kuruç, "1923'ten sonrası yenilik hamlelerinin hız kazandığı ticaret kesiminden başlamak üzere ekonominin hareketlendiği, canlandığı yıllardır. Modern bir ticaret, sınai mülkiyet ve mali sermaye yapısı özlenmektedir. Canlanma ve yenileşmenin 'millî' bir özle dolması istenmektedir. Bu canlanmanın yabancı kaynaklarca da ekonomik destek verilmesi hâlinde bir 'imar ve inşa' (kalkınma) hareketine dönüşebileceği dile getirilmektedir." şeklinde ifade eder.

SIRA SİZDE 2

Millî iktisatta süreklilik ile ne kastedilmektedir?

KİTAP

II. Meşrutiyet'ten 2000'lere Türkiye'nin iktisadi tarihi için bkz: Korkut BORATAV, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009 (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2012).

1923 İzmir İktisat Kongresi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomik ve toplumsal alandaki en önemli hedeflerin başında yerli girişimci sınıf yaratmak gelir. Kemalistlerin savaş ve işgalin ardından Cumhuriyet ile başlayan süreçte İttihatçıların bıraktığı noktadan millî iktisat politikasını sürdürdüklerini de söylemek mümkündür. Bu bağlamda dönemin başında gerçekleşen, alınan kararların bağlayıcılığı olmamakla birlikte simgesel öneme sahip olan İzmir İktisat Kongresi'nden söz etmek gerekir.

İzmir İktisat Kongresi, Ankara Hükûmeti İktisat Vekâleti tarafından düzenlenir. Ancak kongre düzenleme fikri, İstanbul ticaret kesiminin bir dış ticaret kongresi düzenleme düşüncesinin ve bu yöndeki girişimlerinin etkisiyle ortaya çıkar. 1922 yılının son günlerinde kurulan Millî Türk Ticaret Birliği'nin (MTTB) çatısı altında bir araya gelmiş olan İstanbul'un Müslüman-Türk ticaret kesimi, kısa bir süre sonra Türk tüccarının Avrupa ve Amerikan ticaret çevreleri ile ilişki kurması yollarının

araştırılması amacıyla İstanbul'da bir dış ticaret kongresi toplamak üzere harekete geçer. Düzenlenmesi düşünülen kongreye İstanbul'daki bütün Türk ithalatçılar, ihracatçılar, anonim, kolektif ve komandit şirket müdürleri, banka müdürleri, nakliye ve sigorta işletmeleri temsilcileri, iktisadi ve ticari konularla ilgili diğer kişiler davet edilir. Ancak düzenlenmek istenen dış ticaret kongresinin hazırlıklarının tamamlanamaması nedeniyle kongre 15 Ocak 1923'e ertelenir. Bu arada İktisat Vekâleti'nin 1923 yılı şubat ayında İzmir'de bir iktisat kongresi toplama girişimi gündeme gelir ve bu bağlamda İktisat Vekâleti'nin isteği üzerine dış ticaret kongresi üç ay ertelenir. İzmir'de toplanacak kongreye ilişkin hazırlık çalışmaları yapmaya başlayan MTTB'nin düzenlemeyi düşündüğü dış ticaret kongresi ise hiçbir zaman toplanmaz. İzmir'de MTTB'nin sunacağı raporun hazırlanması için İstanbul'da hazırlık amaçlı bir kongrenin yapılacağı kamuoyuna duyurulur ve bu hazırlık toplantıları 21 ve 23 Ocak 1923'te gerçekleştirilir.

17 Şubat 1923'te, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir sırada, İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi 4 Mart 1923'te sona erer. Kongre'nin Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı sırada düzenlenmesi toplumun tüm tabakalarının birliğini gösterme amacını taşımaktadır. Toplam 1135 kişinin katıldığı kongrede her ilçeyi, korparatizmin bir yansıması olan mesleki temsil anlayışına göre bir tüccar, sanayici, zanaatkâr, amele, şirket, banka ve üç çiftçi temsilcisi olmak üzere toplam sekiz kişiden oluşan heyetler temsil eder. Bazı dernek ve meslek örgütleri de kongreye temsilci gönderirler. Bunların başında MTTB'nin, İstanbul Esnaf Cemiyetleri, İstanbul Hamallar Cemiyeti, Umum Terziler Cemiyeti, Darülfünun Hukuk Mektebi, İstanbul Ticaret Mekteb-i Alisi, Çiftçiler Derneği, Fransa Darülfünun Mezunları Cemiyeti ile Macaristan Türk Mezunları Cemiyeti yer alır. Meslek grupları ve kurumlar adına görüş ve beklentilerin dile getirildiği kongrenin sonunda on iki maddeden oluşan, üzerinde bütün kesimlerin mutabık kaldığı ve "Misak-ı İktisadi" başlığı altında yayınlanan bir bildiri kamuoyuna duyurulur.

İzmir İktisat Kongresi'nde alınmış ve tavsiye niteliğindeki kararlar harfi harfine hayata geçmemiş ise de 1920'ler boyunca izlenen iktisat politikalarının kongre kararları ile paralellik gösterdiği söylenebilir. Bunların başlıcaları 1924'te özel girişimleri finanse etmek için Türkiye İş Bankası'nın kurulması, 1925'te Aşar Vergisi'nin kaldırılması, 1927'de sanayi alanında özel girişim ve yatırımlarını teşvik için 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yeniden düzenlenerek yürürlüğe girmesidir.

İzmir İktisat Kongresi'nde devletin ekonomiye müdahalesine ihtiyatla yaklaşılır. 1920'ler boyunca özellikle dış ticaret rejiminde bu ihtiyat sürer. Bunda Lozan Antlaşması hükümlerince hükûmetin 1929'a kadar gümrük duvarlarını yükseltme imkânından yoksun olması da etkili olur. Netice olarak 1920'ler boyunca Türkiye'de devletin ekonomiye sınırlı müdahalesinin söz konusu olduğu, buna bağlı olarak 1930'lu yıllarla karşılaştırıldığında ekonominin görece liberal bir eğilim çizdiği söylenebilir.

Millî iktisat politikasının temeli, sermaye birikiminin yetersiz olduğu ülkede devlet eli ile sermaye birikimini artırmak ve böylece iktisadi gelişmeyi sağlamaya yönelik girişim ve oluşumları gerçekleştirmektir. Bu politika, 1920'lerde devletin doğrudan değil dolaylı etki ve müdahalesi ile gerçekleşir. Müslüman-Türk unsurun ekonomide egemen konuma gelmesi temel hedeftir. Yabancı sermayenin Millî Mücadelenin ardından elini eteğini çekmediği ülkede, yabancı sermaye ile olan ilişkilerde yerli gayrimüslimlerin yerine Müslüman-Türk asker-bürokratların veya tüccarların geçmeye başladığı görülür.

1930'larda Devletçilik Tartışmaları

1920'ler boyunca Türkleştirme girişimleri ile birlikte izlenen millî iktisat politikası ülkenin ihtiyaç duyduğu iktisadi kalkış için yeterli olmaz. 1920'lerin sonunda iç ve dış konjonktür Türkiye'de devletin önce himaye ve müdahale yolu ile ardından doğrudan işletmeci veya üretici olarak ekonomide etkin rol oynamasını gündeme getirir.

1930'larda devletçilik ve liberalizm üzerine tartışmalar basın yolu ile Kadrocular, Ahmet Ağaoğlu ve Ahmet Hamdi Başar arasında yaşanır. 1930'larda devletçiliğin en belirgin niteliklerinden birisi planlı sanayileşmedir. Kapitalist sistemin kriz içinde bulunduğu bir sırada, otoriter ve totaliter rejimler komuta ekonomileri ile iktisadî gelişme süreçlerinde önemli adımlar atarlar. Hem koşullar hem de çevresindeki örnekler Türkiye'nin kapitalist sisteme sırtını dönmeden, diğer sistemin yani sosyalizmin bir aracı ile yani planlama ile sanayileşme girişiminde bulunmasında etkili olur. Bu gelişme, Türkiye'de devletçiliğin tanımlanmasında önemli bir husustur.

1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ile boy gösteren ancak bastırılan muhalefet hareketi, 1930'ların başında bu kez Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile bir kez daha boy göstermeyi denemişse de yine bastırılır. Böylece 1930'lar Türkiye'nin tek parti tarafından otoriter bir biçimde yönetildiği bir dönem olarak yakın tarihe geçer. Örgütlü muhalefetin ortadan kalktığı bu dönemde, münferit muhalefet girişimleri veya muhalefet girişimi olarak bile nitelendirilebilecek hacimde olmayan tartışmalar yaşanır.

Basın aracılığıyla gerçekleşen ve devletçilik-liberalizm ekseninde gelişen bu tartışmalar uzun sürmez. Ancak bu tartışmalar 1930'larda aydınların ve siyaset adamlarının devletçilik-liberalizm kavramlarına yükledikleri anlamı yansıtması açısından önem taşımaktadır. Politik yönü yanında entelektüel yönü de bulunan bu tartışmaların taraflarından biri, *Kadro* dergisi etrafında toplandıkları için Kadrocular olarak adlandırılan Burhan Asaf Belge, Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tökin ve Mehmet Şevki Yazman'ın oluşturduğu harekettir. Kadrocular, Türk devrimine 1930'larda görece "sol" bakışı yansıtırlar. Kadroculardan Şevket Süreyya Aydemir *İnkılâb ve Kadro* adlı kitabında devletçilik ile ilgili olarak "Türkiye ve Türkiye'ye benzer memleketler için devlet müdahalesinin mevzuu yüksek tekniğin doğurduğu bir takım tezatları bir takım menfaatler için kontrol ve disiplin altına almak için değil esasen mevcut olmayan bu yüksek tekniği bizzat devlet teşkilatçılığı altında ve birtakım menfaat tezatlarına yol açmadan meydana getirmektir" tanımını yapar.

Devletçiliği bir amaç olarak gören kadrocuların yanı sıra, devletçiliğe muhalif olmayan ancak devletçiliği amaç olarak değil araç olarak gören kişi ise Ahmet Hamdi Başar'dır. Başar iki kavram ileri sürer. Bunlardan biri klasik liberalizmin devlet türü olan "idari devletçilik" diğeri ise "iktisadi devletçilik"tir. Ahmet Hamdi'ye göre iktisadi devletçilik: "Aynı cinsten olan kuvvetleri müşterek gaye yolunda birleştiren yegâne vasıtadır. Memlekette bir iktisadi uzviyetin en mütekamil şeklini mütalaa eden program iktisadi devletçiliğin esasını teşkil eder. Ancak bu demek değildir ki, iktisadi devletçilik, yalnızca bir programdan ibarettir; program ancak büyük esasın bir vasıtasıdır; asıl iktisadi devletçilik bu programı vücuda getirecek ve buna tatbik edecek esaslar ve prensiplerin heyeti mecmuasıdır."

Kadrocular ve Ahmet Hamdi'ye nispetle devletçi olarak nitelendirilemeyen hatta liberal olduğu söylenen Ahmet Ağaoğlu, devletçiliği, "ferdin yetmediği yerde devletin varlık göstermesi" olarak tanımlamış ve özellikle Kadrocular ile devletçiliğin tanımı üzerine tartışmıştır. Ağaoğlu'na göre Batı'da ekonomik ve toplumsal gelişmenin başlıca dinamiklerinden birisi devletin birey üzerindeki baskısının kalkmasıdır. Devletin birey üzerindeki baskısının kalkması ile ekonomi kendi kuralla-

rı ile işlemiş ve Batı gelişme kaydetmiştir. Bu nedenle Doğulu toplumların da gelişmesi devletin birey önündeki engelleri kaldırmasına bağlıdır.

1930'ların ortalarına gelindiğinde devletçilik-liberalizm tartışmaları yoğunluğunu kaybeder ve 1934'te Kadro hareketi tasfiye edilir. Bundan önce SCF'nın kapatılması ile Ağaoğlu ve benzer düşünceleri taşıyanların muhalefet etme etkinlikleri ve alanları daha da daralır. Ahmet Hamdi ise 1930'da üç ay süren yakınlaşma dışında Atatürk'ün çevresinde yer edinemez ve dolayısıyla düşüncelerini gerçekleştirme şansı da bulamaz.

1930'larda en yoğun şekliyle ekonomide egemen olan devletçiliğe dair en somut tanımlardan biri kuşkusuz Atatürk'e aittir. *"Türkiye'nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi on dokuzuncu asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce mânası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok işlerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını Devleti eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdî ve hususî teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi, kısa bir zamanda yapmağa muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir sistemdir."* diyen Atatürk'ün bu tanımına karşın devletçilik Türkiye'ye mahsus bir iktisadi politika değildir. 1929 Dünya iktisadi buhranı ile başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere olmak üzere kapitalizmin egemen olduğu birçok ülkede 1930'lar boyunca kamunun daha önce olmadığı kadar ekonominin içinde yer aldığı görülür. Kapitalist sistemin kriz içinde bulunduğu bir sırada, otoriter ve totaliter rejimler komuta ekonomileri ile iktisadi gelişme süreçlerinde önemli adımlar atarlar. Hem koşullar hem de çevresindeki örnekler ki; -bunların başında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) gelir- Türkiye'nin kapitalist sisteme sırtını dönmeden, diğer sistemin yani sosyalizmin bir aracı ile yani planlama ile sanayileşme girişiminde bulunmasında etkili olur. Bu gelişme, Türkiye'de devletçiliğin tanımlanmasında önemli bir husustur. Özellikle Atatürk'ün devletçiliğe ilişkin tanımı bu bağlamda ele alınmalıdır.

Ahmet Hamdi Başar

1897 yılında İstanbul'da doğdu. Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nden mezun oldu. Çeşitli okullarda sürdürdüğü öğretmenlik yanında Türk Ocağı ve Muallimler Cemiyeti gibi örgütlerde görev yaptı. Mütareke yıllarında Rus kadınlarının tombala oynatmaları ile mücadele etmek üzere Tombala ile Mücadele Derneği'ni kurdu. Yönetiminde gayrimüslimlerin etkin bulundukları İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası karşısında, Müslüman-Türk tüccarın sözcüsü olarak faaliyet gösteren Millî Türk Ticaret Birliği'nin kuruluşuna ön ayak oldu. 1923 İzmir İktisat Kongresi'ne, bu birliği temsil amacıyla katıldı. 1924'te İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda oluşturulan ve başkanlığını eski Maliye Nazırı Cavid Bey'in yaptığı İstanbul İktisat Komisyonu'nda görev aldı. 1925'te İstanbul Liman İşleri İnhisarı Türk AŞ'nin kuruluşunda etkin rol oynadı. 1934'e kadar bu şirketin yönetim kurulu başkanlığını sürdürdü. 1930'da uzun yurt gezisinde, Atatürk'ün beraberinde bulundu. Bir süre ticaret ile uğraştı. 1946'da İstanbul Tüccar Derneği'ni kurdu. 1948'de İstanbul'da toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde de görev aldı. 1950'de Demokrat Parti'den İstanbul milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi. Demokrat Parti ile anlaşmazlığa düşmesi üzerine partiden istifa etti. 27 Mayıs 1960'ı izleyen günlerde bir süre Millî Birlik Komitesi'ne danışmanlık yapan Ahmet Hamdi, 22 Haziran 1971'de İstanbul'da vefat etti. Düşünce ve görüşlerini kitaplarında, gazetelerde ve bazılarını kendisinin yayınladığı dergilerde basılan makalelerinde dile getirdi.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

1934'te uygulamaya konan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın (BBYSP) ana hedef ve stratejisi, ülkenin yerüstü kaynaklarını değerlendirerek ithalata konu olan özellikle şeker, dokuma ve kağıt başta olmak üzere temel gereksinim maddelerini yurt içinde üretme; yerel veya bölgesel tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayanan sınai üretim birimleri kurma; kurulacak sanayi tesislerinin, kuruluş yerlerinin hammadde ve iş gücü kaynaklarına yakın olmasıdır. Devletin özel sektör tarafından kurulmasına olanak bulunmayan sanayi dallarında girişimlerde bulunması ve yatırım yapması amacına yönelik hazırlanan BBYSP ile özel sektörün de devletin kuracağı ana sanayiler ile ortaya çıkacak ve yararlanacağı dışsal ekonomiler yaratılacağı hedefi ortaya konur.

BBYSP ile Türkiye'de dokuma, maden, selüloz, kimya ve seramik sanayinin kurulması amaçlanır. Planın finansmanı büyük ölçüde iç kaynaklarla gerçekleştirilir. Bir miktar İngiliz ve Sovyet kredisi de kullanılır. Planda yer alan dokuma, maden, selüloz ve kimya sanayine ilişkin yatırımlar Sümerbank tarafından, sömikok, şişecam ve kükürt sanayine ilişkin yatırımlar İş Bankası tarafından yürütülür. BBYSP öngörülen süreden önce hayata geçirilir. 1934 yılında Bakırköy Bez Fabrikası, Keçiborlu Kükürt Fabrikası ve Isparta'da Gülyağı Fabrikası işletmeye açılır. 1935 yılında ise Kayseri Bez Fabrikası, Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası, Zonguldak'ta Anstrasit Fabrikası işletmeye açılır. 1936 yılında İzmit Kağıt Fabrikası üretime geçer. 1937'de Ereğli ve Nazilli Bez Fabrikaları işletmeye açılır.

1936 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP) gündeme gelir. Tüketim mallarının ülke içinde üretimini hedefleyen Birinci Plan'ın aksine, İkinci Plan'da enerji ve madencilik gibi temel sanayi alanlarına ağırlık verilir. İBYSP'de ana hedef ülkenin yer altı kaynaklarını yani demir, kömür ve petrol kaynaklarını değerlendirmek olarak belirlenirken özel sektörün ve tarımın da geliştirilmesi gözden uzak tutulmaz.

SIRA SİZDE 3

1930'larda planlı sanayileşme ile ne amaçlanmıştır?

KİTAP

İktisadi devletçiliğin tanımı, kapsamı ve üzerine tartışmalar için bkz: Nevin COŞAR, *Türkiye'de Devletçilik* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995).

ÇOK PARTİLİ SİSTEM

İkinci Dünya Savaşı Ertesi Devletçiliğin Tasfiyesi

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başarır. Ancak yüksek savunma giderlerini, 1930'larda başlayan planlı sanayileşme girişimlerini yavaşlatarak karşılamak zorunda kalır. İkinci Dünya Savaşı ertesinde ise Türkiye yönünü açıkça ABD ve Batılı müttefiklerine doğru çevirir. Bu yeni yönelişte, kuzeyden beliren Sovyet tehdidi de etkili olur. Türkiye'nin Batı'ya açılma süreci, beraberinde çok partili siyasal yaşama geçişi getirir. Ülkeyi yöneten tek parti içindeki muhalefet iyice su yüzüne çıkar. Bu muhalefet Dörtlü Takrir ile kamuoyuna açıkça duyurulur. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içindeki muhalefet, 5 Ocak 1946'da kurulan DP bünyesinde siyasal mücadeleyi devam ettirme yönünde gelişirken, tek parti yönetimi rejimin demokratikleşmesi yönünde adımlar atar. 21 Temmuz 1946'da ilk kez çok partinin katıldığı, tek dereceli milletvekili genel seçimleri yapılır.

Siyasette başlayan değişim ve liberalleşme ekonomide de gündeme gelir. Sermaye birikiminin yetersizliği, savaş sonrası dönemde savaş nedeniyle aksayan kalkınma sürecini tekrardan başlatmak için yeterli görünmemektedir. Bu durum, Türkiye'nin dış ekonomik desteğe ihtiyacını artırır. Bu doğrultuda Türkiye'de siyasal sistemde devrim niteliğinde gerçekleşen değişimler yanı sıra, ekonomide de Batı ile ilişkileri geliştirmek ve uluslararası ekonomik sistemin üyesi olmak için adımlar atılır.

İkinci Dünya Savaşı'nda Avrupa büyük bir yıkıma uğrar. Savaş sona erdiğinde bu yıkımın yanı sıra Avrupa'yı tehdit eden bir diğer unsur Sovyetler Birliği'dir. İkinci Dünya Savaşı'nın müttefikleri ABD ve SSCB, savaş ertesi artık yeniden kurulan dünyanın iki kutbunu oluşturur. ABD bu koşullarda Batı dünyasının alternatifsiz önderi hâline gelir ve yıkılan Avrupa'yı yeniden inşa etmek için kolları sıvar. Bu bağlamda yeni bir uluslararası para sisteminin kurulması gündeme gelir. Projenin temelleri daha savaş bitmeden 1-23 Temmuz 1944'te ABD'nin Bretton-Woods kentinde gerçekleşen ve bu nedenle bu kentin adı ile anılan konferansta ve konferansın sonunda imzalanan anlaşma ile atılır. Bretton-Woods'u imzalayan ülkelerin başlıca sorunu mübadele sistemindeki likiditenin elde bulunan altının fiziki hacmiyle sınırlı kalmasını önleyecek bir sistem bulmaktır. Bu sorun Amerikan dolarının altına çevrilebilirliği kuralını getiren altın kambiyo standardının yaratılması ile çözülür. Başka bir deyişle Amerikan doları, altına eş düzeyde bir uluslararası rezerv para olarak kabul edilir. Aynı anlaşma ile kambiyo kurlarının istikrarını sağlamak maksadıyla milletlerarası bir para fonunun ve üye memleketlerin imar ve kalkınma işlerini kolaylaştırmak maksadıyla da milletlerarası bir imar ve kalkınma bankasının kurulmasına kararı verilir. Böylece Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) ve kurulduğu sıradaki adı ile Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası veya bugünkü adı ile Dünya Bankası'nın (DB) da temelleri atılır. IMF 1945'te, DB 1946'da çalışmalarına başlar.

Bretton-Woods ile şekillenen yeni uluslararası ekonomik sistem içinde Türkiye de yerini almak ister. Bu doğrultuda adımlar atılır. Dış yardım ve uluslararası ekonomik kurumlar ile ilişki kurma gereksinimi Türkiye'nin önemli ekonomik kararlar almasını beraberinde getirir. Buna göre 7 Eylül 1946'da alınan karar ile Türk parası devalüe edilir. 11 Mart 1947'den itibaren Türkiye hem IMF'nin hem de Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın üyesi olur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin 1930'lar boyunca izlediği devletçi iktisadi politikalar ve özellikle planlı sanayileşme girişimleri sermaye yetersizliği nedeniyle aksar. Savaşın sonuna doğru savaş öncesi sanayileşme stratejisinin devam ettirilmesi anlamına gelen Beş Yıllık İvedili Sanayi Planı hazırlanmış olsa da önceki sanayi planlarına göre daha kapsamlı ve daha çok yatırım gücü gerektiren bu planın uygulamaya geçmesi için gereken dış kaynak bulunamaz. Türkiye Marshall Yardımı'ndan yararlanabilmek amacıyla Vaner Planı olarak bilinen 1947 Türkiye Kalkınma Planı'nda tam biçimini bulan yeni kalkınma stratejisi, yani tarım ağırlıklı bir kalkınma stratejisine yönelir ancak bu plan da hayata geçmez.

Bu gelişmelere karşın İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni ekonomik düzen içinde kendine yer arayan, ABD'nin ve onun nüfuzu altındaki uluslararası kurumlardan ekonomik yardım görmeye başlayan Türkiye, bu çevrelerin telkin ve tavsiye ettiği yeni kalkınma projeleri ile tanışır. Bunların en bilinenleri Hilts Heyeti Raporu, Thornburg Raporu ve Barker Misyonu Raporu'dur. Hilts Heyeti Raporu ile Türkiye'ye karayolu öncelikli bir ulaştırma politikası önerilir. 1930'larda iktisadî devletçilik modeli kapsamında yapılanların keskin bir dille eleştirildiği Thornburg

Raporu'ndaki önerilerin satır aralarından Türkiye'nin sanayileşmekten vazgeçmesi ve ithalata yönelmesi, dolayısıyla Amerikan bağımlısı bir ekonomik yapıya sahip olması okunmaktadır. DB heyetinin hazırladığı Barker Misyonu Raporu'nun özü de Türkiye'nin uluslararası iş bölümü kapsamında bir tarım ülkesi olarak gelişmesinin tavsiyesinden ibarettir.

Bütün bunlar Türkiye'de 1930'lardaki iktisadi devletçiliği, daha doğrusu planlı sanayileşme sürecini devam ettirmeye yeterli ne iç, ne de dış desteğin olmadığını gösterir. Devletçilik yalnızca uygulama alanında gerçekleştirilme olanağını yitirmemiş, resmî ağızlardan da devletçiliğin tasfiyeye uğradığına yönelik beyanlar duyulur. Bu gelişmelerin tamamı İkinci Dünya Savaşı ertesi yeniden kurulan dünyada Türkiye açısından da yeni bir dönemin habercisi olur. Artık Türkiye sınırları dışındaki dünyanın etkisi ve rolünü eskisinden daha çok hesaba katarak adımlarını atmaya başlar. Artık devletçilik yeniden tartışma konusudur.

Truman Doktrini ve Marshall Planı

İkinci Dünya Savaşı ertesi Avrupa'nın yeniden imarı ve savaş sonrası yönelen Sovyet tehdidi karşısında ABD harekete geçer. 12 Mart 1947'de Amerikan kongresinde başkan Truman kendi adı ile anılan doktrinini açıklar. OECD'nin temelini oluşturan Marshall Planı ise 12 Temmuz 1947'de Paris'te çalışmaya başlayan ve 16'lar Konferansı olarak adlandırılan toplantıda atılır. Sovyetlerin toprak talepleri ve buna bağlı olarak tehdidine maruz kalan Türkiye, jeo-politik ve jeo-stratejik konumu ve önemi nedeniyle ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında askeri ve ekonomik yardımda bulunacağı ülkeler arasında yer alır. 4 Temmuz 1948'de imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile Türkiye'ye Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik yardımı başlar. Bu anlaşma ile kurulan Ekonomik İşbirliği İdaresi, 1951'de yerini Ortak Savunma İdaresi'ne bırakır. Yapılan anlaşma ve organizasyonlar çerçevesinde Türkiye ABD'nin ekonomik ve askerî yardımını edinir. Buna göre ABD'nin hibe dâhil 1945-1952 döneminde Türkiye'ye toplam yardımı 343 milyon dolardır. Hibe hariç ise 1949'da 5.2 milyon dolar, 1950'de 48.7 milyon dolar, 1951'de 35.2 milyon dolar ve 1952'de 86.3 milyon dolar olarak gerçekleşir.

1948 Türkiye İktisat Kongresi

İkinci Dünya Savaşı ertesi değişen ülke ve dünya koşullarında devletçiliğin tanımı ve niteliği yeni biçimler alır. Nitekim savaş ertesi dönemde devletçiliğin tartışıldığı en önemli zeminlerden birisi 1948 Türkiye İktisat Kongresi'dir. İkinci Kongre, çoğunluğunu ticaret kesiminin oluşturduğu İstanbul'daki iş çevrelerinin girişimiyle 22 Kasım 1948'de İstanbul'da toplanır. Kongrede devletin, bireyin iktisadi özgürlüklerini koruması gerektiği, özel girişimin temel alınması, devletin ekonomide rehber rolü oynaması ve sosyal adaleti sağlaması gerektiği ileri sürülür.

Ayrıca devletin yalnızca temel kamu hizmetlerini yerine getirme dışında ekonomide işletmeci olarak bir rol üstlenmemesi istenir. Devlet iktisadi politikaların oluşumunda araştırma, düzenleme ve denetleme alanlarında varlığını göstermelidir. Yine kongrede devletin tarımsal ve sınai üretim işlerinden elini, eteğini çekmesi gerektiği iddia edilir. Devlet serbest piyasa ortamında hem rakip hem de denetleyici durumunda bulunmamalıdır. O günün koşullarında tekel niteliğine sahip veya özel girişimin elini atamayacağı bazı alanlarda yani demir yolları, limanlar, posta ve haberleşme hizmetleri, radyo, enerji işletmeleri, ormanlar, tekel olmamak koşuluyla düzenli posta ve yolcu gemi işletmeciliği, devlet kredi kurumları ve her tür-

lü eğitim kurumları ve özel girişimin yatırım yapma gücüne sahip olmadığı her alanda devlet varlık gösterebilir. 1948 Türkiye İktisat Kongresi'nde devletin teşvik, denetleme ve müdahale ile ilgili mevzuatının devlet-özel kesim ayrımı yapılmaksızın ve özel kesime güven telkin edecek bir biçimde ve serbest girişime fırsat tanıyacak bir nitelik kazanması görüşü savunulur.

1948 Türkiye İktisat Kongresi, düzenlendiği dönemin koşulları istikametinde değerlendirildiği zaman, Türkiye'de 1930'larda egemen olan iktisadi devletçiliğin İkinci Dünya Savaşı sonrası, savaş öncesinde olduğu biçim ve niteliğiyle varlığını sürdüremeyeceğini göstermesi açısından önemli bir iktisadi olay olarak tarihe geçer.

Devletçiliğin DP Liberalizmine Evrimi

14 Mayıs 1950'de gerçekleşen genel seçimlerde DP büyük bir oy çokluğu ile iktidara gelir. DP, CHP'nin içinden doğar. DP'nin kurucularından Celal Bayar 1932-1937 yılları arasında İktisat Vekili ve 1937-1939 yılları arasında ise Başbakan sıfatı ile bu dönemde egemen olan devletçi politikaları belirleyen ve uygulayan kadronun başında bulunur.

CHP içinden daha liberal bir partinin doğuşunda ticaret ve sanayi burjuvazisinin ve toprak sahiplerinin CHP'ye göre daha liberal, daha az müdahaleci bir yönetime ilişkin talepleri önemli ölçüde belirleyici olur. DP'de liberalizminin fikri temelleri ve alt yapısı bulunmaz. İktidar partisi CHP'ye karşı iktisadi devletçilik aleyhtarı bir söylem üreten DP, iktisadi devletçiliği reddetmekle birlikte, ekonomide devletin yeri ve rolünü bir kenara bırakmaz. Parti programındaki devletin ekonomik işlevlerine ilişkin şu ifadeler bunu açıkça ortaya koymaktadır:

> *"Özel teşebbüs ve sermayenin yetip erişemeyeceği yahut yeter ve yakın kar görmediği için girişemeyeceği, fakat bütün ekonomik faaliyetlere müessir olacak ve memleket müdafaasını sağlayacak mahiyetteki teşebbüslere girişmek; bilhassa ana sanayii ve büyük enerji santrallerini kurmak; bugün olduğu gibi demir yolu, liman, su işleri yapmak; büyük taşıt vasıtaları inşa etmek ve işletmek; Milletin, gelecek nesillere de şamil daimi menfaatler bakımından devlet elinde bulunması daha faydalı olan büyük maden ve orman işletmeleri kurmak."*

DP liberalizminde devlet önemli bir yere sahiptir. Özel sektörün elinin uzanamadığı yere devlet el atmalıdır. Ayrıca özel sektörün altından kalkabileceği alanlardaki devlet işletmelerinin, özel sektöre devri ve devlet işletmeciliğinin özel girişimlere engel olmayacak biçimde ve eşit koşullarda rekabetinin sağlanması DP liberalizminin sınırlarını çizer.

1950'lerde izlenen ekonomik politikaların, önceki dönemle karşılaştırıldığında oluşumunda belirleyici olan unsurlardan biri yabancı sermayedir. Türkiye'de 1930'larda izlenen iktisadi devletçilik ve planlı sanayileşme politikalarında yabancı sermayenin payı ve belirleyicilik rolü yok denecek kadar azdır. Ancak İkinci Dünya Savaşı ertesi Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ve Amerika Birleşik Devletleri merkezli uluslararası ekonomik kuruluşların hibe ve borç biçiminde sermaye aktardıkları bir ülke olur. Türkiye bu cereyana ayak uydurmakta zorlanmaz ve özellikle 1950'deki iktidar değişikliğinden sonra süratle gerekli yasal ve kurumsal düzenlemelere girişir. Bu bağlamda 1951'de *Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu,* 1954'te *Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu* ve *Petrol Kanunu* gündeme gelir.

1950 yılında geniş köylü kitlelerinin desteğini alarak iktidara gelen DP iktidarı tarıma dayalı sanayileşmeyi benimser. Destekleme politikaları yaygınlaştırılarak devam eder. Tarım kesiminde makineli üretime geçilmesi hız kazanır. Bu bağlamda yaban-

cı sermaye ile birlikte yerli traktör üretimi yönünde adımlar atılır. Ancak traktör sayısı artarken onunla doğru orantılı olarak diğer tarım aletlerinin sayısının artmaması zaman içinde tarımsal üretimde azalan verimler ile ekonomiyi yüz yüze bırakır.

1950'lerin başlarında yaşanan *"Kore Konjonktürü"*, içerde iyi giden mevsim koşullarına bağlı tarımsal üretimdeki artış gibi iç ve dış bütün olumlu koşulların 1954'e gelindiğinde etkileri ortadan kalkar. Türkiye ekonomisi bir tıkanma sürecine girer. Bunun sonucu olarak tarıma dayalı sanayileşme yerine iç pazara yönelik, tüketim malları üretimini ön plana çıkaran bir ithal ikameci sanayileşmeye yöneliş başlar. Buna bağlı olarak 1954'e kadar süren dış ticaretteki liberal eğilim de artık sona erer. İthalat ve kambiyo denetimleri tekrar gündeme gelir.

1950'lerin ikinci yarısında uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikası ile 1930'larda uygulanan devletçi sanayileşme politikası karşılaştırıldığında aralarında temel farklar hemen göze çarpar. İthal ikameci sanayileşme politikasının en önemli özelliklerinden biri özel sektörün sanayi içindeki ağırlığının artmaya başlamasıdır. Yine bu dönemde kamu yatırımları ve devlet işletmeciliğinin olanakları özel sermaye birikimi lehine kullanılır. İlk bakışta devletçi modele benzemekle birlikte ithal ikameci modelde devlet kesiminin özel sektöre desteğinin ön plana çıkmasıyla ondan ayrılan yeni bir *"karma ekonomi"* modeli ortaya çıkar. Bu yapı içinde devletin rolü çeşitli müdahale araçları ile özel girişimi sınırlamak ve denetim altında tutmaktan çok onu teşvik etmek olur. Bu bağlamda gerekli altyapı yatırımları ve özel sektörün altından kalkamayacağı bazı temel sınai ve tarımsal maddeler ve ara malların üretimi devlet tarafından gerçekleştirilir.

Keynesyen Düşüncenin İlk İzleri

Tek partili siyasal sistemden çok partiye geçiş süreci ve DP'nin iktidarı döneminde izlenen iktisat politikalarının düşünsel arka planında dünyada iktisat alanında yaşanan önemli bir gelişmenin etkileri vardır. Bu gelişme kısaca Keynesyen iktisadın yükselişi olarak ifade edilebilir. Adını İngiliz İktisatçı John Maynard Keynes'ten alan Keynesyen iktisat, tam istihdam sorunu ve tasarruf ile yatırım arasındaki ilişki üzerine öneriler getirmektedir. Buna göre tam istihdamın sağlanması için gerektiğinde devletin ekonomiye müdahalesi söz konusu olabilir. Devlet üretimin gerilememesi, işsizliğin ortadan kalkması ve talep azlığını sona erdirmek için yatırımlar gerçekleştirmelidir. Sadun Aren, Sabri Ülgener ve Osman Okyar gibi akademisyen iktisatçılar Keynesyen düşüncenin Türkiye'de tanınmasında rol oynarlar. Aynı dönemde Forum dergisi etrafında Keynesyen bir büyüme modelini savunan akademisyen ve aydınlardan oluşan bir grup ve öte yanda ise planlı kalkınmayı savunan ve bunun için devletçilik deneyimlerinden yararlanılmasını talep eden ve Cemil Sait Barlas'ın Pazar Postası adlı dergisinde yayınlanan yazıları anmak gerekir.

SIRA SİZDE 4

CHP devletçiliği ile DP liberalizmi arasındaki farklar ve ortak noktalar nelerdir?

PLANLAMA DÖNEMİ

DP Liberalizminin Sonuçları, DPT'nin Kuruluşu ve Planlamanın Yeniden Yükselişi

Türkiye ekonomisi 1950-1953 döneminde hızlı bir büyüme gösterir. 1954'te ise tarımda hasatın kötü olması ve daraltıcı politikaların sonucu olarak ekonomi %3 küçülür. Ancak büyüme hızı sonraki yıllarda da dalgalı ve yüksek bir seyir izlemeye devam eder. 1955 yılında alınan tedbirlerin etkisi ile fiyat artışlarında bir yavaşla-

ma yaşanmış olsa da 1955-1959 yıllarında fiyat artışları %15'in altına düşürülemez. Fiyat artışlarına rağmen Türk lirasının (TL) yabancı paralar karşısında değerinin aynı kalması bir yandan ihracatı zorlaştırırken diğer yandan ithalatı cazip hâle getirir. Bu da dış ticaret açığının büyümesine neden olur.

Ekonomide yaşanan dalgalanma döviz kurlarında ayarlama yapmayı zorunlu kılar. 1958 İstikrar Tedbirleri olarak bilinen tedbirler alınır. Buna göre TL devalüe edilir. Kur ayarlamasına gidilir. 1 Amerikan dolarının değeri 2.80 Türk lirasından 9 Türk lirasına yükselir. Para arzını denetim altına almak için Merkez Bankasının kaynak kullanımlarına sınırlama getirilir. KİT ürünlerine büyük zamlar yapılır. Bütçe açıklarının kapatılması için gelir vergisi oranlarında artış gündeme geldir. Bu önlemlere bağlı olarak IMF Türkiye'ye 250 milyon dolar kredi sağlar. Ayrıca 600 milyon dolar tutarında dış borç ertelenir.

1958 tedbirleri, ekonomide alarm zillerinin çalması anlamına gelir. Darbeyle kesintiye uğrayacak iktidarının son birkaç yılını yaşadığından habersiz olan DP hükümeti bu bağlamda ekonomide yeni arayışlara yönelir. Bu arayışlar içinde planlama gündeme gelir. Planlama 1950'lerin sonunda yalnızca Türkiye'nin gündemini meşgul etmez. Sosyalist ekonomi çağrışımı yapan planlama, kapitalist ülkelerde ürküntü yaratan bir kavram olmakla birlikte 1950'lerin ikinci yarısında ilgi görmeye, sempati kazanmaya başlar. Bu gelişme bir tesadüf veya sıradan bir olay değildir. Bu eğilimin ortaya çıkmasında o yıllarda sosyalist ekonomilerinin planlama ile gösterdikleri yüksek performans ve belli biçimlerde devlet müdahalesine açık iktisat politikalarının önerilebildiği Keynesyen iktisat politikalarının Batı'da geniş çevreler tarafından genel kabul görmesi etkili olur.

Sanayi ile sınırlı planlama Türkiye'nin 1940'ların sonlarından beri kenara bıraktığı bir kavramken daha geniş kapsamlı bir kavram olarak planlama 1950'lerin sonuna doğru gündeme gelir. Ülke için ekonomik planlamayı üstlenecek bir kuruma ilişkin öneriler 1960'tan önceki OECD raporlarında da yer alır. Bu arada bazı planlamacılar Türkiye'ye gelirler. Bunlardan biri dönemin tanınmış Hollandalı planlama uzmanı Prof. Jan Tinbergen'dir. DP hükûmetinin daveti üzerine Türkiye'ye gelen Prof. Tinbergen, daha sonra ikinci kez Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (BBYKP) hazırlanması çerçevesinde Türkiye'de bulunur.

Planlamanın bir anlamda beyni olan Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kuruluşu, 27 Mayıs 1960'ta DP hükûmetini devirerek yönetime gelen Millî Birlik Komitesi'nce gerçekleştirilir. 30 Eylül 1960'ta DPT'nin kuruluşuna ilişkin 91 sayılı Kanun kabul edilir. Kuruluşunda DPT'nin görev ve amaçları şöyle ifade edilir: Ülkenin doğal, toplumsal ve ekonomik bütün kaynaklarını ve olanaklarını saptamak; izlenecek toplumsal ve ekonomik politikaları ve hedefleri belirleyerek hükûmete bu yönde yardımcı olmak; bakanlıklar arasında ekonomik konularda koordinasyon sağlamak ve ilgili önerilerde bulunmak; hükûmetçe belirlenen hedeflere yönelik planlar hazırlamak; planların uygulanması aşamasında ilgili kurum ve kuruluşlara gereken önerilerde bulunmak; planın uygulanışını izlemek ve gerektiğinde değişiklikler yapmak ve özel sektörün etkinliklerini plan hedef ve amaçları yönünde teşvik ve düzenleyecek önerilerde bulunmak.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

1963-1967 yıllarını kapsayan BBYKP'nin bir bunalım döneminin ardından gelmesi nedeni ile temelde kararlı ve dengeli bir gelişme yaklaşımı benimsenir. İBYKP'de ise aynı temel hedefler korunurken büyüme hızı üzerinde daha fazla durulur. Tarım ve sanayi sektörlerinin dengeli gelişmesi yaklaşımı terk edilerek sanayi sektö-

rünün ekonominin sürükleyici sektörü olması öngörülür. Planın öngördüğü esaslardan biri de iktisadi istikrardır. İstikrarın önemli şartlarını da mali istikrar ve dış ödemeler dengesi oluşturmaktadır. Yatırımların finansmanında enflasyondan yararlanılmaması, para kıymetinin ve fiyat istikrarının sağlanması benimsenen plan ilkeleri arasındadır.

İhraç sanayinin geliştirilmesi ve ihracat gelirlerinin artırılması da plan hedefleri arasında yer alır. Planın öncelik tanıdığı bir diğer sektör yatırım malları üretimidir. Plan, adil gelir dağılımı yanında vergi reformu, kamu iktisadi teşebbüslerinin yeniden örgütlenmesi, kamu kuruluşlarının idari yapılarının iyileştirilmesi, kalkınma bankacılığının kurulması, sermaye piyasasının yeniden örgütlenmesi, kooperatifçiliğin geliştirilmesi ve iç pazarın yeniden örgütlenmesi gibi konuları da kapsar.

SIRA SİZDE 5

Planlı sanayileşme ile planlı kalkınma arasında ne gibi farklar vardır?

Toplumsal Muhalefetin Yükselişi TİP ve Yön Hareketi

Türkiye 1960'larda DPT'nin hazırladığı beşer yıllık kalkınma planlarını uygulamaya başlar. Bu planlar nedeniyle karma ekonomi kavramı yeniden ve daha yoğun olarak gündeme gelir. 1960'ların Türkiye'sinde ekonomi tartışmalarının merkezinde yine devlet ve devletçilik yer alır. Ancak bu tartışmalar 1960 öncesinin Türkiye'sindekinden farklı ve yeni bazı aktörlerin de katılımı ile gerçekleşir. Bu yeni aktörlerin başında özellikle iki oluşum dikkat çeker. Bunlardan biri Türkiye İşçi Partisi, diğeri ise Yön hareketidir.

Türkiye İşçi Partisi dış ticaret, bankacılık gibi sektörlerin devletleştirilmesini, toprak reformunun gerçekleştirilmesini savunur. Bazı çevrelerce 1930'larda öne çıkan Kadro hareketinin devamı olarak nitelendirilen Yön hareketi de ekonominin devletleştirilmesi ve toprak reformu gibi görüşleri savunur. Türkiye İşçi Partisi TBMM'ye de temsilci göndermiş bir siyasal hareket iken Yön hareketi daha entelektüel bir hareket olarak kalır. Yön hareketi Türkiye İş Partisinin meclis dışında kalmasından sonra, sol çevrelerde daha çok ilgi görür hâle gelir. Ancak CHP içinde ortanın solu hareketinin etkinlik kazanması ve 1973 seçimlerinde ortanın solu söylemiyle öne çıkan CHP'nin iktidar ortağı hâline gelmesi, Yön hareketini bir anlamda işlevsiz kılar. CHP'nin ortanın solu söylemi, içi pek doldurulamamış ancak Türkiye'de merkez solun özellikle 1960'ların sonunda geçirmek zorunda kaldığı evrimin bir unsuru olarak gelişir. Bu söylem Halk Sektörü ve Köykent gibi kavram ve gerçekleştirilememiş projeleri kamuoyunun gündemine taşır.

NEOLİBERALİZMİN YÜKSELİŞİ

Keynes'ten Friedman Çizgisine Geçiş

Türkiye'de 1960'larda izlenen iktisat politikalarının işlerliği, 1970'lerin başında patlak veren kriz ile sorgulanmaya başlar. OECD Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu ve uluslararası mali kuruluşlar Türkiye'ye devalüasyon yapması önerisinde bulunurlar. Ancak hükûmet devalüasyon yerine gümrük resmini artırmak, ihracata vergi iadesi ve prim vermek uygulamasını tercih eder. 10 Ağustos 1970'e gelindiğinde ise Türkiye kaçınılmaz olarak devalüasyona başvurur. Böylece Cumhuriyet tarihinin üçüncü devalüasyonu gerçekleştirilir. Buna göre 9 TL olan bir Amerikan dolarının değeri 14.85 TL'ye yükselir. Devalüasyonun başlıca nedeni, ihracatın plan ve programlarda gösterilen hedeflerin altında gerçekleşmesidir. Devalüasyona karşın ihracatta umulan artış sağlanamaz. 1973 yılından itibaren devalüasyonun ihracat

üzerindeki olumlu etkisi, iç fiyatlardaki hızlı artış nedeniyle ortadan kalkmaya başlar. Devalüasyondan sonra hızlanan ihracat ve işçi dövizi girişi nedeniyle döviz rezervleri artar. İleriki yıllarda özellikle petrol fiyatlarındaki yükselme sonucu artan döviz gereksinimleri ve ihracatın gerilemesi nedeniyle döviz rezervleri kısa sürede erir ve ithalatı karşılamak için aşırı biçimde borçlanmaya gidilir.

1970'lerin ortasında yaşanan petrol krizi, az gelişmiş ülkeler üzerinde iki olumsuz etki yapar. Biri ham petrole ödenen bedelin yükselmesi, diğeri sanayileşmiş ülkelerin kendi açıklarını kapatma çabası içinde ihraç mallarının fiyatlarını yükseltmeleridir. Bu nedenlerden dolayı az gelişmiş ülkeler, hem petrol giderlerini karşılamak için hem de sanayileşmiş ülkelerden ihraç etmek zorunda oldukları malların fiyat artışlarını da karşılamaya yönelik olarak borçlanmaya hız verirler. Borçlanmanın kolay gerçekleştirilmesi ve sürdürülebilmesi amacıyla bu tür ülkelerde dış ticaret ve kambiyo rejimlerinde yeni ayarlamalara gidilir veya Türkiye'de Dövize Çevrilebilir Mevduat Hesapları (DÇM) örneğinde olduğu gibi daha önce kullanılmış olan yöntemler güncelleştirilir. Yüksek faiz ve kur garantisi, DÇM dövizlerinin girişini hızlandırır. Ancak bu dövizler, ithalatın finansmanında kullanılır. Petrol fiyatlarındaki büyük artışlara rağmen ithalat bu dövizlerle sürdürülür. Bu durum 1970'lerin sonuna doğru Türkiye ekonomisini büyük bir krizin eşiğine getirir.

Yalnızca Türkiye'nin değil kapitalist ekonomilerin yaşadıkları bunalım Keynesyen iktisat politikalarından vazgeçilmesini gündeme taşır. Keynesyen iktisat düşüncesi ve buna dayanan iktisat politikaları yerini Friedmancı düşünceye bırakır.

Adı ile anılan akımın öncüsü Milton Friedman, Chicago Okulu mensuplarındandır. Friedman etkin bir para politikasının uygulanmasını öngörür. Adam Smitih'in yani Klasik Okul'un öğretisini izleyen Friedman liberaldir. Devletin ekonomiye kesinlikle müdahale etmemesini savunur. Ona göre piyasanın kendiliğinden işleyen dinamikleri üretim, istihdam ve bölüşüm gibi temel ekonomik sorunları ortadan kaldırır. Ekonomik istikrarsızlığın temel kaynağı piyasaya dışarıdan yapılan müdahalelerdir. Genellikle bu müdahaleler de hükûmetlerin serbestçe belirlediklerі para arzından kaynaklanmaktadır. Bu sorunun çözümü yine etkin para politikası izlemekle çözülebilir. Friedman'a göre devletin yegâne görevi dolaşımdaki para miktarını sınırlamak için mücadele etmektir. Devletin sosyal yardımda bulunmasına da karşı çıkan Friedman gerçekten yardıma ihtiyacı olan veya belirli bir gelire sahip olmayanlara devletin belirli bir parasal yardımda bulunmasını önerir.

Friedman'ın görüşleri Batı'da ciddi oranda taraftar buldu. 1980'lerde ABD'de Reagan bu doğrultuda 'Reaganomics' İngiltere'de ise Thatcher, "Thatcherizm" olarak anılan politikaları izler. Friedman'ın savundukları, enflasyonla mücadeleyi amaçlayan hükûmetlere de telkin edilir. Dolayısıyla 1980'lerde Türkiye Friedman çizgisinde politikalarla tanışır. 24 Ocak Kararları olarak anılan istikrar tedbirleri bu doğrultuda değerlendirilebilir. Ancak Friedman'ın görüşleri masum ve demokratik yollarla Türkiye'de egemen olmaz. Tıpkı 1973'te Şili'de olduğu gibi 12 Eylül 1980'de de Türkiye'de bir askerî darbe gerçekleşir ve Friedmancı reçeteler hayata geçmeye başlar. Demokrasinin aldığı bu derin yara ile sendikalar, sivil toplum kuruluşları, geniş halk kitleleri, neoliberal politikalara karşı toplumsal muhalefeti dile getiren hemen hemen her unsur baskı altına alınarak sindirilir. Böylece ekonomide "politikasızlaşma" süreci hız kazanır.

24 Ocak Liberalizmi ve Sonuçları

Türkiye'nin dış ödemeleri 1977'den sonra büyük ölçüde durur. Ancak, zaruri ilaç ham maddesi, gübre ve petrol için döviz ayrılabilir hâle gelinir. Ödeme güçlüğü

karşısında IMF ile masaya oturulur. 1978'de ilk anlaşma yapılır. Doların fiyatı 19 TL'den 25 TL'ye çıkar. Bunun yanında bazı deflasyonist önlemler alınması ve bunlar karşılığında borçların vadelerinin uzatılarak yeni borçların gelmesi öngörülür. Böylece borçların vadeleri uzatılır. Ancak yeni kaynak girişi sağlanamaz. Bundan dolayı hükûmet IMF'nin önerilerini yerine getiremez ve fiyatların %52 oranında arttığı Türkiye'de mal sıkıntısı baş gösterir. IMF ile tekrar görüşmeler yapılır ve 12 Haziran 1979'da ikinci kez anlaşma sağlanır. Buna göre doların fiyatı 47 TL'ye yükselir. Ancak yine taahhüt edilen önlemler alınamaz. 1979'da fiyat artışları %80'e varır ve millî gelir negatif büyüme göstererek -%4 gerçekleşir. 1979 seçimlerinden sonra kurulan hükûmet ise IMF ile anlaşarak 24 Ocak Kararları'nı uygulamaya koyar.

1980 sonrası Türkiye ekonomisine damgasını vuran 24 Ocak Kararları ile ithalatın serbestleştirilmesi; TL'nin aşırı değerlendirilmesine son veren gerçekçi kur uygulamasına geçilmesi; ihracatın, yabancı sermayenin özendirilmesi; ihracata sigorta ve finansman ile kurumsal destek sağlanması; kademeli olarak sübvansiyonların azaltılması ve fiyat denetimlerinin kaldırılması öngörülür. 24 Ocak kararları kısaca hemen bütün Cumhuriyet tarihi boyunca uygulanan korumacı-müdahaleci iktisat politikalarının terk edilmesi ve daha liberal bir yapının kurulması yönünde atılmış adımlardır.

24 Ocak Kararları'nı izleyen aylarda yeni ekonomik kararlar alınır. 1 Temmuz 1980'de faiz hadleri serbest bırakılır. 1 Mayıs 1981'de döviz kurunun her gün Merkez Bankası'nca açıklandığı günlük kur sistemine geçilir. 12 Eylül 1980'den kısa bir süre sonra ekonomi masaya yatırılır. 2 Kasım 1981'de İzmir'de İkinci Türkiye İktisat Kongresi toplanır. 1982'de Türkiye banker kriziyle sarsılır.

Kasım 1983'te genel seçimler yapılır ve Turgut Özal'ın önderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) seçimi kazanarak iktidara gelir. Böylece 1989'a kadar sürecek Özal ve 1991'e kadar sürecek ANAP dönemi başlar. ANAP iktidara geldikten kısa bir süre sonra yeni ekonomik kararlar alınır. 29 Aralık 1983'te açıklanan bu kararlara göre ithalat rejiminde yapılan değişiklikler ile ithal malları, ithali yasak mallar, ithali serbest mallar ve ithali izne bağlı mallar olmak üzere üç türe ayrılır. Döviz işlemleri büyük ölçüde serbestleştirilir. 6 Ocak 1984'te döviz alım-satımı serbest bırakılır. Diğer yandan mali sistemde Katma Değer Vergisi uygulaması ve ihdas edilen çeşitli fonlar gibi yeni kurum ve uygulamalar gündeme gelir. Bunların yanında haberleşme, ulaşım, Türkiye'nin elektrifikasyonu ve sulama alanlarında önemli yatırımlar gerçekleştirilir. Otoyollar, barajlar, telefon ve diğer iletişim araç ve yöntemlerinin modernizasyonu ve yaygınlaştırılması tartışılır. Bir yandan KOBİ'ler diğer yandan turizm gibi alanlarda yatırımlar yapılır. Türkiye bu dönemde yabancı sermaye için cazip bir ülke görünümü kazanmaya başlar.

Özal ile sembolize olan ekonomideki bütün bu gelişmelerin olumsuz faturası iki kesime çıkar. Biri izlenen politikalar sonucu gelir dağılımının bozulması ile sıkıntı içine düşen ve yine Özal'ın ifadesi ile "orta direğe" yani nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan dar gelirli halka ve diğeri ise uyguladığı politikalardan dolayı doğrudan Özal'a. Şöyle ki; siyasal yasakların kalkması, muhalefetin güç kazanması, Özal'a ve izlediği politikalara yönelik güveni sarsar. Özal 1989'da iktidar partisinin lideri ve dolayısıyla başbakan iken cumhurbaşkanı seçilerek aktif siyasetten çekilir. 1991 seçimlerine kadar ANAP iktidarı giderek azalan toplumsal destekle sürer. 1991 seçimlerinde ANAP iktidarı yitirir. İktidar artık 12 Eylül öncesinin iki ezeli rakibi Adalet Partisinin Doğru Yol Partisi (DYP) ve CHP'nin devamı Sosyaldemokrat Halkçı Partinin (SHP) koalisyon hükûmetine geçer. Yeni iktidar da bozulan dengeleri yerine oturtmakta başarılı olamaz. 1993'te Özal'ın vefatı ile taşlar yeniden yer değiştirir. Bu kez Çankaya'ya bir başka lider iktidardayken ve başbakanlık koltuğunu bı-

rakarak çıkar. Süleyman Demirel Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı seçilir. 1995'e kadar sürecek DYP-SHP koalisyonunun başına bu kez büyük ümitlerle geniş kitlelerin desteğini alan veya en azından sempatisini kazanmış olan bir iktisat profesörü olan Tansu Çiller gelir. Ancak Türkiye 1994'te ciddi bir krizle karşı karşıya kalır. Sonra Mesut Yılmaz, Necmettin Erbakan ve Bülent Ecevit başkanlığında kurulan hükûmetler izler. Bu arada ekonomi önce Kasım 2000'de ve ardından Şubat 2001'de yine krizle sarsılır. İzleyen dönemde Türkiye tekrar IMF ve DB ile ekonomik dengeleri yeniden kurma sürecine girer. 3 Kasım 2002 seçimleri ile Türkiye ciddi bir siyasal erozyon yaşar. Türkiye'de 1980'li ve 1990'lı yıllara damgasını vurmuş siyasal hareket ve liderler tasfiye olur. Bunların yerini alan Adalet ve Kalkınma Partisinin (AKP) tasfiye olanlar ile en temel benzerliği liberal ekonomik çizgisidir.

Derviş Programı ve Sonrası

3 Kasım 2002'de gerçekleşen genel seçimin sonucunda yeni kurulmuş olan AKP, tek başına hükûmet kurarak Türkiye'yi yönetmeye başlar. Bu iktidar Kemal Derviş'in şahsında temsil edilen iktisat politikalarını tereddütsüz sürdüreceğini kamuoyuna duyurur. Başka bir deyişle Derviş gider ancak yönettiği istikrar paketinin uygulanması yeni iktidar döneminde de sürer. Derviş'in programı enflasyonun düşmesi yönünde beklentileri karşılar. 2001'de TÜFE'de enflasyon %68,5 iken 2002'de 29,7'ye ve 2003'te 13,9'da geriler. Büyüme 2001'de -9,5 iken 2002'de %7,8 ve 2003'te %5 olur. Bu olumlu gelişmelerin yanı sıra dış borç yükü ve bölüşümde yaşanan olumsuz tablo göz ardı edilemez bir hâl alır. Sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği 1989'da Türkiye'nin dış borç yükü 41,7 milyar dolar iken 2003 başlarında dış borç stoku 133,2 milyar doları bulur. Türkiye'nin 1990'lı yıllarda dış borç stoku yaklaşık 49 milyar dolar, 2007'de 250 milyar dolar, 2008'de 280 milyar dolar ve 2011'in ilk üç ayı sonunda 300 milyar doları aşar.

Türkiye'nin 2004 yılında cari açığı 16 milyar dolara ulaşır. Bu tutar, Türkiye'yi, ABD hariç dünyanın en fazla cari açığına sahip ülkesi durumuna getirir. AKP iktidarı, her yıl cari açığın daha çok arttığı bir dönem olur. 2006 yılında 31,3 milyar dolar olan cari açık; 2010 yılına göre 30 milyar 446 milyon dolar daha artarak, 2011 yılında 77 milyar 89 milyon dolar olur.

Borç stokunu döndürme sorunu yaşayan hükûmetler uluslararası kuruluşların ve sermaye kesimlerinin beklentileri doğrultusunda politikalar üretirler. Bu politikaların şekillenmesinde IMF ve DB'nda üretilen öneriler de etkili olur. Bu politikaların bir sonucu olarak artan işsizlik, gelir dağılımındaki adaletsizlikle birlikte yoksulluk yaygınlaşır. Hükûmetler ise mali ve siyasi destek kaygıları ile uluslararası finansörlerin istekleri doğrultusunda sosyal güvenlik sisteminden ülkenin hemen nakde dönüşebilecek birçok iktisadi girişim ve taşınmazını satmaya uzanan çeşitli çarelere başvururlar. Bu tablo yoksulluk sınırında yaşayan 20 milyon ve açlık sınırında yaşayan 1 milyon yurttaş yaratır.

Bütün bunlar Türkiye'de izlenen iktisat politikalarının ideolojik arka planı yani neoliberalizmin bir sonucu olarak yaşanmaktadır.

24 Ocak kararlarından Derviş Programına uzanan süreçte izlenen politikaların arka planında hangi ideoloji yatmaktadır? Bu politikaların sosyal yansımaları nelerdir?

SIRA SİZDE 6

Küreselleşmenin Türkiye ekonomisine etkileri için bkz: Erinç YELDAN, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012).

KİTAP

Özet

AMAÇ 1

II. Meşrutiyet döneminde izlenen iktisat politikalarını özetleyebilmek

II. Meşrutiyet'ten 2000'lere uzanan süreçte izlenen iktisat politikalarının arkasında millî iktisat ve liberal doktrin arasında gidiş gelişler vardır. Sermaye birikimi yetersizliğinin temel ve büyük bir sorun olduğu Türkiye ekonomisinde bu sorunla baş etmek için devletin çeşitli kesimler lehine müdahalelerde bulunduğu gözlenmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen dönemde liberalizm yalnızca düşünce bazında gündeme gelmez, izlenen iktisat politikalarında da etkisini gösterir. Bu dönemde Mehmet Cavit Bey ve diğer liberalizm taraftarları klasik iktisattan esinlenerek devletin ekonomideki rolünü eleştirirler. Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla kalkınmasını amaçlayan İttihatçılar, bunun için ihtiyaç duyulan sermaye birikiminin ülkede bulunmaması karşısında, yabancı sermayeyi özendirme politikası uygularlar. Buna karşın II. Meşrutiyet liberalizminin beraberinde getirdiği serbest rekabet koşulları altında Müslüman zanaatkârlar yoksullaşarak meslekleri yitirirler. II. Meşrutiyet liberalizmi bir süre sonra muhalefetle karşılaşır. Eleştiriler, liberal bir dış ticaret politikasının ancak gelişmiş ekonomiler için söz konusu olduğu, geri kalmış ülkelerin ancak himayecilikle bir yerlere gelebilecekleri, ulusal çıkarlar gerektirdiği takdirde korumacı bir politika izlenebileceği şeklinde özetlenebilir. Ayrıca, savaşlar, isyanlar ve yükselen milliyetçi dalga II. Meşrutiyet liberalizminin sonunu getirir. Bundan sonra İttihatçılar Anadolu ve Müslüman-Türk unsur merkezli bir siyasete yönelirler. Ekonomide liberal politikalar terk edilerek millî iktisat politikası izlenir. Bu politika ekonomide millî unsurları yani Müslüman-Türk unsuru egemen kılmaya yönelik girişimleri içerir.

AMAÇ 2

Erken Cumhuriyet döneminde iktisadi alanda yaşanan gelişmeleri açıklayabilmek

Cumhuriyetin kurulması ve devrimler radikal bir değişimi ifade etmektedir. Ancak siyasette, sosyal hayatta ve kültürde yaşanan bu değişime paralel ekonomide ve iktisat anlayışında bir değişim yaşanmaz, aksine imparatorluk dönemi, özellikle II. Meşrutiyet ve İttihatçıların uygulama ve anlayışı ile benzerlik gösterir. Bu benzerlik aslında bir sürekliliğin olduğunu gösterir. Buna göre ne millî iktisat İttihatçılara özgü ve dönem olarak II. Meşrutiyetle sınırlı bir anlayıştır, ne de iktisadi devletçilik ilk kez 1930'larda gündeme gelir. Bunlar 1910'lardan 1950'lere uzanan süreçte devamlılık gösteren unsurlardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomik ve toplumsal alandaki en önemli hedeflerin başında millî iktisat politikarıyla yerli girişimci sınıf yaratmak gelir. Bu politika, 1920'lerde devletin doğrudan değil dolaylı etki ve müdahalesi ile gerçekleşir. Ayrıca, 1923 yılında Ankara Hükûmeti İktisat Vekâleti tarafından İzmir İktisat Kongresi düzenlenir. Ancak, 1920'ler boyunca izlenen millî iktisat politikası ülkenin ihtiyaç duyduğu iktisadi kalkınma için için yeterli olmaz. 1920'lerin sonunda iç ve dış konjonktür Türkiye'de devletin önce himaye ve müdahale yolu ile ardından doğrudan işletmeci veya üretici olarak ekonomide etkin rol oynamasını gündeme getirir. Dolayısıyla 1930'larda iktisadi devletçilik ve planlı sanayileşme politikaları izlenir.

AMAÇ 3

Çok partili sisteme geçişten sonraki dönemde iktisadi alanda izlenen politikaları özetleyebilmek

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye yönünü açıkça ABD ve Batılı müttefiklerine doğru çevirir. Siyasette başlayan değişim ve liberalleşme ekonomide de gündeme gelir. Bu dönemde Türkiye'de siyasal sistemde gerçekleşen değişimlerin yanında ekonomide de Batı ile ilişkileri geliştirmek ve uluslararası ekonomik sistemin üyesi olmak için adımlar atılır. Türkiye, ABD ve onun nüfuzu altındaki uluslararası kurumlardan ekonomik yardım görmeye başlar ve ekonomiyle ilgili çeşitli uluslararası raporlar hazırlanır. Bu dönemde Türkiye'nin 1930'lar boyunca izlediği devletçi iktisadi politikalar tartışma konusu olur. 1948 yılında toplanan Türkiye İktisat Kongresinde Türkiye'de 1930'larda egemen olan iktisadi devletçiliğin İkinci Dünya Savaşı sonrası, savaş öncesinde olduğu biçim ve niteliğiyle varlığını sürdüremeyeceği ifade edilir. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Partinin liberalizm anlayışı iktisadi devletçiliği reddetmekle birlikte, özel sektörün

elinin uzanamadığı yere devletin el atması gerektiğini kabul eder. Ayrıca, 1950'lerde yabancı sermayeyi teşvik etmek için ithal ikameci sanayileşme politikası uygulanır. Özetle bu dönemde dışa açık, dünya ekonomisi ile eklemlenme çabasını içeren politikalar izlenir.

AMAÇ 4

Ekonomide planlı kalkınma dönemine geçiş sürecini ifade edebilmek

Türkiye ekonomisi 1950'li yılların ilk yarısında hızlı bir büyüme gösterir. 1950'li yılların ikinci yarısında ise büyüme hızı dalgalı ve yüksek bir seyir izler. Ancak, bu dönemde fiyat artışları ve dış ticaret açığının büyüdüğü görülür. Ekonomide yaşanan dalgalanma sonucu 1958 İstikrar Tedbirleri olarak bilinen tedbirler alınır. 1958 tedbirleri, ekonomide alarm zillerinin çalması anlamına gelir. DP hükûmeti bu bağlamda ekonomide yeni arayışlara yönelir. Bu arayışlar içinde planlama 1950'lerin sonuna doğru gündeme gelir. 27 Mayıs 1960'ta DP hükûmetini devirerek yönetime gelen Millî Birlik Komitesi Devlet Planlama Teşkilatı'nı kurar. 1963-1967 yıllarını kapsayan İlk Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile Türkiye planlı kalkınma dönemine girer. Türkiye 1960'larda DPT'nin hazırladığı beşer yıllık kalkınma planlarını uygulamaya başlar. Ayrıca, 1960'ların Türkiye'sindeki ekonomi tartışmalarında Türkiye İşçi Partisi ve Yön hareketi de dikkati çeken iki yeni aktör olarak yer alır.

AMAÇ 5

1980 sonrası dönemde ekonomide uygulanan neoliberal politikaları ve sonuçlarını açıklayabilmek

Türkiye ekonomisi 1970'lerde ciddi krizler yaşar. Yalnızca Türkiye'nin değil kapitalist ekonomilerin yaşadıkları bunalım Keynesyen iktisat politikalarından vazgeçilmesini gündeme taşır. Keynesyen iktisat politikaları yerini Friedmancı düşünceye bırakır. Friedman devletin ekonomiye kesinlikle müdahale etmemesini savunur. Friedman'ın görüşleri Batı'da ciddi oranda taraftar bulur. 1980'lerde ABD ve İngiltere neoliberal politikaları izler. 1980'lerde Türkiye de Friedman çizgisinde politikalarla tanışır. 24 Ocak Kararları (1980) olarak anılan istikrar tedbirleri bu doğrultuda değerlendirilebilir. 12 Eylül 1980'de de Türkiye'de bir askerî darbe gerçekleşir ve Friedmancı reçeteler hayata geçmeye başlar. 24 Ocak kararları Cumhuriyet tarihi boyunca uygulanan korumacı-müdahaleci iktisat politikalarının terk edilmesi ve daha liberal bir yapının kurulması yönünde atılmış adımlardır. Neoliberal politikalar Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi döneminde ve sonrasında gelen iktidarlar döneminde de uygulanmaya devam eder. 2002'de tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi liberal ekonomik politikaları uygulamaya devam eder. İzlenen iktisat politikalarının enflasyonun düşmesi gibi olumlu sonuçları yanısıra cari açık ve işsizlik gibi olumsuz sonuçları da görülür.

Kendimizi Sınayalım

1. II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda liberalizmin önemli savunucusu kimdir?
a. Namık Kemal
b. Midhat Paşa
c. Mizanca Murat
d. Mehmet Cavit Bey
e. Ziya Gökalp

2. Aşağıdakilerden hangisi II. Meşrutiyet liberalizminin sarsılmasına neden oldu?
a. 93 Harbi
b. Birinci Dünya Savaşı
c. Mora İsyanı
d. Babıali Baskını
e. Trablusgarp Savaşı

3. Ekonomide Müslüman-Türk unsuru egemen kılmak olarak tanımlanan politika hangisidir?
a. İktisadi devletçilik
b. Planlı kalkınma
c. İthal ikameci sanayileşme
d. Karma ekonomi
e. Millî iktisat

4. Millî iktisadın teorik çerçevesini kim çizer?
a. Ziya Gökalp
b. Prens Sabahattin
c. Zohrap Efendi
d. Ahmet Mithat Efendi
e. Kadrocular

5. Aşağıdakilerden hangisi devletçiliği bir "amaç" olarak görür.
a. Ahmet Hamdi Başar
b. Ahmet Ağaoğlu
c. Kadrocular
d. Yön Hereketi
e. Sabri Ülgener

6. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yer alan dokuma, maden, selüloz ve kimya sanayine ilişkin yatırımları hangi kurum yürüttü?
a. Etibank
b. Sümerbank
c. İş Bankası
d. DPT
e. Devlet Sanayi Ofisi

7. Cumhuriyet tarihinin ilk devalüasyonu hangi tarihte yapıldı?
a. 1 Temmuz 1944
b. 11 Mart 1947
c. 7 Eylül 1946
d. 22 Kasım 1948
e. 21 Temmuz 1946

8. Keynesyen iktisat aşağıdaki sorunlardan hangisine çözümler üretir?
a. Tam istihdam sorunu ve tasarruf ile yatırım arasındaki ilişki
b. Sermayenin sömürüsü
c. Cari açık
d. Verimlilik
e. Gizli işsizlik

9. Kalkınma planlarını hangi kurum hazırlar?
a. BDDK
b. MB
c. TDİ
d. DİE
e. DPT

10. İzlenen neoliberal politikaların yarattığı somut ekonomik sorun ve tehlike aşağıdakilerden hangisidir?
a. Kent yoksulluğu
b. Gizli işsizlik
c. Durgunluk
d. Cari açık
e. Devalüasyon

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Cevabınız yanlış ise "Meşrutiyet Liberalizmi" bölümünü yeniden okuyunuz.
2. b	Cevabınız yanlış ise "Meşrutiyet Liberalizminin Sonu" bölümünü yeniden okuyunuz.
3. e	Cevabınız yanlış ise "Millî İktisadın Kapsamı ve Kavramsal Çerçevesi" bölümünü yeniden okuyunuz.
4. a	Cevabınız yanlış ise "Millî İktisadın Kapsamı ve Kavramsal Çerçevesi" bölümünü yeniden okuyunuz.
5. c	Cevabınız yanlış ise "1930'larda Devletçilik Tartışmaları" bölümünü yeniden okuyunuz.
6. b	Cevabınız yanlış ise "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" bölümünü yeniden okuyunuz.
7. c	Cevabınız yanlış ise "İkinci Dünya Savaşı Ertesi Devletçiliğin Tasfiyesi" bölümünü yeniden okuyunuz.
8. a	Cevabınız yanlış ise "Keynesyen Düşüncenin İlk İzleri" bölümünü yeniden okuyunuz.
9. e	Cevabınız yanlış ise "DP Liberalizminin Sonuçları, DPT'nin Kuruluşu ve Planlamanın Yeniden Yükselişi" bölümünü yeniden okuyunuz.
10. d	Cevabınız yanlış ise "Derviş Programı ve Sonrası" bölümünü yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

II. Meşrutiyet liberalizmi klasik iktisattan etkilenerek devletin ekonomideki rolüne eleştiri getirir. Bu bağlamda mali devlet yerine iktisadi devlet görüşü desteklenmeye başlanır. Buna göre önemli olan fazla vergi toplamak yani fiskal amaçlar gütmek olmayıp, toplumun çıkarlarını göz önüne alarak iktisadi girişimleri özendirmektir ki; bunun aynı zamanda uzun vadede vergi gelirlerini de artıracağı öngörülür. II. Meşrutiyet liberalizmi korumacılığa karşıdır. Bunun yerine tarımda uzmanlaşmayı savunur. Yegâne amaç kapitalistleşmektir. Bu görüşü benimseyenlere göre bu ancak özel mülkiyete saygılı ve serbest ticareti kabullenmiş bir sistemde mümkün olabilecektir. Savaşlar ve isyanlar ile II. Meşrutiyet liberalizmi çöker. Bu bağlamda yabancılar özellikle gayrimüslim unsurlar dışlanırlar, Müslüman-Türk unsur ise imtiyazlı bir konum elde etmeye başlar. Millî iktisat politikası, ekonomide millî unsurları yani Müslüman-Türk unsuru egemen kılmaya yönelik girişimleri içerir.

Sıra Sizde 2

İttihatçılar ile cumhuriyeti kuran ve bütün bir tek parti iktidarı süresince yani Kemalistler ile ve hatta ardından gelen Demokrat Parti (DP) iktidarı devrinde Türkiye'yi yöneten kesimler arasında ideolojik, kadrolar, politika üretme ve uygulama gibi noktalarda benzerlikler ve süreklilik vardır. Bu bağlamda iktisadi ideoloji, politikalar, kurumlar ve bütün bunları işleten kadrolar arasında da bir sürekliliğin olduğu gözlenir.

Sıra Sizde 3

1920'ler boyunca 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu gibi sanayileşmeye yönelik bir takım adımları içeren düzenlemeler yapılmışsa da ülkenin ihtiyaç duyduğu sanayileşme süreci başlatılamaz. 1930'lar bu bağlamda daha etkin önlemlerin alındığı bir dönem olur. Planlar kapsamında devletin yatırımcı ve işletmeci olarak öne çıktığı bir sanayileşme süreci başlar. 1930'larda izlenen planlı sanayileşme süreci aynı dönemde öne çıkan iktisadi devletçiliğin en belirgin karakteristiğidir. Ham madde itibariyle dışarıya bağımlılığın son derece zayıf olduğu ve temel sınai ihtiyaçların içeride üretilmesini amaçlayan bir süreçtir.

Sıra Sizde 4

CHP içinden daha liberal bir partinin doğuşunda ticaret ve sanayi burjuvazisinin ve toprak sahiplerinin CHP'ye göre daha liberal, daha az müdahaleci bir yönetime ilişkin talepleri önemli ölçüde belirleyici olur. DP'de liberalizmin fikri temelleri ve alt yapısı bulunmaz. İktidar partisi CHP'ne karşı iktisadi devletçilik aleyhtarı bir söylem üreten DP, iktisadi devletçiliği reddetmekle birlikte, ekonomide devletin yeri ve rolünü bir kenara bırakmaz. DP liberalizminde devlet önemli bir yere sahiptir. Özel sektörün elinin uzanamadığı yere devlet el atmalıdır. Ayrıca özel sektörün altından kalkabileceği alanlardaki devlet işletmelerinin, özel sektöre devri ve devlet işletmeciliğinin özel girişimlere engel olmayacak biçimde ve eşit koşullarda rekabetinin sağlanması DP liberalizminin sınırlarını çizer.

Sıra Sizde 5

Planlı sanayileşme, ifadenin kendisinden de anlaşılacağı üzere bir plan kapsamında sanayileşme çabasını ifade eder. Planlı kalkınma hedeflenen bir büyüme ölçüsünde hemen her sektörü, ekonomik ve sosyal boyutları ile kapsayan bir süreçtir.

Sıra Sizde 6

24 Ocak kararlarından Derviş Programına uzanan süreçte izlenen politikaların arka planında neoliberalizm yatmaktadır. Bu ideoloji kamu çıkarını reddeder. Bu anlayışa dayanan iktisat politikaları reel ekonominin daralmasını beraberinde getirir. Bu da işsizlik ve gelir dağılımında adaletsizliğe yol açar. Sosyal devlet anlayışı ciddi darbe alır.

Yararlanılan Kaynaklar

Ahmet Ağaoğlu (1933). **Devlet ve Fert,** İstanbul.

Ahmet Hamdi (1931). **İktisadi Devletçilik,** İstanbul.

Aktar, Ayhan (2006). **Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm,** İstanbul: İletişim Yayınları.

Aktar, Ayhan (2000). **Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları,** İstanbul: İletişim Yayınları.

Atılgan, Gökhan (2008). **Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön-Devrim Hareketi,** İstanbul: Yordam Yayınları.

Boratav, Korkut (2012). **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009,** Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Boratav, Korkut (1982). **Türkiye'de Devletçilik,** Ankara: Savaş Yayınları.

Coşar, Nevin (1995). **Türkiye'de Devletçilik,** İstanbul: Bağlam Yayınları.

Çağaptay, Soner (2009). **Türkiye'de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik: Türk Kimdir?** (çev. Özgür Bircan), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çakmak, Diren (2010). **Forum Dergisi 1954-1960,** İstanbul: Libra Kitap.

Çavdar, Tevfik "Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** 4, s. 1074-1084.

Demokrat Parti Program ve Tüzük (1946), Ankara.

Doğan, Atila ve Haluk Alkan (2010). **Osmanlı Liberal Düşüncesi Ulum-ı İktisâdiye ve İçtimaiye Mecmuâsı,** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Elmacı, Mehmet Emin, **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar,** İstanbul: Homer Kitabevi Yayını.

Ertan, Temuçin Faik (1994). **Kadrocular ve Kadro Hareketi,** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Güven, Sami (1998). **1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerika Kalkınma Reçeteleri,** Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

İlkin, Selim (1971). "Türkiye Millî İthalat ve İhracat Anonim Şirketi", **ODTÜ Gelişme Dergisi,** Sayı 2, s. 199-231.

Karaman, Deniz (2001). **Cavid Bey ve Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası,** Ankara: Liberte Yayınları.

Karluk, Rıdvan (1995). **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyon,** Eskişehir: 1995).

Kazgan, Gülten (2002). **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye,** İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Keyder, Çağlar (1990). "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politiği" (çev. Nail Satlıgan), **Geçiş Sürecinde Türkiye** (der. Irvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak) İstanbul: Belge Yayınları, s. 38-75.

Koraltürk, Murat (1999). "1920'lerden 1960'lara Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları", **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar,** (ed. Mete Tunçay) İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 157-173.

Koraltürk, Murat (2002). "Batılılaşma ve İktisadi Düşünce", **Yeni Türkiye "Türkoloji ve Türk Tarihi Özel Sayısı",** Cilt 46, s. 334-346.

Koraltürk, Murat (2011). **Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi,** İstanbul: İletişim Yayınları.

Koraltürk, Murat-Cem Çetin (2005). "Türkiye'de Liberal İktisadi Düşünce", **Türkiye'de Modern Siyasi Düşünce "Liberalizm",** Cilt 7, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 316-355.

Koraltürk, Murat-Nadir Eroğlu (1999). "Barker Raporu", **75 Yılda Çarklardan Chip'lere,** İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 158-163.

Kozanoğlu, Hayri (2008). **Liberalizmin Gerçek 100'ü,** İstanbul: İletişim Yayınları.

Kuruç, Bilsay (1988). **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932),** Ankara: AÜSBF Yayınları.

Ökçün, A. Gündüz (1968). **Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar,** Ankara: AÜSBF Yayınları.

Ökçün, A. Gündüz (1998). **Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti,** Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.

Özdemir, Hikmet (1986). **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi,** Ankara: Bilgi Yayınevi.

Sever, Murat, (2009). **Ahmet Hamdi Başar ve İstanbul Tüccar Derneği,** İstanbul: Libra Yayınevi.

Şevket Süreyya (1932). **İnkılâp ve Kadro,** Ankara.

T.C. İktisat Vekaleti (1936). **2 inci 5 Yıllık Sanayi Planı,** Başvekalet Matbaası.

Tekeli, İlhan-Selim İlkin (1974). **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı,** Ankara: ODTÜ Yayınları.

Tezel, Yahya Sezai (2002). **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950),** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Thornburg, Max Weston (1950). **Türkiye Nasıl Yükselir** (çev. Semih Yazıcıoğlu) İstanbul: Nebioğlu Yayınları.

Thornburg, Max Weston (1950). **Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi** (çev. Nail Artuner) Ankara: T.C.Ziraat Bankası Matbaası.

Toprak, Zafer, "II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşüncesi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** 3, s. 635-640.

Toprak, Zafer (1982). "Unutulan Kongre: 1948 Türkiye İktisat Kongresi", **İktisat Dergisi,** 211-212, s. 37-42.

Toprak, Zafer (1995). **Millî İktisat-Millî Burjuvazi,** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Trak, Ayşe, "Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939)", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** 4, s. 1085-1089.

Turgut, Serdar (1991). **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi,** Ankara: 1991.

Türkeş, Mustafa (1999). **Ulusçu Sol Bir Akım: Kadro Hareketi (1932-1934)** Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Ünsal, Artun (2002). **Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi, 1961-1971,** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yeldan, Erinç (2012). **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme,** İstanbul: İletişim Yayınları.

Yenal, Oktay (2003). **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi,** İstanbul: Homer Yayınevi.

Zürcher, Erik Jan (2001). "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", (çev. Özgür Gökmen) **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce "Kemalizm",** Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 44-55.